
**АЗƏРБАЈЧАНДА
ХАЛГ МААРИФИНН
СҮР'ƏТЛИ
ИНКИШАФЫ**

А . Ж И В

1980

223

М. М. МЕРДИЗАДЭ,
Т. Ә. АЛЛАВЕРДИЈЕВ,
Г. Ы. ӘЛИЈЕВ

УЗЗ(РА)
М44

**АЗӘРБАЈЧАНДА
ХАЛГ
МААРИФНИН
СҮР'ӘТЛИ
ИНКИШАФЫ**

46162

М. Ф. Ахундов adına
Azərbaycan Respublikası
KİTAPXANASIM

**КОНТРОЛЬНЫЕ
ЭКЗЕМПЛЯРЫ**

«МААРИФ» НӘШИРЛЈАТЫ
Баку—1980

46729

Совет һақимийәтинин 60 ил әрәндә халқ маарифини инкишафна вә чыңланмасына һәср олунуш бу китаб Азәрбајҗанда Совет һақимийәтинин гурулмасынн вә Азәрбајҗан Коммунист Партијасынн җарадылмасынн 60 иллик юбилеји мүнәсибәтәлә нәшр олунур.

Китаб үч бөлмәдән: «Азәрбајҗанда совет мәктәбинин инкишафы» (мүәлліфи ССРИ Педагожи Елмәр Академијасынн һағын үзвү М. М. Меһдизада), «Азәрбајҗан ССР-да техники пешә тәһсил» (мүәлліфи Азәрбајҗан ССР Дәвләт Техники Пешә Тәһсил Комитәсинн сәдри Т. Ә. Аллаһвердијев), «Азәрбајҗаннн али мәктәби Совет һақимийәтинин 60 илндә» (мүәлліфи Азәрбајҗан ССР али вә орта вхтәсәс тәһсил нәзирн Г. Н. Әлијев) бөлмәләриндән ибарәтдир.

Китаб кенш олушу күтләләри үчүн нәзәрә тутулмушдур.

«Кәмләрин тә'лим ишчин, тәһсилчин вә тәрбијәсини биз јалнәз көкүндән дәјишдирмәклә мүәлфәсә ол биләрик ки, кәч нәслин сә'ләри нәтиҗәсиндә кәчкә кәмијјәтә бәһлә-мәјән бир кәмијјәт, јә'ни коммунизм кәмијјәти јарадылмыш олсун».

В. И. ЛЕНИН
(Әсарлар, 31-чи чилд, сәһ. 283)

М. М. МЕҢДИЗАДА,
ССРИ ПЕЛ-НИК БӘГНГНН ÜZVÜ

АЗӘРБАЈҢЧАНДА СОВЕТ МӘКТӘБИННН ИНКИШАФЫ

І ФӘСІЛ

МӘКТӘБ ТӘҢСИЛИННН ЧОШГУН ИНКИШАФЫ

Азәрбајҗан Совет Сосналист Республикасынн 60 илліји тамамдыр. Бөјүк Октябр сосналист ингилабынн јетирмәси олан совет Азәрбајҗанн өзүнүн шәһли юбилејини интисади, соснал вә мәдәни һәјәтн бүтүн саһәләриндә олдуғу кими мәктәб тәһсил саһәсиндә дә бөјүк наклијјәтләрлә гаршылајыр.

Өз ингилабына көрә ән кенш, мәгсәд вә вәзифәләринә көрә ән дәрин Бөјүк Октябр сосналист ингилабы әсрләр боју инсанн инсан тәрәфиндән истисмар олунмасына, һәр чүр сијаси, соснал-интисади, милли вә мәдәни зүлмә сон гојду, бәшәр тарихиндә илк дәфә оларағ зәһмәткәш күтләләрини узунәсрлик арзу вә истәкләрини һәјәтә кечирди. Бу ингилаб азадлығ вә соснализм, бәрәбәрлик вә халғлар достлуғу кими бөјүк идејалары тәнтәһәли шәкилдә е'лан етмәклә бәрәбәр, һәм дә һәјәтә кечирди, планетимиздә сүләһ е'лан етди. Бөјүк Октябрын ән бөјүк әһәмијјәти бундан ибарәтдир ки, онун гәләбәси илә, В. И. Лениннн јаздығы кими, «үмүмдүнја тарихиннн јени дөврү башланмышдыр»¹. Өлкәдә маарифни инкишафында дә јени дөвр башланды.

Совет гурулушунун гәләбәси, Коммунист Партијасынн Ленин милли сијасәтиннн тәнтәһәси, партија вә совет һөкүмәтиннн кәч нәслә көстәрдикләри һәдсиз гајғы, партијанын рәһбәр вә истигамәтвәричн фәалијјәти, гардаш совет сосналист респуб-

¹ Бәх: В. И. Ленин, Әсарлар, 29-чу чилд, сәһ. 311.

ликаларынын, хусусилә РСФСР-ин төмөннасыз жардымы, совет мұаллимләринин вә халг маарифи ишчиләринин фәдакар әмәји сәјәсиндә тарихи проблем—чар Русиясынын кечмишдә жерида галан вә мүстәмләкә учгары олан Азәрбајчанда Ленин планы үзрә әсил мәдәни ингилабын һәјата кечирилмәси проблеми мүнәффәгијјәтлә һәлл едлмишидир. Бөјүк гүрүр һисси илә биладиррик ки, һәмни мәдәни ингилаб әмәкчи инсанлар арасында савадсызлыгын һөкм сүрдүјү, өзүнүн гәдим вә оригинал мәдәнијјәти: дили, әдәбијјәти вә инчәсәнәти олан бир халгын догма дилиндә ибтидан тәһсилдән белә мәһрум олдугу, ушагларын мә'нәвијјәтины зәһәрләмәкдән башга бир шеј олмајан, М. Ф. Ахундовун дедији кими онлара алчаглыгы вә ријакарлыгы өјрәдән¹ дини мәктәб вә мәдрәсаларин әсрләр боју фәалијјәт кәстәрдији, Бөјүк Октябрин гәләбәсинә гәдәр әмәкчи күтләләрин чаризмин, јерли бәј вә агаларын, капиталистләрин, руһаниләрин зүлмү, әсарәти алтында әзилдији бир јердә һәјата кечирилмишидир.

Азәрбајчанда совет һакимијјәтинин галиб кәлдији илк күндән, Коммунист Партијасынын програм тәләбинә мүнәвағи оларағ ана дилиндә мәктәб шәбәкәсинин јарадылмасына, мәктәб тәһсилинин мөһкәмләндирилмәсинә вә даһа да инкишаф етдирилмәсинә башланды. Өзүнүн мәзһун, мәгсәд вә вәзифәси илә көһнә мәктәбдән тамамилә фәргли олан совет ибтидан вә орта мәктәбләринин бүтүн ганылары кәч нәслин үзүнә ачылды.

В. И. Ленин јазырды: «Көһнә капитализм чәмијјәтинин дәјиширилмәси илә бәрәбәр коммунизм чәмијјәти јарадачағ јени нәсилләрин тә'лими, тәрбијәси вә тәһсилн көһнә ола билмәз»².

Халг маарифинин истигамәтинин көкүндән дәјишмәк үчүн бир сыра тәдбирләр көрүлдү. Һәр шејдән әввәл, мәтбуатда әсас декрет чап олуңду. Һәмни декретдә дејилрди ки, инди истәр орта, истарсә дә ибтидан көһнә мәктәбләр политехник мәктәбләрлә әвәз олуначағ, зәһмәткешләрин савадланмасы мәгсәди илә Азәрбајчан Совет Сосналист Республикасындакы бүтүн мәктәбләрдә тә'лим ана дилиндә вә мүмкүн гәдәр биркә апарылачағдыр. Мәктәбдә нәнки охумағ имканы јарадылачағ, һәтта бу, мәчбури олачағдыр. Һәр бир тәһсил һағгы дәғв едиләчәкдир.

Хүсусән кәнд јерләриндә ибтидан мәктәб шәбәкәси илдән илә сүр'әтлә кеншләнир, онларын мадди базасы мөһкәмләндирилрди. Мәктәбләр педагожи кадрларла, дәрслик тәдрис-әјәни вәсанты илә вә с.-лә тә'мин едилрди. Азәрбајчан Коммунист Партијасы вә республика һөкүмәти мәктәб тәһсилинин даһа да кеншләндирилмәси вә јажшылашдырылмасына хусуси тајғы кәстәрдиләр.

Азәрбајчан Һәрби Ингилаб Комитәсинин садри Н. Нәриманов кәстәрди ки, јени, совет гурулушунун бәргәрар едилмәси илә алағәдәр мәктәбләр јениләшмәли, тә'лим вә тәрбијә пријом-

¹ Бах: М. Ф. Ахундов. Сетилинш фәлсәфи әсәрлери, Баки, 1953, сәһ 73.

² В. И. Ленин. Әсәрлери, 31-чи чилд, сәһ. 283.

лары мүасир олмалыдыр. Бу мәсәләнин һәллиндә Совет Русиясы бизә јардым кәстәрәр. Совет Русиясынын үч иллик варлыгынн нүмунәси, шүбһәсиз, ишә башламағ үчүн мұаллимләрә көмәк едәчәкдир¹.

Азәрбајчан К(б)П МК катиби С. М. Киров дәфәләрлә вә хусуси һәрәтлә мұаллимләрин гаршысында чыхыш етмишидир. О, өз мә'рузәләриндә республикада маарифин, мәктәбин даһа да инкишаф етдирилмәси јоллары һағгында конкрет кәстәришләр верирди. Азәрбајчан К(б)П-нын VII гурултајында (1925-чи ил) С. М. Киров кәстәрди: «Елә етмәк ләзимдыр ки, бизим мәктәбләримиз һәгиғи мәктәбләр олсун...»².

Бөјүк вә чидди чәтиликләрә бахмајарағ, мәктәб тәһсилн инкишаф едир вә јажшылашырды. Ијирминчи илләрин ахырларында үмуми ичбари ибтидан тәһсилә кечмәк үчүн мұәјјән илкин шәртләр јарадылмышыды.

Отузунчу илләрдә халг тәсәррүфатынын инкишафына даир биринчи вә икинчи бешилликләрин мүнәффәгијјәтлә јеринә јетирилмәси, хусусилә УИК(б) П МК вә ССРИ һөкүмәтинин мәктәб һағгында гәбул етдикләри гәрарын мүнәффәгијјәтлә һәјата кечирилмәси илә алағәдәр Азәрбајчанда мәктәб тәһсилн хејли јажшылашдырылды. Нәнки шәһәрләрдә, һәбелә кәндләрдә ибтидан, једдиллик вә орта мәктәбләрин шәбәкәси кеншләнди. Тә'лимин мәзһуну, тә'лим иши вә мәктәбләрин коммунист тәрбијәси методлары, дәрсликләрин нәшри, мәктәбләрин педагожи кадрларла тә'минн, кабинетләрин аваданлыгла тәһнән јажшылашды. Әмәк политехник тә'лимә диггәт артырылды. 1934-чү илдә үмуми ичбари ибтидан тәһсилн һәјата кечирилмәсинин әсәсэн баша чәтдирилмәси о дөвр үчүн бөјүк мәдәни гәләбә иди. Партија вә һөкүмәтин гәрары илә 1935-чи илдән үмуми ичбари једдиллик тәһсилн һәјата кечирилмәсинә башланылды. Лакин 40-чы илләрин биринчи јарысында фәшизм гаршы Бөјүк-Вәтән мұһарибәси бу вәзифәнин јеринә јетирилмәсини ләкитди. Һәмни илләрдә мәктәб шәбәкәси, шакирд континкенти һәтта бир гәдәр әзалды. Лакин фәшизм үзәриндә гәләбәдән сонра, мұһарибәдән сонракы илк илләрдә мәктәб тәһсилинин мұһарибәдән әввәлки сәвијјәси бәрпа олуңду. Бу исә 50-чи илләрин әввәлләриндә үмуми ичбари једдиллик тәһсилн әсәсэн баша чәтдирилмәсинә ејни заманда орта мәктәб шәбәкәсини кеншләндирилмәсинә имкан јаратды.

50-чи илләрдә мәктәб тәһсилн даһа да инкишаф етмәјә башлады. Бу да Сов. ИПК МК вә ССРИ һөкүмәтинин гәрары илә 50-чи илләрин ахырларында үмуми ичбари сәккизиллик тәһсилә кечмәјә шәраит јаратды. Һәмни вәзифә әсәсэн 60-чы илләрин әввәлләриндә мүнәффәгијјәтлә јеринә јетирилди. 60-чы илләрдә мәктәб тәһсилн хусусилә бөјүк вүс'әт тапды. Истәр күндүз, ис-

¹ Бах: «Коммунист» газети, 21 сентјабр 1920-чи ил, № 120.

² «Бакински рабочий» газети, 2 декабр, 1925-чи ил, № 276.

тәрәс дә ишләјән кәчләр үчүн ахшам орта мәктәбләринин шәбәкәси хејли кенишләнди. 50-чи илләрин ахырларында фәалијәтә башлајән интернат-мәктәбләрин, күнү узадылмыш мәктәб вә группалары да шәбәкәси кенишләнди. Мәктәбләрин мадди базалары мөһкәмләндирилди, онларын педагожи кадрларла тәмин олунмасы иши јахшылашдырылды.

Бүтүн буларын, хүсусилә өлкәдә јеткин социализм чәмијәтинин бәргәрар олмасы, социал тәрәгги вә елми-техники ингилабни нәтијәсиндә өлкәдә, о чүмләдән Азәрбајчанда кәчләрнин һамылыгга орта тәһсилә кечмәсинә илкин шәраит јарадылды.

Сов.ИКП МК-нын Баш катиби Л. И. Брежнев јолдаш һәлә 1968-чи илдә мұаллимләрин Умумиттифаг гурултајында демшиди:

«Биз елми-техники ингилаб дөврүндә јашајырыг...Соснолоғлар һесабламышлар ки, елә һазырда...иختисасларын сәксән фәнзи үчүн техникум вә ја там орта мәктәб һәчминдә һазырлыг тәләб олунур»¹.

Мәһз буна көрә дә ССРИ-дә там орта тәһсил јени типли әмәк адамынын һазырланмасы үчүн минимум зәрурәт кәсб едир.

Ләкин үмуми ичбарни орта тәһсилә кечмәк үчүн әһәмијәти аз олмајән дикәр илкин шәраит—совет халғынын јүксәк рифаһы вә мәдәни сәвијјәси ләзым иди.

Вахтилә үмуми ичбарни, ибтидан, једдиллик, сәккизиллик тәһсилни баша чатдырмәсында совет халғынын гәзандығы нәилијјәтләри, һәбелә гаршыја чыхан јени вәзифәләри заманын тәләби кими үмуми ичбарни орта тәһсилә кечид, мұхталиф пешәләр үзрә кадрларын һазырланмасы сәвијјәсинә јүксәлдилмәси вәзифәләрини гејд едәрәк Л. И. Брежнев демшиди: «Бу она көрә мүмкүн олмушдур ки, халғымызын рифаһынын вә мәдәнијәтинин үмуми сәвијјәси јүксәлиш, халғ маарифинин имканлары артмышдыр»².

ССРИ-дә, о чүмләдән Азәрбајчанда үмуми орта тәһсилә кечид халғ маариф органларынын вә мәктәбләрин тәхирәсалымаз вәзифәси олду. Бу вәзифә Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин мәктәб һагғындакы 1966-чы ил 10 нојабр тарихли гәрарында конкретләшдирилди. һәмнин гәрарда дејилер: «Халғ маарифи сәһәсиндә партија вә совет органларынын ән мүһүм вәзифәси бөјүмәкдә олан нәсил үчүн орта тәһсилә...һәјәтә кечирмәкдир».

Гәрарда үмумтәһсил мәктәбләри шәбәкәсинин вә шакирд контингентинин бешиллијини һәр ил үзрә инкишафы, мәктәбләрин тәдрис-мәдди базаларынын мөһкәмләндирилмәси, педагожи кадрларын һазырланмасы вә с. һагғында кәстәркиш верилмиш-

¹ Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, 2-чи чилд, сәһ. 237.

² Јенә орада, сәһ. 241.

дир. һәмнин гәрарда социал тәрәгги вә елми-техники ингилабни тәләби бахымында мәктәбләрдә тәһсилни мазмунуну јениләшдирилмәси тәһсил-тәрбијә ишләринин јени тәләбләр сәвијјәсиндә гурулмасы үзрә мүфәссал програм нәзәрдә тутулмушдур. Бу һагга сонра сәһбәт кедәкәкдир.

Бүтүн өлкәдә олдуғу кими, Азәрбајчанда да мәктәб тәһсилни јенидән гурулмасы, о чүмләдән үмуми ичбарни орта тәһсилә кечиди јеринә јетирилмәси үзрә нәһәк ишләр көрүлмәјә башланды. Бурада һәм дә үмуми ичбарни орта тәһсил дөрд каналла—жүндүз орта мәктәбләри (башлыча канал), ишләјән кәчләр үчүн ахшам (гијаби) мәктәбләри, мүәјјән пешәјә јијәләнмәккә јанашы орта тәһсил верән техники пешә вә орта иختисас тәһсил мәктәбләри вәситәси илә һәјәтә кечирилмәјә башланды.

1970-чи илдә бу сәһәдә хејли ирәлиләјиш олса да мүәјјән сәбәбләр үзүндән, хүсусилә кәнд орта мәктәбләри шәбәкәсинин артымынын вә онларын мадди базасынын зәнкләшмәсинин ләнк кетмәси, педагожи кадрларын чатышмамасы үзүндән бу проблемин там һәллине, онун һәјәтә кечирилмәсинә нәил олунмады.

Сов.ИКП XXIV гурултајынын гәрарлары илә алағадар Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети ики јени гәрар: «Кәчләрнин үмуми орта тәһсилә кечмәсинин баша чатдырмағ вә үмумтәһсил мәктәбинни даһа да инкишаф етдирмәк һагғында» 1972-чи ил 20 ијул тарихли вә «Кәнд үмумтәһсил мәктәбинин иши шәраитини даһа да јахшылашдырмағ тәдбирләри һагғында» 1973-чү ил 3 ијул тарихли гәрарлары гәбул етмишдир. 1972-чи ил 20 ијул тарихли гәрарда мәктәб тәһсилини даһа да инкишаф етдирилмәсинә даир бүтөн бир програм верилмишдир. һәмнин гәрарда дејилер: «Маариф органларына, партија, совет тәшкилатларына, ичтиман тәшкилатларә тәклиф едилмишдир ки, кәчләрнин орта тәһсилә даһа там әһәтә едилмәси үчүн тәдбирләр көрсүнләр, үмуми орта тәһсилә алмағын әсәс формасы олан үмумтәһсил мәктәбинин әмәк вә политехник мәктәб кими тәкмилләшдирилмәк вә инкишаф етдирилмәк, ахшам (нөвбәли) мәктәбләринин вә гијаби үмумтәһсил мәктәбләринин ишини гәтијјәтлә јахшылашдырсынлар, ишләјән кәчләрнин орта тәһсилни баша чатдырмалары үчүн ләзыми шәраит јаратсынлар».

Кәнд мәктәби һагғында Л. И. Брежнев јолдашын тәшәббүсү илә гәбул олунмуш гәрарда кәндә үмуми ичбарни орта тәһсилә кечиди јеринә јетирмәји јахшылашдырмаға, бу мәғсәдлә мәктәб тикинтисинин сүрәтләндирилмәсинә, орта мәктәб шәбәкәсинин кенишләндирилмәсинә, мәктәбјаны интернатларын тикинтисинә, мәктәбләрин педагожи кадрларла тәмин олунмасына, онлар үчүн јашајыш биналарынын ишәсына, мәктәбдән узағда јашајән шакирдләрини нәглијјәтлә дашынымасына даир бөјүк програм ирәли сүрүлүшдүр.

Партија вә һөкүмәтин һәмнин гәрарларынын јеринә јетирилмәси, о чүмләдән кәчләрнин үмуми орта тәһсилә кечмәсинин баша чатдырмасы халғ маарифи органларынын фәалијјәти-

нин асасыны төшкил етди. Демек лязымдыр ки, бүтүн бу вазифаларни һәјата кечирилмәси, еләчә дә буювлукдә үмумтәһсил мәктәбләринини јениләшдирилмәси јоллары партија вә һөкүмәтин мәктәб тәһсил һаггында јухарыда адлары чәкиләи гәрарларында көстәрилмишди. һәмин гәрарлара мұвафиг олараг, Азәрбајчан КП МК вә республика һөкүмәти ејни адлы гәрарлар гәбул етдиләр. Маариф мәсәләләринә дәир директив органлар тәрәфиндән бир сыра башга гәрарлар да гәбул едилди.

Маариф, хусусилә мәктәб тәһсилә проблемләри Азәрбајчан КП МК вә республика һөкүмәтинини даим дигтәт мәрказиндә дурмагдадыр. һәмин проблемләр Азәрбајчан КП XXVIII вә XXIX гурултајларына һесабат мәрузалариндә вә гурултајларын гәрарларында көркәмли јер тутмушдыр. Мәруза вә гәрарларда мәктәб тәһсилә сәһәсиндә мөвчуд олан нөгсанлар арашдырылмыш, һәмин нөгсанларын арадан галдырылмасы вә халг маарифинини даһа да икишафы үчүн конкрет көстәришләр верилмишди. Азәрбајчан КП XXVIII гурултајына МК-нын һесабат мәрузәсиндә (1971-чи ил) Азәрбајчан КП МК-нын биринчи катиби һ. Ә. Әлијев јолдаш демишди: «Мәктәбә бүтүн ичтиманјјәтиниз дигтәт вә гајгы көстәрмәлидир...»¹. Гурултајын гәтнамәсиндә исә көстәрилди ки, «үмуми ичбарн сәккизиллик һаггында гануун јеринә јетирилмәси сәһәсиндәки нөгсанлар арадан галдырылмалы, үмуми орта тәһсилә кечилмәси баша чатдырылмалдыр»².

Һ. Ә. Әлијев јолдаш Азәрбајчан КП XXIX гурултајында (1976-чы ил) халг маарифи сәһәсиндә газанылан мұвәффәгјјәтләрдән данышаркән ејни заманда «кәичләрин һамылыгла орта тәһсилә кечмәсинини баша чатдырылмасы илә әлағәдәр мәсәләләрини ләнк һәлл едилдијини»³ дә гејд етмиш вә бу мұһүм вәзифәнини һәлли үчүн мәктәб ишинә дигтәти артырмағы, халг маарифи органларына зәрури, әмәли көмәк көстәрмәји партија вә совет органларындан тәләб етмишди.

Бүтүн бу директив көстәришләр республикада дәнмәдән јеринә јетирилмишди. Партија вә совет органларынын, республика ичтиманјјәтинини күндәлик гајгы вә көмәји, ССРИ Маариф Назирлији вә ССРИ Педагожи Емләр Академијасынын конкрет әмәли јардымы, Азәрбајчан мұәллимләри вә халг маарифи ишчиләринини фәдакар әмәји мәктәб тәһсилинини икишафы сәһәсиндә мұвәффәгјјәтләрини газанылмасыны тәһмин етмишди.

Алтымышынчы илләрини сонунда республикада иттисадијјәтин вә мәдәнијјәтин јүксәлмәси, Азәрбајчан КП Маркази Комитәсинини гајгысы нәтичәсиндә сәнаје вә кәнд тәсәрруфаты истеһ-

¹ Азәрбајчан Коммунист Партијасы XXVIII гурултајынын материаллары, Азәршәһр, 1971, сәһ. 47.

² Јенә орада, сәһ. 104—105.

³ Азәрбајчан Коммунист Партијасы XXIX гурултајынын материаллары, Азәршәһр, 1976, сәһ. 72.

салынын илдән-илә чошгуи икишафынын тәһмин едилмәси, онун узун илләр керидә галмасынын арадан галдырылмасы, республикада әлверишли, ишкүзар мәһәви-сијәси иглимни јарәдылмасы, ишчиләр арасында иттизамын мөһкәмләндирилмәси, негатив һәлләра гаршы мұбаризәнин күчләндирилмәси, шәһәр вә кәнд зәһмәткешләри арасында әһвали-руһијјә вә әмәк фәаллыгынын көрүнмәмини дәрәчәдә јүксәлмәси илә әлағәдәр бу иттигамәтдә апарылан әзәмәтли ишләр хусусилә күчләнмиш, кениш вус'әт алмышдыр. Бүтүн бунлар исә үмумиликдә мәктәб тәһсилинини, о чүмләдән үмуми орта тәһсилни икишафы сәһәсиндә ирәлијә доғру әһәмијјәтли кәмијјәт вә кејфијјәт дәјишиклији илә нәтичәләнмишди.

Үмуми орта тәһсил проблемни бир-бири илә бағлы олан мұхтәлиф мәсәләләрини, о чүмләдән тәшкилати-педагожи вә ичтиман-иттисади характерли мәсәләләрини: а) мәктәбјашлы бүтүн ушағларын тәһсиллә әһәтә олунамасыны тәһмин етмәк мәғсәди илә мәктәб шәбәкәсинини оптимал јерләшдирилмәси вә гајдаја салынамасы; б) мәктәбләрини педагожи кадрларла тәһмин олунамасы; в) мәктәбләрини тәдрис-мәдди базасынын мөһкәмләндирилмәси мәсәләләринини һәллини тәләб едилди.

Ахырымчы ики мәсәләдән сонра бәһс олуначагдыр. Инди исә биринчи мәсәлә үзәриндә дәјанәг.

«Мәктәб шәбәкәсинини сәмәрәли тәшкили маарифин икишафында, шакирдләрини синифләр, тәһлим пилләләри вә үмумтәһсил курсу үзәр нормал ирәлиләјишиндә мұһүм шәртди. Ушағларын әлверишли шәрәнтдә тәһсиллә әһәтә олунамасы зәрури мәктәб шәбәкәсинини вә оқун ајры-ајры объектләринини даһа јакшы вариантларда јерләшмәсиндән асылдыр»¹ фикри илә разылашмамаг олмәз.

Һәгигәтән дә бу мәсәлә сон ики онилликдә әввәлчә һамылыгдә сәккизиллик тәһсилә, сонра исә һамылыгдә үмуми орта тәһсилә кечмәклә әлағәдәр дикәр гардаш мұттәфиг республикаларда олдуғу кими, Азәрбајчанда да хусуси актүаллыг кәсб едилди. Чүнки һамылыгдә тәһсилни һәр һансы сәвијјәдә практик олараг һәјата кечирилмәси, мәләум олдуғу кими, мұвафиг мәктәб типләри шәбәкәсинини кенишләндирилмәси вә дүзкүн јерләшдирилмәсиндән башланыр.

Лакин бу проблем, јәни мәктәб шәбәкәсинини, хусусән кәнд јерләриндә, оптимал јерләшдирилмәси бир сыра шәрәнтлә, һәр шәјдән әввәл, онун асасыны тәшкил едән сијәсәтлә шәртләшир. Партија програмында, ССРИ Конститусијасында вә мұттәфиг республикаларын Конститусијаларында, Халг маарифи һаггында ССРИ вә мұттәфиг республикаларын гануунверичилији Әсәсләриндә өз әксини тәпмиш олан мәктәб шәбәкәсинини сијәси асасынын мұәјјәнләшдирилмәси халг маарифи сәһәсиндә

¹ В. А. Жамин. Оптимизация размещения сети общеобразовательных школ. М., 1975, сәһ. 5.

Сов.ИКП-нин siyasəti olmuş və olaraq da gəlməkdədir. Partiya programında deyilir ki, ümumi icbari təhsilni həyata keçirilməsi məarif və tərbiyə sahəsində əsas vəzifələrdən biridir.

Бу, «bütün tiplərdən olan ümumtəhsil məktəbləri, o cümlədən istehsalatdan ayrılmadan kəndlərə orta təhsil verən axşam ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsinin hejli genişləndirilməsi ilə təmin olunur»¹.

Јухарыда адыны чөкдијимиз «Әсаслар»да өлкədə халг маарифинин башлыча принциплери мүүјөн едилмишдир. Онлар төһсил алмагда ССРИ-нин бүтүн вәтәндашларынын бәрабәр һуғуға малик олмасы, бүтүн ушағлар вә јенијетмөләр үчүн төһсилни ичбари олмасы, төһлим-тәрбијә мүәссисаларинин дәвләт характериндә вә ичтиман характердә олмасы, төһсил үчүн дил сечмәјини азад олмасы, төһсилни ана дилиндә вә ја ССРИ-нин башга бир халгынын дилиндә олмасы, бүтүн төһсил нөвләринин пулсуз олмасы, шакирдләрин бир гисминин тамамилә дәвләт төһминатиндә сахланмасы..., һәр ики чинсдән олан шөхсләрин биркә төһсил алмасы вә с. илә ифәдә олунур.

«Әсаслар»да даһа сонра халг маарифинин фәалијјәт көстәрән системә, тәдрис мүәссисаләринин типлери, о cümləдән онларын әсас типни олан орта үмумтəһсил мəkтəби гəнунилəшдирилмишдир. Бу, ушағ вә кəнчләрин төһлим-тәрбијəси үчүн валид, әмәк, политехник мəkтəби кими сәчијјөләнир. «Әсаслар»да һабелә ССРИ-дә чамийјәтимизин коммунизмә доғру ичтиман-siyasəti инкишафынын, зәһмәткешләрин сосналист шүүрдулуғу вә мәдәнијјәтинин жүксәлдилмәсинин мүнүм шәртләриндән олан төһсилни сәвијјәсинин даһа да жүксәлдилмәси мәғсәди илә үмуми ичбари орта төһсилә кечид дә гəнунилəшдирилмишдир.

Сов.ИКП XXV гурултајы кəнчләрин һамылығла үмуми орта төһсилә кечмәсини тәкмиләшдирмәк вә инкишаф етдирмәк вәзифәсини гаршыја гојмушдур. ССРИ-нин јени Конститусийасы исе вәтәндашларын төһсил һуғуғуна малик олмасыны, һәм дә әввалик Конститусийа илә мугајисәдә даһа жүксәк сәвијјәдә малик олмасыны тәсбит етмишдир. ССРИ Конститусийасынын 45-чи мәддәсиндә дејилир: «ССРИ вәтәндашлары төһсил һуғуғуна маликдирләр. Бу һуғуғ бүтүн төһсил нөвләринин пулсуз олмасы, кəнчләрин һамылығла ичбари орта төһсилә кечирилмәси илә, төһлимни һәјатла, истehсалатла алағаси әсасында техники пешә» орта ичтисас төһсилинин вә али төһсилни кенши инкишаф етдирилмәси илә; гијаби төһсилни вә ахшам төһсилинин инкишаф етдирилмәси илә; шакирдләрә вә тәләбәләрә дәвләт төғаүдү верилмәси вә күзөштләр едилмәси илә; мəkтəб дәрсликләринин пулсуз верилмәси илә; мəkтəбдә ана дилиндә охумағ имка-

ны илә; мүстәғил төһсил үчүн шәрәнт јарадылмасы илә төһмин олунур».

Белә бир siyasəti әсаса, өлкədə мəkтəб төһсилинин даһа жүксәк сүр'әтлә инкишафыны төһмин едән партија вә һөкүмәтин һүсуси гәрарларына истинад етмә, ичтиман-ичтисади, демографик, төһкилати-педагожи гәјдәдә шәрәнти нәзәрә аларағ, бүтүн өлкədə олдуғу кими, республикамызда да мəkтəб шәбəkəси проблеминин оптимал һалына әлверишли шәрәнт јаратмышдыр.

Үмуми ичбари төһсилни вә мəkтəбјашлы бүтүн ушағларын перспектив планлашдырылмасында ушағларын сајы һағгында мә'лумат, кәнд јашајыш мәнтәғаләринин јерләшдирилмәси, онларын инкишаф перспективни вә һәр бириндә олан ушағ континкенти, әразинин мəkтəбләр арасында бөлүшдүрүлмәси, районларын ичтисади-мәдәни инкишаф планлары, төһлим дили тәдрис-мәдди базанын јарадылмасы, мөвчуд педагожи кадрлардан дүзкүн вә сәмәрәли истифадә олунмасы вә с. нәзәрә алынмалы иди.

Республика мəkтəб шәбəkəси проблеминин һалли мүүјөн чәтинликләрә алағадар иди. Булардан биринчиси әксәријјәтиндә аз әһали олан јашајыш мәнтәғаләринин, һүсусән республиканын дағ районларында, пәрәкәндә, дағынығ һалда јерләшдирилмәси, чошғун дағ чәјлары вә дикәр төһни манеәләрә онларын бир-бириндән тәчрид едилмәси вә мүәсир нәглијјәт үчүн јарарлы јолларын олмамасы иди. Икинчи чәтинлик бир сыра районларда төһлимни дөрд дилдә: Азәрбајчан, рус, ермәни вә күрчү дилләриндә апарылмасында гаршыја чыхырды. Үчүнчүсү үмуми ичбари төһсил үчүн мәдди базанын зәифлијиндә: ләзими мəkтəб бинасынын, һабелә әксәр кәндләрдә мəkтəбјаны интәрнәтләрин төһкили үчүн шәрәнтин олмамасындан өзүнү көстәриди вә с.

Бүтүн булар бир чох јерләрдә мəkтəбләрин районлашдырылмасына (әразинин мəkтəбләр арасында бөлүшдүрүлмәсинә), ушағларын төһлимлә әһатә олунмасы үчүн ләзими шәрәнти олан мəkтəб ачылмасына мане олурду (бу, бә'зи јерләрдә инди дә һалә мөвчуддур).

Јухарыда көстәрилән чәтинликләр әксәр кәндләрдә һејли арадан галдырылмышдыр. Мəkтəб шәбəkəсинин низама салынмасы вә оптимал јерләшдирилмәси саһәсиндә сон илләрдә, һүсусән доғузуунчу бешилликдә вә онунчу бешиллијин илк илләриндә һәјатә кечирилән тәдбирләр нәтичәсиндә вәһбәк ирәлиләнш олмушдур ки, бу да үмуми орта төһсилә кечидин, әсасән, баша чәтдырылмасыны төһмин етмишдир.

1-чи чәдвәлдән көрүндүјү кими, күндүз мəkтəбләринин сајы 1970-чи илә гәдәр (1970-чи ил дә дахил олмағла) артмыш, сонралар исе ибтидан мəkтəбләрин ичтисары һесабына илдән-илә бир гәдәр азалмаға башламышдыр. Буна бир тәрәфдән демографик дәјишмә, дикәр тәрәфдән исе шакирд континкентинин артыммы (2-чи чәдвәлә бах), үмуми орта төһсилә кечмәни сүр'әт-

¹ «Народное образование в СССР», Сб. документов, 1917—1973 гг. с. 64—69.

Күндүз мектеблеринин саямы¹

Ил	Мектеб- дин чамасы	О чүмладан			
		ибтидан	натаным орта (саккизиллик)	орта	диңсэр
Шәһәр вә кәнд					
1914	976	943	18	15	—
1965	4195	1540	1881	765	9
1970	4347	1221	1821	1287	14
1975	4133	648	1805	1664	20
1978	4014	474	1646	1872	22
1979	4000	395	1609	1964	23
Шәһәр					
1965	598	115	380	270	9
1970	774	65	319	423	14
1975	855	31	278	526	20
1979	867	14	203	584	23
Кәнд					
1965	3421	1425	1501	495	—
1970	3522	1156	1502	854	—
1975	3282	617	1527	1138	—
1979	3133	381	1395	1357	—

¹ «ССРИ-дә халг маарифи, елим вә мәдәнијјәт». Статистика мәчмуси, М., «Статистика», 1977, сәһ. 49.
1979-чу ил үчүн Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлијиниң һесабати.

дәндирмәклә әләгәдәр орта мектебләрин шәбәкәсини кеншләндирмәк әәрурилији сәбәб олмушдур.

Күндүз, ахшам, һәмчинин дәмир јолу системиндә олан орта мектебләрин шәбәкәси хусусән кәнддә кәсин сүр'әтлә кеншләнди вә 1979-чу илдә онларин саямы 2117-јә, о чүмладән кәнд јерләриндә 1400-ә чатдырылды. Сон 7 ил әрзиндә сәккизиллик мектебләрин шәбәкәси исе, демәк олар ки, ејин сәвијјәдә галмышдыр. Сәккизиллик мектебләрин бир гисми һәр ил орта мектебә чеврилсә дә, онларин јерини ибтидан мектебләрин базасында јарадылан јени сәккизиллик мектебәләр тутурду.

Бунула әләгәдәр ибтидан мектебләрин шәбәкәси кәјли азалмышдыр. Онларин саямы 1965-чи илдә олан 1540-дан 1979-чу илдә 395-ә енмиш, јә'ни бу мүддәт әрзиндә 1145 әдәд азалмышдыр. Ибтидан мектебләрин перспективә олмајан бир һиссәси гоншу сәккизиллик вә ја орта мектебләрлә бирләшдирилмиш, диңсәр һиссәси исе мөвчуд шәрәнтә мұвафиг сәккизиллик мектебә чеврилмишдир.

Күндүз мектебләриндә шакирдләрин саямы¹

Ил	Шакирдләрин саямы (миң кәфәл)	О чүмладан мектебләрдә (миң кәф.)			
		ибтидан	натаным орта	орта	диңсәр
Шәһәр вә кәнд					
1914	73,1	64,2	4,7	7,2	—
1965	1035,0	73,0	468,0	493,0	1
1970	1356,0	66,0	470,0	817,0	3
1975	1476,0	21,0	402,0	1048,0	5
1979	1435,3	10,7	302,2	1116,4	6,5
Шәһәр					
1965	495	12	205	277	1
1970	603	11	167	422	3
1975	633	2	120	506	5
1979	613,5	0,7	74,0	540,1	6,3
Кәнд					
1965	540	61	263	216	—
1970	753	55	303	395	—
1975	843	19	282	542,0	—
1979	821,9	9,9	225,6	586,3	0,1

¹ ССРИ-дә халг маарифи, елим вә мәдәнијјәт. Статистика мәчмуси, М., «Статистика», 1977, сәһ. 49.

Биз мөвчуд мектеб шәбәкәсини, онларин јерләшдирилмәсини тәкмилләшдирилмиш һесаб етмәсәк дә, һәр һалда онлар идики һалында мұвафиг тәләбләрә чаваб вермәклә ичбари тәһсил проблемини һәлл етмәјә гадирдир.

1-чи вә 2-чи чөдвәлләрдән көрүндүјү ки, кәнд јерләриндә гәлан ибтидан мектебләр мұгајисәдә о гәдәр дә чох дејилдир, шәһәрләрдә исе онлар, демәк олар ки, јох дәрәжәсиндәдир. һәм ки мектебләрдә шакирд континкенти чәми 10503 нәфәр (0,7 фәиз) тәшкил едир ки, бу да илдән-илә азалыр. Бу, шүбһәсиз мүсбәт һалдыр. Сәккизиллик мектебләрин һәләлик чох олмасына вә кәнд јерләриндә стабил галмасына бахмајараг, бурада да шакирдләрин саямы илдән-илә азалыр. һәм ки мектебләрдә тәһсил алаңлар 1979-чу илдә 299222 нәфәр (21,2 фәиз) тәшкил едир. Буну мұгабилиндә күндүз орта мектебләрин шәбәкәси чошғун сүрәтдә икишәф едир вә бурада охујан шакирдләрин саямы да илдән-илә сүр'әтлә артыр. Мәсәлән, 1979-чу илдә һәм ки мектебләрдә охујанлар 1098434 нәфәр, јә'ни күндүз мектебләриндә тәһсил алаң үмуми шакирд континкентиниң 78,1 фәизини тәшкил едир. Белә бир һал да, шүбһәсиз, мүсбәтдир.

Үмуми ичбари тәһсилни һәјәтә кечирилмәсини тә'мин едән мә'лум дәрәдә канал арасында үмуми орта тәһсилни асас формала-

1978-чи илда мактабларин орта сыхлыгы¹

	Иттифаг ўзра			Азарбајҗан ССР ўзра		
	шабар, кенд	шабар	кенд	шабар, кенд	шабар	кенд
Орта мактаб	585,1	842	399,8	579,8	905,8	439,6
Натаман орта мактаб	155,5	337,0	129,0	194,4	376,5	166,5
Ибтидан мактаб	19,8	69,5	17,5	27,4	47,1	26,7

¹ «Халг маарифи 1978-чи илда», М., 1979, с. 75.

сы кими кўндўз орта мактаби шакирд чалби ўзра апарычы мевгеда дурур ва ўмуми орта тўхсила кечид проблеминини ҳаллинда башлыча рол ойнайр.

Республикада мактаб шўбўкўсинини оптимал жерлўшдирилмўси дикўр кўстўричи—мўхтўлиф нўв мактабларини, хўсўсан орта мактабларини шакирдларла тўмин олунмўси, орта сыхлыг ўзра да диггўти чўлб едир. 1978-чи илин мўлўматына кўрў республика мактабларинда орта сыхлыг нўинки Ўмумиттифаг кўстўричисинди керида галмыр, ўксина 3-чў чўдвўлдўн кўрўндўжў кими бўзўн батта ондан жўксўкда дајаныр.

Мактабларини республика ўзра бўтўнлўкда хејли ирилўшдирилмўси 3-чў чўдвўлдўн ајдын кўрўнўр. Бу да тўбини олараг мактаб шўбўкўсинини ўстўнлўжў илў сўчијўлўнир. Чўнки мактабларини ирилўшдирилмўси мактабин бўтўн ишинини кўјфијўјатинини жўксўлмўсини тўсўр едўн мўнўм амилдир.

Мўлўмдур ки, ири мактаблар истўр тўдрис-мадди базанын мўћкўмлўнмўси, истўрсў да онларын мўўллим кадрлары илў тўмин едилмўси бахыминдан даја јакшы имканлара малик олур. Белў мактабларда методик ишлўр сўмўрўли гурулур, маариф органларынини ишчилўри тўрўфиндан мўнтўзўм јохланылыр ва коллєктивнў амали кўмак кўстўрилыр.

Даја бир мўсбўт кўстўричини да гејд етмўк истўрдик. Кўнд мактабини наггўида адыни чўкдијимиз гўрарда кўстўрилыр ки, ичтиман-иттисади ва мўдўни гуручулўг сўћўсинда Сов.ИКП Программында гаршыја гојулан вазифалўрини ҳўјата кечирилмўсинда, шўћўр ва кўнд арасында мўнўм фўрглўрини арадан галдырмўсында кўнд ўмумтўхсил мактабинини бўјўк аћамијўјати вардыр. Кўнд аћалисинини мактаблўрў тўлўбатынын даја там едўнилмўси ва кўнчлўрини ўмуми ичбарини орта тўхсил алмаларын чўнў мактабларда нўр чўр шўрант јарадылмышдыр. Бир гўјда олараг нўр совхозда ва ири колхозда орта ўмумтўхсил мактабин јаратмаг мўгўсўдўјўн ҳесаб едилмишдыр. Бу тўлўб бизда ўсўсан јерини јетирилишдыр.

Ўмуми ичбарини тўхсил проблеминини ҳаллинда ичкишаф етмиш ўмумтўхсил мактабларинини шўбўкўсини апарычы рол ойнайрса да, онун тўкмиллўшдирилмўсини, нўр шўјдўн эввўл, шакирдларини дашынмўсына, хўсўсан 3 километр ва даја чох мўсўфўда јашајан ушагларын дашынмўсына ећтијач вардыр. Бу иш ўсўсан республиканын аран рајонларыннда жерлўшўн мактаблар чўнў нўјата кечирилыр. Бурада шакирдлўри чохлу маршрут автобуслары. нўбелў јакшылыгларда жерлўшўн колхоз ва совхоз автобуслары дашыјыр. Бу мўгўсўдў дўвлўт колхоз ва совхозлар нўр ил 80—90 автобус сатыр. Ўмуми ичбарини орта тўхсил нўјата кечирмўк мўгўсўдила мактабјаны интернатлар шўбўкўсини фўалијўјат кўстўрир. 1979-чў илин эввўлинда 6 мин шакирдини аћата едўн 215 белў интернат вар иди. Республика ўразисинини аран иссўсинда жерлўшўн мактабјаны интернатлар шакирдларини дашынмўси сўћўсинда рејс автобусларыннини ишинини јакшылашмўси, колхоз ва совхозларын автобуслара тўмин едилмўси нўтичўсинда кетдикчў азалыр.

Даг рајонларыннда исў мўлўм сўбўблўрў кўрў мактабјаны интернатлар сахланылмагдыр.

Мактабдўн узагда јашајан шакирдларини дашынмўси ва ећтијачи оланларын мактабјаны интернатларда тўрбија едилмўсини кўнд јашајыш мўнтўгўлўринини нўзыркы бўлжўсў бахыминдан чох актуалдыр ва бўтўн ушагларын, кўнчлўрини мактаблў аћата едилмўсинини јакшылашдырилмўси нўмин масаладўн асылдыр. Бу, республиканын демўк олар ки, мин кўндинда аћалинини азлыг сўбўбиндан мактабларини олмамасы ва онларын јарадылмўсына ећтијач дујулмамасы, демўк олар ки, ики мин кўннда исў ја сўккнзўллик, јакуд да орта мактабини јохлуғу ўзўндўн ирали кўлир.

Демали, охумагмы давам етдирмўк ва ја орта тўхсил баша чатдырмаг чўнў ушагларын мўўјўн иссўсини нўр кўн гоншу кўндлўрдўки мактаблўрў кетмўлидир. Бурада ушаглар ја пулсўз наглијўјатла, јакуд да мактабјаны интернатларда јашамагла бўрабўр, јемўклў тўмин олунмалыдыр. Онларын 25 фўизини кўндў ўч дўфў пулсўз јемўклў, галанлары исў бу јемўјини дўјўринини јарысыны едўмўклў тўмин олунурлар. Белў алверншли шўрантдан башга, ўмуми орта тўхсил нўјата кечирмўк мўгўсўдила ећтијачи олан шакирдлар чўнў ајрилмыш ичбарини тўхсил фондўдан сўмўрўли ва вахтында истифадў етмўк—онлара пулсўз дўрслик вермўк, мактаблилўрини ичтиман ишўсини јакшылашдырмаг ва с. лўзымдыр. Бу, бўтўн ушагларын орта тўхсил алмаларын даја да асанлашдырар.

Ўмуми ичбарини орта тўхсилини даја да тўкмиллўшдирилмўсинини мўнўм шўртлўриндан бири да «Ичтиман тўрбијаны даја да јакшылашдырмаг ва илўјў кўмўјини кўчлўндирмўк мўгўсўдила»¹

¹ «Народное образование в СССР». Сб. документов 1917—1973 гг., М., 1974, с. 122.

жарадылан күнү узатылмыш мектеб вэ групплар шэбэксини дурмадан кенишландирмэкдэн ибарэтдир.

60-чы иллэрдэ күнү узатылмыш мектеб вэ группларын шэбэксини, елэчэ дэ онларда тэрбиэ олунан шакирдлэрини сайы лэнк артырды. Лакин 70-чи иллэрдэ онлар сүр'этлэ артмаға башлады. Һазырда онлар бүтүи I—VIII синиф шакирдлэринини 23,2 фазинини эһатэ едир.

Шәһэрлэрдэ, елэчэ дэ кәндлэрдэ күнү узатылмыш мектеб вэ группларын шэбэксинини сүр'этлэ артмасы интернат мектеблэр шэбэксинини инкишафыны дајандырды, интернат-мектеблэрэ еһтијачы олан шакирд континкентини азалмасы илэ алагәдар оларағ онлар һатта бир гәдәр азалды да.

Инди республикада 21 миң нәфәри эһатэ едән 56 интернат мектеб фаалијјат кәстәрир. Лакин бу шэбәкәни һәм валидеји гајғмысындан мәһрум олмуш, һәм дэ ајры-ајры фәиллэрини дәриндән өјрәнмәсинә хүсуси марағ кәстәрән ушағларын тәлим-тәрбијәсини үчүн нәјини баһасына олурса-олсуи горујуб сахламағ лазымдыр.

Әгли вэ физики чәһәтдән гүсурлу олан ушағларын тәһсиллэ эһатэ олунмалары саһәсиндә дэ бә'зи ирәлиләјиш мүшәһидә олунмағдадыр. Бурада узун мүддәт керилијин сәбәби зәиф мадди база вэ хүсуси мектебләр үчүн лазыми бинавын олмамасы илэ алагәдар иди.

Севиндиричи һалдыр ки, республикада артығ белә мектеблэрини бүтүн профиллэри үзрә (кор, кар-лал, әгли чәһәтдән нөгсанлы ушағлар үчүн) шэбәкә јарадылмышдыр. 1979-чу илдә белә континкент үчүн 6475 нәфәри эһатә едән 22 мектеб фаалијјат кәстәрмишдир.

Үмуми ичбари орта тәһсيلي һәјата кечирмәк үчүн икинчи мүһүм канал ахшам (гијаби) мектебләрдир. Республикамызда ишләјән кәнчләр үчүн бу тәһсил нөвү сон илләр бөјүк инкишаф тапмышдыр.

Ишләјән кәнчлэрини охумалары үчүн јарадылмыш мектеб шэбәксини илдән-илә азалырды. Буна сәбәб күндүз мектеблэринини нәздиндә мүвафиг шәбәкләрдән имтина етмәк вэ мүстәғил ахшам (гијаби, нөвбәли) вэ әјани-гијаби мектеблэрини јарадылмасы, елэчэ дэ онларын ирәлешдирилмәси хәтти олмушдыр. Бу процес 1976-чы илә гәдәр (1976-чы ил дахил олмагла) давам етмишдир.

1977-чи илдә бу типли мектеб шэбәксиндә јалныз ишләјән кәнчләр үчүн мүстәғил мектебләр галды ки, онларын сайы 1979-чу илдә 257-јә чатдырылды. Бу шэбәкәдә шакирд континкентини илдән-илә хејли артды вэ онларын сайы 147150 нәфәрә чатдырылды. Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, ишләјән кәнчләр үчүн мөвчуд олан мектеб нөвлэриндән гијаби вэ әјани-гијаби мектеблэрини сайы хүсусилә интенсия сурәтдә артыр. Чүнки ишләјән кәнчлэри, хүсусилә кәнд јерләриндә, онларын истеһсалат фаалијјатинини характеринә көрә мөһз бу типли мектебләр даһа чох чалб едир.

Нөвбәли ишдә чалышан кәнчлэрини тәһсيلي үчүн даһа әлвәришли олан нөвбәли мектеб шэбәксинини даһа да инкишаф етдирилмәси гаршыда дуран вәзифәләрдәдир. 1979-чу илдә белә мектеблэрини сайы 18-ә чатмышдыр. Ахшам (гијаби) мектеблэринини үмуми орта тәһсилини јеринә јетирилмәсинәдәки ролуну ондан көрмәк олар ки, һәр ил сәккизинчи синифлэри битирәнлэрини 20%, башлыча оларағ, ади техники-пешә мектеблэринини вәснәтсизлә, бу мектеблэрә дахил олур вэ бурада орта тәһсيلي баша чатдырырлар.

«Һәр бир кәнчә орта тәһсил» шүары партијанын гәрарлары, соснал вә елми-техники тәрәғги илэ алагәдар тәһирәсалинмаз вәзифә кими тәкчә мектебјашлы кәнчләрә дејил, һәм дэ 16 јашындан 29 јашынадәк бүтүн ишләјән кәнчләрә орта тәһсил вермәји таләб едир.

Буну иғтисади инкишафын интенсивләшдирилмәси, елэчэ дэ әһалинин мәдәни вә идеја-сијәси сәвијјәсинини даһа да јүксәлдилмәси таләб едир. Мә'лумдур ки, иғтисадијјатын инкишафы истеһсалчыларын үмуми тәһсيلي вә пешә һазырлығындан, һабелә өз вәзифәлэринә шүурлу мүнасибәтдән, әмәли бачарығ вә вәрдишләрлән мүәјјән дәрәчәдә асылыдыр. Ишләјән кәнчләр үчүн ахшам (гијаби) мектеблэри бүтүн бу саһәләр үзрә мүһүм рол ојнамалыдыр вэ ојнајыр.

Бүтүн булар, там орта тәһсيلي олмајан кәнчлэрини тамамилә тәһсилә чалб олунмасы үчүн ахшам (гијаби) мектеблэри шэбәксинини кенишландирилмәсини, онларда тәлимни мазмун вә методларынын јакшылашдырылмасынны таләб едир.

Мә'лумдур ки, үмуми ичбари орта тәһсилини базасы үмуми ичбари сәккизиллик тәһсил олмуш вэ оларағ галмағдадыр. Һалбуки, үмуми ичбари сәккизиллик тәһсил һағгында Ганунун һәјатә кечирилмәси саһәсиндә узун илләр керилик мүшәһидә олунмушдыр.

4-чү чадвәлдән көрүндүјү кими, үмуми ичбари тәһсилини һәјатә кечирилмәси саһәсиндә мөвчуд олан мәһфи кәстәрчилләр илдән-илә азалмыш, мүсбәт кәстәрчилләр иса (VIII синифлэри вахтында гуртаранларын вэ онларын орта мектебә чалб олунма фазини) дурмадан артмышдыр. Бу да, шүбһәсиз истәр үмуми ичбари сәккизиллик, истәрсә дэ үмуми ичбари орта тәһсил саһәсиндә ирәлиләјишин тә'мин едилмәсинә сәбәб олмушдыр.

Күндүз вә ахшам (гијаби) орта мектеблэринини, һабелә орта тәһсил верән техники пешә вә орта иғтисас мектеблэринини сых шэбәкәси үмуми ичбари орта тәһсيلي һәјатә кечирмәк саһәсиндә мүһүм кәстәрчи олмагла VIII синифлэри гуртаран мә'зунларын республиканын һәр јериндә, һатта мәркәздән чох узағларда јерләшән јашајыш мәнтәғәләриндә тәһсиллә там эһатә олунмасына имкан јарадыр.

Үмуми орта тәһсилини һәјатә кечирилмәсинини икинчи мүһүм кәстәрчисини вахтында орта тәһсил алан орта тәдрис мүәссисә-

46162

Үмуми саккизиллик ва орта тәһсилли ағас көстөрчөлөрү

Чөдвөл 4

Тхари маддә	Шәкилләри ағасы (N-а)		Ипталак (N-а)		VIII сифәи бөтөрә (N-а)		10 јашык чыгыш студент ва кышк мөк- тәләри шәкилләри VIII сифәи вахтында бөтөрәси (N-а)	VIII сифәи мәзууларының орта тхари мүһәссәләри гәбулү			
	күмүз мәктәбләр үзә	ақшәм (гүҗәби) мәктәбләр үзә	күмүз мәктәбләр үзә	ақшәм (гүҗәби) мәктәбләр үзә	күмүз мәктәбләр үзә	ақшәм (гүҗәби) мәктәбләр үзә		чәки мөк- тәләри	фәһлә	тхарили икәс ва орта тхарили мәктәбләрә	
1969/70	2,7	19,6	4,3	15,2	96,4	93,9	77,0	91,1	87,5	79,8	7,7
1970/71	2,4	18,8	3,7	15,3	113,1	103,2	80,1	101,8	90,0	81,6	9,5
1975/76	1,2	11,4	0,9	10,3	162,4	150,4	90,2	158,4	97,5	85,7	11,8
1976/79	0,9	5,9	0,6	9,9	168,8	159,0	96,8	166,9	98,9	82,2	16,7

Чөдвөл 5

Көңчәләрнн вахтында орта тәһсил алмасы көстөрчөлөрү

Идарә	Тәһ орта тәһсил алмышлар									
	күмүз орта мәктәбләрннн		ақшәм (гүҗәби) мәктәбләрннн		орта тәһсил пәһ мәктәб- ләрннн		орта тәһсил тәһсил мәк- тәбләрннн		чәки орта тәһсил алмыш- лар	
	мөк- тәләри	N-а	мөк- тәләри	N-а	мөк- тәләри	N-а	мөк- тәләри	N-а		
1959	46,8	46,7	19,0	19,0	—	—	7,2	7,6	73,0	73,3
1975	81,0	54,8	21,9	15,4	4,5	3,1	5,8	4,4	113,2	77,7
1976	87,7	55,9	25,4	17,4	6,3	4,2	5,7	4,0	125,1	81,3
1978	97,2	58,9	31,8	19,5	12,1	7,4	5,1	3,3	146,2	89,1
1979	99,6	59,6	30,7	18,6	13,7	8,3	5,1	3,1	149,1	89,6

ләрнн мәзууларының дөнмәдән артымыдыр. 10—12 кл әввәл би-
ринчи сифә гәбул олуан шакирдләрннн сәји илә орта мәктәб
мәзууларының сәјиның мүҗәһсәсиндә (5-чи чөдвөл) буну әј-
дән көрмәк олар.

5-чи чөдвәлдән көрүндүҗү кими, орта мәктәб мәзууларының
фәһилә 10—12 кл әввәл биринчи сифә гәбул олуан ушағларын
сәји илә мүҗәһсәдә дөнмәдән жүксәлир. 1979-чу илдә исә һә-
минн көстөрчн, демәк олар ки, 90%-ә чатдырылмышдыр. Бу,
шүбһәсиз бөҗүк мүвәффәғиҗәтдир.

Үмуми ичбарн орта тәһсилли инкишафн ва тәкмилләшди-
рилмәси једдә јашында үмүмтәһсил мәктәбләрнннн биринчи
сифә гәбул олуан бүтүн совет вәтәндашларына (јардым-
чы мәктәбләрә чәлб едилән вә бурада ибтидан, јахүд сәккизил-
лик тәһсил алан хәстә ушағлар мүстәсна олмағла) там орта
тәһсил вермәјә истиғамәтләндирилмишдир.

Бурада үмүмтәһсил мәктәбләрннн шәбәкәсиннн, хусусән кәнд-
дә, даһа оптимал јерләшдирилмәси исә һәминн проблемнн һәл-
линдә, хусусән тәһсилдән јәјинманнн арадан галдырылмасы јо-
лу илә биринчи дәрәчәли рола малик олачағдыр. Бу, һәм дә она
көрә әәруридир ки, һазырда фәәлиҗәт көстөрән мәктәб шәбә-
кәсиннн, јухарыда гејд едилдиҗи кими, һәлә да тәкмилләшди-
рилмәсинә еһтиҗәч вардыр. Республикада кичик, аз континент-
ли хәјли сәккизиллик, һәтта орта мәктәб мөвчүддүр. Бу чүр иб-
тидан мәктәбләрннн сәји исә даһа чоғдүр. Мәсәлән, 1978-чи илин
мәлуматына көрә 61 ибтидан мәктәбин (12,9%) һәр бириндә
16 нәфәрә гәдәр ушағ охумушдүр. 268 мәктәбдә (56,5%)
16 нәфәрдән 30 нәфәрә гәдәр, 144 мәктәбдә исә (30,4%) 31-дән
160-дәк шакирд тәһсил алмышдыр. Јахүд 414 сәккизиллик мәк-
тәбдә (25,2%) охујан шакирдләрннн сәји 101 нәфәрдән чоғ ол-
мамышдыр, 12 орта мәктәбин һәр бириндә тәһсил алан ша-
кирдләрннн сәји исә 100 нәфәр вә һәтта ондан да аз олмушдүр.

Шүбһәсиз ки, мүвәфиг база әсәсында 60-дан артығ шакирд

континкенти олан 50-ја жахын ибтидан мектебин саккизиллиге ва мустасна хал тешкил етмекле эсасен даг рајонларында 80-ден чох континкенти олан саккизиллик мектеблэрин бир хиссэсинин исэ орта мектебе чеирлэчэинэ бахмајараг, бу мектеблэрин неч бир артым перспективн јохдур.

Беш-он ил бундан эввал кичик, аз контингентли мектеблэрин чохунда кифајет гэдэр ушаг вар иди. Лакин хэмин јерлэрдэ јашајан эхалинин шэһэрэ, јахуд республикадан кэнара көчмэси нэтичэсинде бу мектеблэрдэ ушагларын сајы илдэн-илэ азалмага башламышдыр. Јашадыглары јерлэрдэ шакирдлэрин тэшсилэ чэлб олунмасы үчүн бу чүр мектеблэрин мүэјјон хиссэси хэлэ бир мүддэт сахланмлачагдыр.

Лакин неч бир перспективн олмајан белэ хырда мектеблэрин узун иллэр сахланмасы нстэр итгисади чэһэтден, нстэр педагожи нөгтеји-нэзэрден, нстэрсэ да онларын идарэ олунмасы бахымындан мэгсэдэмүвафиг дејилдир. Итгисадчыларын кэтирдиклэри белэ бир факты көстэрмэк кифајетдир ки, шакирдлэрин сајы 1210 нэфэр олан орта мектеблэрдэ ил эрэнде нэр ушагын тэлимн үчүн 71 манат хэрчлэндији халда, шакирдлэрин сајы 172 нэфэр олан мектеблэрдэ бу, 156 манат тешкил едир.

Буна охшар вэзијјэт ејинлэ саккизиллик ва ибтидан мектеблэрдэ да вардыр. Мэсэлэн, 75 шакирди олан саккизиллик мектеблэрдэ ил эрэнде нэр бир ушага сэрф олунан вэсант 205 манат тешкил едир. Једди шакирди олан ибтидан мектеблэрдэ исэ бу рэгэм нэр бир ушаг үчүн 292 маната чатыр¹.

Бу маълуматлар Белорусија ССР-э аид олса да, бүтүн республикалар үчүн мектеб бүдчэси ваһнд методолокија үзэрэ мүэјјонлэшдиријидинден бу, чох аз фэрглэ дикэр мүттэфиг республикаларын вэзијјатини да сачијјэлэндирир. Азэрбајчанда хэмин мэсала хэлэлик дэринден өјрэнилмэдијинден биз бу саһэдэ ишимизи истигамэтлэндирмэк үчүн јухарыда көстэрилэн маълуматлардан истифада едэ билэрик.

Шүбхэсиз, мэсала бурада неч да јалиыз нэр ушагын охумасы үчүн сэрф олунан вэсантэ дејилдир. Мүасир мектебин тэчхиэи, тэлимин кабинет системнэ кечмэсинин кениш тэтбиги, мүасир техники вэситэлэрдэн истифада мэсэлэлэринн вэ с. мэсэлэлэри кичик мектеблэрдэ, хусусэн ибтидан вэ саккизиллик мектеблэрдэ сэмэрэли хэлэ етмэк гејри-мүмкүндүр. Буна көрэ да узаг јерлэрдэн кэлэн шакирдлэрин миниклэ тэмин олунмасы, јахуд онларын мектебјаны интернатлара чэлб едилмэсинэ диггэт артырылмалы, шакирдлэрин дэрслэрэ нүмунэви давамјјэти үчүн јахынлыгдакы ибтидан вэ ја саккизиллик мектеблэрин һесабына орта мектеблэрин, гоншулулда јерлэшэн ибтидан мектеблэрин һесабына исэ саккизиллик мектеблэрин ирилэшдирилмэси илэ мүнтэээм мэшрул олунмалыдыр.

Кэндэ мектеблэрин ирилэшдирилмэси процесн онунчу беш-иллијин сонунга гэдэр, күман ки, чүз'н олачагдыр. Чүнки бунун үчүн лэзимн шэрэнт хэлэлик јарадылмамышдыр. Амма бунун мүгабилинде онбиринчи бешилликде вэ ондан сонракы иллэрдэ бу вэзифа реал вэ актуал проблем кими гаршымызда дајаначагдыр. Буну дикэр вэзијјэт, мэсэлэн, педагожи кадрлардан, тэдрис лэвэзиматындан сэмэрэли истифада олунмасы зэрурэти, мүаллимлэр арасында методик ишлэрин тешкили, мектеблэрин вахтлы-вахтында јохланмасы, онлара нэзэрэтин күчлэндирилмэси вэ с. да тэлэб едэчэкдир.

Мектеблэрин ирилэшдирилмэсинэ кэлэчэкде кэнд јашајыш ментэгалэринн ирилэшдирилмэси, кэнд јерлэринде автомобил маршрутлары шөбөкэсинин кенишлэнмэси, шакирдлэрин мектебе апарылыб кэтирилмэси үчүн колхоз вэ совхозларын автобусларла тэмин олунмасы вэ с. көмэк едэчэкдир.

Бунула белэ, мектеблэрин ирилэшдирилмэси неч да мэгсэд дејилдир, бир даһа тэкрар едирик ки, вэсантин сэмэрэли хэрчлэнмэсинн вэ тэдрис ишлэринн сэмэрэлилијинн тэмин олунмасына хидмэт едир.

Хэмин проблемн хэллинэ формал јанашма мэнфи нэтичэлэр, хусусэн јајынмаја, мектебе кедиб-кэлмэк үчүн хејли вахт иткисинэ, валидејилэрин наразлыгына кэтириб чыхарар ки, булар да, шүбхэсиз, јолверилмээдир.

Мектебин ирилэшдирилмэсинде мектеб бинасынын өлчүсү, тутуму, тэлим дили, мектебјаны интернатлар, шакирдлэрин дашынмасы үчүн нэглијјат вэ с. нэзэрэ алынмалыдыр. Бурада пијада кедиш јолу радиусуна диггэт јетирилмэси хусуси эһэмијјэт кэсб едир. Белэ ки, Азэрбајчанда кэнд јашајыш ментэгалэринн мөвчуд јерлэшмэ вэзијјэти гоншу кэндлэрдэн кэлэн ушагларын һамысынын нэглијјатла дашынмасын тэмин етмэје чэтин ки, имкан верэр. Хэмин радиус өлкэ үзэрэ 3 км мүэјјон едилмишдир. Бизим фикримизчэ бу радиусун неч олмаса 1,5—2 км-э гэдэр азалдылмасы мэгсэдэмүвафиг оларды.

Азэрбајчанда хэмин радиус харичинде кэндлэрдэ јашајан 40 минэ гэдэр ушаг (1978) мектебе кедир. 3 километрлик радиус даирэсинде мектебе кэдэн ушаглар исэ бундан да чохдур. Тэбиндир ки, белэ бир вэзијјэт шакирдлэрин хусусэн сојуг, јагмурлу күнлэрдэ мектебе давамјјэтинэ мэнфи тэсир көстэрир, тэдрис ишлэри кејфијјатинн ашагы дүшмэсинэ сэбэб олур.

Мектеблэрин ирилэшдирилмэсинде, шүбхэсиз, бүтүн булар нэзэрэ алынмалыдыр.

Мектеблэрин ирилэшдирилмэси тэлим-тэрбије ишлэринн сэмэрэлилијинн јүксэлдилмэси тэмин олунан јерде мүмкүндүр вэ мэгсэдэмүвафигдир.

Мектеблэрин ирилэшдирилмэсинде республиканын даг рајонларында чидди чэтинликлэр гаршыја чыхыр ки, булар да хусуси тэбин-иглим шэрэанти, јашајыш ментэгалэринн мүхталиф манээлэрлэ бир-биринден тэчрид олунмасы, һабелэ нэглиј-

¹ В. А. Жамин. Оптимизация размещения сети общеобразовательных школ, М., 1975, с. 21.

јат васиталаринин, о чүмләдән шакирдләрнин дашынмасына хидмәт едән автобусларын ишләмәси үчүн јахшы јолун олмамасы илә алагадардыр. Мәһз буна көрә дә мәктәпләрнин ириләшдирилмәснндә һәр бир рајонун, арымлыгдә һәр бир мәктәбин микрорајонунун шәрәити нәзәрә алынмалыдыр.

Беләликлә, үмүмтәһсил мәктәпләринин сәмәрәли јерләшдирилмәси үмүми ичбари орта тәһсилни һәјәтә кечирилмәси вә инкишафында ән мүһүм амыл һесаба олунур. һәмнин проблем маариф оргакларынын даим диггәт мәркәзиндә дајанмалыдыр.

Ахшам (гијаби) мәктәпләр шәбәкәсинә кәлдикдә исе, бурада да мүйәјјән гәјдә јарадылмасына еһтијәч дујулур. Ахшам мәктәпләри әсәсән шәһәрләрдә вә рајон мәркәзләриндә јерләшмишдир. Онларын шәбәкәсинин низама салынмасы идәрәетмә вә методик ишләрин сәмәрәли тәшкилини вә бунун үчүн, һәр шәјдән әввәл, кичик мәктәпләрнин ириләшдирилмәсини, ири тәдрис мүәسسәләринин исе кигит артырылмасыны тәләб едир. Кәләчәкдә имкан дахилиндә бүтүн ахшам (гијаби) мәктәпләринин мувафиг кабинетләр вә дикәр васитәләрдә тәһнәз едилән хусуси биналары олмалыдыр. һәмнин мәктәпләрнин мүстәгил мүәллим коллективләри илә тәһнини проблемни дә һәлл едилмәлидыр. Бунларсыз ахшам (гијаби) мәктәпләриндә кејфијәт артымына наил олмаг гејря-мүмкүндүр.

Республикада мәктәб тәһсилни сәһәсиндә газандырымиз мүвәффағијәтләр вә һәләлик һәлл олунмамыш мәсәләләр әсәсән бунлардан ибарәтдир. Гүрур һисси илә дејә биләрик ки, Коммунист Партијасынын рәһбәрлији алтында республикада мәктәб тәһсилни сәһәсиндә мисилсиз, әзәмәтли мүвәффағијәтләр газанылмышдыр ки, бу да бир чох сәснал игтисади вә мәдәни-сијәси проблемләрин һәллине көмәк етмишдир.

Нәһәјәт, ахырда гыса да олса, Азәрбајҗанда мәктәб тәһсилнини чошғун инкишафынын, хусусән сон он илдә газандырымиз наиліјәтләринин нә илә нәтичәләнмәси үзәриндә дајанаг.

Мәктәб тәһсилнини сүр'әтли инкишафы, хусусән онун мәркәзи һиссәси олан ибтидаи, сонралар једдәлик вә сәккизиллик, индики мәрһәләдә исе орта ичбари тәһсилни мүвәффағијәтлә һәјәтә кечирилмәси, һабелә Азәрбајҗанда Совет һакиміјәти гәләбәсинин илк иләриндә јашлы әһали арасында савадсызлыгын вә асавадлыгын арадан галдырылмасы мағсадилә һәјәтә кечирилән хусуси тәдбирләр сәјәсиндә Азәрбајҗан башдаһбаша савадлылар республикасына чеврилмишдир. Бу исе јухарыда да кәстәрдијимиз кими, савадсызлыгын әсрләр боју һөкм сүрдүју, бүтүн әһалини јалғыз 9,2 фәизинин, галдыларын исе бундан да аз—4,2 фәизинин (1897-чи ил) савадлы олдуғу бир јердә мүмкүн олмушдур.

XX әсрин әввәлләриндә ингилаби һәрәкәтин кенишләнмәси нә халгын мүтәрәғги фәалијәтинин күчләнмәси сәјәсиндә бу кәстәрчи хусусән шәһәр јерләриндә, о чүмләдән Бақы, Кәңчә, Шәки, Шуша вә дикәр шәһәрләрдә бир гәдәр јүксәлсә дә, 20

фәизә белә чәтмырды. 1939-чу илдә сијаһыјаалыманын нәтичәсинә көрә 9—49 јашында оланлар арасында әһалини савадлылыгы 89,1%, 1959-чу илдә 97,3%, 1970-чи илдә исе 99,8% тәшкил едирди. Савадлылыг фәизи шәһәрләрдә кишиләр арасында 99,9, галдылар арасында 99,6%, кәнд јерләриндә исе мувафиг сурәтдә 99,5 вә 99,3% тәшкил едирди. Бундан башга әһалини тәһсил сәвијјәси көрүнмәш дәрәчәдә јүксәлмишдир. Буну ашағыдакы мугәјсәдән дә көрмәк олар. 1976-чы илдә ондан јухары јашы олан әһалини һәр мин нәфәринә 564 али вә орта (там вә натамам) тәһсилли адам дүшүрдү. Башга сөзлә, әһалини јарымдан чоху (азјашлы ушағлар мүстәсна олмагла) тәһсилли иди. 1979-чу илин сијаһыјаалма мә'луматына көрә, халг тәсәрруфатында чалышан һәр 1000 нәфәр вәтәндашын исе 879-у, јә'ни 87,9 фәиз али вә орта (там вә натамам) тәһсиллә јијәләнмишди¹. Бу кәстәрчиләр Азәрбајҗан ССР-ин 60 иллијинә јәхми даһа дә јүксәлмишдир².

Кәңчләрин һәмилыгла үмүми ичбари орта тәһсилә кечмәси илә алагадар орта тәһсил алаңларын сәји илдән-илә даһа интенси вартыр.

Сон он илдә (1970—1979-чу илләр) тәкчә орта үмүмтәһсил мәктәпләриндә бир милјона јәхми орта тәһсилли кәңч оғлан вә гыз бурахылмышдыр. Дикәр тәдрис мүәسسәләри системини—техники пешә вә орта ихтисас мәктәпләрини дә там орта тәһсиллә хејли кәңч битирмишдир.

Һеч бир сүбута еһтијәч јохдур ки, бүтүн бунлар әһалини нәинки тәкчә тәһсил сәвијјәсинин, һәмчинин онун үмүми мәдәни, идеја-сијәси сәвијјәсинин, вәтәндашларын шүүрлулуғ сәвијјәсинин јүксәдилмәсиндә, онларын мә'нави-әхлағи симасында бөјүк рол ојнамышдыр. Әслиндә елә бу, мәктәб тәһсилни инкишафынын илк ән мүһүм сәмәрәсидир ки, мәһз бунунла кәңчләрин вә бүтүн әһалини, һәртәрәfli инкишаф етмиш коммунизм гуручуларынын мүһүм тәһсил бунвәрәси гојулур.

Мәктәб тәһсилнини чошғун инкишафы дикәр мүһүм халг тәсәрруфаты аһаміјәтли проблемни—кадр һазырлыгы проблеминин мүвәффағијәтли һәллине хидмәт едир. Республиканын инкишаф етмиш чохсәһәли сәнајәси, механикләшдирилмиш кәнд тәсәрруфаты техники пешә мәктәпләриндә мүәсир фәһлә пешәләринә јијәләнән фәһләләр, орта ихтисас вә али мәктәпләрдә һазырланан мүтәхәссисләр тәләб едир. Кимә мә'лум дејилдир ки, мәктәб тәһсилни ихтисас тәһсилни вәрән бүтүн нөв тәдрис мүәسسәләринин инкишафында вә онларын шакирдә вә тәләбә континентләри илә тәһнин олунмасында әсәс база тәшкил едир. Елә буна көрә дә ихтисас тәһсилнини истәр кәмијјәт, истәрсә дә кејфијәт баһымыдан инкишафы мәктәб тәһсилнини инкишаф сәвијјәсиндән асылдыр.

¹ Бах: Азәрбајҗан ССР халг тәсәрруфаты Бөјүк Октябрийи 60 иллији арафәсиндә, Бақы, 1977, сәһ. 10.

² Бах: «Бақыски рабочий» газети, 20 фәврал 1980-чи ил, № 43.

Бүтүн бунлар иса, шүбһәсиз, мәктәб тәһсиллини икинчи ән мүнүм сәмәрәсини тәшкил едир.

Аз әһәмијәти олмајан ашағыдакы наилијәтләри дә гејд етмәк ләзим кәдир. Азәрбајҗанда мәктәб тәһсиллини сур'әтли инкишафы республикада ваһид достлуг аиләсиндә јашајан бүтүн милләтләрә анддир ки, бу да маариф саһәсиндә Ленини милли сјасәтинин парлаг тәзаһүрүдүр. Буну Азәрбајҗанда јашајан бүтүн милләтләрин тәһсил сәвијјәсинин ејни шәкилдә сәчијјәләнмәси кими тәкзибедилмәз факт да сүбут едир. Мәктәб тәһсиллини инкишаф сәвијјәси, бүтүн республикада олдуғу кими, Дағлыг Гарабаг Мухтар Виләјәтиндә вә Нахчыван Мухтар Совет Сосналист Республикасында да ејнидир.

ДГМВ-дә 178 үмумтәһсил мәктәби вардыр ки, онларын да 86-ны орта мәктәб тәшкил едир. Нахчыван МССР-дә иса фәалијјәт кәстәрән 204 мәктәбин 115-и ортадыр (1978-чи ил мә'луматы). Бу о демәкдир ки, әкәр республикада орта мәктәбләрин сәји 49,3 фәиз тәшкил едирсә, һәмин кәстәречи ДГМВ-дә 48,3 фәиз, Нахчыван МССР-дә иса 56,4 фәиз тәшкил едир. Мәктәб шәбәкәси әһалиси күрчү олан кәндләрдә дә кениш инкишаф етмишдир. Һәмин кәндләрдә мәктәбләрин сәји 13-ә чатмишдыр ки, онларын да әксәријјәти орта мәктәбдир. Белә бир мәнзәрә әһалиси ләзки вә диқәр милләтләрдән олан кәндләрдә дә мүшәһидә олунур.

Мәктәб шәбәкәси бүтүн дағ рајонларында: Кәлбәчәр, Лачын, Јардымлы, Лерик вә с. рајонларда да чошғун инкишаф етмишдир.

Лакин республикада халг тәсәррүфаты вә мәдәнијјәтин инкишафында мәктәб тәһсиллини ролу бу дејиләнләрлә гуртармыр. Тәһсил истеһсалын сәмәрәлијјәтинин жүксәдилмәсиндә мүнүм амил кими мүстәсна әһәмијјәтә маликдир. Тәһсилни иттисади сәмәрәлијјәти һамыја мә'лумдур вә бу, һеч кимдә шүбһә доғурмур, һалә кечән әсрдә көркәмли мүтәфәккир Н. Г. Чернышевски јазырды:

«Истеһсалын мүвәфғәијјәтинин гәти олараг һеч бир елементи ишчинин әгли инкишафынын дәрәчәси гәдәр бөјүк әһәмијјәт кәсб етмир: яғлим, торпаг, капитал ептијәтләри, физики гүввәләрини мөһкәмлијјәти—бүтүн бунлар фикрин инкишафы илә мүғәјсәдә бир һечдир... Буна көрә дә ишчинин әгли инкишафы үчүн шәрәит јаратмајан формалары истеһсалын инкишафына әнкәл төрәдән формалар һесап етмәк ләзимдир»¹.

Һәмин проблем үзрә тәкчә Иттифаг миғјәсында дејил, республикамызда да хејли тәдғигат ишләри апарылмышдыр. Тәдғигатларла мүәјјән едилмишдир ки, фәһләләрни әксәријјәтинини

¹ Н. Г. Чернышевски. Сөкәлиш иттисади әсәрләри, чилд 3, М., 1949, сәһ. 274—275. Ситат С. Л. Костәјянин редакторлуғу илә бураһилан «Халг маарифинин иттисадијјәти» китабындан (М., 1979, сәһ. 189) көтүрүлмүшдүр.

истеһсалат нормасыны јеринә јетирмә фәиз тәһсилә мүтәнасиб сурәтдә артыр. Белә ки, орта тәһсилли олан фәһләнин истеһсалат кәстәречиси сәккизилдик фәһләнин кәстәречисиндән 25 фәиз жүксәк олур. Фәһләнин үмуми тәһсиллини ардычыл олараг бир синиф артмасы әмәк мәһсулдарлығынын орта һесабла машиыгајырмада—1,5—2%, гара металлуржијадә—0,4—0,7%, јүн-күл сәнаједә—1,5—2% артмасына сәбәб олур.

Ејни заманда мүәјјән едилмишдир ки, тәһсил сәвијјәсинин жүксәдилмәси фәһләнин јени иш нөвләрини өјрәнмәјә сәрф етдији вахты азалдыр, пешә усталығына јијәләнмәкдә вә ону тәкмилләшдирмәкдә бөјүк рол ојнајыр, зај мәһсулдарын назәрә чарпагач дәрәчәдә азалмасына сәбәб олур вә с. Бундан башга, фәһләнин сәмәрәләшдирмә вә ихтирачылыг саһәсиндәки фәалијјәти дә мүәјјән дәрәчәдә тәһсил сәвијјәсиндән асылдыр. Елми әсәсләрлә мүәјјәнләшдирилмишдир ки, орта тәһсилли фәһләнин вердији сәмәрәләшдиречи тәклифләр ејни иш стажлы, лакин орта тәһсилли олмајан һәмкарына нисбәтән 5 дәрә артыг олур вә с. вә и. а.

Бүтүн бунлар тәһсиллини мисилсиз тәрбијәдечи ролу, онун мүстәсна дәрәчәдә жүксәк иттисади әһәмијјәти һағғында чошдан мә'лум олан һағгыти бир даһа гејд етмәјә әсас верир.

Буна көрә дә иттисадчыларын: «тәһсил үчүн капитал гојулушу инди капитал гојудушларынын ән сәмәрәли нөвләриндән бири һесап олунур», «тәһсил—һәм шәхсијјәтин сәмәрәли инкишафы васитәси, һәм дә иттисади жүксәлиш үчүн мүнүм амилдир»¹ јазмалары һеч дә тәсадүфи дејилдир.

Истеһсалын өзүнүн инкишафы, мә'лум олдуғу кими, һәр шејдән әввәл вә башлыча олараг әмәк мәһсулдарлығынын жүксәдилмәси илә бағдыр. Сонунчу иса бир сыра мүхтәлиф амилләрини тә'сириндән, мәсәлән, техники тәһизат сәвијјәсиндән, әмәјин елми тәшкилиндән, мүтәрәғги технолокијадан, автомат идәрәетмә системиндән вә с. асылдыр. Лакин бир һалда ки, бүтүн бунларын һамысыны инсан—фәһлә, техник, мүнәндис, рәис—идәрә едир, демәли, ајдындыр ки, бунлар о заман сәмәрәли олар ки, фәалијјәт кәстәрән шәхс онлара елми чәһәтдән јијәләнсин, башга сөзлә, савадлы олсун. Она көрә дә бу фикирлә разылашмамағ олмәз ки, тәһсил вә пешә ихтисасынын артымы сәмәрәлијјәти, әмәк мәһсулдарлығынын жүксәдилмәсиндә әсас амилләрдән биридир. «Тәһсил иттисадијјәтин инкишафына чохчәһәтли вә әһәмијјәтли тә'сир кәстәрир. Бу тә'сир башлыча олараг әмәк мәһсулдарлығынын жүксәдилмәсиндән кечир. Даһа жүксәк сәвијјәдә тә'лим алаң, тәһсил вә мәдәнијјәт бахымындан инкишаф етмиш олан мүәсир фәһлә ихтисасына даһа тез јијәләнир, пешә усталығыны артырыр, материалы, хаммалы даһа јакшы, гәнаәтлә ишләдир, әләт вә аваданлыгдан сәмәрәли истифа-

¹ В. Г. Афанәсәв. Научно-техническая революция. Управление, образование, 1972, сәһ. 381—382.

дә едир, чох аз һалда зај мәһсула јол верир, нөгсансыз чалышыр, жүксәк кејфијәтли мәһсул бурахыр вә с.¹

Тәдғигатчылар гәти сүбүт етмишләр ки, ишчиләрнин тәһсил вә ихтисас сәвијәси нә гәдәр жүксәк оларса, алынған иғтисади кәлир дә мүвафиг сурәтдә бир о гәдәр чох олар. Мәсәлән, алатчи-чилиһкәрләр арасында апарылан јохлама кәстәрмишдир ки, онунчу синиф һәчминдә тәһсил олан фәһлә бир ихтисас дәрәжәсини артырмағ үчүн беш-алты синиф тәһсил олан фәһләдән, демәк олар ки, 5 дәфә аз вахт сәрф едир. Бу да мүәјјәнләшдирилмишдир ки, индики шәрәнтдә гара металлуркија ихтисасларынын тәғрибән 90 фәизи, машинағәјрма ихтисасларынын исә 80 фәизи орта мәктәб, јахуд орта техинки тәһсил һәчминдә һазырлығ тәләб едир.

Һабелә сүбүт едилмишдир ки, ССРИ-дә, демәли, һәм дә мүтәғиг республикаларда милли кәлирин артымы да әһәмијәтли дәрәжәдә истеһсалатда чалышанларын тәһсил вә ихтисас сәвијәсиндән асылдыр. Мүәјјән едилмишдир ки, мәсәлән, 1961—1975-чи илләрдә бүтүн милли кәлир артымынын 80,1 фәизи әмәк мәһсулдарлығынын жүксәлдилмәси һесабына әлдә едилмишдир. О чүмләдән артымын 37,1 фәизи ишчиләрнин тәһсил вә ихтисасларынын жүксәлдилмәси, 43 фәизи исә әмәјин техинка илә тәһһиз едилмәси һесабына мүмкүн олмушдур. Милли кәлирин орта иллик артым сүрәти 6,5 фәизә бәрәбәр олдуғда, кәлирин орта иллик артым сүрәти ишчиләрнин тәһсил вә ихтисасынын жүксәлдилмәси һесабына 9,1 фәиз, әмәјин техинка илә тәһһиз һесабына исә 6,4 фәиз тәшкил етмишдир².

Тәдғигатчыларын әлдә етдикләри бүтүн бу нәтичәләр, табиһдир ки, Азәрбајҗан ССР-дә мәктәб тәһсиллини иғтисади әһәмијәтини сәчијәләндирир. Республикада чошғун иғтисади жүксәлишә мәктәб тәһсил илә, нечә дејәрләр, өз тәһфәсини вермишдир. Јухарыда кәстәрилдији киһи, бу илләрдә орта үмүмтәһсил мәктәбләрини бир милјона јаһин кәһч битирмиш вә әсасән әмәк адамларынын чәркәсинә гошуларағ истеһсалатчы, јахуд истеһсалын тәшкилатчысы вә рәһбәри киһи әмәк мәһсулдарлығынын жүксәлдилмәсиндә фәал иштирак етмишдир; онларын бир һиссәси орта мәктәби гуртардығдан сонра орта ихтисас тәһсил вә али тәһсил алышдыр. Иғтисади жүксәлиш сәһәсиндә бу бөјүк гүвәһини ролуну сүбүт етмәјә һеч бир еһтијач дујумур.

Азәрбајҗан КП Мәркәзи Комитәсини рәһбәрлији алтында республиканын зәһмәткешләри Сов.ИКП XXV гурултајынын гәрарларынын һәјата кечирәрәк, чари ониллијин бүтүн илләриндә халғ тәсәрруфаты планларынын истәр сәнајә, истәр сә дә кәнд тәсәрруфаты сәһәсиндә артығламасы илә јеринә јетирмишләр. Партијанын вә совет дәвләтинин ән мүһүм вә гүдрәтли идеоло-

жи силаһы олан мәктәб тәһсил бу бөјүк һәлијәтләрини гәзәһилмәсиндә һеч дә аз рол ојнамамышдыр.

Елә буна кәрә дә биз бүтүн буһлары мәктәб тәһсиллини мислән әһәмијәти, парлаг нәтичәси һесаб едирик.

Биз республика иғтисади һәјатынын инкишафында мәктәб тәһсиллини ојнадығи рол дәир сөһбәти јенә дә давам етдирә биләрдик. Лакин буна еһтијач јохдур. Инди исә гыса да олса бәзи диһәр мәсәләләри гејд етмәк истәрдик. Азәрбајҗанын халғ маарифлини тарихиндә тәкчә ингилабағадәрки вахтда дејил, һатта совет дәврүнүн мүәјјән илләриндә дә гадынларын тәһсил сон дәрәжә мүрәккәб һесаб олунурду. Әкәр кечмишин ачыначағлы илләриндә Азәрбајҗанда гызларын тәһсил алмасы үмүмијәтлә гадаған олунмушдурса, Совет һакимијәти илләриндә дә диндарлар, кечмишин галығлары илә јашаған һәлијәтләр бу истигамәтдә илдән-илә хејли ирәлиләјишә һәли олсағ да, ишимизә әһкәл төрәдирдиләр.

60-чы илләрә гәдәр биз республиканын кәнд рајонларындағы орта мәктәбләрин јухары синифләрина гызларын чәли саһәсиндә мүәјјән чәтинликләрә гаршылашырдығ. Лакин мүхтәлиф тәдбирләрин, о чүмләдән тәблиғат-тәшвиғат характерли тәдбирләрин һәјата кечирилмәси, хүсусилә үмуми орта тәһсилә кечмәклә алағадәр апарылан ишләрин нәтичәсиндә маариф органлары вә мәктәбләр бу мүрәккәб проблемни—гадынларын тәһсил проблемлини, оғланларла бәрәбәр бүтүн гызларын тәһсилә әһәтә олунмасы проблемлини дә һәллиә һәли олдулар.

Мәктәб тәһсил доғма әдәби дилин, милли әдәбијәтин, инчәсәнәтин чошғун инкишафы сәһәсиндә бөјүк рол ојнамышдыр.

Елһин ајры-ајры саһәләри үзрә һазырланған зәһкин вә тәкмиләшдирилмиш елһи терминологија тәһлим фәиләри үзрә мәктәб терминологијасынын әсасында һазырланмышдыр. Бундан башға дилчилик үзрә, хүсусән тарих, әдәбијәт үзрә оријинал елһи әсәрләрин јазылышына аһа дилиндә мәктәбләрин јарадылмасы илә алағадәр һазырланған мәктәб дәрсликләринин базасында башланмышдыр.

Азәрбајҗанлы кәһчләрин рус дилин өјрәнмәсини Азәрбајҗан мәдәнијәтинин габагчы һадимләри чоһди, һәлә кәһч әсрдән арузајырдылар. Совет гурулушунун гәләбәси илә һәмһин проблем дә әсас һәллини тапды. Диһәр мүхтәлиф амилләрин әһәмијәтини азәлтмадан гејд етмәк ләзимдыр ки, бу проблемни һәллиндә мәктәб тәһсил бөјүк рол ојнамыш вә јенә дә ојнамағадыр. Бу бәрәдә даһа кениш сөһбәт кедәчәкдир.

Коммунист Партијасынын рәһбәрлији алтында һәјата кечирилән мәктәб тәһсиллини көмәји илә һәли олунған проблемләрин там олмајан сијаһысы буһлардан ибарәтдир.

¹ «Экономика народного образования», М., 1979, сәһ. 191.

² Јенә орада, сәһ. 193, 202, 203.

**ТӨҢСИЛНИҢ ЈЕНИ МӨЗМҮНҮНА
КЕЧИЛМӘСИ**

Үмүттөһсид мәктәпләриндә тә'лим-тәрбијә ишинин идеја-сијаси вә елми-нәзәри сәвијјәсинин жүксәлдилмәси һаггында һагым даими һалдыр. Оун алверишли һалли, шүбһәсиз, мәктәб тәһсилинин кејфијјәтини заманын тәләпләри сәвијјәсинә жүксәлтмәјә, мәктәпләрдә тә'лим вә тәрбијә просесини, бүтөвлүкдә кәңчләрин коммунист тәрбијәсини јахшылашдырмаға имкан верир.

Мүбалиғәсиз демәк олар ки, тә'лим-тәрбијә ишинин сәвијјәсинин жүксәлдилмәси мәктәб проблемләринин бүтүн зәнчириндә әсәс һәлгәдир.

Вәзифә тәкчә шакирдләрин елмин мүәсир әсәсләри илә дәриндән вә әтрафлы, һәм дә жүксәк нәзәри вә практик сәвијјәдә сикләһланмәсини тә'мин етмәкдә дејил, һәбелә ондадыр ки, һәр чүр—һәм сијаси, һәм дә елми характерли ниформасијалар шакирдләрин тәфәккүр имканлары дәрәчәси нәзәрә алынмағла, синфи мөвгедән, партија мөвгејиндән онлара чатдырылмалыдыр. Тә'лим коммунист идејалылығынын тәләпләри мөвгејиндән, мүәсир елмин, техниканын вә мәдәнијјәтин тәләпләри мөвгејиндән, тәһсилни һәјәтлә, коммунизм гуручулуғу илә сых әләғәси мөвгејиндән апарылмалыдыр. Шакирдләрин пешә оријентасијасы, онларын һәјәтә, әмәјә, хүсусән мәдди истәһсал сәһәсиндә әмәјә һазырланмәси тә'мин олунамағла, тә'лимни политехник принсипинә дә чидди әмәл едилмәлидир.

Биз В. И. Ленинни белә бир өлмәз кәстәришини рәһбәр турурт ки, елми формал шәкилдә өјрәнмәк ләзим дејилдир, ону елә өјрәнмәк ләзимдыр ки, «биздә елм кағыз үзәриндә галмәсин вә ја модалы бир ибарә олмәсин (биздә исә, ејбимизни бојнумуза әләғ, хүсусилә чох заман белә олу), елм доғрудан да илијимизә вә ганымыза ишләсин мәншәт тамамилә вә һәгигәтән тәркиб һиссәсинә чеврилсин»¹. Јалныз белә мүнәсибәт елми билији әгидәјә чевирир, шакирдләрин мә'нәви әләминн зәнкинләшдирир, онларда коммунист идејалылығы формалашмәси үчүн әлверишли замин јарадыр. Л. И. Брежнев гејд етмишдир ки, «коммунист идејалылығы билик, әгидә вә әмәли фәалијјәт бирлијидир»².

Идеја-сијаси сәвијјә кәңчләри «практик илә», јарадычылығла чалышмаға һазырламајан јердә тә'лимни һансы жүксәк идеја-сијаси сәвијјәсиндән данышмағ олар. Сүбүт етмәјә еһтијаж јохдур ки, тә'лим просеси методик чәһәтдән нә гәдәр мәнғиги тәшкил едилсә дә, тә'лимни ләзими идеја-елми сәвијјәси тә'

мин едилмәсә, тә'лим-тәрбијәнин сәмәрәлилијинә һәл олмағ олмаз, марксизм-ленинизм дүнјакөрүшү илә сикләһланмыш кәңчләр јетишдирмәк олмаз, жүксәк дәрәчәдә инкишаф етмиш, идеја вә әхлағ чәһәтдән мәтқи олан јени инсан, коммунизм гуручусу тәрбијә етмәк олмаз.

Л. И. Брежнев јолдаш Октјабрын 60 илијинә һәср едилмиш тәнтәһли ичласла бунун әһәмијјәти һаггында демишдир ки, «адамларда жүксәк ичтиман мәғсәдләрә һәл олмағ әрзусу, идеја инаны, әмәјә әсил јарадычы мүнәсибәт тәрбијә етмәк ән үмдә вәзифәләрдән биридир. Коммунизм уғрунда мүбаризәнин чох мүһүм чәһәси бурадан кечир вә истәр иғтисади гуручулуғ, истәрсә дә өлкәнин сәсиал-сијаси инкишафы кетдикчә даһа артығ дәрәчәдә бу чәһәдәки гәләбәләримиздән асылы олачағдыр»¹.

Бу чүр тарихи вәзифә ССРИ-дә бүтүн гурулушумузла, партијанын бүтүн идеоложи иш системи илә, әһалинин бүтүн јаш группларына тәтбигән бүтүн тәрбијә иши илә, ушағлар вә кәңчләр үчүн исә, һәр шејдән әввәл, тәрбијә мүәссисәләринин, бүтүн системи илә илк нөвбәдә мәктәблә һәл олунар. Маһз буна кәрә дә бу чидди проблемни әсәсли шәкилдә һәлли даим дигтәт мәркәзиниздә дурмалыдыр.

Мәктәпләрдә тә'лимни мәзmunунун тәзәләнмәси үзәриндә дәјәнағ. Ахырынчы он илдә мәктәб тәһсилиндә чохчәһәтли кејфијјәт ирәлиләјишләри әлдә едилмишдир. Тәһсилни јени мәзmunуна кечилмәси бу ирәлиләјишин ән мүһүм чәһәтләриндән биридир, чүнки бу кечид тә'лим вә тәрбијәнин һәм идеја, һәм дә елми-педәгожи әсәсини тәшкил едир.

Мәктәпләрдә тәһсилни јени мәзmunунун маһијјәти вә үстүнлүкләри һаггында бөјүк мүәллифләр коллектив тәрәфиндән һазырланмыш вә ССРИ ПЕА-нын һәгиги үзвү Н. К. Кузин вә М. Н. Колмакованын редакторлуғу илә 1977-чи илдә нәшр олуномуш «Совет мәктәби мүәсир мәрһәләдә» әсәриндә әтрафлы данышылыр. һәмни әсәрдә һағлы оларағ дејилер: «Инди мәктәб курсларында мүәсир елми биликләр даһа мүкәммәл әкс етдирилмишдир, елмләрин әсәсләринин өјрәнилмәсинин нәзәри сәвијјәси жүксәлмиш, елми марксизм-ленинизм дүнјакөрүшүнүн формалашмәсинин, идеја-сијаси, әхлағи вә естетик тәрбијәнин сәмәрәлилији гүввәтләнмишдир; шакирдләрин кениш үмуми вә биринчи нөвбәдә зәһни инкишафы тә'мин едилмиш, онларын идрак фәаллығы вә јарадычылығ гәбилијјәтләри стимуллашдырылмышдыр; һәјәти-практик истигамәт жүксәлмиш, политехник әсәс гүввәтләнмишдир; әмәк тәрбијәси јахшылашмышдыр. Үмүттәһсид орта мәктәпләринин јени дәрәс планлары вә програмларынын елми чәһәтдән ишләниб-һазырланмәси, сонра исә әмәли шәкилдә мәнғисәнәлмәси бу идеја-педәгожи әсәс үзәриндә апарылмышдыр»².

¹ В. И. Ленин. Әсәрләри, 33-чү чилд, сәһ. 504.

² Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, 5-чи чилд, сәһ. 582.

¹ Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, 6-чы чилд, сәһ. 641.

² Советская школа на современном этапе. М., 1977, сәһ. 62.

Бу китабда, һәм дә үмумијјәтлә педагожи әдәбијјәтдә тәһсилни идеја-нәзәри сәвијјәсини јүксәлтмәјә көмәк едән јени програм вә дәрсликләрин бүтүн үстүнлүкләри әтрафлы ишыгландырылмышдыр. Јени програмларын вә онларын әсасында јарадылмыш дәрсликләрин бүтүн үстүнлүкләри Азәрбајҗан ССР мәктәбләриндә дә тәһсилни мәзмуну үчүн сәчијјәвидир.

Бунула јанаши, бу вә бәзи дикәр мәнбәләрә әсасланараг тәһсилни јени мәзмуну һаггында бир нечә сөз демәк лазымдыр. Она көрә ки, әввәлән, Азәрбајҗанда бизим ишыгландырдығымыз мәктәб һадисаләри арасында алағәләри итирмәмәк, икинчиси, республиканын мәктәбләри үчүн сәчијјәви олан тәһсилни мәзмунуну өзүнәмәхсус чәһәтләрини ишыгландырмаг, үчүнчүсү, јени програм вә дәрсликләрин гүсурлары үзәриндә гыса дајнамаг лазымдыр.

Елми-техники ингилаб вә совет чәмијјәти һәјәтынын бүтүн сәһәләрини әһәтә едән социал тәрәғги маариф системинә дә тохунмаја билмәзди, она, хүсусән бөјүјән нәслин үмумтәһсил һазырлығы сәвијјәсинә јени, бөјүк талабләр вермәјә билмәзди. Бунула алағәдәр олараг, тәкчә тәһсилни мәзмунуну өзүнүн тәәләнмәси илә кифәјәтләнмәк олмәзди; тәдрисни методикасына да модериләшдирмәк талаб олунурду. Бундан алава, елми, хүсусән тәбијјәт-ријазијјәт елмләринин сүр'әтлә инкишафы шәрәитиндә, мә'лум олдугу кими, бир тәрәфдән, мүасир елм вә техниканын сәвијјәси илә, дикәр тәрәфдән, көһнә мәктәб програмлары вә дәрсликләринин елми сәвијјәси арасында бөјүк фәрг ашара чыхарылмышды.

Бу фәрги арадан галдырмаг, һеч олмәсә дидактик вә психоложи төвсијәләри нәзәрә алмагла азалтмаг зәрурәти мејдана чыхмышдыр. Бунула алағәдәр олараг мәктәб тәһсилини мәзмунуну мүасир елми, техниканын вә мәдәнијјәтин инкишафы сәвијјәсинә мүвафиг шәклә салмаг зәрурәти заманын талаби олмушду.

Мә'лум олдугу кими, шакирдләри јалныз мүәјјән биликләр, бачарыглар вә вәрдишләр системи илә (онларын хејли һиссәси көһнәлиши) сәләһландырмаг вәзифәсини гаршысына гојмуш көһнә програмлар мәшг јолу илә шакирдләрин јадлашыны даһа чох инкишаф етдирмәјә гадир иди, ләкин ушагларын јарадычылыг габилитәтинин инкишафына аз көмәк едирди. Мәһз бүтүн бунлары нәзәрә алараг тәһсилни мәзмуну јениләшдирмәк зәрурәти мејдана чыхмышды, һәм дә бу иш елә көрүлмәли иди ки, шакирдләрин һәм зәһни инкишафы, һәм әмәли јарадычылыгы, һәм онларын нәзәри сәвијјәси, һәм дә һәјәтә әмәли чәһәтдән һазырланмасы максимум тәһсин едилсин.

«Орта үмумтәһсил мәктәбинин ишини даһа дә јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» Сов.ИКП МК-нын вә ССРИ Назирләр Советинин 1966-чы ил 10 нојабр тарихли гәрарында јазылмышдыр: «Орта тәһсил даһа дә тәкмилләшдирмәк, мәктәб ишиндә лазыми сабитлик јаратмаг, политехник тәһсин вә әмәк

тәрбијәси принципләрини ардычыл олараг һәјәтә кечирмәк мәгсәдилә ССРИ Маариф Назирлијинә вә мүттәфиг республикаларын маариф (халг маарифи) назирликләринә бир вәзифә олараг тапшырылсын ки, елми чәһәтдән әсасландырылмыш дәрс планларыны вә програмларыны тәтбиғ етсинләр, һәм дә бу заман ашагыдакылары нәзәрә тутсунлар:

тәһсилни мәзмунунун елми, техниканын вә мәдәнијјәтин инкишафы талабләринә мүвафиг шәклә салынмасы;

I синефдән X (XI) синефәдәк елмләрин әсасларынын өјрәнилмәсиндә ардычыллығын мүәјјән едилмәси, тәдрис материалларынын дәрс или үзрә даһа сәмәрәли бөлүшдүрүлмәси, дөрдүнчү дәрс илиндән башлајараг елмләрин әсасларынын мүнтәзәм сурәтдә тәдрис едилмәси...¹».

Бу көстәришләрлә алағәдәр олараг һәм мәркәздә, һәм дә республикаларда орта мәктәбләрин јени дәрс планларынын, програмларын вә дәрсликләрин, бу дәрсликләр үчүн рәһбәрликләрин, һәбелә јени дидактик вә әјани вәсәнтләрин ишләниб-һазырланмасы сәһәсиндә бөјүк ишә башланылмышдыр. Мәктәб һаггында 1966-чы ил 10 нојабр тарихли гәрарла биртипли дәрс планларында әмәк бәдән тәрбијәси вә ичәсәнәт мәшгәләләри дахил олмагла ичбәри саатларын ашагыдакы максимум миғлары мүәјјән едилмишдир:

I—IV синефләр үчүн—һәфтәдә 24 саат;

V—X (XI) синефләр үчүн—һәфтәдә 30 саат.

РСФСР-ин милли мәктәбләриндә вә мүттәфиг республикаларын онлиик тәһсил мәктәбләриндә дәрс јүкүнүн јухарыда көстәрилән нормаја нисбәтән һәр бир синефдә һәфтәдә ики-үч саат артырылмасына ичәзә верилмишдир. Физика-ријазијјәт тәбијјәт вә гуманитар елмләри үзрә биликләри дәрриләшдирмәк, һәбелә шакирдләрин мүхтәлифчәһәтли мараг вә габилитәтләринин инкишаф етдирмәк үчүн мәктәбләрдә VII синефдән башлајараг шакирдләрин арзуларына әсәсән факултатив мәшгәләләр тәтбиғ етмәјә ичәзә верилмишдир².

Бу принципал көстәришләрә мүвафиг олараг, орта мәктәбләрин биртипли дәрс планлары вә онун әсасында милли мәктәбләр үчүн, о чүмләдән дә Азәрбајҗан мәктәбләри үчүн дәрс планлары тәртиб олунмуш вә ССРИ Маариф Назирлији тәрәфиндән тәсдиғ едилмишдир.

Сонрадан дәрс планларында бәзи дәјжишликләр едилмишдир: V, VI, VII вә IX синефләрдә алава олараг јәј практикасы, VIII синефләрдә исә Совет дәвләт вә һүгугунун әсаслары курсу тәтбиғ едилмишдир.

Азәрбајҗан ССР орта мәктәбләринин (тәһсин Азәрбајҗан

¹ Бах: «Народное образование в СССР». Сб. документов 1917—1973 гг., М., 1974, с. 220.

² Јени орада, с. 221.

длинда олдуғу) инди гүввәдә олан дәрс планы 33-чү сәһифәдә кәстәрилән шәкилдәдир.

Тә'лимни дикәр дилләрдә олдуғу республика мәктәбләринин дәрс планлары бу планын әсасында дүзәлдилмишдир. Јени дәрс планлары 1967-чи иләдәк гүввәдә олан кечмиш планлара нисбәтән бөјүк үстүнлүкләрә маликдир. Оларда шакирдләрин һәфтәлик жүк саатларынын миғдары һәр синифдә 2-дән 5-дәк азалдылмишдыр; бөјүк тәһсил вә тәрбијә әһәмијјәти олан бир сыра јени фәнләр дахил едилмишдир.

Заманын тәләбләринә чаваб верән јени програм вә дәрсликләрин јарадылмасы ишн она көрә чәтин иди ки, өлкәдә елми-техники ингилабын вә социал тәрәғгинин тәләбләринә көмәк едә билән башга әсаслар үзәриндә тәһсилни јени мазмунуну ишләјиб һазырламағ тәләб олуурду. Мәсәлән, мәктәб програмларыны јениләшдирмәк үчүн, һәр шејдән әввәл, онлара ајры-ајры фәнләр үзәрә бир тәрәфдән, елми-техники ингилаб дөврүндә кәшф едилмиш јени елми мә'луматлар, нәзәријјәләр вә фактлар дахил етмәк дикәр тәрәфдән икә көһнәлмиш материаллары програмдан чыхармағ лазым кәлирди.

Бу, јени дәрсликләрдә дәрс материалынын тәзәләнмәсини, онун мүәсир елми наилијјәтләрә ујғун шәклә салынмасын тә'мин етди.

Бүтүн бунларла јанашы, совет дидактикасынын ишләјиб-һазырладығы програм тәртиби тәчрүбәсинә архаланмамағ, бу тәчрүбәни даһа да инкишаф етдирмәмәк олмазды.

Совет мәктәбиндә орта тәһсилни мазмунуна дидактик тәләбләр вә мүәјјән јашлар үзәрә шакирдләрин психоложи-педагожи имканлары нәзәрә алынмағла педагожи чәһәтдән ишләниб-һазырланмиш елми биликләрин әсаслары дахил едилмишдир. Һәм дә јени програм вә дәрсликләрин мүәллифләри һәр чүр елми гәуһлардан, нәзәријјәләрдән, идејалардан вә аңлајышлардан һәр бир елми әсасы олан вә коммунист тәрбијәси мәғсәдләринә, шакирдләрин јаш имканларына вә онларын габилитәтинин инкишафы вәзифәләринә мүвафиғ олан чәһәтләри сечиб ајырмаға вә педагожи чәһәтдән ујғунлашдырмаға сә'ј кәстәрмишләр. Һәр бир мәктәб дәрс фәннини гурулушунун ејни адлы елми гурулушуну тәқрар едә билмәдијинә бахмајарағ, јени дәрсликләрин мүәллифләри онларда шакирдләрин идрәк фәалијјәти мәнтигини нәзәрә алмағла елми мәнтигини дә әкс етдирмәјә чалышмишлар. Бундан алава, һәр бир елми методлары јенә дә мәктәблиләрин јаш имканлары нәзәрә алынмағла ејни адлы дәрс фәнләриндә мүәјјән дәрәчәдә әкс етдирилмишдир.

Шакирдләрин емләрин әсаслары илә силаһландырылмасы онларын үмуми инкишафы үчүн бөјүк перспективәләр ачыр. «Бу, чох мүһүмдүр, чүнки һәр бир мәктәбдә тәкчә үмуми габилитәтләрин, идрәкми, дигтәти, јадлашын, тәфәккүрүн, тәхәјјү-

Азәрбајҗан ССР орта мәктәбләриниң (тә'лимни Азәрбајҗан дилиндә олдуғу мәктәбләрини) тәдрис планы

№№	Фәнләр	Синифләр үзәр һәфтәлик саатларын сәји										Чәмин
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	
1	Азәрбајҗан дили	12/10	10	9	5	6	4	2	2	—	—	49
2	Азәрбајҗан әдәбијјаты	—	—	—	2	2	2	2	2/3	4	3	17,5
3	Рус дили вә әдәбијјаты	0/3	5/4	5/6	5	5	5	5	5/4	5	4	45
4	Ријазитјат	6	6	6	6	6	6	6	6	5	5	58
5	Тарих	—	—	—	2	2	2	3/2	3	4	3	18/5
6	Совет дөвләт вә һуғуғунун әсаслары	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
7	Ичтиманитјат	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
8	Тәбiiәтшунасы	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	3
9	Чоғрафија	—	—	—	—	2	3	2/3	2	2	—	11,5
10	Биолоғија	—	—	—	—	2	2	2	2	1	2	11
11	Физика	—	—	—	—	—	2	2	3	4	5	16
12	Кимја	—	—	—	—	—	—	2	2	3	3	10
13	Астрономија	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
14	Харичи дил	—	—	—	—	2	2	2	2	—	—	—
15	Рәсәм-дәтт	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	2
16	Тәсвир сәнәт	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—	5
17	Мәһнә вә мусиғи	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—	6
18	Бәдән тәрбијәси	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	20
19	Ибтидан һәрби һазырлығ	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	4
20	Әмәк тә'лими	2	1/2	1/2	2	2	2	2	1	1	1	16
Чәмин		24/25	27	27	27	33	33	33	34	35	35	308,5
21	Күмләрдә практика	—	—	—	—	4	4	4	—	17	—	4
22	Факултәтин мәшғалә	—	—	—	—	—	—	2	3	4	4	29

лүн инкишафы һағғында вә әгли фәалијјәтин үмуми пријомларына, тәһлилә, тәркибә, абстраксияја, үмумиләшдирмәјә вә с. јијәләнмәк һағғында мәсәләләр дејил, һәм дә бу вә ја дикәр тәдрис фәнни үчүн сәчијјәви олан спесифик хүсуситәтләрин вә әгли фәалијјәт пријомларынын формалашдырылмасы мәсәләси дә педагожи нәзәријјәдә вә мәктәб практикасында кәскин шәкилдә гојулуур¹. Тә'лимни елмә анд олмасы да, һеч олмасы тә'лим үчүн зәрури олан, фәнн үзәрә мүхтәлиф бачарығ вә вәрдишләрин һөчминә мүвафиғ олан тә'лим үнсүрләри дә дәрс фәннинә дахил едилмишдир.

Даһа сонра, тә'лимни јени мазмунунда бу да сәчијјәви ол-

¹ Советская школа на современном этапе, М., 1977, сәһ. 66.

мушдур ки, һәр бир фәнн үзрә тәдрис курсларының тәшкилиндә системлилийә тә'мин етмәк мәгсәдилә бөјүк фактик материалы әһәтә етмәјә, онун өјрәнилмәсини тә'мин етмәјә имкан верән үмумиләшдиричи идејалар, принциплар вә аңлајышлар сечилиб ајрылмышдыр. Мәсәлә, тарихдән мәктәб курсунун гурулушу вә мазмуну үчүн ичтиман-игтисади формасијалар һаггында марксизм-ленинизм тә'лими әсас кәтүрүлмүшдүр. Маддаләр гурулушунун атом-молекулјар нәзәријјәси, молекулјар-кинетик вә электрон нәзәријјәси тәбии-елми фәнләр үчүн үмумиләшдиричи олмушдур.

Тәдрис фәнләринә даир мәктәб програмларының тәзәләнмәси үчүн зәнкин материал верән ән јени елми наидијјәтләрдән истифада едилмәси онларын нәзәри сәвијјәсини хејлә јүксәлтмишдир ки, бу барәдә педагожи мәтбуатда дәфәләрлә бәһс олунмушдур.

Әдәбијјат програмына, мәсәлә, хәричи өлкә вә Вәтәнимизин классикләринин әвәлләр өјрәнилмәјән әсәрләри, гардаш мүттәфиғ республикаларын әдәбијјатлары ичмәли дахил едилмишдир ки, бу да сөз сәнәти олмағ е'тибарилә әдәбијјатларын мүхтәлифлији вә зәнкилији һаггында шакирдләрин тәсәввүрләрини зәнкиләшдирир вә әдәби инкишафын ганунујјунлуғуну ајдын баша дүшмәјә имкан верир.

Биолокија фәнләринин мәктәб курсунун јени истигамәтләрдә зәнкинләшмиш јени мазмуну тә'лимни идеја-елми сәвијјәсини јүксәлдилмәсинә көмәк едир. Мәсәлә, үмуми биолокија курсунун мазмуну вә гурулушу бу сәһәдәки јени нәзәријјә, ботаника, зоолокија, инсанын анатомијасы вә физиолокијасына даир јени програмлара әсасланарағ ирсијјәт, дәјишкәнлик, онтогенез, маддаләр мүбадиләси һалларынны әсасларынны ачыб көстәрир, тәбиәтин мүһафизәсинин әрурилијини елми чәһәтдән әсасландырмаға, биосфердә һадисәләрин гаршылығлы әләгәсини көстәрмәјә имкан верир.

Дикәр мәктәб курсларының мазмуну илә әләгадар апарылан иш дә бу вәзијјәтдәдир.

Бүтүн булар исә тә'лимни идеја-нәзәри сәвијјәсинин јүксәлдилмәсинә тә'сир көстәрмәјә билмәз.

Мәктәб курсларының тәкчә мазмуну дејил, һәм дә онларын тәдрисинә, програмларын вә дәрсликләрин өзүндә онларын ујғунлашмасына психоложи-педагожи мүһәсибәт бу вәзифәнин һәлиндә бөјүк рол ојнајыр.

Тәдрис курсларында, хүсүсән тә'лимни илк мәрһәләләриндә аңлајышларын формалашмасына диггәт јетирилмишдир. Бу дә сијәси вә елми информасијалардан кәләчәкдә шакирдләрин тез вә асан баш чыхармасына имкан верир. Мәсәлә, ријазијјат үзрә тәкликләр һаггында аңлајышын ибтидан синифләрә кечирилмәси бунула изаһ олунур. Бу тәдбир орта синифләрдә шакирдләрә ријазин үмумиләшдирмәни даһа јахшы баша дүшмәјә вә ријазијјат елминә јикәләнмәкдә даһа тез ирәли кетмәјә

имкан верир. Д. И. Менделеевин дәври системи һаггында дә бу сөзләри демәк олар. һәммин системни өјрәнилмәси IX синифдән VIII синифә кечирилмишдир.

Јени програмлар, бир гајда оларағ, әсасән әвәлләрдә олдуғу ки ми консентрик дејил, хәтти шәкилдә дүзәлдилмишдир ки, бу дә дәрс вахтына гәнаәт етмәјә вә тә'лимдә даһа чох системлилийә наил олмаға имкан верир. Лакин дәрсликләрдә мүрәккәб аңлајышларын формалашмасы мәгсәдмүвафиғ јерләрдә тәдричән, мәрһәләләрлә, чәтилик сәвијјәси јүксәлән вә материал мүһтәзәм сурәтдә тәкәр едилән шәрәптә һәјәтә кечирилр. Мәсәлә, тарих курсу үзрә «дәвләт», «синиф», «синифи мүбаризә», «ичтиман гурулуш» вә сәирә, физика курсу үзрә «күтлә», «гүввә» вә дикәр мүрәккәб аңлајышлар тәдричән, тә'лимни ашағы мәрһәләсиндән јүксәк мәрһәләсинәдәк мазмунча мүрәккәбләшәрәк өјрәнилр.

Тәдрисни идеја-сијәси сәвијјәсинин јүксәлмәси үчүн әсас олан јени програмларын үстүнлүкләри вә онун тәртибинин бүтүн принципнал мүддәаларынны тәһлили үзәриндә әтрафлы дајанмағ нијјәтиндә дејилик. Јухарыда дејиләнләр, зәнимизчә, бу барәдә кифәјәт гәдәр тәсәввүр јарадыр. Лакин алава етмәк ләзимдир ки, нәзәрдән кечирилән проблемни һәлли үчүн јени програмларын имканлары бунула мөһдудлашмыр. Тарих, ичтиманјјат, әдәбијјат, совет дәвләт вә һуғуғунун әсаслары вә бир сыра дикәр фәнләр үзрә програмлара марксизм-ленинизм классикләри әсәрләринин, Сов ИКП вә Совет дәвләти сәнадләринин, о чүмләдән ССРИ-нин јени Конститусијасының, бејнаһалг коммунист вә фәһлә һәрәкәти материалларынны дахил едилмәси бу ишдә мүһтәснә рол ојнајыр. һәмјә ајдындыр ки, «Сов. ИКП сијәсәтинин фәалијјәтдә олан ленинизм ки ми шәрһи илә алағадар оларағ В. И. Ленин әсәрләринин өјрәнилмәси тәһсилни нәзәри сәвијјәсини јүксәдир, елми коммунизмни илк мәнбәләри илә ишләмәк бачарығына јикәләнмәјә көмәк едир»¹.

Тә'лимни јени мазмунунун ән мүһүм үстүнлүјү ондадыр ки, онун ишләниб-һазырланмасы заманы мәктәблиләрдә елми дүнјәкөрүшүн, марксизм-ленинизм дүнјәкөрүшүнүн формалашмасында, идејача мәтнин, һөртәрәфли инкишаф етмиш кәләчәк мүбаризәләр—коммунизм гуручулары тәрбијә едилмәсиндә һәр бир тә'лим фәннинин имканларының ашқара чыхарылмасына хүсуси диггәт јетирилмишдир.

Тәбијјат-ријазијјат силсиләси програмлары тәкчә мүәјјән тәдрис фәннинин дәркәдилмә маһијјәтинин дејил, һәм дә онларын кәләчәк инкишафы истигамәтинин әкс етдирмәлидир.

Һуманитар фәнләр програмы ичтиман һәјәт ганунларының диалектик-материалист аңлајышының формалашдырылмасы вәзифәсини гаршыја гојур, шакирдләрә социалист ичтиман мүһә-

¹ Бах: «Советскија педагогика» журналы, 1976, № 9, сәһ. 5.

сиктәләрини ашылаяр, онларын коммунист идеаллары руһунда тәрбијәснә, әмәјә мә'нәви чәһәтдән һазырланмаг тәрбијәснә, социалист истеһсал мүнәсибәтләриндән баш чыхармаг габилитјәтинин инкишафына көмәк едир, чәмијјәттә өз јерини вә онун гаршысында мә'улијјәтини дәрк етмәкдә, әмәјә, әмәк адамларына, әмәк коллективләринә һөрмәт етмәкдә шакирдләрә јардым көстәрир. Бундан алава, гуманитар фәнләрин програмлары антагонист чәмијјәтләрдә синфи мүбаризәни, социализм чәһәси илә империализм чәһәси арасында идеоложи мүбаризәни маһијјәтинин тарихи чәһәтдән шәрһини нәзәрдә тутур, шакирдләрә идеоложи тә'сирин гүдрәтли васитәси һесаб олуур.

Јени програмларын даһа бир үстүнлүјүндән данышаг. Бу, хүсусән елми-техника ингилаб дөврүндә совет мәктәбинин даһми тәләби олан вә мәктәбиләрдә кениш политехник дунјакөрүшү, јени техникадан, технолокијадан, истеһсалын тәшкили вә итисадијјәтиндән тез баш чыхармаг бачарығы формалашмасынын зәрурилијини шәртләшдирән, әмәјин мәзмунунда вә тәшкилиндә фәсиләсиз дәјишиклик едән политехник тәһсил идејәснәнин бүтүн тәдрис фәнләринә даһил едилмәсидир. Политехникләшдирмә принципини һәјәтә кечирилмәси мүасир истеһсалын әсас принципләри вә саһәләри илә нәзәријјәдә вә практикада шакирдләрин таныш олмасын, әмәк тә'лими вә тәрбијәсинин хејли јахшылашдырылмасын, шакирдләрин биләваситә ичтиман фәјдалы әмәјә вә истеһсал әмәјинә чәлб олунмасын, бунун тәһсилә, кениш пешә оријентасијәси системинин тәшкили илә алағаләндирилмәсини тәләб едир.

Мә'лум олдуғу кими, тәдрис фәнләринин һамысы бу вәзифәнин һәллиндә иштирак едир, ләкин тәбнијјәт-ријазиијјәт силәсиләси фәнләри вә әмәк тә'лими бу ишдә башлыча рол ойнаяр. Бу фәнләр үзрә програмларда вә дәрсликләрдә тәбиәтти әсас ганууларынын мәнимсәнилмәси, мүасир сәнәјә вә көнд тәсәрүфәти истеһсалында онларын тәтбиғи нәзәрдә тутулмушдур.

Көһнә програмлардан фәргли олараг, бурада тәчрүбәдән чохлу мисаллар көстәрмәјә ујмамаг, әксинә, истеһсалын үмуми елми принципләри һагғында шакирдләрдә тәсәввур јаранмасына, физика, кимја, биолокија вә ријазиијјәт әсасында елми-техники тәрәггини әсас истигамәтләри илә таныш олмаға диггәт јетирмәк вәзифәси гаршыја гојулмушдур. Әмәк тә'лиминдә политехник принципә хүсуси диггәт јетирилр; бу да елми билликләр әсасында тәшкил едилр. Әмәк тә'лими програмы шакирдләри политехник характер дашыјан, әмәјин мухтәлиф формаларында зәрури олан, үмуми әмәк пријомларына јијәләнмәјә көмәк едән әмәли бачарыг вә вәрдишләрә силәһландирмаг вәзифәсини дә гаршыја гојур¹.

Тә'лимин идеја-нәзәри сәвијјәсинин јүксәлдилмәси јени, хејли јахшылашдырылмыш програм вә дәрсликләрдән автоматик

шәкилдә истифада олунмасы илә һәлл едилмир. Тә'лимин јени, мүасир мәзмуну, тәкрар едирик, тә'лимин идеја-нәзәри сәвијјәсини јүксәлтмәк үчүн шәксиз зәмин јарадыр, ләкин күнүн тәләбләринә мувафиг олараг ондан истифада едилмәси, онун һәјәтә кечирилмәси мүүәллимин өз ишдир ки, бу барәдә ирәлидә сөһбәт кедәчәкдир.

Мәктәбләрдә тә'лимин јени мәзмунуна кечилмәси, јухарыда көстәриләнләрдән алава, бир сыра тәшкилати-педагожи тәдбирләрин дә һәлл олунмасын тәләб етмишдир.

Бу мәгсәдлә мүүәллимләрин һамысы јени програм вә дәрсликләрдә әсас көтүрүлмүш принципләрә вә онларын әсасында ишләмәк методикасы илә таныш олмаг үчүн һисамүддәтли курсларла (1966—1970-чи илләрдә) әһәтә олунмушдур. Јерли әһәмијјәтли бә'зи фәнләр (ана дили вә әдәбијјәт, Азәрбајҗан мәктәбләри үчүн рус дили вә әдәбијјәти, харичи дилләр, Азәрбајҗан тарихи вә чоғрафијәси, рәсм вә с.) үзрә програмлар тәртиб едилмишди, ријазиијјәт, физика, кимја, тарих вә с. анд програмлар рус дилиндән Азәрбајҗан дилинә тәрчүмә олунмушду. «Маариф» нәшријјәти програмларын һамысыны Азәрбајҗан дилиндә бурахмыш, 111 јени дәрслик, о чүмләдән 70 оријинал дәрслик нәшр етмишди. Хејли әјани вә методик вәсант, дидактик материал вә с. нәшр олунмушду.

Республикакыи мәктәбләриндә тә'лимин јени мәзмунуна кечилмәсинә 1966/67-чи дәрс илиндә башланмыш вә 1977/78-чи дәрс илиндә, јә'ни Бөјүк Октябрын 60 иллик јубилеји илиндә вә Азәрбајҗан ССР-ин 60 иллији әрәфәсиндә баша чәтдырылмышдыр.

Бу, үмумтәһсил мәктәбләриндә тәһсил просесинин тәкмилләшдирилмәсиндә, бүтүн өлкәдә олдуғу кими, республикада да мәктәб тәһсилинин кејфијјәтчә инкишафында чох бөјүк ирәлиләјиш иди. Партијанын XXIV гурултайына һесабат мә'рузәсиндә бу ишин әһәмијјәти һагғында дејилмишдир: «Орта үмумтәһсил вә али мәктәбләримиздә тәдрис просесинин өзүнүн мәзмуну тәзәләмәк үчүн дә бөјүк иш көрүлмүшдүр. Бу просес елми-техники тәрәггини тәләбләринә, мүасир елми билликләрин үмуми сәвијјәсинә кетдикчә даһа чох ујғунлашдырылар»¹.

«Үмумтәһсил мәктәбләри шакирдләринин тә'лимин, тәрбијәсини вә әмәјә һазырланмасын даһа да тәкмилләшдирмәк һагғында» Сов. ИКП МК-нын вә ССРИ Назирләр Советинин гәрарында исә (1977-чи ил) дејилр: «Сон он ил әрзиндә тәһсилни мәзмуну јениләшдирилмиш, јени дәрсликләр вә дәрс вәсантләри јарадылмыш, мәктәбдә тә'лим вә тәрбијәнин сәвијјәси јүксәлмишдир»².

Бүтүн булар, ајдындыр ки, республикамызда мәктәб тәһсилнә дә айддыр.

Ләкин бу ирәлиләјиш нә гәдәр бөјүк олса да, тәәссүф ки,

¹ Д. И. Б р е ж н е в. Ленин јолу илә, 3-чү чилд, сәһ. 314.

² Бак: «Советскаја педагогика» журналы, 1978, №2, сәһ. 3.

¹ Бак: «Советскаја педагогика» журналы, 1976, №9, сәһ. 3—9.

тәһсил процесини тәкмилләшдирмәк проблемини һалә там һалә етмир, чүнки һазыркы програм вә дәрсликләр, көстәрилән гәрарда гејд едвалдији кижи, «бир сыра һалларда лүзүмсуз ма'луматла вә икинчи дәрәчәли материалларла һәддиндән артыг жүкләнмишдир ки, бу да шакирдләрдә мүстәгил јарадычылыг иши вәрдишләринин әмәлә кәлмәсинә мане олур»¹.

Бу нөгсанлар төкчә иттифаг миғјаслы тә'лим фәнләри үзрә бир сыра програм вә дәрсликләр үчүн дејил, һәм дә јерли әһмијјәтли фәнләр үчүн дә сәчијјәвидир. Јухарыда ады чәкилән гәрарда, ма'лум олдуғу кижи, дәрс програмларыны вә дәрсликләри һәддиндән артыг мүрәккәб вә икинчи дәрәчәли материаллардан јүнкүлләшдирмәк лазым билинмишди. Вәзифа шакирдләрин мүстәгил тәдрис, сенифдәнкәнар вә мәктәбдәнкәнар ишләринин јарадычы характер дашымасы үчүн онларә әлверишли шәрәит јаратмағдан ибарәт иди. Бу мәғсәдлә «шакирдләрин дәрслә жүкләнмәсинә нәзарәт гојмағын вә лүзүмсуз ев тапшырығларына јол верилмәмәсинин» мүһүм вә лазым олдуғу да етираф едилмишдир.

Шакирдләрин һәфтәлик иши һағгында көстәриш верилмишди. Гәрарда јазылмышдыр: «1980-чи илә јахын мәктәбдиләрин дәрслә жүкләнмәси һәдди һәфтәдә бу гәдәр олсун: I—III сенифләрдә—24 саат, IV сенифдә—27 саат, V—VII сенифләрдә—29 саат, VIII сенифдә—30 саат, IX—X (XI) сенифләрдә—32 саат». Милли мәктәбләрдә, ајдындыр ки, рус дилини өјрәнмәк үчүн һәр сенифдә әләвә 2—3 саат сахланылар.

Бу көстәришлә әләғәдәр оларағ, республикамызда јени дәрс планы ишләниб-һазырланмышдыр вә 1980/81-чи дәрс илиндә тәтбиғ едилчәкдир. Бу дәрс планы индиккиндән тә'лим фәнләри номенклатурасы илә дејил, ајры-ајры сенифләр үзрә һәфтәлик саатларын миғдарынын бир гәдәр дәјишмәси илә фәргәләнир: I сенифдә саатларын сәји 2,5 саат артырылмыш, IV сенифдә 3 саат, V—VII сенифләрдә 1 саат азалдылмыш, IX—X сенифләрдә әмәк тә'лимини—јухары сениф шакирдләриники пешә һазырлығыны гүввәтләндирмәк үчүн 3 саат артырылмышдыр.

1980/81-чи дәрс или үчүн јени дәрс планы 39-чу сәһифәдә көстәрилдији кимидир.

Бүтүн буларә баһмајарағ, шакирдләрин ишинин агырлығы һалларыны тамамилә арадан галдырмағ мәғсәдилә орта мәктәбләрин дәрс планларынын даһа да тәкмилләшдирилмәси күндәликдән чәгин чыхарыла биләр.

Педагожи әдәбијјатда мәктәбләрин тәһсилни јени мазмунуна кечилмәсинин илк јекунларынын нечә олмасы мәсәләси дә ишығландырылмышдыр.

Биз бу бәрәдә дә гыса шәкилдә бәһс етмәји мәғсәдәујғун һе-

сәб едирик. Ибтидан, орта вә јухары сенифләр үчүн ана дили вә әдәбијјат, рус дили вә әдәбијјаты (тә'лимни Азәрбајҗан дилиндә олдуғу мәктәбләр үчүн) үзрә республикада јарадылмыш јени орижинал програм вә дәрсликләр бәрәсиндә ишләрин јекунларынын тәһлили үзәриндә исә даһа әтрафлы дајаначағыг; адлары чәкилән фәнләрин тәдрисини даһа да тәкмилләшдирилмәси јоллары һағгында өз мүләһизәләримизи дә сөјләмәјә чалышачағыг.

Физиканын јени програм үзрә тәдрисиндән башлајағ.

Республикада физика үзрә јени програм вә дәрсликләрлә иш процесиндә бу фәннин мәктәбләрдә тәдрисинин вәзијјәти ики дәрҗә кениш миғјасда јохланылмышдыр.

Мүәллимләрин ишинин һәм мүсбәт чәһәтләри, һәм дә нөгсанлары һәртәрәfli өјрәнилмиш, тәһлил едилмиш вә үмуми-

Азәрбајҗан ССР орта мәктәбләринин дәрс плачы
(Тә'лимни Азәрбајҗан дилиндә олдуғу мәктәбләрдә)

№№	Фәнләрини ады	Сенифләр үзрә һәфтәлик саатларын сәји										Чәми
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	
1	Азәрбајҗан дили	12	10	8/9	5/4	4/5	3	3	2	—	—	47,5
2	Азәрбајҗан әдәбијјаты	—	—	—	2	2	2	2	2	3	3	16
3	Рус дили вә әдәбијјаты	3	6/5	6	5/6	6/5	4	4	4	4	3	44,5
4	Рәјзијјат	6	6	6	6	6	6	6	6	5	5/4	57/5
5	Тарих	—	—	—	2	2	2	2	3	4	3	18
6	Совет дәвләт вә һүгүгү әсәсләри	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
7	Ичтиманјјат	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2
8	Тәбиәтшунаслығ	—	0/1	1	1	—	—	—	—	—	—	2,5
9	Чоғрафија	—	—	—	—	2	3	2	2	2	—	11
10	Биолокија	—	—	—	—	2	2	2	2	1	2	11
11	Физика	—	—	—	—	—	2	2	3	4	4/5	15,5
12	Астрономија	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
13	Расмхәтт	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	2
14	Кимја	—	—	—	—	—	—	2	2	3	3	10
15	Харичи дил	—	—	—	3	2	—	—	1	1	1	12
16	Тасвири сәнәт	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	6
17	Мусиги вә маһны	1	1	1	1	1	1	—	—	—	—	6
18	Бәдән тәрбијјәси	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	20
19	Әмәк тә'лими	2	1	2/1	2	2	2	2	2	4	4	22,5
20	Ибтидан һәрби һазырлығ	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	4
	Чәми:	27	27	27	30	32	32	32	33	35	35	310
21	Күнләрдә практика	—	—	—	—	4	4	4	—	17	—	29
22	Факултатин маһғалә	—	—	—	—	—	—	2	3	4	4	13

¹ «Советскаја педагогика» журналы, 1978, №2.

ләшдирилмиш, гаршыја чыхан чэтинликлэрин сәбәблэри ајдылашдырылмыш, шакирдлэрин биллик, бачарыг вә вәрдишлэриндә дәјишикликләр гедј едилмиш, мәктәбиллэрин идеја-нәзэри вә политехник һазырлығы мүүјјәнләшдирилмишдир.

1975-чи илдә республиканын 15 район вә шәһәринин 78 мәктәби, о чүмләдән 36 шәһәр вә 42 кәнд мәктәби јохланылмышдыр.

VII—X синифлэрин 7873 шакирди контрол јазы иши јазмышдыр.

Јохлама кәстәрмишдир ки, физиканын јени програм вә дәрсликләрлә тәдриси шакирдлэрин биллик, бачарыг вә вәрдишлэринин сәвијјәсини јүксәлтмишдир. Мүәллимләр дәрс вахтындан сәмәрәли истифада етмәјә, даһа мүкәммал тәдрис методлары тәтбиг етмәјә, шакирдлэрин идрәк фәәлијјәтини јахылашдырмаға, тәлимлә тәрбијәнин алагәсини мөһкәмләндирмәјә, фәиләрарасы алагәләрдән истифада етмәјә башламышлар.

Ајры-ајры синифләрдә јохлама нәтичәлэри үзрә физикадан материалларын мәннәмәләсәи дәрәчәси ашағыдакы чәдвәлдә кәстәрилр.

Мәктәбләр	Синифләр							
	VII		VIII		IX		X	
	шакирдлэрин сәји	мәннәмә фәнзи	шакирдлэрин сәји	мәннәмә фәнзи	шакирдлэрин сәји	мәннәмә фәнзи	шакирдлэрин сәји	мәннәмә фәнзи
Шәһәр	831	88,3	677	79,1	849	79,6	650	83,5
Кәнд	1663	86,8	569	77,4	1684	79,0	950	81,2

Физика үзрә јени тәдрис мәзмунуна кечилмәси јекунларындан даишаркән гедј етмәк ләзимдыр ки, дәрсликләр елмилијя, елм вә техника наиліјјәтлэринин нәзәрә алынмасы илә јанашы, бә'зән мүрәккәб материалларла (VIII—X синифләрдә) ағырлашдырылмышдыр, тәдрисни мәктәб методикасынын тәләблэри, тәклиф олуна материалы гаврамаға шакирдлэрин һазырлығы дәрсликләрдә зәиф нәзәрә алынмышдыр, шәрһлэрин дили ағырдыр.

Бу да өјрәнилдән материалы шакирдлэрин мәннәмәсәи дәрәчәсини ашағы салыр, бә'зи мөвзулары шакирдләр чәтин мәннәмәјирләр. Мәсәлән, VIII синиф дәрслијиндә верилмиш «Үфүгә доғру бучаг алтында атылмыш чисмин һәрәкәти», «Нисби һәрәкәт» вә с. бу чүр мөвзулардандыр; IX синифдә «Молекулјар-кинетик нәзәријјәнин асас тәнлији», X синифдә «Дәјишән чәрајан кенераторлары» мөвзулары материал чәтин олдугуна вә мөкән тәсәввүрү тәләб етдијинә кәрә зәиф мәннәмәнилр.

Дәрсликлэрин материалларла јүкләнмәси, шәрһин мүрәккәблијя, бә'зи мөвзуларын методик чәһәтдән ләзимынча ишлән-

мәсәи мүәллимлэрин, хусусән тәчрүбәси аз олан вә һәбәлә әввалки дәрсликләр үзрә узун мүддәт дәрс демнш мүәллимлэрин ишини чәтинләшдирр. Шәрһлэрин јүксәк елмилијя, дәрсликлэрин мүрәккәблијя, шәрһин характери вә дили бу мүәллимлэри чәтинлијә салыр.

Бүтүн булар кәстәрр ки, мәктәбләрдә физиканын тәдрисини даһа да тәкмилләшдирмәк үчүн һәлә чох иш көрмәк ләзимдыр.

Ғабәгчыл физика мүәллимлэри икинчи дәрәчәли материалларын чыхарылмасы һесабына бүтүн синифләрдә физика курсуну бир гәдәр јүнкүлләшдирмәјин зәрурилији мәсәләсини һағлы оларат ирәли сүрүрләр. Бунун үчүн програм вә дәрсликләр тәкмилләшдирилмәлидир. Физикадан дәрс материалынын шәрһи формасы шакирдлэрин икиншәф вә дәркетмә сәвијјәсинә јахылашдырылмалыдыр. Мәктәбдә елмлэрин әсасларынын тәдриси методикасы нөгтеји-нәзәриндән дә дәрсликләр јахылашдырылмалыдыр. Бунун сәјәсиндә мүәллимлэрин иши хејли јүнкүлләшәкдир.

Башға бир мисал кәтирәк.

Јени програм вә дәрсликләр үзрә ријазиијјәтин тәдрисини вәзијјәти вә ону јахылашдырмағ тәдбирлэри Азәрбајҗан ССР Мәариф Нәзирлији коллекијясынын ичләсларында ики дәфә мүзәкирә едилмишдир.

Мүзәкирәдән Ғабәг кениш јохламалар апарылмыш, 150-дән артыг мәктәб вә 20 мин шакирд әһәтә олуномушдур. Јохламанын нәтичәлэри ашағыдакы чәдвәлдә верилр:

Мәктәбләр	Синифләрдә шакирдлэрин дәрс мәннәмә фәнзи			
	IV синиф	V синиф	VI синиф	VII синиф
Шәһәр	83,4%	82,6%	81,7%	83,1%
Кәнд	80,8%	79,9%	78,9%	80,9%

Јохлама кәстәрмишдир ки, мүәллимлэрин, демәк олар һамысы, ријазиијјәтдан јени програм вә дәрсликлэрин принциплэрини, мәзмунуну вә гурулушуну әсәсән дүзкүн баша дүшүмүшдур, ријазиијјәт елмлэри сәһәсиндә шакирдлэрин биллх вә бачарығы гаршысында гојулан мүәсир тәләблэри нәзәрә аларағ, тәдрисни методларыны вә үсулларыны дәјишмишдир.

Јени програмла ишләмәк нәтичәсиндә шакирдләрдә һесаблама мәдәнијјәти, өлчмә, графика иши бачарығы, мүстәғил тәфәккүр Ғабиліјјәти хејли јүксәлмиш, мөкән тәсәввүрү даһа дөгиг олуномушдур: ушағлар мәсәләлэри һәлл етмәјин даһа сәмәрәли үсулларыны сечмәји өјрәнишләр. Ријазиијјәти өјрәнмәјә шакирдлэрин марағы хејли артмышдыр, мүстәғил тәфәккүр әмәлијјәтлары—мүҒәјисә, тәһлил, үмумиләшдирмә вә с. апармағ бачарығы икиншәф етмишдир.

Әлбәттә, ријазинјат үзрә јени програмлары идеал һесап етмәк олмас. Онларын тәртиби заманы, тәәсүф ки, чидди гүсурларла јол верилмишдир. Јени програм вә дәрсликләрин материалларла ағырлашдырылмасы ријазинјатын мәнймәсиндә чәтинликләрин әсас сәбәбләриндән биридир. 4—8-чи синифләрдә елә материаллар вардыр ки, онларын һафизәдә мөһкәмләндирилмәси үчүн вахт олмадығына көрә, шакирдләр онлары мәнймәсәјә билмирләр. Програмларын мұаллифләри, шүбһәсиз, бә'зи мөвзулары нәзәрдән кечириб дәјишдирмәлидирләр. Мәсәлә, «Паралел көчүрмә», «Фигурларын конгруентлији» (VI синиф), «Охшарлыг вә һомотетвија (VII синиф) мөвзуларыны вә с. буна мисал көстәрмәк олар.

Нәзәри чәһәтдән мүрәккәб олан бир сыра материаллар вардыр ки, онларын елми изаһы дәрсликдә мәктәб тәһсилә методикасынын тәләбләрини нәзәрә алмыр. Мәсәлә, «Тәгриби һесаблама», «Һесабламанын тәшкили вә һесаблама техникасы һагғында мә'лумат».

Гејд етмәк лазымдыр ки, ријазинјат дәрсликләриндә политехник вә истеһсалат мәзмунулу мәсәләләр чох аздыр ки, бу да шакирдләрин политехник вә әмәк һазырлығына мәнфи тә'сир көстәрир.

Шүбһә јохдур ки, көстәрилән һөгсанларын кәләчәкдә арадан галдырылмасы республиканын мәктәбләриндә ријазинјат курсуну даһа дәриндән өјрәнилмәсинә көмәк едәчәкдир.

Кимјая анд бир мисал көстәрәк. Маариф назирлији програм вә дәрсликләрин јени мәзмуну илә алағадар олараг кимјанын тәдриси вә кимјадан шакирдләрин билији вәзијәтинин бир нечә дәфә кениш јохланылмасыны тәшкил етмишдир.

Шакирдләрән сорғу кечирилмиш вә контрол ишләр апарылмишдыр. Мүәллимләрин дәрсләри динләнилмишдир. 40 мәктәб, 257 синиф, мұхтәлиф синифләрин 8728 шакирди јохламадан кечирилмишдир.

Апарылмиш контрол ишләр заманы шакирдләрин мәнймәсә фанзи бу чәдвәлдәки кими олмушдур:

Мәктәбләр	Синифләр вә шакирдләрин мәнймәсә фанзи			
	VII	VIII	IX	X
Шәһәр	81,5%	78,9%	79,7%	85,9%
Кәнд	75,3%	73,9%	71,5%	79,3%

ССРИ ПЕА нүмәјәндәләриндән вә Азәрбајчан ССР Маариф Назирлији ишчиләриндән ибарәт комиссија тәрәфиндән дә Азәрбајчан мәктәбләриндә кимјадан биликләрин јохланылмасы апарылмишдыр. 3 рајонда вә Сумгајат шәһәриндә јохлама кечирилмишдир.

Јохлама ССРИ ПЕА тәрәфиндән ишләниб-һазырланмиш мәсәләләр вә тапшырыглар үзрә апарылмишдыр. VIII синифләрин 1646 шакирдиндән 1335 нәфәри (81,5 фанз) мұсбәт гүјмәт алмишдыр. X синифләрин 1506 шакирдиндән 1290 нәфәри (86,1 фанз) дә ишин өһдәсиндән кәлмишдир.

Јохлама заманы мұәјјән едилмишдир ки, 8-чи синифләрин шакирдләри Д. И. Менделеев чәдвәлини әввәлләрә нисбәтән даһа јахшы мәнймәсәјир вә лазым кәлдикдә ондан истифадә едә билирләр. X синифләрин шакирдләри үзәи мәддәләрин гүрулушу, кимјәви реаксияларын механизми кими мұһүм мәсәләләри јахшы мәнймәсәјирләр.

Буинула јанашы програмда шакирдләрин чәтин мәнймәсәјә билиди чохлу мәсәлә вардыр.

Дикәр иттифаг миғјаслы фәнләр үзрә дә бөјүк мұвәффәғијәтләр әлдә едилмишдир. Буинула јанашы бу сәһәдә дә програмларда, хүсусән биолохија, чоғрафија, тарих вә с. анд програмларда гүсурлар олмушдур.

Ибтидан синифләрдә јени програмлар үзрә, һабелә ана дили (Азәрбајчан дили) вә әдәбијјат, орта вә јухары синифләрдә мидли мәктәбләрдә рус дили вә әдәбијјаты үзрә тәдрис ишинин илк јекунлары, һабелә бу фәнләр үзрә республикада тәртиб едилмиш јени програмларын вә дәрсликләрин мәзијјәтләри вә һөгсанлары үзәриндә бир гәдәр әтрафлы дајанмаг истәјирәм.

Ибтидан синифләрдә ана дилиндән башлајат.

Јени тәдрис системинә, о чүмләдән үчлилик ибтидан тәһсил курсуна кечилмәси илә алағадар олараг I—III синифләр үчүн ана дили үзрә јени програм вә дәрсликләр јарадылмишдыр. Ејни заманда јени дәрсликләр үчүн 5 адда методик рәһбәрлик, 25 адда методик вә тә'лимәти мәктүб, 20 адда әјани вәсәнт бурахылмишдыр. Мүәллимләрә даими методик јардым көстәрмәк үчүн «Ибтидан мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбија» (илдә 6 нөмрә) ады алтында хүсуси методик мәчмуә нәшрина башламышдыр вә с.

I—III синифләр үчүн ана дилиндән јени дәрслик өз гүрулушуна, мәзмунуна, лексик тәркибинә, дидактик әсасына көрә көһнә дәрсликләрдән мұсбәт чәһәти илә фәргләнир. Дәрсликләрдә нәзәрдә тутулан мұхтәлиф мәсәләләр вә тәдрис тапшырыглары шакирдләрдә мұстәғил ишләмәк вәрдишләри, мұстәғил мұшаһидәләр, мұгајисәләр вә с. јаранмасына көмәк едир. Мүәсир һәјат ана дили дәрсликләриндә даһа парлаг әкс етдирилir.

Бүтүн булар шакирдләрин ана дили үзрә биликләринин вә дәрси мәнймәсәләринин јахшылашмасына көмәк етмишдир. Республика Елми-Тәдғигат Педагожи Елмләр Институтунун апардығы күтләви јохлама көстәрмишдир ки, мәтн һәрф-һәрф охујан шакирдләр 1969—70-чи дәрә илиндә биринчи синифдә (дәрә илинин II јарысы) 20,9 фанз идисә, 1976/77-чи

дәрс илиндә чәми 8,9 фанз олмушдур. 1970/71-чи дәрс илиндә II синифдә бу чүр шакирдләр 17,8 фанз идисә, 1976/77-чи дәрс илиндә 5,4 фанз, III синиф шакирдләри арасында мұвафиг олараг 1971/72-чи дәрс илиндә 5,3 фанз, 1976/77-чи дәрс илиндә исә 0,7 фанз олмушдур.

Җазы үзрә шакирдләрин вәрдишләри дә илдән-ила хејли јахшылашмышдыр. Мәсәлә, 1976/77-чи дәрс илиндә (II жарым илдә) јохланылмыш 24 мин I синиф шакирдинин 79,3 фанзи, 2119 нәфәр II синиф шакирдинин 82,7 фанзи, 1965 нәфәр III синиф шакирдинин 91,3 фанзи контрол җазы ишини мұвәффәгигјәтлә јеринә јетирмишдир.

Јени програм әсасында иш шакирдләрин биринчи синифдән е'тибарән фонетикаја, үслубигјата, лексикаја, орфографияја, орфоэпигјаја тәдричән мұвәффәгигјәтлә јијәләнимәсинә сәбәб олмушдур ки, бу да дил үзрә ләзими бачарыг вә вәрдишләр газанмага көмәк едир.

Ләкин газакылан бүтүн бу мұвәффәгигјәтләр нә гәдәр фәраһли, көһнә програм вә дәрсликләрлә ишини нәтичәләринә нисбәтән нә гәдәр мұһүм олса да, бүтөвлүкдә проблемини һәлл едилдигини көстәрмир. Ибтидан синифләрдә ана дилинин јени дәрсликләр үзрә тәдрисиндә чидди гүсурлар вардыр. Күтәвин јохламанын нәтичәләриндән көрүлдүјү кими, II вә III синифләрин шакирдләринин мұәјјән фанзи мәтнин дүзкүн охумагы бачармыр, һәм да бу синифләрин шакирдләринин хејли фанзи җазыдан керн галыр, контрол ишләри јеринә јетирмир.

Бундан әлава, кифәјәт гәдәр сүр'әтлә охумагы бачармамаг, бир чох синифләрдә ифәдали охумаг вәрдишинин олмамасы охунмуш материалын мәзмунунун шүурлу сүрәтдә дәрк едилмәсини чәтниләшдирир. Дәрсликләрдәки мәтнләрин идеја мә'насынын баша дүшүлмәмәси бир чох синифләр үчүн сәчигјәвидир; бу исә чаилы ана дилинә јијәләнмәји ләнкидир, тәрбијәви вәзифини һәллинә мане олур. Синифдәкәнар охунун дүзкүн тәшкилинә манечилик көстәрир. Булар ибтидан синифләрдә бүтүн програм тәләбләринин јеринә јетирилмәсини ләнкидир, шакирдләрини шифаһи вә җазылы нитгинин икишиафына мане олур. Олар һәм материалы шифаһи шәрһ едәркән, һәм дә өз җазылы ишләриндә хејли сәһв бурахырлар.

Шакирдләрин сөз еһтијаты һеч дә һәр јердә мүнтәзәм сүрәтдә эәкинләшдирилмир. Бууну бир сыра сәбәбләри вардыр вә олар биринчи нөвбәдә ибтидан синифләрдә дәрә демәк методикасына һәлә јијәләнмәмиш ибтидан синиф мұәллимләринин бир һиссәсинин елми методик һазырлығы илә әлағадардыр. Ашагыдакы факт бууну әјдми сүбүт едир. 509 мұәллимин (1976/77-чи дәрс илиндә) үмуни елми-методики һазырлығы өјрәнилмиш вә әјдми олмушдур ки, оларын 24,7 фанзи өз һазырлығына көрә ләзими тәләбләрә чаваб вермир. Бу мұәллимләр, әјдимидыр ки, ишлә мұвәффәгигјәт газана билмәзләр. Јени програм вә

дәрсликләрин өзләринин чидди гүсурлары да I—III синифләрдә ушағларын тәһсилинә манфи тә'сир көстәрир.

Тәәсүф ки, ибтидан синифләр үчүн ана дили програмлары вә дәрсликләр икинчи дәрәчәли вә көһнәлиш материалларла ағырлашдырылмышдыр, дәрсликләрин лексик тәркиби системсиздир. Даһа писә одур ки, дәрсликләрдә нитг икишиафы үчүн кифәјәт гәдәр материал јохдур.

Мәсәлә, әлифба китабында ишләдилән 2966 сөздән 1066-сы сонрадан тәкрар едилмир. Бу исә шакирдләрин лүғәт еһтијатынын эәкинләшмәсинә мане олур. Әлифба китабында 160 көһнәлиш сөз вардыр ки, оларын мә'насы шакирдләр үчүн ја һеч мә'лум дејилдир, ја да аз аңлашыглыдыр. I синифин «Ана дили» дәрслигиндә вә II, III синифләрин ана дили дәрсликләриндә бу чүр нөгсанлар вардыр. Ана дили дәрсликләриндә өз идеја мәзмунуна көрә эәф, шакирдләрин баша дүшмәдији, һәмчә бөјүк, бәдин чәһәтдән аз әһәмигјәтли материаллар чохдур.

Бууну да гејд етмәк ләзымдыр ки, бир сыра мәктәбләрдә бууну нәтичәсиндә ушағлар өјрәнилән грамматик аңлагышларын, гајдаларын маһигјәтинин баша дүшмүр вә дәфәләрлә тәкраретмә нәтичәсиндә олары јалныз формал чәһәтдән мәнимсәјирләр. Буна көрә дә јени материалла вә ја кечилмиш материалда мәсәләнин гејри-ади шәкилдә гојлушу илә гаршылашдыгда шакирдләр чыхылмаз вәзигјәтдә галырлар.

Бүтүн тәдрис фәйләри үзрә кәләчәк тәһсилини бүнәврәси олан ана дилинин ибтидан синифләрдә өјрәдилмәсинин сәмәрәлијини јүксәлтмәк мәгсәдилә мөвчуд нөгсанлары арадан галдырмаг ләзымдыр, бууну үчүн исә ән әввал ибтидан синифләр үчүн програмлары вә дәрсликләри тәкмилләшдирмәк кәрәклир.

IV—VIII синифләр үчүн ана дили програмы вә дәрсликләри үзәриндә дајанаг. Орта синифләрдә ана дили тә'лиминин мәзмунуну тәзәләмәк сәһәсиндә дә бөјүк иш көрүлмүшдүр.

Ана дили үзрә јени програмын тәртиби бүтөвлүкдә дилчилик үзрә, онун ајры-ајры истигамәтләри—фонетика, лексика, сөз јарадычылығы, грамматика үзрә мұасир елми навилијәтләри нәзәрә алынмагла апарылмышдыр. Јени програмда үслубигјәт, һабелә шифаһи вә җазылы нитг мәдәнијәти мәсәләләринә бөјүк диггәт јетирилмишдир. Психологиканын, дидактиканын вә хүсуси методиканын јени навилијәтләри дә нәзәрә алынмышдыр. Нәтичәдә јени програм өз елми-педагогик мәзигјәтләринә көрә әвваллар гүвәдә олан ана дили програмына нисбәтән хејли фәргләнир.

Јени програма мұвафиг олараг, IV—VIII синифләр үчүн 5 ана дили дәрслији вә олар үчүн методик рәһбәрлик, 12 әддә методик вәсант, 10 методик мәктуб, хејли дидактик материал јарадылмышдыр, журналларда ана дилинин өјрәнилмәси мәсәләсинә данр чохлу методик мағалә чап олунмушдур.

Елми-Тадгигат Педагожи Елмләр Институтукун 1976/77-чи дәрс илində апардыгы күтләви јохламада шәһәр вә кәнд мәктәбләринин 4 миндән артыг шакирдди аһатә олуиушдур. Бу јохлама бир тәрәфдән, көйнә програмла ишләмәјә нисбәтән хејли ирәлиләјиш олдуғуну, диқәр тәрәфдән исе, VIII синифләрин шакирдләринин дил һазырлығында чидди нөгсанлар олдуғуну көстәрмишдир. Мәсәлән, јохлама материалларынын тәһлили көстәрмишдир ки, грамматикадан нәзәри билик үзрә мәнймәсә 84,5 фәиз, лексика үзрә 87 фәиз, фонетика үзрә исе 54 фәиздир. Үмумијјәтлә, буну бөјүк ирәлиләјиш һесап етмәк ләзимдир. Ләкин ајдын олмушдур ки, дилин јухарыда көстәрилән белмәләри үзрә јохланылан мәктәбләрин 35—40 фәизә гәдәри мөһкәм бачарыг вә вәрдишләрә малик дејилдир. Шакирдләр дил фактларынын тәһлили заманы сәһләр бурахыр, үслуб вариантлары сечәркан чәтилик чәкир, јазы ишләриндә орфографик сәһләр бурахыр вә и. а. Мә'лум олмушдур ки, јохланыланларын 65—70 фәизини шифәһи нитгин инкишафында, оху вәрдишләриндә чидди гүсурларә маликдир. Јохламанын нәтичәләри ајдын көстәрир ки, шифәһи вә јазылы нитг мәдәнијјәтинин, аһа дилинин тәдриси вә өјрәнилмәсинин сәмәрәлилијинин јүксәдилмәси проблемләри һәлә там һәлл едилмәмишдир. Ајдындыр ки, буну бир сыра сәбәбләри вәрдыр. Бу, хејли дәрәчәдә аһа дили мұаллимләринин өзләринин үмумелми вә методик һазырлығы илә алағадардыр. Диқәр сәбәб исе одур ки, дил програмы вә дәрсликләри лүзүмсүз вә инкичи дәрәчәли материалларла ағырлашдырылмышдыр. Програмда ләзим оландан чох нәзәри биликләр нәзәрдә тутулар, әмәли вәрдишләр вә бачарыглар јарадылмасына исе кифәјәт гәдәр јер верилмәмишдир. Әввәлән, IV—VIII синифләрин дәрсликләриндә ардычыллыға ләзиминчә риәјәт едилмәмишдир. Мәсәлән, IV синиф дәрслији нәзәри материалын изаһи заманы индуктив методу, диқәр дәрсликләр исе дедуктив методу әсәс көтүрүшләр. IV—V синифләрин дәрсликләриндә тапшырыгларын сечилмәси заманы шакирдләрин интеллектуал инкишафы вәзифәсинин һәјәтә кечирилмәсинә хүсуси диғгәт јетирилдији һалда, гәлән дәрсликләрдә (VI, VII, VIII синифләр) тапшырыглар ән'әнәви гәјдәдә сечилмишдир, јә'ни грамматик материалы јәлиһз һәфи-зәдә мөһкәмләндирмәк мөгсәди күдүлүмүшдур.

Аһа дили дәрсликләриндә шакирдләрин рабитәли нитгинин, идрәк фәәлијјәтинин инкишафына бөјүк диғгәт јетирилмәлидир. Јохлама көстәрмишдир ки, IV синиф дәрслијиндә шакирдләрин рабитәли нитгинин инкишафы үчүн 34 тапшырыг, V синиф дәрслијиндә чәми 16, VI синиф дәрслијиндә 7, VII—VIII синифләрин дәрсликләриндә исе чәми 3 тапшырыг нәзәрдә тутулушдур ки, буну да гәтијјән нормал һал һесап етмәк олмәз. Програм вә дәрсликләрин бүтүн бу нөгсанлары мұаллимләрин ишинин чәтиһләшдир вә аһа дили тәдрисинин сәмәрәлилијинин күнүн тәләбләри сәвијјәсинә јүксәлтмәјә имкан вермир.

IV—VIII синифләр үчүн аһа дили програмы вә дәрсликләринин әсәсли сурәтдә јенидән ишләмәк вә јахшылашдырмаг лүзүму ортаја чыхмышдыр.

Бир нечә кәлмә әдәбијјат програмы вә дәрсликләри һаггында. Мә'лум олдуғу ки, әдәбијјатын тәдриси аһа көрә хүсуси јер тутур ки, о, шакирдләрин идеја инкишафына көмәк едир, оыларын мә'нәви әләминә күчлү тә'сир көстәрир, естетик һиссләринин инкишаф етдирир, тәрбијә мәсәләләринин һәлл едир. Шакирдләрин нитг мәдәнијјәтинин, шифәһи вә јазылы нитг вәрдишләринин, јарадычылыг фәәллығынын инкишафы вә с. үчүн да әдәбијјат бөјүк әһәмијјәтә маликдир.

Л. И. Брежнев јолдш совет адамларынын формалашмасында әдәбијјатын ролуну јүксәк гижәтләндирәрәк демишдир: «Исте'дәдлә јазылан әдәбијјат вә ичәсәнәт әсәри милли сәрвәтдир. Биз јахшы билирик ки, бәдин сөз, бојаларын рәнкарәклији, дашыи ифәдәлилији, сәсләрин аһанки мұасирләри руһландырыр вә нәслимиз һаггында, дөврүмүз, онун һәјәчәнлары вә харигәләри һаггында үрәк вә гәлб хәтирәсини нәсилләрдән-нәсилләрә өгүрүр»¹.

Мәһз буну көрә да совет мәктәбләриндә, о чүмләдән Азәрбајҗанын милли мәктәбләриндә әдәбијјатын тәдрисинә хүсуси диғгәт јетирилди.

Әдәбијјат тә'ляминин мазмуну сон он илдә тәзәләнишдир. Мә'лумдур ки, онун тәдриси IV синифдән башланыр вә VII синифдә һазырлыг курсу ки ми апарылыр, VIII—X синифләрдә мүн-тәзәм әдәбијјат курсу ки ми давам етдирилди. Өлкәдә, о чүм-ләдән Азәрбајҗанда әдәби јарадычылыг сәбәсиндә газәнилмиш иһәлијјәтләр нәзәрә алынамагла тәртиб едилмиш јени әдәбијјат програмы әввәлки програма нисбәтән бөјүк үстүлүкләрә маликдир. Оыларын бә'зиләринин гејд едәк. Ән әввәл, мүһүм чә-һәт одур ки, IV—VII синифләр үчүн јени програмларда совет әдәбијјаты материаллары көйнә програмдаки 40—45 фәиз мұ-габилиндә 70 фәиз тәшкил едир. Програма даһил едилмиш әсәр-ләрин идеја-бәдин мәзијјәтләри орта синифләрин шакирдлә-ринин мә'нәви тәрбијјәси үчүн бөјүк әһәмијјәтә маликдир.

Азәрбајҗан јазычыларынын әсәрләри әдәбијјатын мүн-тәзәм курсунда (VIII—X синифләр) әсәс јер тутур. Бунула јанашы, програма рус әдәбијјатынын әсәрләри, классик вә совет әдәби-јјатынын гардәш республикаларын әдәбијјатынын нүмунәләри вә Гәрби Авропа јазычыларынын әсәрләри да даһил едилмиш-дир. Буну да јени програмын үстүлүјү һесап етмәк ләзимдир ки, классик әдәбијјатын өјрәнилмәси заманы шакирдләрин IV—VII синифләрдә мүн-тәзәм шәкилдә олмәсә да, алдылары би-ликләрдән узәглашмамалары үчүн совет әдәбијјатына да мұә-јјән јер ајрылыр. Јени әдәбијјат програмларынын вә дәрслик-

¹ Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, 5-чи кнәд, сәһ. 588.

ләрини даһа мүнүм чәһәти одур ки, әдәбијјат һагғында В. И. Ленин идејалары, Л. И. Брежневни фикирләри, әдәбијјатни инкишафы мәсәләси барәсиндә Сов.ИКП гурултайларыныи, Азәрбајҗан КП гурултайларыныи гәрәрларында ирәли сүрүлүш кәстәришләр даһа мүкәммәл тәгдим олуур.

Програмда нәзәрдә тутулмуш синифдәнкәнар мәчбури оху үчүн әдәби әсәрләрини сијаһысы да јени програмы кәһнә програмдан хејли фәргләндирир.

Јени програмлара мувафиг олараг, әдәбијјат үзрә 7 јени дәрслик вә 3 мүнәхәбат, методик әдәбијјат, һабелә әјани вә-саит нәшр олуиушдур.

Јени әдәбијјат програмлары вә дәрсликләри бу фәнин тәдрисини јакшылашмасына көмәк етмишдир. Буиу 1978-чи илли јанварында мәктәбләрини күтләви јохланылмасы јекунларындан да көрмәк олуур. 20 мәктәб, о чүмләдән 8 шәһәр вә 12 кәнд мәктәби, јухары вә орта синифләрини 5345 шакирди јохланылмыш, һәм да 3624 шакирд әввәлчәдән һазырланмыш суаллар үзрә сорушулмуш, 1727 шакирд ифадә вә ја инша шәклиндә јазы иши јазмышдыр. Соргу заманы мүјјән олуиушдур ки, әдәбијјат үзрә шакирдләрини һазырлыг дәрәчәси мүхтәлиф мәктәбләрдә ејни дејилдир. Бу да тәбиидир. Програм һамы үчүн ејни ола са да, мүәллимләр өз елми-педагожи һазырлыгы, иш тәчрүбәси е'тибарилә ејни дејилдир. Баки шәһәри мәктәбләриндә әдәбијјатдан үмуми мәнимсәмәнин 88 фәиз, Газах рајону мәктәбләриндә 86 фәиз, Загәтала мәктәбләриндә 85,3 фәиз, Варташен рајонунуи мәктәбләриндә 80,5 фәиз олдугу мүјјән едилмишдир. Јохлама кәстәришдир ки, шакирдләр програм материалыи әсәсэн мәнимсәјир, әдәби фәктлары билир, әсәрләрини идеја мәзмунуну, онларыи бәди и мәннәјәтләрини ајырда етмәји бачарыр, шә'рләри марагла әзбәрләјир, синифдәнкәнар бәди әдәбијјат охунушуна әввәлкинә нисбәтән хејли чох дигтәт јетириләр вә с.

Сорушулан шакирдләрини әксәријјәти әдәбијјат нәзәријјәси мәсәләсинә дәир мүјјән һазырлыға малик олмушдур.

Јазы ишләрини тәһлилдән көрүиүр ки, шакирдләр өз фикирләрини мәнтиги шәрһ етмәји бачарыр, бәди әсәрләрини мәзмунуну билир, образлар системиндән баш чыхарырлар вә с. Буиу ондан көрмәк олар ки, ифадә вә ја инша јазмыш 1721 шакирдән 1450-си (84,3 фәиз) мүсбәт гијмәт алмышдыр. Инша јазан шакирдләрини хејли һиссәси (18 фәизи) сәрбәст мөвзуну сечмишдир ки, бу да шакирдләрини чохунуи синифдәнкәнар оху илә сәмәрәли мәшгул олдуғуну, буиуиуи да нәтичәсиндә бу вә ја дикәр әсәр һагғында өз фикрини мүстәгил сөјләмәји бачардығыи сүбүт едир.

Бүтүн буиулар, шүбһәсиз, дигтәти чәлб едир. Лакин тәәсүф ки, бурада шакирдләрини билијјндәки гүсурларыи тамаиилә арадан галдырылдығыи сөјләмәк олмәз. Јохлама һәмчинни кәстәришдир ки, јохланыланларыи бөјүк әксәријјәтинни әдә-

бијјатдан билији «3» балла (61 фәиз) гијмәтләндирилмишдир. Шакирдләрини хејли һиссәси әсәрләри јакшы тәһлил едә билмир. Синифдәнкәнар охунуи тәшкилиндә, әдәбијјат нәзәријјәси үзрә билккләрдә вә с. чидди нөгсанлар вәрдыр. Бу, мүәллимләрини ишиндә, һабелә програм вә дәрсликләрини мәзмунунда нөгсанлар олмасы илә да изаһ олуиуур.

Гејд етмәк ләзимдыр ки, мүхтәлиф синифләр үзрә програмлара милли әдәбијјатдан, рус әдәбијјатындан вә харичи әдәбијјатдан бә'зи елә әсәрләр, јакуд онлардан парчалар дахил едилмишдир ки, шакирдләр онлары мәнимсәја билмирләр. Мәсәләи, програма вә демәли, дәрслијә М. Ф. Ахундовуи фәлсәфи характер дашыјан «Кәмәлүддәвлә мәктублары» дахил едилмишдир ки, буиу һеч чүр доғрултмәг олмәз. Белә фәктлар исә аз дејилдир. Бундан әлава, дәрсликләрә әсәрләрдән чох бөјүк парчалар дахил едилмишдир ки, онлары програм үзрә ајрылмыш саатларда мәнимсәмәк мүмкүн дејилдир вә с.

Бүтүн буиулар әдәбијјат програмларыныи вә дәрсликләрини тәкмилләшдирилмәси лүзүмуну ирәли сүрүр.

Мәктәбләрдә дикәр фәиләрдән да јени проғрамлар үзрә тәдрисини јекунларыи һагғында мә'луматлар кәстәрмәк олар. Лакин чәтти ки, буна еһтијәч олсуи. Республиканыи педагожи ичти мәннәјјәтинни фикри беләдир ки, тәһсилни јени мәзмунунуи тәтбиғи мәктәб ишини идеја-елми сәвијјәсини хејли јүксәлтмишдир. Јени програмлар тәчрүбәдә өз үстүилүкләрини кәстәришдир, онлар марксизм-ленинизм дүнјәкөрүшүиүи шакирдләрә ашыланылмасы ишинә сон дәрәчә јакшы хидмәт едир. Мүәллимләр вә шакирдләр јени програмлар үзрә тәһсилни тәләбләрини әсәсэн јеринә јетириләр. Тәһсилни јени мәзмуну шакирдләри әмәјә, һәјәтә даһа јакшы һазырлајыр, мәктәблиләри елмләрини әсәсләри илә, әмәли бачарыг вә вәрдишләрә силаһландырыр.

Лакин мәктәбләримизни јени проғрама ишләдији он илли тәчрүбәси һәмчинни кәстәрир ки, мәктәбләримизни ирәлијә доғру бу бөјүк һәрәкәтиндә һәлл едилмәмиш мәсәләләр да аз дејилдир. Програм вә дәрсликләрини тәкмилләшдирилмәси үзәриндә хејли иш апармәг ләзимдыр. Тәкчә јухарыда кәтирилән фәктлар дејил, һәм да мүәллимләрини бу мәсәлә барәсиндә Маариф Назирлијинә јаздығы мәктублар да буиу сүбүт едир. һәмни мәктубларда јени програм вә дәрсликләрини тәкчә мәннәјјәтләри дејил, һәм да онларыи чидди нөгсанларыи, тәдрис ишиндә мүәллимләрә мане олан гүсурлар гејд едилир.

Дәрс програмлары инди тәкмилләшдирилир, онларыи әсәсында дәрсликләр исә гаршыдакы бешилликдә—1981—1985-чи илләрдә нәшр едилчәкдир ки, бу да Азәрбајҗан ССР мәктәбләриндә тәһсилни идеја-елми сәвијјәсини даһа да јүксәлтмәјә имкән вәрәчәкдир.

III ФӘСИЛ

РЕСПУБЛИКАНЫН МИЛЛИ МӘКТӘПЛӘРИНДӘ РУС ДИЛИНИН ТӘДРИСИ ВӘ ӨЈРӘНИЛМӘСИ

Биз бу сәһәдә нә гәдәр бөјүк наиклијәтләр әлдә етдијимизи вә Азәрбајҗан ССР-ни милли мәктәпләриндә рус дилинин тәд-
рисини вә өјрәнилмәсини даһа да јахшылашдырмаг јолларын
башлыча олараг үмумдидактик баһымдан нишгландырмаг ни-
јәтиндәјик.

Ән әввал проблемни тарихи вә актуаллыгы үзәриндә дајанаг.
Азәрбајҗан халгынн, онун габагчыл мәдәнијјәт хадимләри-
нин рус дилинә мүнәсибәтинин өз тарихи вардыр. Бурада онун
үзәриндә әтрафлы дајанмаг икканы јохдур. Лакин јенә дә бир
нечә сөз демәк лазымдыр. Чүнки мәсәләни тарихини билмәдән
мәктәпләримизни индики шәраитиндә рус дилинин әһәмијјәтини
дәриндән баша дүшмәк олмаз, бу тарихи исә милли мәктәплә-
рин јаранмасы проблеминдән ајрылыгта нәзәрән кечирмәк ол-
маз.

ССРИ халглары мәктәпләринин вә педагожи фикринин тари-
хиндән мәлумдур ки, рус демократик фикринин, хусусән педа-
гожи фикринин тәсири алтында Загафгазија халглары
арасында рус мәктәпләри нүмунәсиндә ана дилиндә мәктәпләр
јарадылмасы угрунда һәрәкат әсәсән XIX әсрин орталарында
мејдана кәлишиди. Бу һәрәкат маарифин јајылмасы шәклиндә
тәзаһур етмишиди. һәмин мәгсәдлә дә бу халглар арасында
кәчләрни рус мәдәнијјәтинә говушмасы, онларын рус дилини
билмәклә сәләһландырылмасы һәрәкаты да мејдана кәл-
мишиди.

Үмумбәшәри мәдәнијјәтин иккишафында рус дилинин әһә-
мијјәти вә ролу һаггында, онун лүгәт зәркилији вә ән инчә фи-
кирләри ифадә етмәк габилијјәти һаггында индики А. С. Пуш-
киндән башламыш А. М. Горкијәдәк рус әдәбијјәти классикләри
дәфәләрлә јазмышлар, һәм дә марксизм-ленинизм классикләри,
дунјанын бөјүк вә кичик халгларынн бир чох көркәмли мәдә-
нијјәт хадимләри бу барәдә миниәтдарлыгта бәһс етмишләр¹.

Ингилабдан әввалки Русияда гејри-рус халглары үчүн рус
дилини өјрәнмәјин мәдәни әһәмијјәти һаггында Загафгазија—
Күрчүстан, Ермәнстан вә Азәрбајҗан халгларынн көркәмли
мәдәнијјәт хадимләри дә сәмини сөзләр јазмышлар.

Һәмин халгларын о заманкы рус мәктәпләриндә тәһсил ал-
мыш вә Русия зәмининдә јаранмыш демократик идејаларла сә-
ләһланмыш габагчыл адамлары, мәсәлә, Күрчүстанда И. Г. Чав-
чавадзә (1837—1907), Ј. С. Гогебашвили (1840—1912), Ермә-

¹ Бах: И. К. Белодед в др. Русский язык как источник обогащения
языков народов СССР. Киев, 1978; Ш. Р. Рашидов. Слово о России и
русском языке. Ташкент, 1979.

нистанда Х. Абовјан (1805—1848), С. И. Назарјан (1812—1879),
Азәрбајҗанда М. Ф. Ахундов (1812—1878), һәсән бәј Маликов
(Зәрдаби) (1837—1907) вә бир чох башгалары өз халгларынн
иккишафы угрунда кәркин мүбаризәдә бир тәрәфдән рус мәк-
тәпләриндә кәчләрни тәһсил алмасыны, диқар тәрәфдән исә
ана дилиндә мүлки мәктәпләр јарадылмасыны бу мәгсәдә чат-
магын һәлледици јолларынн вә васитәләриндән бири һесаб
етмишләр. һәм дә онлар ана дилиндә мәктәпләр јарадылмасы
угрунда мүбаризә апараркән бу мәктәпләри рус дилиндән ајры-
лыгта дүшүмүрдүләр. О заман Загафгазија халгларынн габаг-
чыл рус мәдәнијјәтинә јијәләнмиш көркәмли нүмәјәндәләри рус
дили вә әдәбијјәтини јүксәк гијмәтләндирир вә догма дијарлары-
нын халг күтләләрини мәдәнијјәтинин, маарифинин иккишафы
үчүн онларын әһәмијјәтини ајдын дәрк едирдиләр.

XIX әсрин көркәмли Азәрбајҗан философу вә драматургу,
педагогу вә маарифчиси Мирзә Фәтали Ахундов бу истигамәтдә
јорулмадан сәј кәстәрмишиди. О, Азәрбајҗанын мүтәрәгги адам-
лары арасында рус халгы илә сых јахылашмаға сәбәб олан,
маарифин, билдикләрә сәјин артмасына, мә'нәвијјәтин јахшылаш-
масына көмәк едән идејаларын јајылмасына чалышырды. Ис-
лам дининә гаршы мүбаризәни, халгын маарифләnmәсини, хал-
гын арасында ана дилиндә үмуми сәвәдән јајылмасыны, рус
дилинин өјрәнилмәсини М. Ф. Ахундов бу мәгсәдә чатмаг үчүн
мүлүм васитә һесаб едирди. О, һәмвәтәнләрини өз ушагларынн
онларын мә'нәвијјәтини корлајан дини мәктәпләрдә дејил, рус
мәктәпләриндә охутдурмаға, тәкчә оғланлары дејил, һәм дә гыз-
лары охутдурмаға, онлары рус дилини билмәклә сәләһланмаға
чагырырды ки, бу да Азәрбајҗан вә рус халгларынн бир-би-
ринә јахылашмасына көмәк едирди.

О өзү рус дилини мүкәммәл билмәсән илә фәхр едирди; онун
фикринчә, рус дили јазыда әсрин ән мүкәммәл дилиди вә дә-
рин фикирләри ифадә етмәкдә онун бәрәбәри јохдур.

М. Ф. Ахундов кәстәрди ки, јалныз дин Азәрбајҗан кәч-
ләринин әксәријјәтини рус дилини өјрәнмәкдән чәкиндирир, ру-
һаниләрин фикринә көрә рус дилини билмәклә гәлби хилас ет-
мәк олмаз¹.

XIX әсрин көркәмли Азәрбајҗан шаири С. Ә. Ширвани
(1835—1888) рус дилиндә тәһсил алмасы да, рус дилини билмә-
јин әһәмијјәтинин ајдын баша дүшүр, кәчләрни рус дилини өјрән-
мәјә чагырырды. О, өз оғлуна, әслиндә исә бүтүн Азәрбајҗан
кәчләринә мүрачигәтлә јазмышдыр:

Еј оғул, һәр лисанә ол рағиб,
Хәссә ол рус елинин тәләб.
Онларә еһтијажимиз чохдур,
Билмәсәк дәл, алачымиз јохдур.

¹ Бах: М. Ф. Ахундов. Фәлсәфи-сијәси әсәрләри. Баки, 1940, сәһ. 7.

Догма халгынын маарифләнмәсе вә мәдәнијәтнин икишафы үчүн рус дилинин ролу вә әһәмијәти һаггында Азәрбајҗанын мүтәрәғги хадимләринин бу чүр фикирләриндән чох кәстәр-мәк олар.

Лакин рус дилинин өјрәнилмәси јолунда чохлу чидди мәнеәләр олмушдур. Учгарларда чаризмин мәктәб сijasәти мәктәб шәбәжәсинин, һалә орта мәктәбләр бир јана галсын, һәтта ибтидан мәктәбләрнин кенишләндирилмәсини ләңкидирди. Тәк-түк һөкүмәт мәктәбләринә әсә әһалиниң јалныз варлы тәбәгәләринин ушаглары бурахылды. Јухарыда дејилдији кими, мүсәлман руһаниләри азәрбајҗанлы ушагларын мүлкә рус мәктәбләриндә охумасыны гадаған етмишдиләр. Олар буну мүсәлман дини илә бир јерә сымҗајан иш һесаб едирдиләр. Шәкирд ләвазиматынын баһалығы вә тәһсил һаггынын јүксәк олмасы зәһмәткешләри өз ушагларынын мәктәбләрдә охутмаг имканындан мәһрум етмишди. Лакин Азәрбајҗанын габагчыл адамлары Русијанын мүтәрәғги хадимләри вә алимләри илә әл-әлә верәрәк, үмумијәтлә чаризмин сijasәтинә, хүсусән онун мәктәб сijasәтинә гаршы чыхыр, Азәрбајҗанда маарифин икишафы уғрунда мүбаризә апарырдылар. Олар көзалари илә көрүп јәгин етмишдиләр ки, чаризмин рус дилини өз мүртәчә сijasәтинин әләтинә чевир-мәк иңијәтинин зиддинә олараг, кәңч нәслин бу дили өјрәнмәси сон дәрәчә зәруридир. Буна көрә дә олар һәр чүр мүмкүн вәситәләрдә чалышырдылар ки, кәңчләр дини мәктәбләрдә вә мәдрәсәләрдә дејил, рус мәктәбләриндә охусунлар.

1905—1907-чи илләр иңгилаб дөврүндә вә ондан сонра, В. И. Ленинни јаздығы кими, «мүржүләмәкдә олан Русија иңгилабчы пролетариат вә иңгилабчы халг Русијасына чеврилди»¹, учгарларын, о чүмләдән дә Загафгазијанын халглары арасында, хүсусән маарифин, бүтөвлүкдә милли мәдәнијәтин икишафы уғрунда күчлү ичтиман-сijasәи һәрәкәт јаранды. Учгарлардә ана дилиндә ибтидан мәктәбләр ачылмасы мәсәләси номинал олса да, күндәликдә гојулмушду. Мәсәлән, Азәрбајҗанда бунунла алағадар олараг кениш дискуссија, әслиндә илә бу мәктәбләрнин характеринин, хүсусән оларда рус дилинин мөвҗејинин мүәјјән едилмәси уғрунда мүбаризә кенишләнишди.

О заманкы Азәрбајҗан мәдәнијәтинин габагчыл хадимләри Н. Нәриманов (1871—1925-чи илләр), Чәлил Мәммәдгулузадә (1866—1932-чи илләр), Үәјир һачыбәјов (1885—1948-чи илләр) вә ана дилиндә мәктәбләрдә ишләјән бир чох башгалары һәмин мәктәбләрдә ана дили илә јанашы, рус дилинин дә дәриндән өјрәнилмәси идејасыны гәтијјәтлә мүдафиә едирдиләр. Рус дилинин бөјүк тәлим-тәрбијәви әһәмијәти олдуғуну нәзәр ала-раг, бир чох диқәр халгларын да мүтәрәғги хадимләри белә бир мөвҗе тутурдулар. һәмин дөврдә милли мәктәб мәсәләси милли

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, 23-чү чилд, сәһ. 257.

мәсәләнин бир һиссәси олмаг е'тибарилә иңгилабчы-демократик дәирәләрдә дәриндән мүзакирә едилирди.

В. И. Ленин кәләчәк демократик дәвләтдә учгарларын халг-лары үчүн ана дилиндә мәктәбләр олмасыны тәләб едирди. һәмин мәктәбләрдә рус дили тәдрисинин һансы јери тутачағы мәсәләсиндә илә В. И. Ленин онун көнүллү шәкилдә өјрәнилмәсинә тәрәфдар иди. В. И. Ленин рус дилинин мүгәддәрәти һаггында кимин нараһат олачағы һаггындакы суала чаваб верәрәк јазмышды ки, бу барәдә нараһат олмаг ләзим дејилдир, чүнки рус дили вахт кечдикчә бүтүн Русијада өзүнә е'тимад га-заначагдыр.

В. И. Ленин «Мәчбури дәвләт дили ләзимдырмы?» сәрләв-һәли мөғаләсиндә јазмышдыр: «Биз... билирик ки, Туркенин, Толстојун, Добролюбовун, Чернышевскиин дили бөјүк вә гүд-рәтлидир...Биз, әлбәтлә, истәјирик ки, Русијада јашајан һәр бир шахсин бөјүк рус дилини өјрәнмәјә имканы олсун»¹.

В. И. Ленин учгарларда рус дилинин мәчбури гајдада тәдри-си әләјинә гәтијјәтлә чыхыш едәрәк, белә сijasәти мүртәчә сijasәт, гејри-рус халглары јалныз һәјәчәнләндирмаға, олар-да бу дилин јарадычысы олан рус халгына инамсызлыг јарат-маға габил олан сijasәт һесаб едирди.

В. И. Ленин узагкөрәнликлә кәстәрмишди ки, «үмумијәтлә ичтиман һәјәтин бүтүн кедини бүтүн милләтләрин өз арала-рында јахмиләшмәсына сәбәб олур...Өз јашајыш вә иш шәраи-тинә көрә рус дилини билмәјә еhtiјачы оланлар буну...өјрә-нәрләр»².

Учгарларда милли мәктәбләр јарадылмасы проблемәи, мә'лум олдуғу кими, чаризм заманы һалт едилмәмиш галмышды; демә-ли, учгарларын әһалиси, о чүмләдән Азәрбајҗанда кениш дәи-рәләр тәрәфиндән рус дилини өјрәнилмәси вәзифәси дә һалт едилмәмиш галмышды. Рус дилини рус мәктәбләриндә јалныз мәһдуд иңгәрдә ушаглар вә кәңчләр, һәм дә әсәсән варлы сәнифләр ичәрсиндән чыхыш ушаглар вә кәңчләр өјрәнирди-диләр. Лакин учгарларын габагчыл адамларынын габаг-чыл рус маарифчиләри илә бирликдә апардылары мү-баризә мүсәлман руһаниләринин әкс-фаәлијәтинә бахмаја-раг, рус дилини тәдриси проблеменин кејли популярлашды-рылмасында бөјүк рол ојнамышдыр. Бу мүбаризә Русијанын учгарларында рус дилини кениш өјрәнилмәси үчүн мүәјјән педагожи зәмини һазырламышды: дәрсликләр тәртиб едилмишди, азәрбајҗанлы ушагларын тәһсил алдылары ибтидан мәктәбләр-дә рус дилини өјрәнилмәсинин методикасы мәсәләләри ишлә-ниб-һазырламышды вә с.

Бүтүн булары Азәрбајҗанын ибтидан мәктәбләриндә рус дилини тәдриси тарихиндә илк марһалә һесаб етмәк олар.

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, 20-чи чилд, сәһ. 60.

² Јәмә орада, сәһ. 61.

Чар Русиясынын дикәр һиссалариндә олдуғу кими Азербайчанда да рус дилинә, рус мәдәнијјәтинә јијәләниш, габагчыл ингилабчы-демократ идејаларыны мәнимсәмиш оиларча ичтиман-сијаси хадим јетишмишди. Мәһәди Әзизбәјов, Нариман Нариманов, Султанмәчид Әфәндијев вә башга бир чох бу кими көркәмли ингилабчылар Русияда орта вә алы тәһсил алмыш, Русияда, хусусән Бақыда ингилаби азадлығ һәрәкәтиндә фәал иштирак етмишләр. Рус дилини билмәк сәјәсиндә Бақы пролетариаты ичәрисиндән дә Дадәш Бунјадзаде, Бунјад Сәрдәров, Хавлар Сәфәралијев вә башга бу кими хејли ингилабчы јетишмишди. Чохлу мәдәнијјәт хадими јетишмишдир ки, онларын арасында Чәлил Мәммәдгулузаде, Сүләјман Сани Ахундов, Әбдурраһим бәј һагвердијев, Абдулла Шанг, Нәчәф бәј Вәзиров вә бир чох башгалары, бәстәкарлар Үзејр һачыбәјов вә Мүслүм Магомајев, көркәмли мұаллим-педагоглар Маһмуд бәј Маһмудбәјов, һәбиб бәј Мамһудбәјов, Султанмәчид Гәнизаде, Фирдунбәј Кәчәрли, Рәшид бәј Әфәндијев вә башгалары, журналистлар, мұһандисләр, һәкимләр вә с. вар иди. Азербайчанда милли мәдәнијјәтин инкишафына чар һөкүмәтинин һәр чүр манечилик төрәтдијинә бахмајарағ, Азербайчан халғынын јухарыда адлары чәкилән нұмајәндәләри вә онларын һәмфикирләри ики чәһәзә— һәм Азербайчана дахил олмуш пантүркист вә панисламист идејалара гаршы, һәм дә чаризмин сијасәтинә гаршы мұбаризә апарарағ, бир тәрәфдән демократик милли мәдәнијјәтә, дикәр тәрәфдән исә Русия зәмининдә мејдана кәлмиш демократик вә ингилаби идејалара архаланарағ Азербайчанда марксист, болшевик идејаларынын јайылмасына, маарифин вә мәдәнијјәтин инкишафына вар гүвә илә чалышырдылар.

Лакин мәктәб тәһсилинин вә демали, Азербайчан кәмләринин рус дилини өјрәнмәсинин һәдйәндән артығ мәһдуд олмасы ингилабдан габағ зәһмәткешләр арасында рус дили билијинин кениш јайылмасына имкан вермирди. Бәјүк Октябр социалист ингилабынын гәләбәси, Азербайчанда Совет һакимияти гурулмасы бу проблемә әсәсли шәкилдә һәлә етдә.

Өлкәнин гејри-рус халғлары тәрәфиндән рус дилинин өјрәнилмәси мәсәләси, јухарыда көрдүјүмүз кими, Октябрдан габағ да актуал мәсәлә олмушдур. Лакин о, Октябрын гәләбәсиндән сонра, Русия империясынын кечмиш учгарларында, о чүмләдән дә Азербайчанда суверен совет гурулушу јарандығдан сонра хусуси актуаллығ кәсб етмишдир. Оуну мұвәффәгијәтли һәлли партијанын Ленин милли сијасәтинин һәјата кечирилмәси илә, ССРИ-нин јаранмасы вә мөһкәмләnmәси илә бағлыдыр.

Өлкәнин бүтүн милләтләринин вә халғларынын бәрәбәрһүгүтлу олдуғу, бүтүн халғларын дилләринин вә мәдәнијјәтләринин азад вә бәрәбәр һүгүгә мөвчуд олмағ һүгүгу газандығы, Совет Иттифағында тамамилә көнүллү сурәтдә бирләшмиш халғларын даһа дә инкишаф етдији јени шәрәнтдә милләтләр-

арасы үнсәјјәт васитәси олмағ е'тибарилә бир дили сечмәк ләзым иди. Тәбидир ки, белә бир дил рус дили олду.

Белә бир шәксиз фикирлә разылашмамағ олмаз ки, «ССРИ халғларынын өзләри үчүн милләтләрарасы үнсәјјәт васитәси кими һәр һансы башга бир дили дејил, мәһз рус дилини сечмәси һәм рус дилинин јүксәк мәзијјәтләри, һәм дә өлкәмизни тарихи вә мұасир инкишафынын бүтүн кедиши илә шәрәтләнишдир. Ичәрисиндә иттиһад шәрәтләрини дә мұһүм рол ојнадығы бир чох сәбәбләр нәтичәсиндә ССРИ халғларынын милләтләрарасы үнсәјјәт дили вәзифәсини јеринә јетирмәк үчүн рус дили даһа әлвәришли олмушдур»¹.

ССРИ-дә милләтләрарасы әләғә дили кими рус дилинин функцијасы олдуғча кенишдир вә өлкәнин мұхтәлифдилли халғларынын һәјатынын ичтиман-сијаси, мәдәни, елми, иттиһад вә дикәр сәһәләрини дә әһәтә едир.

Рус дилиндә чохлу ичтиман тәдбирләр кечирилир. Буларын кечирилмәсиндә мұхтәлиф республикаларын вә халғларын нұмајәндәләри иштирак едирләр. Совет Иттифағы республикаларынын идарә вә тәшкиләтләринин нұмајәндәләринин иштирак етдији республика тәдбирләри дә чох заман рус дилиндә кечирилир. Республикалар арасында јазышма, бүтүн өлкә үчүн мұхтәлиф рабәтә каналлары васитәсилә информәсијаларын верилмәси, Совет Ордусунда хидмәт ССРИ-нин рәсми дили олан рус дилиндә апарылыр. һәттә әр вә арвад мұхтәлиф милләтләрдән олан бир чох ақлада рус дили онларын үнсәјјәт дили олур.

Республикалар арасында иттиһад, техники вә мәдәни әләгәләрини интенсив инкишафы рус дилинин әһәмиятинин даһа чох артырыр. Мұхтәлиф сәһәләрин коллективләри чох заман мұхтәлиф дилли, мұхтәлиф милләтләрин зәһмәткешләриндән јардымыр. Тәбидир ки, белә коллективләрин үзәләри арасында әләғә рус дилиндә һәјата кечирилир.

Мән бу мисәлләрын сәјымы артыра биләрдим, лакин чәтти ки, буна ептијач олсун.

Кимә мә'лум дејилдир ки, рус дили дипломатия дилдир вә бејнәлхалғ конгрессләрдә, конфрансларда, симпозиумларда иш дилләриндән бирдир. Рус дили совет мәдәнијјәтинин бејнәлмилләләшдирилмәсиндә, мұттәфиғ республикаларын мәдәнијјәтләринин бир-биринә гаршылығлы нұфуз етмәсиндә, бу мәдәнијјәтләрин бир-бирини зәңкиләшдирмәсиндә мұһүм вәзифәдир. Иттифағ халғларынын мә'нәви сәрвәтләринин мұбадиләси васитәсидир.

Бүтүн булар өлкәнин гејри-рус халғларынын рус дилини өјрәнмәсини мұһүм вәзифә едир.

Бундан алава, проблем бир дә она көрә хусуси актуаллығ кәсб едир ки, гејри-рус адамларын рус дилинә, бу дили јара-

¹ И. К. Белодед. Русский язык как источник обогащения языка народов СССР. Киев, 1978, сәһ. 17.

дан рус халгына рәғбәтн вә мәһәббәтн даим артыр, бу иса тәкчә оңа жүхарыда көстәрилән шәксиз сабабларә көрә дејил, һәм дә она көрәдир ки, инди милли республикаларын кәнчләринин рус дилини өјрәймәси, һәмнин республикаларын халглары арасында рус дилини јажылмасы һәнкики милли дилләрә вә милли мәдәнијјәтләрә зијан аурмур, әксинә, онларын инкишафына, чичәк-ләкмәсинә көмәк едир. Академик П. Федосејевин белә бир шәксиз фикри илә разылашмамаг олмаз ки, «милләтләрәрасы үнсәјјәт дилини јажылмасы—рус дили инди белә бир дил олмушдур—үмумсовет мәдәнијјәтинин јени тарихи үмумилијинин јараңмасына вә инкишафына көмәк едир. Лакин үмумсовет мәдәнијјәти милли мәдәнијјәтләрин удмадығы вә һөрмәтдән салмадығы, әксинә олараг онун тәрәтгисинә әлвәришли шәрәнт јаратдығы кими, милләтләрәрасы үнсәјјәт дили дә милли дилләрин ролуну азалтмыр, әксинә олараг артырыр, онларын ичтиман функцијасыны кенишләндирир»¹.

Рус дили вә рус әдәбијјатынын ССРИ-ни гејри-рус халгларынын дилинә вә әдәбијјатына, онларын инкишафына билә-вәситә мүсбәт тәсир көстәрдији шәксиздир. Академик И. К. Белодед һағлы олараг гејд етмишдир ки, «сон дәрәчә зәккин вә мүхтәлиф лексик, о чүмләдән дә терминологии тәркиби еттибарилә јүксәк дәрәчәдә инкишаф етмиш, полифункционал әдәби дил олан, бөјүк вә һәртәрәfli мәлүматлылыға малик олан рус дили ССРИ-нин бүтүн дикәр халгларынын дилләринин даһа дә инкишафына вә зәккинләшмәсинә күчлү тәсир көстәрир»².

Буну сүбүт етмәк үчүн милли республикаларын, о чүмләдән Совет, Азәрбајҗанынын мәдәни һәјатындән истәнилән гәдәр мисал көстәрмәк оларды. Лакин чәтин ки, буна еһтијаж олсун.

Бүтүн булар рус дилини она јәјәләмәјә чалышан гејри-рус халглар арасында шөһрәтләндиришидир. Милли республикаларда, о чүмләдән Азәрбајҗанда Ленин милли сijasәтинин һәјәтә кечирилмәси нәтичәсиндә тәкчә үмумтәһсил мәктәпләри шәбәкәсинин дејил, һәм дә орта ихтисас мәктәпләри, техника пешә мәктәпләри, ана дилиндә али мәктәпләр шәбәкәсинин јарадылмасына вә инкишаф етдирилмәсинә башландығы вә буларда милли фәһлә кадрлары, али вә орта ихтисаслы кадрлар һазырландығы бир заманда (бу иса Октябрын ән бөјүк һәлијјәтләриндән биридир) гејри-рус халгларынын рус дилини өјрәймәси хусусилә актуал мәсәлә олмушдур. Бүтүн булар ана дили илә јанашы, милли мәктәпләрдә вә дикәр тәдрис мүәссисәләриндә рус дилини дә өјрәнилмәси үчүн кениш имканлар ачмышдыр. Азәрбајҗанда дә проблемни һәлли үчүн бу истигамәтлә тамамилә башга, әлвәришли мәрһалә ачылмышдыр. ССРИ-нин

¹ И. К. Белодед и др. Русский язык как источник обогащения языка народов СССР. с.һ. 25.

² Ленин орада.

бүтүн милли республикаларында рус дилини өјрәнилмәси кениш зәһмәткеш күтләләринин ушағлары үчүн мүмкүн олмушдур.

Лакин бу јени мәрһаләдә дә илк вахтларда һәр шеј рәван кечмәмишдир. Милли мәктәпләрдә рус дилини тәдрисини кенишләндиришәк үчүн тез бир вахтда педагожи шәрәнт јаратмаг асан олмамышдыр. Милли мәктәпләрдә рус дилини өјрәнилмәсинин ичтиман-сijasи, мәдәни, итгисади әһәмијјәти һеч дә һәр јердә лазымынча гијмәтләндирилмәмишдир. Бәзи хадимләр ана дилиндә мәктәпләр шәбәкәси јарадылмасынын вә инкишафынын саһв олараг рус дилини дәрндән өјрәймәк лүзүму олмадан мүмкүн олдуғуну дүшүнүрдүләр. Бу хадимләр дәрк едә билмирдиләр ки, рус дилини билмәк милли республикаларын халглары гаршысында јени әләм, габағчыл рус мәдәнијјәтинин хазинәсини ачмышдыр вә ачыр, онун вәситәсилә дә дүнја мәдәнијјәтинин, елмин вә техниканын габағчыл әләминин ачмышдыр вә ачыр, онларын формача милли вә мәзmunча сосналист мәдәнијјәтләринин дирчәлмәси вә инкишафынын гүдрәтли амилли олмушдур. Онлар баша дүшүрдүләр ки, рус дилинә јәјәләмәк Азәрбајҗан халгынын бөјүк рус халгы илә, Иттифағын дикәр халглары илә үнсәјјәтинә, милли әлағаләрин мейкәмләнмәсинә көмәк етмишдир вә көмәк едир ки, бу дә коммунизм уғрунда совет адамларынын үмуми мүбаризәсиндә чох мүһүмдур.

Азәрбајҗанын рәһбәр партија вә совет ишчиләри, мәдәнијјәт хадимләри ијирминчи илләрдә милли республикаларда итгисадијјәти вә мәдәнијјәти сүрәтлә јүксәлтмәк үчүн рус дилини әһәмијјәтинин дәфәләрлә гејд етмәли, кәнчләри ана дили илә јанашы Октябр дилини, Ленин дилини өјрәймәјә чәғырмәли олмушдулар.

Азәрбајҗан ССР МИК сәдри С. Ағамалыоглунуи (1867—1930-чу илләр) бөјүк В. И. Ленинлә (1922-чи ил) сөһбәти бу чәһәтдән сон дәрәчә марағлыдыр. С. Ағамалыоглу мәдәни ингилаб планлары һағгында В. И. Ленинә мәлүмат верәркән хусусилә демишди ки, республикада бир тәрәфдән, әрәб алифбасындан имтина едиб јени алифбаја кечмәји, дикәр тәрәфдән иса «бәшәријјәтин бүтүн биләкләринин өзүндә топламыш дүнја дилләринин бири олан рус дилини билмәјин» азәрбајҗанлылар—фәһләләр вә кәндиләр арасында мүмкүн гәдәр чох јажылмасын хәзури һесаб едиләр. Ағамалыоглу јазыр ки, бүтүн булары дилләдикдән сонра Ленин соруду: «Азәрбајҗан фәһләләри вә кәндиләри буна нечә мүнәсибәт бәсләјәрләр?» О заман С. Ағамалыоглу совет һакимијјәтинин кечирдији бүтүн мәдәни тәдбирләрә Азәрбајҗан зәһмәткешләриндә мүнәһидә етдији рәғбәтдән данышдыгда «Илич хошһал олду»¹.

Мәктәпләрдә рус дилини өјрәнилмәси мәсәләси партија тәшкилатларынын гурулталарында дәфәләрлә мүзәкирә едилмишдир. Мәсәлән, Загафғазия республикалары коммунист партија-

¹ «Вакиски рабочий» газети, 24 август 1922-чи ил, №189.

ларынын IV гурултайына (декабр 1925-чи ил) һесабат мә'рузәсиндә УИК (6) П Загафгазија Өлкә Комитәсинин катиби, көркәмли партија ва дәвләт хадими Серго Орчонкидзә (1886—1937-чи илләр) демишди ки, Загафгазија республикалары мәктәпләриндә тәдрис ишинин тәшкилини кәзәрдән кечирмәк ләзымдыр. О гејд етмишди ки, «мәктәпләримиздә рус дилини тәдрисинә ләзими диггәт јетирилмәлидир». Рус дили «...франсыз ва ја алман дили илә бәрабәр сәвијјәдә тәдрис едилмәлидир, Иттифагын дили кими, Октябр ингилабынын дили кими тәдрис едилмәлидир»¹.

1927-чи илдә Азәрбајҗан Коммунист Партијасынын VIII гурултайында Азәрбајҗан ССР халг маариф комиссары Руһулла Ахундов (1897—1938-чи илләр) халг маарифи һаггындакы мә'рузәсиндә Азәрбајҗан халгы үчүн рус дилини әһәмийәтини кеңиш изаһ етмәк ләзумуну гејд етмишди. О демишди ки, азәрбајҗанлы «күтләни социализм гуручулуғунда керидә галмасыны истәмәјән һәр бир адам Азәрбајҗан мәктәпләриндә рус дили үчүн тәблиғат ва тәшвиғат апармалыдыр».

Р. Ахундов рус дилини Октябр ингилабы дили, В. И. Ленин дили олдуғуну гејд едәрәк, даһа сонра демишди: «...сөһбәт рус дилинә платоник мәһаббәтдән кетмир. Сөһбәт ондан кедир ки, рус дили ингилаба һазырлашмагын ва капитализми девирмәјни нечә мүмкүн олдуғуну фәһлә сифини ва кәндилләрә дүңјанын һәр һансы башга дилиндән даһа чох өјрәдир».

Р. Ахундов өз фикрини инкишаф етдирәрәк демишди ки, дүшмән чәһәсиндән оланлар дејә биләрләр ки, «техника Инкиләтәрәдә ва ја Алманијада даһа јүксәк пилләдәдир, буна көрәдә даһа јахшы олар ки, инкилис ва ја алман дилини өјрәни. Лакин ... бизә керия дејил, ирәлијә бахмаг ләзымдыр. Бир нечә илдән сонра бизим Совет Иттифагы һәм Кинденбург Алманијасыны, һәм да Чөмберлен Инкиләтәрәсини керидә гојачагдыр. Вәзифә тәкчә рус дилини тәтбиғ етмәк дејил, һәм да рус дилини тәдрисини сәмәрәләшдирмәкдән, јахшылашдырмагдан ибарәтдир»².

Р. Ахундовун нә гәдәр һаглы олдуғу инди ајдындыр. Үмүмтәһсил мәктәпләриндә рус дили тәдрисинин јахшылашдырылмасы мәсәләси партија гурултайларынын, мүшәвирәләринин, комиссарларынын, мүәллимләрини ва комсомолун гурултайларынын күндәлијиндән дүшмүрдү. Бүтүн буларын нәтижәсиндә һалә 20-чи ва 30-чу илләрдә бу ишдә мүәјјән ирәлиләјини әлдә едилмишди. Милли мәктәпләрдә (бүтүн типләрдән олан мәктәпләрдә) рус дилини тәдрисини мөһкәм јер тутмушду. Азәрбајҗанлы үмүмтәһсил мәктәпләриндә исә үчүнчү сифиләрдән рус дилини өјрәнилмәсинә башланмышды. Бу мәсәдәтә прог-

рамлар ишләниб-һазырланмыш, дәрсликләр, әјани тәдрис вәсантләри јаратылмышды. Һәмин илләрдә әсәсән ингилабдан әввәлки мәктәпләрин мүәллимләриндән рус дили мүәллими кими истифада едилди.

Лакин отузунчу илләрин ахырларында ибтидан үмуми тәһсилни баша чатдырылмасы, једдиллик үмуми тәһсилә кечилмәси, һабәлә тәкчә шәһәрләрдә дејил, һәм да кәндләрдә орта мәктәб шәбәкәләринин кеңишләnmәси илә әлағәдәр оларағ Азәрбајҗанда үмумтәһсил мәктәпләриндә рус дили тәдрисинин даһа да јахшылашдырылмасы ишиндә бөјүк чәтдилликләр өзүнү кәскин шәкилдә көстөрмәјә башлады. Мүәллим кадрларынын, дәрсликләрини ва тәдрис вәсантләринин чидди сурәтдә чатышмадығы ва с. һисс едилди. Ајдындыр ки, дикәр милли республикаларда да белә чәтдилликләр һисс едилди.

Бунилла әлағәдәр оларағ, отузунчу илләрин ахырларында милли мәктәпләрдә рус дили ва әдәбијјатынын тәдриси һаггында УИК (6) П МК хусуси гәрар гәбул етди. Һәмин гәрарла јени мәрһалә ачылды, бу истигамәтдә кәләчәк планлы ишләрини—кеңиш планда педагожи кадрлар һазырланмасынын, даһа кеңиш програмлар һазырланмасынын, јени рус дили дәрсликләри, синифдәнкәнар оху үчүн китаблар ва с. нәшринин мөһкәм әсасы гојулду. Ибтидан, сонра једдиллик ва сәккизиллик үмуми тәһсилни һәјатә кечирилмәси, орта мәктәб шәбәкәләринин кеңишләндирилмәси 30—50-чи илләрдә рус дилини мәктәпләрдә даһа кеңиш өјрәнилмәси илә әләмәтдәр олду.

Социализмин гәләбәси, социализм гуручулуғунун кеңишләндирилмәси илә әлағәдәр оларағ ССРИ халглары арасында мә'нәви сәрвәтләрини гаршылығлы мүбадиләси гүввәтләнди. Бир халгын наилијјәтләри өлкәнин бүтүн дикәр халгларынын наилијјәтләри олду, ССРИ халглары мәдәнијјәтләринин бејнәлмиләл әсасы илдән-илә мөһкәмләнди. Коммунизм чәмијјәтинин кәләчәк ваһид үмүмбәшәри мәдәнијјәтинин формалашмасы үчүн мөһкәм база јаранды. Бунилла әлағәдәр оларағ, бүтүн милли республикаларда олдуғу кими, Азәрбајҗанда да рус дилини ролу илдән-илә артды.

Сов. ИКП-нин јени програмында јазылмышдыр: «Һәјатда баш верән бир просесини—ана дили илә јанашы рус дилини көнүлү өјрәнилмәси просесинин мүсбәт әһәмийәти вардыр, чүнки бу, гаршылығлы тәчрүбә мүбадиләсинә, ССРИ-нин бүтүн халгларынын мәдәни наилијјәтләриндән ва дүңя мәдәнијјәтиндән һәр милләтини ва халгын истифада етмәсинә көмәк едир. Рус дили әслиндә ССРИ-нин бүтүн халгларынын гаршылығлы үнсийәти ва әмәкдашлығы үчүн үмуми дил олмушдыр»³.

Һәр бир совет адамы бу һәгигәти чохдан дәрк етмишди ки, инди рус дили милләтләрарасы үнсийәтин, өлкәнин бүтүн халгларынын мәдәни сәрвәтләринини гаршылығлы мүбадиләсинин

¹ Сов. ИКП Програмы, Азәрбајҗан, 1977, сәһ. 104—105.

¹ «Бакински работчи» гәзетя, 8 декабр 1925-чи ил, № 281.
² Азәрбајҗан Коммунист Партијасынын VIII гурултайы XI ичләсинин бәләтени. Баки, 1927, сәһ. 16—17.

ән мүнүм наситәсидир. Рус дили бәрәбәрһүгүгүлү дилләр ара-сында чоһдан бәри ән мүтәрәтти ичтиман гурулушун—социализмин әсас дили, коммунист идеолокијасынын әсас дили, совет елм вә техникасынын әсас дили, социалист мәдәнијјәти јаранмасынын вә даһа да инкишафынын ән мүнүм наситәси олмушдур. Дүнија мејданында ССРИ-нин бүтүн халгларынын салаһијјәтли тәмсилчиси олмушдур. Бүтүн гардаш республикаларын халгларынын габагчыл адамларынын үрәк сөзләриндә рус дилинә мәһәббәтти кетдикчә даһа чоһ тәзаһүр етмәси, Иттифағын бүтүн милли республикаларында рус дилинә бөјүк әһәмијјәт верилмәси кими шәксиз бир факт мәһз бүтүн бунларла изаһ олунур. Азәрбајчанын көркәмли шаирләри рус дилинин бөјүк әһәмијјәтини дәфәләрлә тәрәнинүм етмишләр. Халг шаири Сәмәд Вурғун 1950-чи илдә рус дилинин өјрәнилмәсинә Азәрбајчан халгынын сәмини мүнәсибәтнин ифадә едәрәк јазмышдыр: «Ушлагларымыз, көнчләримиз бөјүк рус халгынын дилини, Октябр дилини, Ленин дилини өз доғма дилләри кими өјрәнмәлидирләр».

Азәрбајчанын Русија тәркибинә даһил олмасынын јүз әлли иллији илә әлағәдар оларағ, Азәрбајчанын халг шаири С. Рүстәм шөүрлә јаздығы «Рус гардашыма» (1964-чү ил мај) мәк-тубунда демишдир:

Мәним үчүн рус дили
Елми гапыларым ачан бир ачар оладу.
Мәндән өтрү рус дили ингилаба көрүдүр,
Мини кәшфә, мини ағуја, мини китаба көрүдүр.
Мәним үчүн рус дили Ленин дили демәкләр.
Октябр үрәкли елми дили демәкләр!

Рус дилинә һавәс мәктәбләрдә рус дилинин тәдриси вә өјрәнилмәси проблемини һаллина дигтәтик хејли артмасына көмәк етмишдир. Азәрбајчанда орта вә әли тәһсилли рус дили мүәллимләри һазырлаимасы тәшкил едилди, дәрсликләр вә әјани вә-саитләр нәшри кеншиләнди. Республикада вә республикалар-арасы педагожи коллективләрини кенши тәчрүбә мүбадиләси башланды. Орта Асија республикаларынын вә Азәрбајчан ССР-ин мәктәбләрдә рус дили тәдрисини јакшылашдырылма-сы мәсәләсинә һәср едилмиш Дашкәнд конфранслары (1956 вә 1962-чи илләр), Бақы шәһәрндәки Үмумиттифағ конфрансы (1969-чу ил), бу проблемә даир бир сыра Үмумиттифағ кон-франслары вә дикәр тәдбирләр бөјүк әһәмијјәтә малик олмуш-дур. Бүтүн бунлар, шүбһәсиз, нәзәрдән кечирдијимиз мәсәләнин һаллинә мүәјјән ирәнләјиш олмасыны тәмин етмишдир.

60-чы илләрин орталарындан Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дили тәдрисини тәкмилләшдирилмәсиндә јени мәрһалә баш-ланмышдыр. Бу илә биринчи нөвбәдә өлкәдә рус дилинин ролу-ну артмасы илә әлағәдардыр.

Сов. ИКП МК Сијаси Бүросу үзләјүнә намизәд, Өзбәкис-тән КП МК-нын биринчи катиби Ш. Рәшидов јолдаш Дашкәнд шәһәрндә «Рус дили ССРИ халгларынын достлуғу вә әмәк-

дашлығы дилидир» мөвзусунда кечирилмиш Үмумиттифағ елми-практик конфрансында (22—24 мај 1979-чу ил) тамамилә һағлы оларағ демишдир: «Јеткин социализм шәрәтиндә рус дилинин ролуну артмасында кејфијјәтчә јени мәрһалә башланды. Бу мәрһалә милли мүнәсибәтләрин даһа да инкишафы, милләтләр-арасы әлағәләрин интенсваләшдирилмәси, елми-техники инги-лабын тәһсилнин кеншиләнмәси, бүтүн милләтләримизин вә халгларымызын мәвәни тәләбләрини артмасы илә әлағәдар-дыр»¹. Бу шәрәнт рус дилинин ролуну артмасы, демәли, өлкәни гејри-рус халгларынын рус дилини өјрәнмәсини әһәмијјәтинин артмасы үчүн сијаси әсас олмушдур. Бу, педагожи шәрәнтлә, јәни өлкәдә халг маарифини чошғун артым, хусусән үмуми орта тәһсилә кечилмәси, орта мәктәбләрдә тәдрисни мәзунуну јениләшдирилмәси, әли мәктәбләрини, орта ихтисас мәктәбләри-нин, һабелә техники пешә тәһсилнин инкишафы илә әлағәдар оларағ мөһкәмләнишдир. Милли республикаларын, о чүмлә-дән Азәрбајчанын мәктәбләриндә рус дилинин һәм тәдрисиндә, һәм дә өјрәнилмәсиндә кејфијјәтчә јени мәрһалә башланмышдыр.

Сов. ИКП XXV гурултајынын гәрарлары, мәктәб һағғында Сов. ИКП МК-нын вә ССРИ Назирләр Советинин гәрары (1966-чы ил) илә әлағәдар оларағ тәлимни мәзунуну вә тәдрис методларынын јенидән гурулмасына башланмышдыр. Ајамидыр ки, милли мәктәбләримиздә рус дилинин өјрәдилмәси процес илә да тәкмилләшдирилмәјә башланды.

Бүтөвлүкдә ССРИ-нин, о чүмләдән милли республикаларын итгисадијјатынын вә мәдәнијјәтинин мислсиз сүр'әтлә инки-шаф етмәјә башладығы инкишаф етмиш социализм шәрәтиндә, Сов. ИКП XXIV вә XXV гурултајларынын мүәјјән етдији әзә-мәтли планларын јеринә јетирилмәси үчүн әһәмәткешләрин бирләшдирилмәсиндә, Иттифағын халглары арасында гардаш-часына достлуғун мөһкәмләндирилмәсиндә рус дилинин ролу вә әһәмијјәти даһа чоһ һисс едилмәјә башламышдыр. Сов.ИКП МК-нын Баш катиби Л. И. Брежнев јолдаш ССРИ-нин јаранма-сынын 50 иллијинә һәср олунмуш тәнтәнәли ичләсдакы ијтгиндә демишдир: «Милләтләрарасы әлағәләрин вә әмәкдашлығын сүр'-әтлә артмасы Совет Иттифағынын бүтүн милләтләринин вә халг-ларынын гаршылығлы үсијјәт дилинә чеврилмиш рус дилинин әһәмијјәтинин јүксәлмәсинә доғру апарыр»².

Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилинин тәдрисини тәкмил-ләшдирилмәк саһәсиндә сон он ил әрәндә хусусилә мүнүм тәд-бирләр һәјатә кечирилмиш, Азәрбајчан КП МК-нын рәһбәрлији алтында республикада итгисадијјат вә мәдәнијјәтин чошғун ин-кишафы үчүн олдуғча өлвершли шәрәнт јаранмышдыр. Азәр-бајчан КП МК вә республика Назирләр Совети Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилинин тәдриси мәсәләләринә бөјүк әһә-

¹ «Учительская газета», 1979, 24 мај, №61.

² Л. И. Б р е ж н е в. Ленин јолу илә. 4-чү чкд, сәһ. 65.

мијјат верирләр. Сон он илдан артыг бир вахтда рус дилинин өр-рөнлмәсинә анд бир неча гәрар гәбул едилмишдир. Бу мәсәлә-ләр партија вә һөкүмәтин даим дигтәт мәркәзиндәдир. Сов.ИКП МК Сияси Бүросу үзвлүжүнә намизәд, Азәрбајчан КП МК-нын биринчи катиби П. Ә. Әлијев јолдаш өз нитг-ләриндә вә мәрүзаләриндә дәфәләрлә бу бардә даныш-мышдыр. Мәсәлан, Азәрбајчан Коммунист Партијасынын XXIX гурултајында (јанвар 1976-чы ил) о гејд етмишди ки, «зәһмәт-кешләрни бејнәлмиләл тәрбијәсиндә, сосналист милләтләринин бир-биринә јакышлашмасы кими мütәрәтти просеса, инсанла-рын јени тарихи бирлији олан совет халгынын инкишафында милләтләрарасы үнсijјәт үчүн рус дили—Ленин дили, Октјабр дили мүстәсна дәрәчәдә әһәмијјәтли бир васитә олмуш вә ол-магдадыр... Партија комитәләри, халг маарифи органлары рус дилинин тәдрисини даһа да јакшылашдырмаг үчүн әлдә олан имканлардан даһа сәмәрәли истифада етмәли, мәктәпләри вә али мәктәпләри битирәләрин һамысынын рус дилини јакшы өрәнмәсинә һәлл олмалыдырлар»¹.

Јухарыда көстәрилән гәрардан кечән сон једди ил әрзин-дә республикада бөјүк иш көрүлмүшдүр. М. Ф. Ахундов адина күчлү рус дили вә әдәбијјаты институту јарадылмыш вә мәк-тәпләрин рус дили мүәллимләри илә тә'мин олунамасы мәсәләси әсәси һәлл едилмишдир. Инди мәктәпләрдә 11 миңә јакын рус дили мүәллими ишләјир ки, онларын да 73,5 фәзинини гур-тармыш али тәһсилә вардыр. Тәһсилә јени мазмунуна, јени програм вә дәрсликләре кечилмәси баша чатдырылмышдыр.

Республика Елми Тәдгигат Педагожи Елмләр Институтиунуи һесабатында дејиләр: «Азәрбајчан мәктәбиндә рус дилинин өр-рөнлмәсинә мүасир тәләпләри вә билдикләре јијәләнмәкдә шакирдләрни потенсиал-идрак имканларыны нәзәрә алараг тәһ-силни јени мазмунуна кечилмишдир— шакирдләрни интеллек-туал габилјјәтләринин инкишафыны, тәһсилни ардычыллығы-ны вә системлилијини нәзәрдә тутан јени програмлар вә дәр-сликләр, дилчилијини, дидактиканын, психолокијанын вә диқәр гарышыг елмләрин һәндикләриндән истифада етмәјини даһа гәбагчыл методлары јарадылмышдыр».

Јени програмларда рус дилини өрәнмәк ишнини даһа сәм-әрәли системи мүәјјән едилмишдир. Дил материалынын силсилә принципи әсәсында јерләшдирилмәси индики програмларын ән мүһүм хүсусијјәтләриндән биридир; бу принцип өрәниләчәк ма-териалы елә гурмаға имкан верир ки, чүмләнни тәркибиндә бир-бирилә алағәдәр олан морфоложи категорија вә формалар син-таксис әсәсында өрәнилсин.

Програмлар икинчи дилин тәдрисинин фәалијјәт тә'лими ол-

дуғуну, бу вә ја диқәр инсан коллективинин функцијасы олду-ғуну вә бу дилин өз мәнбәјини дил һаггында елм дејил, нитг, һәмни дилдә нитг фәалијјәти олдуғуну вә бурада икинчи дил тә'-лимини тәһсил-тәрбија мәғсәдинин коммуникатив вәзифәни је-ринә јетирилмәси просесиндә һәјәтә кечирилдијини нәзәрә ала-раг, грамматика дәрсләринин гираәт дәрсләри илә сых алағә-дә апарылмасыны, лүгәт ишнини гәјдәја салынамасыны, һәр бир дәрс илиндә мәнимсәнилмәли олан јени сөzlәри сајынын бир гәдәр дәјишдирилмәсини нәзәрдә тутур вә и. а.

Һәмни програмларда шакирдләрни ана дилинә нисбәтән рус дилинин хүсусијјәтләри, ана дилинин грамматикасы саһәсиндә шакирдләрни билији мүәјјән дәрәчәдә нәзәрә алынмышдыр.

Јени програмларда ашағыдаки принципләр һәјәтә кечирил-мишдир: үнсijјәт васитәси олмаг етибарилә рус дилинә даһа тез јијәләнмәк мәғсәдилә тә'лимни әмәли истигамәти, гејри-ана дилинин мәнимсәнилмәси вә јада салынамасы хүсусијјәтләринин чядди учоту, рус дилинин һанунајуғулуғларынын функционал әһәмијјәти бахымындан бу дилин һанунајуғулуғлары, шифаһи вә јазылы нитгин гаршылығды алағәси вә бир-бири үчүн шәрт олмасы, дил һадисәләринә функционал-системли јанашылмасы —бу вә ја диқәр нитг һадисәләринин ишләдилмәси, мәһсулдар-лығы вә зәурулији әсәсында фонетик, лексик вә грамматик ми-нимумларын мүәјјән едилмәси; грамматик формаларын вә онла-рын әһәмијјәтинин мәнимсәнилмәсинә фәргли јанашылмасы; нитгин инкишафы ишнини гејри-ана дилинә јијәләнмәк просеси-нин һанунајуғулуғларына табе етдирилмәси, ја'ни нитг практи-касы илә дил нәзәријјәси үнсүрләринин вәһдатинин тә'мин едил-мәси.

Програмлара мүвафиг олараг республикада 12 оријинал дәрслик, I—VI синифләр үчүн минимум лүгәт, пәјләшдырмә дидактик материаллар, чәдвалләр, програмлашдырылмыш кар-точкалар, хәритә дәстләри, грамофон валларында јазылар, диафилмләр, шакирдләрни билијини, бачарығынын вә вәр-дишләринин гијмәтләндирилмәси нормалары, фәһләр дәриндән өрәнилән синифләр үчүн тәдрис материаллары олан китабча-лар, шакирдләрни синифдәнкәнәр охумасы үчүн «Рус дилини өрәниләрә көмәк» серијасындан китаблар јарадылмышдыр.

Бүтүн дәрсликләрдә мүәллифләр лексик материалы гәјдәја салмаға, һәр бир синиф үчүн мүәјјән едилмиш грамматик ма-териалын вә охумаг үчүн мүәјјән едилмиш мәнимсәнилмәсини тә'-мин етмәјә, рус дилинин тәдрисинә даһа әмәли истигамәт вер-мәјә сә'ј көстәрмишләр, јени програмларын мазмунунын вә при-ципләринин максимум һәјәтә кечирилмәсинә чалышмыш вә әсәс вәзифәни—өрәнилән шифаһи вә јазылы нитгин инкишафы-ны онлара дилин үнсijјәт васитәси кими өрәдилмәсини нәзәр-дә тутмушлар.

Буна көрә дә јени дәрсликләрни әмәли, коммуникатив исти-гамәти онларын башлыча мәзијјәтидир.

¹ П. Ә. Әлијев, Азәрбајчан Коммунист Партијасынын XXIX гурултајы-на Азәрбајчан КП Мәркәзи Комитәсинин һесабат мәрүзәси, Азәрбајч, 1976, сәһ. 93.

IX—X сınıфлар үчүн рус әдәбијјаты үзрә дә јени програм вә она мұвафиг оларат һәм мазмунуна, һәм дә методик апаратына көрә әввәлқиләрдән хејли јахшы олан јени дәрсликкәр јарадылмышдыр. Јени програм үзрә рус әдәбијјаты курсу һазырлыг курсудур, онун әсас тәјинаты тәрбијәни мәгсәди илә јанашы, Азәрбајҗан мәктәбләринин јухары сınıф шакирдләриндән рус әдәбијјаты охучулары һазырламаг, онларын сөз ейтијатыны зәнкінләшдирмәкдир.

Дил вә әдәбијјат дәрсликләри үчүн мұәллимләрә методик рәһбәрлик нәшр олуномушдур. Рус дили үзрә һәмчинин 29 әдәб дикәр методик вәсәнт чап едилмишдир. Бир сыра дикәр тәдбирләр дә һәјата кечирилмишдир.

1970-чи илдән етибарән биринчи сınıфдән рус дилинин өјрәнилмәси тәтбиг едилмишдир. 1972-чи илдән етибарән 25-дән артыг шакирди олан IV—X сınıфлар рус дили дәрсиндә 2 јарымгрупа бөлүнүр. 260 мәктәбдә шакирдләр рус дилини дәрнеләшдирилмиш програм үзрә өјрәнирләр. Рус дилини өјрәнмәјин тәдрис-мәдди базасы хејли мөһкәмләндирилмишдир: 3 миңә јахын тәдрис кабинети јарадылмышдыр, онларын 500-дән чохунда лингафон аваданлыгы вардыр.

Нәзарәти гүвәтләндирмәк вә мұәллимләрә методик јардым көстәрмәк мәгсәдилә Маариф Назирлији апаратында инспекторлар групу јарадылмышдыр, бүтүн халг маариф шөбәләринин штатына исә рус дили методисти вәзифәси дахил едилмишдир.

Мұәллимләрә көмәк үчүн методик әдәбијјат, әјани вәсәнт нәшри артмышдыр.

Мұәллим кадрларынын ихтисасынын артырлмасы иши плавлы шәкилдә апарылдыр. Рус дилинин тәдриси, мәктәбләрин вә мұәллимләрин габагчыг тәчрүбәсинин јажылмасы мәсәләләринә һәср олуномуш республика, зона, рајон, шәһәр елми-практик конференслары, мұшавирәләр вә дикәр тәдбирләр мүнәтәзәм кечирилди.

Отуз үч илдир ки, республикада әјлыг «Азәрбајҗан мәктәбиндә рус дили вә әдәбијјаты» методик мәчмуәси нәшр олуноур. 1979-чу илдән о, ејни адлы журналга чеврилмишдир. Мұәллимләрин вә педагожи мәтбуатын үмуми етирафына көрә, бу журнал мұәллимләрә бөјүк јардым көстәрир, һәр бир мұәллим үчүн столүстү вәсәнт олмушдур. Хүсусилә севиндиричи һалдыр ки, мәчмуәдә мұәллиф кими иштирак едән мұәллимләрин сәји илдән-илә артыр. Ахырынчы үч илдә мәчмуәдә дәрч едилмиш мәғаләләрин 42 фәнзи мәктәб мұәллимләринин мәғаләсидир. Мәчмуә-журнал габагчыг тәчрүбә мұбадиләсинин мүнүм мәнбәји олмушдур.

Бу проблемин һәлиндә—Азәрбајҗан мәктәбләриндә рус дилинин өјрәнилмәсиндә вә тәдрисиндә нә кими мұвәфғәтијјәтләр әлдә едилмишдир?

Бу мұвәфғәтијјәтләр чох бөјүкдүр. Ән әввәл бунлар ондан ибарәтдир ки, Азәрбајҗан халгы милләтләрарасы үнсидәт, әлв-

галәр, бөјүк рус халгы илә, Совет Иттифагынын дикәр халглары илә достлуғун мөһкәмләндирилмәси үчүн рус әдәбијјатынын, рус дилинин әһәмијјәтинин чохдан вә дәриндән баша дүшүр вә гижмәтләндирир. О өз көзләри илә көрүр ки, бу дил кәңчләримизин вә бүтүн халгымызын гаршысында рус әдәбијјатынын мисилсиз хәзинәсинә, А. С. Пушкинин вә М. Ј. Лермонтовун, И. С. Тургеневин вә Н. А. Некрасовун, А. П. Чеховун, вә Л. Н. Толстојун, А. М. Горкинин вә В. В. Мајаковскинин, М. А. Шолоховун вә А. А. Фәдәјевин, һабелә рус классик вә мұәсир совет әдәбијјатынын дикәр бир чох көркәмли нумәјәндәләринин көзәл әдәби јарадычылығны кәңчләримизин вә бүтүн халгымызын гаршысында ачмышдыр.

Ана дили илә јанашы рус дилини дәриндән билмәк зәһмәткешләримизин, мұтәхәссисләримизин дүнјакөрүшүнүн кенишләnmәсинә, онларын идеја-сијаси вә елми-нәзәри сәвијјәсинин јүксәлмәсинә көмәк едир.

Республикамызда рус дилини билмәјән, рус дилиндә елми вә ја дикәр әдәбијјатдан истифадә етмәјән көркәмли ичтимансијаси хадим, алим вә јазычы, бәстәкар вә рәссам, истеһсалат габагчылы, һәким вә мұәллим, мүнәндис вә агроном тәсәввүр етмәк чәтиндир.

Инди республиканын һәр бир зәһмәткешин үчүн әјдындыр ки, Азәрбајҗан халгынын јүксәк ичкишаф етмиш мұәсир мәдәнијјәти—совет гурулушу, ССРИ халгларынын гардашлыг аиләсиндә вә онларын көмәји илә, халгын өзүнүн ноһәнк фәалијјәти сәјәсиндә јаранмыш формача милли вә мазмунча социалист олан бу мәдәнијјат бир тәрәфдән өзүнүн чохәсрлик, оријинал вә демократик мәдәнијјәтинә архаланмышдырса, дикәр тәрәфдән габагчыг рус мәдәнијјәтинә архаланмышдыр вә инди дә архаланыр.

Азәрбајҗан совет мәдәнијјәти, хүсусән әдәбијјаты вә иччәсәнәти Иттифагын гардаш республикаларына өзү үчүн кениш гапы ачмышдыр, өлкәнин сәрһәдләриндән кәнарда учадан сәсләнир. Бүтүн бунларда рус дили, нечә дәрәҗәләр, онун «бәләдҗиси» олмушдур. Буна көрә дә Азәрбајҗан халгы бу көзәл дилә, һәмни дилин јарадычысы олан бөјүк рус халгына сон дәрәҗә миннәтдардыр.

Мәһз буна көрә дә кәңчләримизин рус дилинә мөһәббәти сәминидир, дәриндир вә тамамилә шүрүлдүр. Мүстәғил һәјата гәдәм гојаркән һәр бир шәхс баша дүшүр ки, рус дилини билмәк онун әлиңә күчлү силаһ верир, мұвәфғәтијјәтлә ирәдиләмәјә имкан јарадыр. Бу да фәрәһлидир ки, ушағлар бу һәнигәти мәктәб сәмјәсиндән дәрч едирләр. Буну ондан көрмәк олар ки, мәктәбдиләр иши јазыларында рус дилинин өјрәнилмәсинә өз мұнасибәтләринин ифадә едир, бу дили өјрәнмәји үрәкдән арзу едикләринин билдириләр. Будур, бир нечә мисал.

Шамахы рајонунун Тава кәндидәки мәктәбин шакирди Тофиг Г. јазмышдыр: «Рус дили мәним икинчи ана дилим, рус әдә-

бијаты мұаллимим вә тәрбијәчи олмушдур...Мәним рус дилиндә китаблардан ибарәт китабханам вардыр. Орада А. С. Пушкинини, М. J. Лермонтовун, Л. Н. Толстојун, А. М. Горькинни, А. П. Чеховун, В. В. Маяковскинини, А. А. Фадеевини, С. J. Маршакын, С. В. Михалковун вә бир чох дикәр јазычынын әсәрләри, үмумијјәтлә 470 китаб вардыр».

Исмајилли рајонунун Губахәлилли кәнд мәктәбинини шакирдләри јазмышлар: «Әкәр сән рус дилини билирсәнсә, сәнин гаршында мүхтәлиф милләтләрдән олан достларын кәниш дәирәси ачылыр».

«Әкәр рус дилини мүкәммәл билсәјдим, дүнијада ән хошбәхт адам олардым».

Бакы шәһәри Нәриманов рајонунун 45 нөмрәли мәктәбинини 10-чу сийиф шакирди Чәмилә Г. өз ишәсында јазмышдыр: «Мән јахшы охујурам. Бүтүн фәйләри, хусусән рус дилини севирәм. Мәктәб һәјатынын сон ајлары башланмышдыр. Биз һәјәтдә һансы мөвгәји тутачағымыз һаггында дүшүнмәлијик. Мән рус дили мұаллими пешәсини сечмишәм. Азәрбајҗанлы ушағларә рус дилини, Ленин дилини, тарихдә илк дәфә өз өлкәсинин саһибә олмуш халғын дилини өјрәтмәк истәјирәм».

Белә мисаллардан чох көстәрмәк олар. Лакин кәтирилән мисаллар Азәрбајҗан мәктәбләри шакирдләринини рус дилини нечә мәнәббәтлә, нечә марагла өјрәндикләрини ајдым сүбүт едир. Бу бөјүк мұвәфғәғијјәт Азәрбајҗан КП МК-нын рәһбәрлији алтында әлдә едилмишдыр. Бу мұвәфғәғијјәт маһијјәт етибарилә бөјүк мәдәни, педагожи вә сийәси әһәмијјәти олан бир чох дикәр наилијјәтләр үчүн әсәс, әлвәришли зәмин јарадыр.

Азәрбајҗан комсомолунун ХХХ гурултајында (11 март 1978-чи ил) Н. Ә. Әлијев јолдаш бу барәдә чох ајдын деммишдыр: «Гәрдашлыг дили, достлуг, милләтләрарасы үнсизјәт вә әмәкдәшлиг дили олан рус дили дүнија елм вә мәдәнијјәтинин хәзинәләринә јол ачан мүнһүм мәһәви зәнкәнләшмә вәситәсидир. Республикамызда рус дилинә мүкәммәл јијәләнмиш адамларын сајы илдән-илә артыр. Рус дили Азәрбајҗан кәнчләринин чох һиссәси үчүн икинчи ана дилинә чеврилмишдыр. Оглан вә гызларымыз рус дилини өјрәнмәјә чох бөјүк мараг көстәрирләр... Лакин әлдә едилән наилијјәтләрлә кифәјәтләнмәк олмаз, кәнчләр арасында, хусусән кәндләрдә рус дилинин табигини бундан сонра да әзмәлә апармаг... рус дилинин өјрәнилмәсини бундан сонра да нәзарәт алтында сахламаг, ән әввәл кәнд мәктәбләриндә рус дилинини тәдрисинини кәјфијјәтинә хусуси фикир вермәк ләзимдыр»¹.

Азәрбајҗанын јашлы әһалисинини хејли һиссәси рус дилиндә сәрбәст данышыр ки, бу да конкрет вә мүсбәт наилијјәтдир. Тәкчә үмуми орта тәһсилни һәјәтә кечирилдији илләр әрзиндә орта мәктәбләрдән рус дилини билән 1250,4 миң нәфәр бурахылмыш-

дыр. Ахы бу, Азәрбајҗанын јашлы әһалисинин 40 фәнзә гәдәрини тәшкил едир.

Тәһлимни Азәрбајҗан дилиндә олдуғу мәктәбләрини һәр ил јүзләрдә мәзуну республиканын вә өлкәнин мәркәзи шәһәрләриндә тәһлимни рус дилиндә олдуғу али мәктәбләрә дахил олур вә орада тәһсилни рус дилиндә мұвәфғәғијјәтлә давам етдирир.

Јени програмла ишләјән шакирдләрин билијини 1978-чи илдә республика Елми-Тәдғигат Педагожи Елмләр Институту тәрәфиндән күтләви шәкилдә јохланылмасы көстәрмишди ки, шакирдләрини рус дили үзрә билији хејли јахшылашмышдыр. Мәсалән, сорушлмуш 2700 шакирдин 2022 нәфәри (74,8 фәнзи) минимум лүгәтини бүтүн сөзләрини дүзкүн билмиш вә дүзкүн тәләффүз етмишди; 900 шакирдән 732-си (81,3 фәнзи) мәтнин дүзкүн вә ифәдәли охумушдур. Сөзләрини тәләффүзүндән башлајараг, мәтнин шәрһинәдәк комплекс тапшырыг јеринә јетирмиш (ифадә, шәкилләрини тәсвири, ишә) 5865 шакирдән 4931 нәфәри (84 фәнзи) тапшырығын өһдәсиндән мұвәфғәғијјәтлә кәлмишди.

Демәк олар ки, республика мәктәбләринини шакирдләри мұрәккәб олмајан вә өзләринә таныш олан һәдисәләри шифаһи вә јазылы формада мұәјјән дәрәдәдә шәрһ етмәји, шәкли тәсвир етмәји, охудуғунун мәзмунуну сөјләмәји вә с. бачарырлар.

Бүтүн булар Азәрбајҗанын үмумтәһсил мәктәбләриндә рус дили вә әдәбијјәтинини тәдрисиндә вә өјрәнилмәсиндә шәксиз ирәнләнјишләр олдуғуну, бөјүк мұвәфғәғијјәтләр газанылдығыны көстәрир ки, бу да халғымызын бөјүк мәдәни наилијјәтидир.

Лакин газанылмыш наилијјәтләр проблемни бүтүвәлүкдә һәлл едилдијини һалә көстәрмир. Бундан әләвә, шәһәрләрдә шакирдләрини рус дили үзрә һазырлыг сәвијјәси програм тәләбләринә јахынашылрса, республика мәктәбләри шакирдләринини әкәсәријјәтинини олдуғу кәнд јерләриндә бу сәвијјә хејли кери галыр. Шакирдләрини шифаһи вә јазылы итгянини инкишәфи хусусилә кери галыр.

Инспектор јохламалары көстәрир ки, әкәр бәзи мәктәбләрдә рус дили тәдрисинини тәшкили јени програмларын тәләбләри сәвијјәсиндәдирсә вә ја буна јахындырса, дикәр мәктәбләрдә керидә галыр, ону хејли јахшылашдырмаг арзу олунур. Бәзи рус дили мұаллимләри, һәтта кәнд јерләриндә белә, онларын гарышында гојулмуш педагожи вәзифәләрини өһдәсиндән кәлирсә, башгалары бу ишдә бөјүк чәтиликләр чәкир, үчүнчүләри исо үмумијјәтлә бу вәзифәнини өһдәсиндән кәлә билмир. Бу нөгәсанлар бизи нараһәт етмәјә билмәз вә вәзифә онлары арадан галдырмагдан вә проблемни бүтүвәлүкдә һәлләни һәлл елмагдан ибарәтдир.

Проблемни көкүндән һәллә үчүн бөјүк сийәси вә педагожи әһәмијјәти олан јени вәзифәләр ирән сүрүлмүшдур.

Дашкәнд шәһәриндә кечирилмиш (23—24 мај 1979-чу ил)

¹ «Коммунист» гәзетә, 14 март 1978-чи ил.

Үмумиттифаг елми-практик конфранс Ш. Р. Рашидовун ва ССРИ Маариф назири М. А. Прокофьевин ма'рузалари ила алағадар олараг милли мактабларда рус дилинин тадриси саһәсиндә гаршыда дуран вәзифаларни, һабелә онларын сәмәрәли һалли үчүн тадбирләри әтрафлы музакира етмиш вә бу мөгсадлә кениш төвсијәләр гәбул етмишдир. Төвсијәләрдә хүсусилә һәм бу саһәдәки мувафәғијјәтләр, һәм да Иттифағын милли республикалары кәчләринин рус дилинә мүкәммәл јијәләнмәси үчүн ләзими шәрәит јарадылмасында олан чәттиликләр гејд едиләр.

Конфранс кадр проблеминин, тәһсилни мазмунуну, рус дили дәрсликләри вә програмларыни тәкмилләшдирмәк, тә'лим методларыни модериләшдирмәк, бу саһәдә тәдғигат ишини, габағчыл тәчрүбә мубадиләсини кенишләндирмәк проблемләрини вә с. проблемләрин сәмәрәли вә сүр'әтлә һаллини төвсијә етмишдир.

Конфранс халг маарифи органларына төвсијә етмишдир ки, милли мактабларда рус дили тә'лиминин тадрис-мадди база-сыны ардычыл сурәтдә мөһкәмләндирсинләр; бүтүн милли мактабларда рус дили вә әдәбијјаты кабинетләри јарадылмасыны, онларын лингафон аппаратлары вә тадрисни дикјор муасир техники вәситәләри илә тәчһиз олунамасыни тә'мин етсинләр; мактаб китабханалары фондларынын шакирдләр үчүн рус дилинә ләзими әдәбијјатла, һабелә рус дили муәллимләри үчүн елми-педагожи вә методик әдәбијјатла мунтәзәм сурәтдә зәнкиләшдирилмәсини гејдаја салсынлар.

Бүтүн мактабларин педагожи кадрларла—мувафиг тәһсил олан рус дили муәллимләри илә тә'мин едилмәси I нөмрәли проблем олмушдур вә белә бир проблем олараг галыр. Бу проблем шакирдләрин сајы 25 вә даһа чох олан биринчи синифдән башлајараг синифләрин јарымгруппалара бөлүнмәси илә алағадар даһа бөјүк олмушдур. Бу мәсәлә бир да она көрә чәттиләшир ки, рус дилинин өјрәнилмәси һазырлыг синифләриндә (һәфтәдә 3 саат) тәтбиг едиләр вә бу синифләрин сајы илдән илә артыр, милли ушаг бағчаларында рус дилинин тәтбигиндән (јухары группаларда һәфтәдә 2 саат) һалә данышмырыг.

Республикада бүтүн мактабләри рус дили муәллимләри илә тә'мин етмәк үчүн әләвә 3,1 миң нәфәр тәләб олунар. Буналар илә һазырламаг ләзимдыр. Лакин проблемни һалли тәкчә буунила битмир, мөвчуд рус дили муәллимләринин ихтисасынын артырылмасы, тәкмилләшдирилмәси тәләб олунар. Бу ади-чә зәрурәт нәтичәси дејилдир, һәм да она көрә ләзимдыр ки, ишләјән муәллимләрини хејли һиссәсинин олмаса да, мөјјән һиссәсинин тәһсил һағғында диплому олмасына бахмајараг һәм дилчлик, һәм да педагожи һазырлыгы зәифдир ки, бу да онларын өз вәзифәләринин јеринә јетирмәләринә мане олар.

Рус дили муәллимләринин һәм һазырланмасы, һәм да онларын ихтисасынын артырылмасы әсасән М. Ф. Ахундов адм-

на Азәрбајҗан Рус дили вә Әдәбијјаты Педагожи Институтунда мәркәзләшдирилмишдир. Үмид етмәк олар ки, институт бу чох мүрәккәб проблемни өһдәсиндән кәләчәкдир.

Рус дили вә әдәбијјаты програмларынын вә дәрсликләринин тәкмилләшдирилмәси рус дилинин тә'лими кими муну проблемни һалли үчүн сон дәрәчә бөјүк вәзифәдир. Онларын јарадылмасы саһәсиндә мөјјән мүсбәт тәчрүбә топланмышдыр ки, бу барәдә јухарыда бәһс етмишик. Лакин мактаб һағғында гәрарла (1977-чи ил) алағадар олараг, рус дили тәһсилинин мазмунуну тәкмилләшдирмәк ләзимдыр. Алимләр, методистләр, муәллимләр бу вәзифәни һалли үзәриндә иши давам етдириләр. Мөвчуд рус дили програмлары һалә да икинчи дәрәчәли вә ја һәддиндән артыг мүрәккәб тадрис материаллары илә ағырлашдырылмышдыр ки, бу да өјрәнилән лүгәт еһтијатынын, грамматик нормаларын һағғыда мөһкәмләнмәсинә, шифаһи вә јазылы нитг вәрдишләри вә бачарығлары јаранмасына мане олар.

Програмларын нәзәрдә тутулан тәкмилләшдирилмәси заманы мөвчуд програмларын ишләниб-һазырланмасында әсас көтүрүлмүш вә һағғында јухарыда бәһс олуномуш әсас елми-дилчлик мүддәәләри сахтанылыр.

Рус дили вә әдәбијјаты програмларыни тәкмилләшдирмәк үчүн бүтүн тә'лим синифләри үзрә нитг бачарыг вә вәрдишләринә вәрилән тәләбләр мөјјән едилмишдир; бу бачарыг вә вәрдишләр бүтөвлүкдә тәкмарын, гираәтин вә јазымын тәләб олулан сәвијјәсини характерилә едиләр.

1981—1985-чи илләрдә 12 дәрслијни вә онлар үчүн рәһбәрлијни, чохлу дидактик материалын, мактаб лүгәтләринин, фонохрестоматияларын вә валларын, муәллимләр үчүн методик әдәбијјатын, синифдәнкәнар оху үчүн чохлу китабын тәкмилләшдирилмәси вә нәшри планлашдырылмышдыр.

Тәһсил методларынын әсаслы шәкилдә јениләшдирилмәси, нечә дејәрләр, һәм бүтөвлүкдә мактабдә тәһсил просесинин, һәм да орада рус дилинин өјрәнилмәси просесинин оптималлашдырылмасы јенә ән муну мәсәлә олараг галыр. Бу барәдә ирәлидә сәһбәт ачачағыг.

Рус дили үзрә тәһсил просесини оптималлашдырмаг үчүн һәр бир мактабдә һәр дәрси әсаслы сурәтдә тәкмилләшдирмәк ләзимдыр. Сүбүт етмәјә еһтијач јохдур ки, һәр шејдән әввәл дүзкүн тәшкил олуномуш дәрсдә ушагларда фәһм мөһәббәт, ифада вә сөзләрдән, чүмләләрдән дүзкүн истифада етмәк бачарығы ашыланыр, сөз еһтијаты зәнкиләшир вә с. М. А. Прокофјев јолдашын јухарыда ады чәкилән ма'рузәсиндә дејди ки, бу тәңгидә гејдләрә шәрик олмамаг мүмкүн дејилдир: «Мактабдә рус дили дәрсләри, нечә дејәрләр, шифаһи вә јазылы нитгин икишәфи зәрәринә олараг програмлашдырылмышдыр. Мүхтәлиф грамматик категоријаларын механики шәкилдә мәнимсәнилмәси, сөзјаратма иши илә алағадар олмајән гејдә-

ларын эзбәрләnməsi үчүн чохлу вахт ажрылар. Бу чәхәт унудулар ки, нәзәри мә'лумат дилин фәал мәннмәсәнилмәси үчүн ләзым олан дәрәчәдә верилмәлидир»¹. Һәр бир дәрси белә вә буна охшар нөгсанлардан азад етмәк милли мәктәпләрдә рус дили тәдрисини тәкмилләшдирмәјини, онун сәмәрәлидизини јүксәлтмәјин ән мүһүм јолудур.

Мүтәрәғги тә'лим методларын тәтбиг етмәклә дәрси тәкмилләшдирәркән он илләр боју практикада сынагдан чыхарылмыш ән'әнәви методикадан һеч чүр имтина етмәк олмаз. Тәдрис ишинин ше'рләри вә бәдин нәсри шакирдларин эзбәрләмәси, материалларын тәкрар едилмәси, динләнилмиш мәтнин шифаһи нағыл едилмәси, өз фикирләркин шифаһи вә јазылы шәрһ етмәк вә с. кими ән'әнәви үсуллары, һабелә шакирдларин шифаһи вә јазылы итгнини иккишафына јөнәлдилмиш дикор ишләр һәр бир дәрсдә даим тәтбиг едилмәлидир.

Рус дили тәдрисинин даһа да јахшылашдырылмасы бу сәһәдә тәдгигат ишинин дә кенишләндирилмәсини тәләб едир. Һәр шејдән әввәл елми тәчрүбәјә, мәктәпләрин вә мүәллимләрин габагчыла иш тәчрүбәсини нәзәрә алмаға әсәсләнен дәрси тәдгигат ишини кенишләндирмәдән бу проблемни мүвәфғәјигјәтлә һәлл етмәјин мүмкүн олмадығыны сүбүт етмәјә чәтин ки, еһтијаж олсун.

Республика Елми Тәдгигат Педагожи Елмләр Институтунда, педагожи институтларын нәздиндә рус дили кафедраларында чохдандыр ки, бу истигамәтдә тәдгигат иши апарылар. Бу иш мүәјјән мүсбәт нәтичәләр верир. Республикада рус дили тәдрис мәсәләси барәсиндә хејли тәдгигат әсәри, о чүмләдән «Азәрбајчан мәктәбиндә рус дили вә әдәбијјатынын тәдрис мәсәләси» (Бақы 1975-чи ил), «Азәрбајчан мәктәбиндә рус дили тәһсилини мәзмунуну тәкмилләшдирмәк мәсәләләри» (Бақы, 1977-чи ил), «Азәрбајчан мәктәбиндә рус дилинин тәдрис мәсәләси» (Бақы, 1978-чи ил) вә с. кими мәғаләләр мәмуәләри нәшр олунмушдур. Бу сәһәдәки тәдгигатларын нәтичәләриндән бәһс едән чохлу дикәр мисәлләр дә кәстәрмәк олар. Чәп олунмуш ишләр мүәјјән әһәмијјәтә маликдир, рус дили мүәллимләринә көмәк едир.

Бу әсәрләрин, һабелә республиканын Азәрбајчан мәктәпләри үчүн рус дили вә әдәбијјатына даир методик вәсантлар, програм вә дәрсликләрин јарадылмасында Елми-Тәдгигат Педагожи Елмләр Институтунун елми ишчиләри, Г. Әлијев, М. Әһмәдова, али мәктәпләрин, хусусән М. Ф. Ахундов адына Рус дили вә Әдәбијјаты Педагожи Институтунун русшүнәс алимләри—профессорлар М. Т. Тағыјев, Б. А. Ахундова, Ч. А. Бәдалов, Л. Г. Вәкилова, А. А. Сваричевски, методистләр вә габагчыла мүәллимләр А. Г. Дахнович, В. И. Лаптев, З. Г. Сәфәрова, С. Л. Нисимов, Г. Пашајев вә бир чох башгалары фәал

иштирак едирләр. Буна бахмајарағ, рус дили тәдрисинин бир чох көкүлү проблемләри һалә елми чәхәтдән шәрһ олунуб өјрәнилмәмишдир. Онларын әсәсли сурәтдә ишләnmәси, шүбһәсиз, Азәрбајчанын милли мәктәпләриндә рус дилинин тәдрис кими бөјүк проблемни мүвәфғәјигјәтлә һәллинә көмәк едәрди.

Һәр бир синфин шакирдләринин лүғәт еһтијаты һәчминин мүәјјән едилмәси мәсәләси дә өзүнүн елми һәллини көзләјир. Бу мәсәлә чох бөјүк әһәмијјәтә маликдир. Мүхтәлиф республикаларда мүхтәлиф синифләрдә сөзләрин мәннмәсәнилмәси нормасы ејни дејилдир вә демәк ләзымдыр ки, онлар һалә олдуғча мүчәррәд, даһа чох кабинет үсулу илә мүәјјән едилир. ССРИ ПЕА-нын Елми-Тәдгигат Рус Дили Институтунуну бу сәһәдә апардығы иш (биртипли програмлар тәртиби) нә гәдәр үмидверичи олса да, һалә мәсәләнин һәллини вермир.

Зәнимчә, һәр бир синиф үчүн лүғәт еһтијаты (һәм минимум, һәм дә максимум) һәчминин, һәм дә тәчрүбә јолу илә мүәјјән едилмиш һәчминин дәғиг тә'јин етмәдән мүкәммал програмлар вә дәрсликләр тәртиб етмәк чәтиндир.

Русшүнәс мүтәхәссисләр рус дили тәдрисинин елми әсәсләриндән данышаркән милли мәктәпләр үчүн рус дили дәрсликләри мәзмунунун һәчмчә дејил, характерчә бир гәдәр кенишләндирилмәси һағгында әсәсли фикир ирәли сүрүрләр. Бу фикрә хусуси диггәт јетирилмәлидир.

Бәдин әдәбијјат мәтнләринин мүәјјән һиссәсинин техникаја даир материалларла әвәз едилмәси һесабына тәдрис материалынн мүхтәлифләшдирилмәси тәдрис-тәрбијә вәзифәләринин кенишләндирилмәсинә, әјдиндыр ки, көмәк едәчәкдир. Шакирдләрин чоху сонралар техники мәктәпләрә дахил олачәғ вә ја Совет Ордусу сырәларына чағырылачәғ вә орада мүрәккәб һәрби техниканы өјрәнәчәкдир. Онларын бә'зиләри нсә мәктәби гуртардыгдан сонра мадди истеһсал сәһәсиндә ишләмәјә башлајачағлар ки, бурада да онлар үчүн техника, хусуси терминологија вә с. сәһәсиндә рус дилини билмәк ләзым кәләчәкдир. Әлботта, дәрсликләрин тәртибиндә бу чүр јенликләри дәриндән елми чәхәтдән тәдгиг етмәдән дәрсликләри тәртиб етмәк чәтиндир, чүнки дәрсликләр үчүн материаллар сечилмәси сәһәсиндә әсрләр боју топланмиш тәчрүбә рус дили дәрсликләринин јарадылмасынын белә гәјдәсини нәзәрдә тутмамышдыр.

Милли мәктәбдә рус әдәбијјаты курсунун өјрәнилмәси дә һалә ләзымынчә һәлл едилмәмишдир вә експериментал тәдгигат јолу илә тәдгиг олунмалыдыр. Рус әдәбијјаты курсунун тәтбиги сәһәсиндә республикаларда јаранмыш практика тәкчә бөјүк уғунсузлуғла, өјрәнилән әдәбијјатын һәчминдә чидди фәргләр олмасы илә дејил, һәм дә онула характеризә олунур ки, гејри-рус шакирдләрин рус дили сәһәсиндә билији үму-

¹ «Учительская газета», 24 май 1979, № 61.

ми мұшаһидәжә әсасән рус әдәбијјаты програмына дахил еди-
лән әдәби әсәрләрин асан өјрәнилмәсини тә'мин етмир.

Үмумтәһсил мәктәпләри үчүн мөвчуд програм вә дәрслик-
ләрин ағырлығы һаггында мә'лум тәһгиди көстәришләр рус ди-
ли вә әдәбијјаты дәрсликләринә дә андир. Һәр чүр дикәр
халгларын дилләри кими, рус дилинә јијәләнмәк дә ән әввәл
шакирдләрдә мөһкәм шифаһи вә јазылы нитг вәрдишләри ашы-
ламағы тәләб едир. Мөвчуд програм вә дәрсликләр, һабелә
мәктәпләрдә рус дили тәдрисини тәшкили буну тә'мин етмир.
Рус дили програмлары вә дәрсликләрини, һабелә тәдрис ме-
тодикасини тәкмилләшдирилмәси үзәриндә елми вә методи-
ка идарәләрини, методистләрни, дәрслик вә програмларын елми
мүәллифләрини вә башгаларынын ишләмәси лазымдыр.

Милли мәктәпләрдә рус дилинни тәдрисинә даир габагчыл
педагожи тәчрүбәни өјрәнилмәси, үмумиләшдирилмәси вә тәт-
биги дә мүнүм тәдгигат проблемидир. Фәрәһли һалдыр ки јә-
радычылыгга ишләјән, мәзмунлу мағаләләрлә вә мә'рузәләр-
лә чыхыш едән, әз габагчыл тәчрүбәсиндән данышан, дәрслик-
ләрин мүәллифләри олан, диссертасија мүдафиә едән рус дили
мүәллимләрини сајы артыр. Лакин онларын габагчыл тәч-
рүбәси дәриндән өјрәнилмәлидир. Милли мәктәпләрдә рус дили
тәдрисини вә өјрәнилмәсини тәкмилләшдирилмәси пробле-
нин јенә дә тәчрүбә јолу илә өјрәнилмәјә еһтијачы вардыр.
Тә'лим методларыны даһа да тәкмилләшдирмәк вә рус дили-
нин тәдриси тәчрүбәсиндә јени вә ән јени техника тә'лим ва-
ситәләрини тәтбиг етмәк лазымдыр вә и. а.

Тәдгиг олунмаға еһтијачы олан даһа бир проблемдән, јә'ни
Азәрбајҗан шәрәитиндә икидиллилик проблеминдән дә бәһс
едәк. Өлкәнин милли республикаларында икидиллилик проб-
леми јени дејилдир, онун характери вә ичтиман функцијасы әдә-
бијјатда дәфәләрлә ишыгландырылмышдыр. О, һәр ики дилин
(рус дилинни вә милли дилин—М. М.) бүтүн јазылы вә ши-
фаһи ишләдикләси вә ја онларын ичтиман функцијаларынын
фәргләндирилмәси саһәләриндә ејнилији нәзәрдә тутур. Мүт-
ләг ејнилик, көрүнүр, олдур. Фәргләндирмә дилләрдән бирин-
дә нитгин кимә мүрачәт едилдијиндән вә һансы шәрәитдә сөј-
ләнилдијиндән асылы олараг, һабелә нәјин вә чәмијјәтин һан-
сы фәалијјәт саһәсиндә сөјләнилмәли олдуғундан асылы ола-
раг апарылыр¹.

Икидиллилик мүтәрәгги һалдыр вә мә'лум олдуғу кими,
бир сыра сәбәбләр нәтичәсиндә, хусусилә «өлкәнин гејри-рус
халгларынын милли республикаларын әразиләриндә рус ди-
линә јијәләнмәјә шүүрлу сә'ј көстәрмәси нәтичәсиндә»², бир

тәрәфдән зәһмәткешләрин рус дилинни өз дилләри кими сәр-
бәст билмәләри, дикәр тәрәфдән исә әмәк коллективләри тәр-
кибинни бејнаәлмилләл олмасы, онларын үзвләрини һәм бир, һәм
ики вә һәм дә үч дилдә данышмасы зәрурәти нәтичәсиндә мејда-
на кәлмишдир.

Икидиллилик милли дили һеч дә сыхышдырыб арадан чы-
хармыр, әксинә, ону јени алајышлар вә терминләрлә зәңки-
ләшдирир.

Биз икидиллилији тәбиәтнин әтрафлы ишыгландырмағы
гәтијјән гарышмыза мәгсәд гејмуруг. Биз бурада һәмни проб-
лемә јалпыз она көрә тохунуруг ки, бу проблемин Азәрбајҗан
шәрәитинә тәтбигән лазымчыча ишыгландырылмәли олдуғуну
гејд едәк. бу мәсәлә исә һалә ишыгландырылмамышдыр.

Ана дили илә рус дили тәдрисини дүшүнүлмүш шәкилдә
алағәләндирилмәси мәгсәдилә бу проблемин бөјүк әһәмијјәти
вардыр. һамыја мә'лумдур ки, рус дилинни тәдрис заманы
ана дилинә истинад едилмәси һеч дә өзүнүн ақуаллығыны
итирмир.

Бүтүн јухарыда көстәрилән проблемләрин дәриндән тәд-
гиг олунмаға еһтијачы вардыр.

Рус дили тәдрисини тәкмилләшдирилмәси илә әлағәдәр
елми проблемләр һаггында сөһбәти давам етдирмәк оларды. Ла-
кин чәтин ки, буна еһтијач олсун. Бир мәсәлә ајдындыр ки,
милли мәктәпләрдә рус дилинни тәдрисини вә өјрәнилмәсини
бундан сонра да көкүндән јахшылашдырмаг лазымдыр. Бу исә
мәктәбдә бу мүнүм ишин һәм елми-дилчилик, һәм дә педагожи
дидактик вә психоложи әсасларыны ишыгландырмаг үчүн бу са-
һәдә тәдгигат ишини кеншләндирмәјә тәләб едир.

Кәнч нәслә Октябр дилинни, Ленин дилинни өјрәдилмәсини
тәкмилләшдирмәк саһәсиндә бүтүн ишләр бир мәгсәд күдүр
ки, бу да «Идеоложи иши вә сијасы тәрбијә ишини даһа да
јахшылашдырмаг һаггында» Сов. ИКП МК гәрарыны јеринә
јетирмәк саһәсиндә Азәрбајҗан партија тәшкилатынын вә-
зифәләри барәсиндә» Азәрбајҗан КП МК пленумуну 1979-чу
ил 17 ијул тарихли гәрарында ајдын вә парлаг шәкилдә көстә-
рилмишдир.

Һәмни гәрарда дејилмишдир: «Маариф Назирлији, Али вә
орта Ихтисас Тәһсил Назирлији, дикәр идарәләр вә тәшкилат-
лар алдә едилмиш тәчрүбәјә әсасланыб рус дилинни өјрәнил-
мәсини даһа да тәкмилләшдирилмәсини тә'мин етсинләр, рес-
публиканын әсиндә һәр бир сәкиннин рус дилин билмәсинә
чалышсынлар»³. Бу, тәхирәсалымаз вәзифәдир.

¹ И. Х. Белодед. Русский язык как источник обогащения языков на-
родов СССР, сәһ. 27.

² Јенә орада, сәһ. 26.

³ «Коммунист» газети, 27 ијул, 1979-чи ил, № 170.

ДӘРСИН ТӘКМИЛЛӘШДИРИЛМӘСИ ВӘ ТӘ'ЛИМ МЕТОДЛАРЫНЫҢ ЖЕНИЛӘШДИРИЛМӘСИ

Тә'лимни яени мазмунуна кечмәк, елми-техники ингилаб вә соснал тәрәтти тә'лим методларының жениләшдирилмәси вә дәрсин тәкмилләшдирилмәси зәрурилијини гаршыја гојмушдур. Мәһз буна көрә дә һәмни вәзифәләр сон илләрда, хүсусилә 60-чы илләрин орталарында бүтүн өлкәдә, о чүмләдән Азәрбајҗанда мәктәб ишләри сәһәсиндә ән актуал вәзифәләрдән бири кими диггәт мәркәзиндә дајанмышдыр. Олур ки, республиканың 60 иллији илә әләгәдар мәктәб тәһсилиниң сәвијәсиндән сәһбәт кедәркән, бу сәһәдә газандығмыз наиллијәтләри, һабелә һаләлик һалл етмәдијимиз проблемләри кестәрмәк ләзим кәлтир. Һәр шејдән әввәл мәсәләниң актуаллығы барәдә бир нечә сөз демәк истәрдик.

Ма'лумдур ки, үмүмтәһсил мәктәпләриндә дәрс јалныз тә'лимниң дејил, һәм дә тәрбијә ишиниң әсас тәшкилат формасыдыр. Педагожи просесдә дәрсин ролундан вә әһәмијәтиндән данышаркән гејд едилтир ки, «дәрс педагожи просесини бу вә ја дикәр дәрәчәдә битмиш бир парчасы, јахуд «һүчәјрасидир». Күнәш бир дамла суда әкс олундуғу кими, тә'лимниң бүтүн чәһәтләри дә дәрәдә әкс олунур. Бүтүнлүкә олмаса да педагожиканың һејли һиссәси дәрәдә чәмләнир»¹.

Һағлы сөздүр, ләкин зәиф дејилмишдир. Дәрс гат-гат јүксәк гижмәтә ләјигдир. Дәрс педагожи просесини «һүчәјраси» дејил, онун вәәјидир, онун һалләдичи һиссәсидир. Онда педагожиканың һејли һиссәси дејил, шакирдләрини тә'лим вә тәрбијәсиниң мазмунундан, јолларындан, принцип вә методларындан бәһс олунан әсас һиссәси чәмләнир. Дәрс һағғында монографилар, дидактикаја вид әсәрләрдә, педагожика дәрсликләриндә бүтөв фәсилләр јазылдыр. Үмүми дидактик әспектдә јазылмыш аз-чоһ мазмунлу елә әсәр чәтти тапылар ки, орада һәмни проблемә—дәрсә тохунулмасын. Бу да тәбиидир. Чүнки тә'лим просесиниң тәкмилләшдирилмәси вәзифәси, о чүмләдән мүасир дөврүн тәләбләри баһымындан дәрсин сәмәрәлилијини артырмағ һәм нәзәријәчиләр, һәм дә мұәллимләр, һәм дидактика вә хүсуси методика, һәм дә педагожи психоложија гаршысында бүтүн әзәмәти илә дурмағдадыр.

Совет мәктәпләриндә дәрсин тәкмилләшдирилмәси әввәлләр дә дидактиканың актуал мәсәләләриндән бири һесаб олунурду. Ләкин бу мәсәлә 50-чи илләрдә, хүсусилә мәктәпләрдә тә'лимни јени мазмунуна кечилмәси илә әләгәдар оларағ, 60-чы илләрдә даһа бөјүк актуаллығ кәсб етмишдир. Гејд етмәк лә-

зымдыр ки, бу истигамәтдә һәм нәзәри, һәм дә әмәли чәһәтдән мүәјјән ирәлиләјиш әлдә олунмушдур. Совет мәктәпләриндә, хүсусилә Липетск вилајәти, Ленинград, Москва, Татарыстан МССР вә с. мәктәпләриндә топланмыш вә үмүмиләшдирилмиш габағчыл педагожи тәчрүбә, ејни заманда дәрч олунмуш јени педагожи вә психоложи тәдигатлар буна чоһ көмәк етмишдир. Бу педагожи һәрәкәтин идеја-сијаси вә елми әсасын исә Сов. ИКП XXIII, XXIV вә XXV гурултайларының өлкәдә халғ маарифиниң кәләчәк инкишаф истигамәтләрини мүәјјән едән гәрарлары, Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советиниң мәктәб һағғындакы кестәришләри, елми-техники ингилаб дөврүндә, бу сәһәдә вәзифәләримиз конкрет сурәтдә мүәјјән едән гәрарлары тәшкил етмишдир.

Бурада мәсәлә јалныз ондан ибарәт дејилдир ки, бәһс олунан проблеми анчағ нәзәри чәһәтдән һазырлајағ. Мәсәлә һәм дә ондан ибарәтдир ки, бүтүн мәктәпләри вә бүтүн мұәллимләри дәрсин кејфијәтини јүксәлтмәк ишинә чәлб етмәјә наил олағ. Бу о гәдәр дә әсан дејилдир. Ләкин о нә гәдәр чәтти олса да реалдыр.

Биз дәрсин һамыја ма'лум олан чәһәтләри—онун типләри, гурулушу вә с. үзәриндә мұфәссәл дајанмағ фикриндә дејилик (онлара етәри тохуначағы). Биз бурада елә чәһәтләр үзәриндә дајаначағы ки, онларын сәмәрәли тәтбиғи һәмни дәрси мүасир дәрс һесаб етмәјә әсас версин.

Мүасир дәрс нечә олмалыдыр? О нечә тәшкил олунур вә кеңирилир?

Мүасир дәрс кејдән дүшмүр. Һәр һансы бир мүасир һадисә кечмишиң буна бәизәр һадисәләриниң мүтәрәғги, рационал чәһәтләрини бу вә ја дикәр дәрәчәдә өзүндә бирләшдирији кими, мүасир дәрс дә ән'әнәви дәрсин «рационал тохумларының» инкар етмир. Мүасир дәрс дә ән'әнәви дәрс кими дидактик вәзифәни дәғиғ мүәјјәнләшдиријә тәләб едир вә буна мұвафиғ оларағ, мүәјјән гурулуш, тип үзәрә кеңирилир, зәрури элементләри әһәтә едир, ев тапшырығлары вә с. илә баша чәтир. Ләкин мүасир дәрс бунуңла мөһдудлашмыр. О, ән'әнәви дәрсә инсбәтән һәм мазмуна, һәм дә методлара, пријомлара вә вәситәләрә көрә чоһ-чоһ зәнкидир, тәшкили вә кеңирилмәси чәһәтдән һејли мұрақәбдир. О, мұәллимдән јалныз бачарығ дејил, һәм дә кәркни јарадычы иш тәләб едир. Бу, шакирдләрдән дә тәләб олунур. Мүасир дәрс, һабелә ирәлидә көрәчәјимиз кими, тә'лимни мұхтәлиф нөвләринә кеңиш мејдан вермәси илә дә ән'әнәви дәрсдән фәргләнир. Ән'әнәви дәрсдә, изаһлы репродуктив тә'лим демәк олар ки, јекәнә тә'лим нөвү иди. Мүасир дәрсдә исә бундан башға програмлашдырилмыш тә'лим, тә'лимни алгоритмләшдирилмәси, проблемли тә'лим, репродуктив-ахтарычы тә'лим, дифференсәл тә'лим, тә'лимни фәрдиләшдирилмәси вә интенсивләшдирилмәси кими тә'лим нөвләри тәтбиғ едилтир. Мүасир дәрс онуңла сәчијәләнир ки, бура-

¹ М. Н. Скәткни. «Совершенствовање просесса обучения, М., 1971, с.һ. 149.

да дәрсин һәр үч вәзифәси: тәһсил, тәрбиә вәзифәләри вә программын һәр бир конкрет мөвзусу үзрә шакирдләрин ичкишафы вәзифәси ләйһәләшдирилир, планлашдырылыр вә һәјата кечирилир. Бундан алава, мұасир дәрс онулла фәргләнир ки, бурада тә'лимийн мұасир техника вәситәләри кениш планда тәтбиғ олуиур ки, әнәнәви дәрсдә булар һадир истисналар һесаб олуиурду. Мұасир дәрсдә мәшғәләләр кабинет системийн үзрә кечилир. Тә'лим-тәрбиәнийн сәмәрәлилийнни жүксәлдилямәси проблемийнни һәллигә көмәк едән мұасир дәрсин әсас әләмәтләри булардан ибарәтдир.

Мұасир дәрсин сәмәрәлилийн мәзмунла јанашы ејни заманда тә'лим методларынын јениләшдирилмәсиндән дә асылдыр. Буна көрә дә тә'лим методларынын јениләшдирилмәсини әһәмијјәти һаггында бир нечә сөз демәк ләзим кәлир. Тә'лим методлары дәрсдә тә'лим процесини мәркәзи компонентләриндән бири һесаб олуиур вә мұәллимлә шакирд фәалијјәтнин әләгәләндирмәјә хидмәт едир. Бу гаршылыгы алағадә жүксәк педагожи сәмәрәлилийн әлдә едилмәси тә'лим методларынын тәкмилләшдирилмәси вә онлардан дәрсдә бачарыгла истифадә олуимәсиндән чоҳ асылдыр.

Ма'лум олдуғу ки, елми-техники ингилаб истәһсалатыйн автоматлашдырилмәсына, әмәк процесләрини механикләшдирилмәсинә кәтириб чыхарыр. Мүрәккәб машин вә агрегатлардан истифадә нәтичәсиндә технологи процес тәкмилләшдирилир. Электроника, електрик-һесаблама машиналары әмәк процесиндә тәтбиғ олуиур. Бүтүн булар, тәбиндир ки, инсанийн јарадычы фәалијјәт дәрәсини мұхтәлиф әмәк саһәләриндә, биринчи нөвбәдә исә машина идарәолунма, технологи процес, мүрәккәб механизм саһәләриндә кенишләймәсини тә'хирәсалымәз вәзифә ки, гаршыја гојур.

Јахшы истәһсалатчылар һазырланмәсына һәл олмағ үчүн мұасир тәләбләрлә алағадар тәкчә тә'лимийн мәзмунуну тәзәләймәси вә јенидән гурулмәси кифәјәт дејилдир. Бурада шакирдләрин идрак фәаллыгыны тәмин етмәк, онлардә әмәјә, өзләрини истәһсалат вә ичтимәи вәзифәләрини јеринә јетирмәјә јарадычы јанашмағ вәрдишләри ашыламағ мөғсәдилә тә'лим методларынын јениләшдирилмәси, тәкмилләшдирилмәси дә тәләб олуиур.

Бу да ма'лумдур ки, елми-техники ингилаб нәтичәсиндә елм артығ биләвәситә мәһсуллар гүввәјә чеврилмишдир. Әмәк мәһсулдарлыгынын даһа да жүксәлдилямәси мөғсәдилә елм бүтүн әмәк процесләринә, ону бүтүн саһәләринә нүфуз етмиш, инди исә даһа кениш мијасдә, даһа дәриндән нүфуз етмәкдәдир. Бу исә инсандан елә жүксәк тәһсилә вә ихтисәсә, кениш елми-техники дүнякөрүшә малик олмағ тәләб едир ки, о, әмәк процесиндә елмин һәлијјәтләрдән истифадә етмәк бачарыгына гәдир олсун. Тәбиндир ки, бу шәрант дә тәшәббүсқар

адамлар јетийдирмәк үчүн тә'лим методларынын јениләшдирилмәсини тәләб едир.

Даһа бир мәсәлә һаггында. Тәһсил процесийн инди перманент (фасиләсиз) олмушдур. Елми-техники тәһсилин әлдә едилмәси мұтәхәссисләрә, һәтта жүксәк ихтисәслә мұтәхәссисләрә бир дүфә һәл олуиумуш сәвијјәдә галмағ тә'минатыйн вермир. Шәхсә тәһсил јолу илә билијини артырмајан, өз һазырлыгыны тәкмилләшдиригән мұтәхәссис елми-техники тәләбләр бачарымын мұтләғ керә галачағдыр. Бу керә галма истәһсалыйн, әмәк мәһсулдарлыгынын артмәсына әнқәл олачағдыр.

Бу чәһәт нәзәрә алынмағдыр ки, «инсана ләзим олан биликләрин һәчм е'тибарлә кәскин шәкилдә вә сүр'әтлә артығ индики шәрантдә башлыча мөғсәд артығ мұәјјән гәдәр фәктлары мәнимсәмәкдән ибарәт ола билмәз... Елми вә сијаси информәсијанын сүр'әтли ахынындан баш ачмағ бачарығы ашыламағ вәчибдир»¹.

Совет адамы исә јалныз о заман мұвәфғәгәјјәт газаныр ки, «өз биликләрини мұстәғил сурәтдә артырмағ... бачарыгына»² јивәләниш олсун. Бу да мәктәб партасы архасында ашыланмағдыр.

Бу чәһәт тә'лим методларынын елә јениләшдирилмәсини, онларын елә тәкмилләшдирилиб тамамланмәсыны тәләб едир ки, онлар шакирдләрин дәркәтмә фәалијјәтнини мұстәғил ичкишафыны тәмин етмиш олсун. Тәсәдүғи дејилдир ки, мәктәб һаггындакы декабр (1977-чи ил) гәрарында тә'лим-тәрбиә методларынын «тәһсилин мәзмунуна, һәјәтин тәләбләринә ујғулашдырилмәси» бир даһа гәјд едилмишдир.

Сон әлләрдә һәмийн проблемин һәлли илә алағадар һәники гијмәтли монографийалар нәшр олуиур, һәтта истәр мәркәздә, истәр сә дә бизим республикада елми-практик конфранслар кечирлимишдир.

СССРИ Педагожи Елмәр Академијасынын Сов. ИКП XXV гурултајынын гәрарлары илә алағадар тә'лим методларынын тәкмилләшдирилмәси проблемини мұзакирәсинә һәср олуан үмуми јығмычағы (декабр, 1976-чы ил), СССРИ Педагожи Елмәр Академијасы тәрәфиндән Ленинград шәһәриндә кечирилән Үмумиттифағ елми-практик конфрансы (јанвар, 1978-чи ил) тә'лим методларынын истәр нәзәрә чәһәтдән ишығландырилмәсы, истәр сә дә онларын әмәли тәтбиғи саһәсиндә бир сыра зәиф чәһәтләрин олдуғуну ашқар етмишдир. һәмийн конфрансда мұәллимләрин тәчрүбәсиндә тә'лим методларынын бир сыра типик зәиф тәрәфләрини олмәсы, методларын сечкисиндә тәсәдүғи јол верилмәси вә онларын әсәсләндирилмәсы, методлардан истифадә заманы шакирдләрин фәрди хусусијјәтләрини истәһсалән сәвијјәдә нәзәрә алынмәсы, шакирдләрин

¹ Л. И. Б р е ж н е в. Ленин јолу илә, 5-чи кылд, сәһ. 584.

² Јени орада.

мүстәгил ишләмәләри пријомларынын мәһдудлуғу, тә'лимни әјани вәсантләриндән сәмәрәли истифадә олунамасы, шакирдләрин идрәк фәаллығынын кифәјәт гәдәр стимуллашдырылмасы вә с. кәстәрилмишдир. Орта мәктәбләрдә мұхтәлиф фәиләр үзрә апарылан хүсуси мұшаһидәләр вә диләнилә дәрсләрин тәһлилдә буну сүбүт едир. Бүтүн булар исә мәктәб тәчрүбәсиндә елә методлар тәтбиғ етмәји талаб едир ки, онлар шакирдләрин идрәк вә јарадычылығ фәалијәтнини фәаллашдырмаға хидмәт етсин. Буну үчүн мәктәб тә'лиминин һансы тәләбләрә чаваб вермәси мәсәләсинин өзүнүн ишығландырылмасы лазым кәлир. Бунула алағадар сон заманлар бир сыра төвсијәләр олмушдур. Мәсәлән, академик И. Д. Зверјевин бу барада фикри беләдир: «Тә'лим методларынын тәрбијәдичи вә инкишафетдиричи вәзифәсинин күчләндирилмәси, шакирдләрин идрәк фәаллығы вә мүстәгиллијинин инкишафы мәғсәдилә методларын ролуну кенишләндирилмәси, тәһсилни јени мазмуну илә алағадар тә'лим методларынын јениләшдирилмәси...»¹.

Бу һагда јухарыда гејд етдијимиз Үмумиттифағ елми-практик конфрансы өз төвсијәсини вермишдир.

Тә'лим методлары нәзәријәсинин тәкмилләшдирилмәси вә онлардан практик сурәтдә истифадә олунамасынын инкишаф етмиш мүсәбир соснализм чәмијәтинин мәктәб гаршысында ирәли сүрдүјү соснал тәләбләрдән ирәли кәлмәси һаггында мә'лум һагигәти гејд едәрәк, конфранс ашағыдакы төвсијәләри ирәли сүрмүшдур: «Тә'лим методлары тәһсилни мазмуну илә бирликдә шакирдләрин тә'лими, тәрбијәси вә инкишафынын вәһдәтинин тә'мин етмәлидир, онлары дәрин вә әсәслә биликләр, бачарығ вә вәрдишләр системи илә силаһландырмады, коммунист дүнякөрүшүнүн формалашмасына хидмәт етмәли, елми вә практик тәфәккүрүнү, мүстәгил билик әлдә етмәк вә тәчрүбәдә, һәјәтдә ондан истифадә етмәк бачарығын инкишаф етдирмәлидир.

Тә'лим методлары фәал һәјәт мөвгејинин формалашмасына тә'сир кәстәрмәлидир...».

Фикримизчә, булар јериндә олса да, там дәгиг вә долғун дејилдир.

Тә'лим методларынын даһа да тәкмилләшдирилмәјә, хүсусән онун номенклатурасынын зәнкилләшмәсинә, тә'лим просесинин дикәр компонентләри илә бирликдә бу просесни кејфијәтлә апарылмасы, тә'лимни бүтүн дидактик вәзифәләринини мүвәфәғијәтлә һәлли бахымындан онун тәһсифатынын вә сәмәрәлијәтинини јахшылашдырылмасына еһтијаж вардыр.

Тә'лим методларынын тәкмилләшдирилмәси о гәдәр дә садә вә әсән проблем дејилдир. Буну үчүн јухарыда кәстәрилән фикир, тәклиф вә төвсијәләри диггәтлә өјрәнмәк, онлардан баш ачмағ вә мұәллимләрнин мұвафиг һазырлығыны тә'мин етмәк,

тә'лим методуну елмин өз методу илә сых алағаләндирмәк, онларын психолоғи әвәсларыны, бу саһәдә топланан габағчыл тәчрүбәни дәрк етмәк лазымдыр.

Тә'лим методлары нәзәријәсинин даһа да тәкмилләшдирилмәси үчүн марксист-ленинчи педагоғика классикләринин төвсијәләринә дәнә-дәнә мұрачнәт етмәјимиз лазым кәлир. Н. К. Крупскаја кәстәрирди ки, дүзкүн тошкил едилмиш методика фәинин өз маһијәтиндән ирәли кәлмәли, һәмни билик саһәсинин инкишаф тарихини өјрәнмәјә әсәсләнмәли, мәктәбин мәғсәдләри илә мұәјәнләшдирилмәли, елми, мадди психолоғиянын һаһијәтләринә, ушағын һәртәрәфли билијинә, онун јаш хүсусијәтләринә вә һәмни дөврә мұвафиг олан мүнәтдә бу хүсусијәтләрини нечә әкс олунамасына әсәсләнмәлидир»².

Сүбүт етмәјә еһтијаж јохдур ки, тә'лим методларынын тәкмилләшдирилмәси саһәсиндәки чәтиликләр онун номенклатуруну јени метод, јахуд пријомларла ләкк тамамланмасындан даһа чох (һәрчәнд ки, бу да зәруридир) методик арсеналми, хүсусилә шакирдләрин јарадычылығ габилијәтинин, нәзәри вә тәчрүби тәфәккүрүнү инкишаф етдирән методларын һәр јердә тәләб олуан сәвијәдә тәтбиғ едилмәсиндән ибарәтдир ки, бу да бир һалда мұәллимләрнин бир гисминин методик чәһәтдән зәиф силаһланмасы илә, дикәр һалда зәрури шәрағтин олмамасы (дәрсликләрини јүкләнмәси, техника тә'лим вәсантләринин азлығы вә с.) илә алағадардыр.

Буну башлыча сәбәбинин һәм дә совет мәктәбләри вә сосналист өлкәләри мәктәбләринин һәмни мәсәлә саһәсиндә топладығлары габағчыл тәчрүбәнин кифәјәт гәдәр өјрәнилмәсиндә вә үмумиләшдирилмәсиндә, елми јени мазмуну практикадан (бурада мәктәб ишләриндән, габағчыл мәктәб вә мұәллимләрнин тәчрүбәсиндән) кәтүрмәсинә дәнр Ленинин фикринин јаддан чыхарылмасында ахтармағ лазымдыр.

В. И. Ленинин практик маариф ишчиләринин тәчрүбәсинин өјрәнилмәсинин зәрурилији һаггыдакы кәстәришләринин унутмағ олмаз.

Л. И. Брежнев демишдир: «Ајдындыр ки, бизим ичтиман елкимиз гаршысында дуран вәзифәләр аичағ онун һәјәтлә ән сых алағәси шәрти илә јеринә јетирилә биләр. Схолостик нәзәријәбазлығ бизим ирәлијә доғру һәрәкәтимизи аичағ ләнкидә биләр. Јалмыз практика илә алағә елмин сәмәрәлијәтинини јүксәлдә биләр, бу исә бу күн, мәркәзи проблемләрдән биридир»³.

Бундан даһа пион бир груп нәзәријәчи педагоғлар вә психолоғлар арасында тәчрүбәнин елми өјрәнилмәсинә зәрәр вуран педагоғи експерименти фетишләшдирмәк ән'әнәсинин мұшаһидә олунамасыдыр. Биз һеч дә педагоғикада експериментин әлејһинә дејилик. Әксино, һәр вәчһлә она тәрәфдар чыхырығ. Ла-

¹ Н. К. Крупскаја. Педагоғи әсәрләри, III чилд, саһ. 357.

² Сов. НКП XXV гурулајинин интерваллары, Азәрбајр, 1976, саһ. 80.

³ «Советскаја педагоғика», 1977, № 2, саһ. 14.

кин габагчыл педагожи тэчрүбәни өйрөнүлмәси вә үмумиләшдирилмәси бу ишдә экспериментал ахтарышларга чәтин ки, мане олсун. Одур ки, бу мәсәлә бизим елми-педагожи тәдигатларымызда хусуси јер тутмалыдыр. Бу вәсә тәлим методикасынын даһа да тәкмилләшдирилмәсинин даһа дүжүн јолларындан бири олачагдыр.

Дидактикәлимизин нөгсанларыны һәм дә онда ахтармаг лазымдыр ки, тәлим нәзәријәси сәһәсиндә нәзәри ирәлиләјишлә јанашы, онлар һәләлик «тәлим методунун», «тәлим методларынын тәснифатынын» вә с. өзүнүн аилајышынын мүәјәнләшмәмәси кими аз әһәмийәти олмајан мәсәләләрдә үмуми рәјә кәлә биләмәишләр. Бу исә педагог тәчрүбәчиләри мүәјән дәрәчәдә чашдырыр, онлар дәрсләрдә даһа мүнәсиб методлар сечмәјә мане олур. һәмнин мәсәләләр үзәриндә дәрјанаг.

Дәрсин мәзмунунун јүксәк идеја-нәзәри сәвијәсинин тәмин едилмәси һаггында. Тәлимнин бүтүн мәзмунуну тәшкил едән елмилик, дәрин коммунист идејалылыгы вә партијалылыгы, дәрсә верилән биринчи дәрәчәли тәләб олмуш вә бу, даһа јүксәк дәрәчәдә вә кеңиш планда галмагда давам етмәкдәдир. Буинсуз дәрс методик, мәнтиги вә емоционал чәһәтдән нечә гурулурса-гурулурсун оқун сәмәрәлијиндән, тәлим вә тәрбијәнин вәһдәтдә олмасындан, мәктәбдә тәрбијә ишләринин комплекс шәкилдә һәјәтә кечирилмәси үчүн тәлимдән истифада едилмәсиндән сөһбәт ола билмәз.

Биз Сов. ИКП МК-нын «Белорусија партија тәшкيلاتынын идеоложи кадрларын сечилмәси вә тәрбијә едилмәси сәһәсиндәки иши һаггында» (1974) гәрарында дәрсин тәшкили вә кечирилмәсинә верилән тәләбләри уиудә билмәрик. Гәрарда дејилир: «Һәр бир мұаллим бөјүмәкдә олан нәсли мұасир тәләбләри нәзәрә алмагга елмәрин әсәсләри илә снлаһландырмаг, шакирдләрин коммунист дүнјакөрүшүнү, онларын мәнәви снмасыны, снјаси шүүрлулуғуну вә әмәксевәрлијини формалашдырмаг сәһәсиндә өз гаршысында дуран вәзифәләри тамамилә һәјәтә кечирә билсин. Мәктәбимизни коммунизм гуручулуғунун бүтүн кедиши илә даһа сых әлағәләндирмәк барәсиндә Ленин тәләбнә дөнмәдән әмәл етмәк лазымдыр»¹.

Бу шәрәфли, әјдн вә мүрәккәб, ләкин реал вәзифә мұаллим тәрәфиндән бүтүн тәрбијә системиндә, һәр шејдән әвәл, бүтүн мәктәб ишинин кедишиндә, башлыча олраг дәрсдә шакирдләрин тәлим заманы һәјәтә кечирилир. Белә бир һәгигәти унутмаг олмаз ки, јалиыз дәрсин јүксәк идеја вә елми сәвијәси шакирдләрә дәрин билик верилмәсинә, онларын елмәрин әсәсләри илә снлаһландырылмәсинә, коммунист бахышынын, марксист-ленинчи дүнјакөрүшүнүн формалашмәсинә әлверишли замин јарадыр. Чүнки бу бахышлар, дүнјакөрүшләр бәшәријәтин јаратдыгы вә јаратмагда олдуғу габагчыл елмәрин әсәсиндә мејдана кәлмиш вә инкишаф етмәкдәдир.

¹ «Коммунист» гәзети, 31 август 1974-чү ил, № 204.

Бурада дәрсин идеја-елми сәвијәсинин нечә һәлл едилмәси мәсәләсини нәзәрдән кечирәк. Бу мәсәләннн һәлли сөз јох ки, тәдрис програмларындан, дәрслик вә дәрс вәсәнтиндән башлајыр.

Мәлумдур ки, јени програм вә дәрсликләрин башлыча хусусијәтләриндән бири онларда мұасир елмин, техниканын вә мәдәнијәтин тәләбләринә мұнафиғ олараг, бүтүн мәктәб фәнләринин нәзәри сәвијәсинин хејли јүксәлдилмәсинин тәмин етмәкдән ибарәтдир. Шүбһәсиз бу, тәлимнин елми вә идеја-нәзәри сәвијәсинин јүксәлдилмәсинә объектив шәрәит јарадыр. Ләкин бу һеч дә автоматик олараг тәмин едилмир. Она көрә дә һәмнин вәзифәни һәјәтә кечирмәк үчүн мұаллимнин өзүндән сәјлә, јарадычы ишләмәк тәләб олунур. Буна һеч дә шакирдләрә верилән елми фактларын, гауиларын, нәзәријәләрин, мүддәаларын вә с.-нин тәкчә дүжүнлүјү илә наил олмаг мүмкүн дејилдир.

Бурада она наил олмаг лазымдыр ки, В. И. Ленинн гејд етдији кими, «елм доғрудан да илијимизә вә ганымызә ишләсин, мәншәтин тамамилә вә һәгигәтән тәркиб һиссәсинә чеврилсин»¹.

Дәрсин идеја-елми сәвијәсинин јүксәлдилмәси, һәр шејдән әвәл, тәдрис програмларынын әсәсиндә гојулмуш мұһүм идејалар зәмининдә шакирдләрә тәдрис материалларынын изаһы илә тәмин олунур. Республиканын габагчыл мұаллимләри бу вәзифәнин өһдәсиндән мәһәрәтлә кәлирләр. Буна аид истәнилән гәдәр мисал кәтирмәк оләр. Бақыдакы 240 нөмрәли мәктәбин тарих мұаллими Елмира һәсәнованын тәчрүбәси үзәриндә дајанаг. О, X сннифдә «Елми дүнјакөрүшүн формалашмәси» мөвзусуну дәгиг план әсәсиндә тәдрис едир. һәмнин пландан бир фрагментә диггәт јетирәк:

1. Дүнјакөрүшү вә демәкдир?

2. Елми вә дини дүнјакөрүшләрин араларындакы фәрг.

3. Коммунист вә буржуа дүнјакөрүшү — ики барышмаз идеоложијадыр.

Е. һәсәнова диқәр методик пријомлардан башга, һәмнин мөвзуну һәјәтлә әлағәләндирмәк мәғсадилә дәрсин хејли һиссәсини мұасир идеоложи мұбаризәнин шәрһинә һәср едир. Ән јени тарих үзрә шакирдләрин кечмиш дәрсләрдән, һәмчинин журнал вә гәзет материалларындан алдығлары билнјә истинад едәрәк, мұаллим мәктәбнләрә баша салыр ки, идеоложи мұбаризә снниф мұбаризәнин кәскин формасыдыр, ики ичтимәи системин: социализмин вә капитализмин гаршылашмәсынын мұһүм чәһәсидир.

Мөвзунун өйрәнилмәси заманы мұаллимнин рәһбәрлији илә шакирдләрин һазырладығлары «Капитализм зоракылығ вә инфрат дүнјасыдыр», «Капитализм чәмијәтиндә зәһмәткешләрин агыр вәзијәти», «Капитализм дүнјасында чинајәткарлығын

¹ В. И. Ленин, Әсәрләри, 33-чү кнлд, сәһ. 504.

артмасы» мөзүлүрүндө ма'рузалар динленилиши ва бунун да бөйүк тәрбијәви тә'сири олмушдур. Бүтөвлүкдө дәрә кими, бу ма'рузалар да капитализм аламиндә шејлерини реал вәзијјәтини, буржуа тәблиғатынын јаланыны ва риакарлығыны көстөрмишдир.

Һәмин мәселәнин һәлли илә дикәр фәни мұәллимләри: физика, кимја, ријазијјат, биолокија, чоғрафија мұәллимләри да мәшгул олурлар. Онлар өз дәрсләрини һәјатла коммунизм гуручулуғу илә мөһәрәтлә алағәләндирир, јери кәлдикчә шакирдләрә дәрсликләрдә олмајан елми ма'луматлардан сөһбәт ачыр, һәјатда онларын әһәмијјәтини гејд едирләр.

Дәрсин јүксәк идеја-елми сәвијјәси мұхтәлиф јолларла: фәнини гаршысында дуран әсәс идеја ва мәғсәд нәзәрә алынмағла тәдрис материалынын мұәјјән системдә өјрәнилмәси јолу илә, дәрсин мәктәби әһәтә едән мүнәтлә, әмәклә, мұәсир техника ва истеғсалатла, бүтөвлүкдә илә коммунизм гуручулуғу илә, мұәсирликлә сых алағәләндирилмәси јолу илә тә'мин олунур. Бүтүн бунлар дәрсин даһа мәзунулу, сәмәрәли кечмәсинә сәбәб олур, шакирдләрдә фәинә дәрин марағ ојадыр, онларын дунјакөрүшүнү кенишләндирир, ма'нәви аламини әнкикләшдирир.

Республиканын мәктәпләриндә дәрсин даһа да тәкмилләшдирилмәси дидактик әсәсләрин көкүлү сурәтдә нәзәрә алынмасы, она мөһкәм ријәјәт олунмасы јолу илә һәјәтә кечирилик.

Дәрсин дидактик әсәсләри үзәриндә дајанағ. Дәрсин дидактик әсәсләри, башға сөзлә десәк, дәрәс верилән дидактик тәләбләр әслиндә мәшғәләнин тәшкили ва кечирилмәсиндә оқун мәзунунун мұәјјәнләшдирилмәсиндән сонра апарычы рол ојнајыр. Белә бир һәғигәт һәмјә ма'лумдур ки, мәһз дидактик әсәсләрин көзләнилмәси, она чиддә әмәл едилмәси дәрсин даһа тә'сирли, даһа сәмәрәли гурулмасына сәбәб олур, онун гаршысында гојулан вәзифәләрини, бүтөвлүкдә илә тә'лимни бүтүн функцијаларынын мұвәфғәијјәтли һәллини тә'мин едир.

Дидактик әсәсләр дәрсин мұхтәлиф мәселәләрини әһәтә едир. Тә'лим просесинини јүксәк методик сәвијјәдә кечмәси үчүн бура метод ва пријомларын, тә'лимни форма ва нөвләринин сечилмәси, синифдә бүтүн шакирдләрин дәркетмә фәаллығы ва әмәли фәаллығы көстөрмәсинә гајғы илә јанашылмасы, тә'лимни техника вәситәләри ва мұхтәлиф әјани вәситәләрини сечилмәси ва онлардан истиғадә олунмасы, дидактик принципләрә ријәјәт едилмәси ва с. дахилдир.

Бунларын һәмисини ајры-ајрылығда ва мұфәссәл шәрһ етмәјә имкан ва еһтијәк јохдур. Онлардан јалныз бәзиләринин үзәриндә дајанағ, дикәрләринә илә тохунағ. Һәр шејдән әввәл гејд едәж ки, дәрсин һансы формада: фронтал (бүтүн синифлә), груп һалында (синфи мұвәғгәти бир нечә група бөлмәклә), фәрди (һәр бир шакирдин имкавлары нәзәрә алынмағла онларын ишләтмәклә) тәшкилини әввәлчәдән мұәјјәнләшдирдикдә, дидактик әсәсләрин сечилмәси ва тәтбиғи хејли асвиләшдир.

Мәктәпләрдә бу формаларын һәмисы, лакин даһа чоғ фронтал форма тәтбиғ олунур.

Дидактик тәләбләр бахымындан мәшғәләләрдә тә'лим методларынын сечилмәси ва онлардан истиғадә едилмәси мұстәснә әһәмијјәт кәсб едир. Бу, хусуси мәселәдир. Лакин биз бурада онун бәзи чәһәтләри үзәриндә дајаначағығ. Һәр шејдән әввәл гејд етмәк ләзимдур ки, «тә'лим методу» аилајышы ики гаршылығлы, бир-бири илә алағәдәр аилајышы — өјрәтмә методу илә (мұәллимин фәалијјәти) өјрәнмә методуну (шакирдләрин фәалијјәти) бирләшдирир. Буна көрә да һәр бир тә'лим методуна ики тәрәфдән—өјрәтмә ва өјрәнмә бахымындан јанашылмадыр.

Ма'лум олдуғу кими, мәктәпләрдә бир сыра тә'лим методларындан, мәселән, информәсија, әјанилик, репродуктив, ахтарычылығ методларындан ва с. истиғадә олунур. Нүмунә үчүн информәсија методуна нәзәр јетирәк. Өјрәтмә методлары: бура шәрһ етмәк, нәзәр етмәк, нағыл етмәк, мұсаһибә, мұһазирә, мәтнин охунушу ва с. дахилдир.

Өјрәтмә методларына илә динләмә, дәрсликлә иш (мәтериалын өјрәнилмәси), аилајышларын гәвранылмасы, јадла сахлама, јадасалма ва с. дахилдир.

Беләликлә, јухарыда көстөрилән һәр бир тә'лим методу групу бир сыра өјрәтмә ва өјрәнмә методларынын өзүндә бирләшдирир. Маһз буна көрә да дәрәс үчүн тә'лим методунун мұәјјәнләшдирилмәсиндән данышаркән нәзәрдә тутулуру ки, мұәллим тәкчә јени материалы өјрәдәчәји методлары дәғигләшдирмәклә кифәјәтләнмәмәли, һәм да дәрәсдә шакирдләрин иштиракыны, фәаллығыны тә'мин едән өјрәнмә методлары һағтында да дүшүнмәлидир. Дәрәсдә биз јеринә ва фәјдәсинә көрә сынпадан чыхмыш бүтүн тә'лим методларындан истиғадә едик. Лакин мұәсир дәрәс ән'әнәви методларла јанашы ахтарычылыға јөнәлдилмиш методлардан, мәселән, евристик, проблемли шәрһ, тәдғигәт, семинар, семинар-мұһазирә, реферат тә'лим мұбәһисәси методларындан ва с. истиғадә етмәји тәләб едир.

Бу методлар инди габағчыл мәктәпләрдә кениш тәтбиғ олунур ва онлар шакирдләрин оғли фәаллығынын инкишәфыны тә'мин етмәк, онларын дүшүнмәк, ахтарышлар апармағ, мұәјјән проблемни һәллинә јарадычылығла јанашмаға сөвг етмәк ва с. бахымындан әһәмијјәтлиндир.

Гејд етмәк ләзимдур ки, дәрсин тәкмилләшдирилмәси тә'лимни шакирдләри јалныз елмин әсәсләри илә снләһләндирмағ, онларын билик, бачарығ ва вәрдишләрә јијәләнмәләрини тә'мин етмәк вәзифәси илә мөһдудлашмыр. О һәм да дәрсин инкишәфетдиричи ва тәрбијәдичи функцијаларыны да нәзәрдә тутур.

Тә'лимни тәрбијәдичи функцијасынын тә'мин олунмасы даһа мұрәккәбдир. Тә'лимни тәрбијәдичи характери һәмјә

мә'лумдур. Бу, педагогикада бүтүн тарихи формасија вә дөврләр үчүн объектив гәнунаујғунлуг һесап олунар. Лакин һәр дөврдә һәмни гәнуу һәким синфин, һәким идеолокијанын мәнәфејини күдур. Бу биздә, бизим мәктәпләрдә дә беләдир.

Тә'лимни тәрбијәдичи характери онун тәрбијәдичи функцијасы илә һәјата кечирилр. Бу, тә'лимни мүхтәлиф функцијалары ичәрисиндә мәркәзи, апарычы хәтт һесап олунар. Л. И. Брежнев јолдаш демишдир: «Сиз мүәллимләр јахшы билрсиниз ки, шакирдләри мә'нәви чәһәтдән тәкмилләшдирмәкдән ајры дүшән тә'лим јохдур ва ола да билмәз. Сиз ушагларә ријәзијат вә ја тарих, физика вә ја ичтиманјјат фәиләриндән, һәр һансы башга бир елмдән дәрәс дәрәскән һәннихи онларә һәјәтдә ләзим олан биликләр верирсиниз, һәм дә буларла бирликлә онларә ишләмәји, манеәләри арадан галдырмағы, өзләринә тәнгиди јанәшмағы, гаршыларына бөјүк мәгсәдләр гојмағы өјрәдирсиниз. Башлычағы, сиз онларә мүстәгил дүшүнмәји өјрәдирсиниз. Билик вә әгидәләр бирлији бу чүр, јалныз бу чүр әлдә едилр. Кәчләримизин бөјүк идејаларымызы эзбәрләмниш дәрәс кими дејил, өз бахышларымын вә көрүшләринни, системи кими гәбул етмәсинә јалныз вә јалныз бу јолла һанл олмаг мүмкүндүр»¹.

Бу, педагогикада ән садә, һамынын дәрәк едә биләчәји бир һәгигәтдир, һәннихи мүәсир, һәтта классик дидактиканын әсәс, башлыча принципләриндәндир. Бу һәгигәти дөнә-дөнә гејд етмәклә ону садәчә хатырлатмаг дејил, дәјәгәтлә һәјата кечирмәк нәзәрдә тутулур.

Кизли дејил ки, һәр јердә вә бүтүн мүәллимләр буна мүвәфәғијәтлә һанл олмурлар. Сәбәб исе будур. Шакирдләрә мүәјјән билик вермәк, онун јадда галмасына һанл олмаг, мәктәблиләрдә бачарыг вә вәрдишләр ашыламаг, сонралар исе мөһкәмләндирмәк елә бир чидди чәтинлик тәрәтмир. Лакин бурада тәрбијәви сәмәрә әлдә етмәк, тә'лимни тәрбијәдичи көстәрчисинә һанл олмаг о гәдәр дә асан дејилдир.

Ғабәгчыл мүәллимләр бу вәзифәнин һаллине јерли шәрәнти нәзәрә алараг вә педагогиканын төвсијә етдији гәјдалара ријәјәт етмәклә тә'лимни тәһсил вә тәрбијәдичи вәһдәтини тә'мин етмәк јолу илә һанл олурлар. Бу вәзифәләрин һалли биринчи нөвбәдә, мүәллимдән дәрәни билик, мәктәпләрдә оптимал тәһсил вә тәрбијә тәләб едир. Бу вәзифәләр тәфәррүати илә һәјата кечирилдији үчүн тә'лим просесиндә һәр фәни үзрә һәр бир дәрәсин тәрбијәдичи вәзифәсини дәгиг мүәјјәнләшдирмәк ләзим кәлир. һәм дә бу вәзифәни һәннихи мүәјјәнләшдирмәк, һабелә тә'лимни мүхтәлиф пријом вә методларындан истифадә етмәклә практик сурәтдә һәјата кечирмәк тәләб олунар.

¹ Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, 2-чи чилд, сәһ. 239.

Чәтин ки, буну ресепт һалында вермәк мүмкүн олсун. Бу ишдә мүәллимни һазырлығындан вә онун јарадычы фәалијәтиндән чох шеј асылдыр.

Унутмаг олмаз ки, тә'лимни тәрбијәдичи функцијасы гаршысында, һәр шејдән әввал, шакирдләрдә марксист-ленинчи дүнјакөрүшүн формалашмасы дурур. Бу чүр елми дүнјакөрүшү исе јалныз тәбиәтин, чәмијјәтин, инсан тәфәккүрүниүн үмуми инкишаф гәнууларынын үмумдүнја чәзибә, мәддәни енерјисини вә чәкисини сахламасы, һејванлар вә биткилар әләминни тәкамүлү вә с. кими гәнууларын шакирдләр тәрәфиндән өјрәнилмәси заманы формалаша биләр. Чүнки мөһз бунуи нәтичәсиндә шакирдләрдә харичи әләм һаггында ајдын вә мөһкәм бахыш јараныр, бу әләмә, тәбиә вә ичтиман һадисәләрә мүнасибәт мүәјјән олунар, диалектик материалист дүнјакөрүшү формалашыр.

Тә'лимни тәрбијәдичи функцијасы вәситәсилә, хүсусилә һуманитар фәиләрә анд дәрәсләрдә шакирдләрдә коммунист әгидәлији, әхлаги-естетик һиссләр вә аилајышлар, вәтәндашлыг борчу вә тапшырылан иш үчүн мәс'улијәт һисси формалашыр. Дәрәсин јүксәк идејә-елми сәвијјәсини тә'мин олунамасы тә'лимни бүтүн вәзифәләринни һалли үчүн әлверишли шәрәнт јарадыр. Бунуилә белә, һәмни вәзифәләр һеч дә автоматик сурәтдә һал олмур. Бурада бир сыра даһа башга тәдбирләр дә ләзимдир. Биринчи нөвбәдә исе тә'лимни тәрбијәдичи функцијасынын һәм бүтүнлүкдә, һәм дә һәр бир дәрәс үчүн конкрет програмынын дәгиг мүәјјәнләшдирилмәси тәләб олунар.

Тә'лимни тәрбијәдичи функцијасы һәм онун мазмуну илә, һәм дәрәсин кечилмә методикасы илә, һәм дәрәдә әлверишли тә'лим шәрәнтини јарадылмасы илә, һәм дә дәрәсин емоционал аһәнки илә һәјата кечирилр. Мә'лумдур ки, «емосијалар характерләриндән асылы оларәг әгли фәалијәтә чәиләндирычы, јахуд әксинә, чәислычы тә'сир көстәрир. Тә'лимдә мүсбәт емосијалар мә'нәви јүксәлиш јарадыр... һејранлыг, һәзз әлмаг, фәрәһ, хүси-рәғбәт мүсбәт емосијалар кими нәзәрдә тутулур. Мәни емосијалар да вәрдыр. Масалән, һаразылыг, мәјуслуг, нифрәт, шүбһә»¹. һәр бир мәктәб фәнин дәрәдә мүсбәт емоционал тә'сирни јарадылмасы имкәнларына, маликдир ки, бу да шакирдләрин әхлаг вә естетик тәрбијәсиндә мүнүм амил һесап олунар.

Бир нечә кәлмә дә дәрәдә тәдريس просесини идарә едилмәси һаггында. Дәрәсин идарә едилмәсини сәмәрәлијини јүксәлдилмәси ону тәкмилләшдирмәјин ән мүнүм истиғамәтләриндәндир. Бу, ән азы онун үчүн ләзимдир ки, шакирдләрин дәрәктмә вә әмәли фәалијәтини ләзими тәрәфә дүзкүн вә мүвәфәғијәтлә јөнәлтмәк, дәрәсин методики гурулушуну шәрәнтдән асылы

¹ Обучение и развитие — Сборник статей под редакцией Л. В. Занкова. М., 1975, сәһ. 403.

олараг вахтында тэнзим ва тэснийг етмэк, синифдэки шакирдлэрин һамысыны фэал ишэ чэлб етмэк, дэрс вахтындан ва мүхтэлиф васитэлэрдэн эввэлдэн ахирадал сэмэрэли истифада етмэк, дэрс эввэлдэн тэртиб олунмуш плана мүвафиг апармаг, дэрсдэ дидактик вазифалэри мүвафигијјэтлэ јеринэ јетирмэк мэгсэдилэ сэмэрэли тэдريس-иш шэранти тэ'мин етмэк ва с. мүмкүн олсуя.

Дэрс мүвафигијјэтлэ идарэ етмэк үчүн шакирдлэрэ биликлэри мөнимсөтмэк процесини, бүтүн тэфэрруаты илэ һэр бир шакирдин эгли инкишафынын кедишини билмэк ва о процеслэрэ нэзарэт етмэк лазимдыр. Бу исэ о гэдэр дэ асан мэгсэлэ дејилдир.

Эн'энавн дэрсдэ бу мэгсэд үчүн јалныз мөһдуд методлар: контрол јазы ишлэри ва лабораторија ишлэри, шакирдлэрдэн фэрди ва фронтал соргу, ев тапшырыгларынын јеринэ јетирилмэси ва дикар методлар тэтбиг едилир. Бу методлардан мүасир дэрсдэ дэ истифада олунур. Лакин онлар иэ гэдэр мүһүм олсалар да тэ'лим процесиндэ шакирдлэрин тэфэккүр фэалијјэтинин нечэ чэрэјан етдијини, онлардан һэр биринин, хүсусилэ керидэ галаңларын дэрс материалыны нечэ мөнимсөдијини билмэк үчүн кифајет дејилдир. Јухарыда көстөрилэн методлар мэгсэдэ чатмаг үчүн һэм чох вахт тэлэб едир, һэм дэ мөктөблэрин дэрс материалыны мөнимсөмэ дэрэчэси һаггында ачмаг эпизодик ва үмуми мө'лумат верир. Бууин эсасында һэтта белэ бир фикир доғур ки, куја тэ'лим процесин идарэ едилэ билмэз.

Лакин педагогларын, хүсусэн психологларын тэ'лим процесини маһијјэтини эсасы сурэтдэ изаһ етмэк үчүн апардылары экспериментал тэдгигат, һабелэ габагчыла педагожи тэчрүбонин кенишлэндирилмэси бир сыра јени төвснјэлэр, јени методлар ирэли сүрмүшдүр. Бу методлар эн'энавн методлары тамамлајараг дэрсин һэр һансы бир мэрһэлэсиндэ шакирдлэрин биликлэрин мөнимсөмэси процесинэ хејли дэриндэн нэзарэт етмэк ва бу мэгсэдлэ чүз'и вахт сэрф етмэк үчүн кениш имкандар ачыр.

Проблеми һалл етмэк, јэ'ни тэ'лими идарэ едилэн процесэ чевирмэк үчүн психологлар (П. Ј. Галперин ва Н. Ф. Талызина) онларын ирэли сүрдүклэри эгли фэалијјэтин мэрһэлэлэрлэ формалашмасы барэсиндэки мөһшүр нэзэријјэсинэ эсасланан јени тэ'лим системи тэклиф етмишлэр.

Биз һөмин нэзэријјэни бурада изаһ етмэк фикриндэ дејилик. Чүнки бу барада чох јазылымшдыр. Лакин гысача демэк истэјиряк ки, (А. Н. Леонтјенин ирэли сүрдүјү тэ'лим нэзэријјэсинэ истинад едэрэк) бу системи маһијјэти ондадыр ки, тэдريس процесэ эшја үзэриндэ һэрэкэтдэн башлајараг һүндүрдэн данышыр һэрэкэтинэ, орадан да «дахилэ», «зехин» һэрэкэте кечмэклэ үч мэрһэлэ кечир. Бу о демөкдир ки, тэ'лим процесиндэ шакирдлэр эввэлчэ анлајышларын маддиләшмиш аламэтлэри илэ

ва онларла иш гаддалары илэ (дејөк ки, мүрөккөб рагөмлэр үчүн онлар эввэлчэ чөпчүклэрлэ ва ја бууин үчүн јарајан дикар шејлэрлэ) ишлэјирлэр, сонра ејни иш данышыр формасында (јэ'ни һүндүрдэн данышмагла) апарылыр ва һөһајөт, дэркетмэ, јадда сахламаг үчүн эмөлијјат зехиндэ апарылыр. В. А. Крутецкий јазыр: «Зехин фэалијјэтин мэрһэлэлэрлэ формалашмасы нэзэријјэсини мүаллифлэри белэ һесаб едирлэр ки, бу процес тамамилэ детерминлэндирилдијинэ көрө (шөртлэр ва үсуллар системинин көмөјилэ јараныр) ону идарэ етмөјэ јиләләнмэк мүмкүндүр. Чохлу конкрет тэдгигатлар...көстөрир ки, бу принциплэрлэ тәшкил едилэн тэфэккүр фэалијјэтинин формалашмасы тэ'лим процесини сэмэрэли идарэ етмөјэ имкан верир»¹.

Ону да демөлијик ки, бу консепсија психологларын һалэ һамысы тэрөфиндэн гөбул едилмөмишдир. Бу тэ'лим системинин тэрөфдарлары ва әлөјһдарлары арасында мүбәһисэ давам едир. Лакин буна бахмајараг консепсијаны, проблеми там һалл етмөсө дэ, гијмөтлэндиризмөк олмэз. Мэрһэлэлэр үзрэ тэ'лим процесини бу процесин идарэ едилмэсини јажымлашдырмаг үчүн, заннимизчэ, она көрө фаддалыдыр ки, мэрһэлэлэр үзрэ гаврама, сонра исэ анлајышларын дэрк едилмэси бүтүн шакирдлэрин биликлэри мөнимсөмэси дэрэчэси һаггында фикир јүрүтмөјэ бөјүк имкан верир, һэм дэ бууин үчүн чохла вахт тэлэб едилмир.

Тэ'лим процесини идарэ едилэн процесэ чевирмэк ишиндэ програмлашдырылымш тэ'лим системи дэ мүһүм рол ојнајыр. Програмлашдырылымш тэ'лим формал чөһөтдөн мэрһэлэли тэ'лимлэ бө'зи охшарлыглары маликдир. Мэрһэлэли тэ'лимдэ процес «мэрһэлэлэр» үзрэ кедирсэ, програмлашдырылымш тэ'лимдэ «порсијаларла», «аддымларла», «дозаларла» кедир. Лакин мэгсэлэ бурада харичи охшарлыгда дејил, ондадыр ки, тэ'лим процесин мүаллимлэ шакирдлэр арасында дүзүнэ ва тэрсинэ (экс-алагө) мүшәјнәт олунур.

Мө'лум олдугу кими, дүзүнэ алагөни маһијјэти ондадыр ки, шакирд мүаллимдэн ва ја дикар мөһбэлэрдэн мө'лумат алыр. экс-алагөдэ исэ шакирд материалы нечэ мөнимсөмэси һаггында информасија верир, бу информасијаны мүаллим гөбул едир. Даһа сонра иэ етмэк. Бүтүн шакирдлэрин материалы мөнимсөмэси үчүн ирэли кетмэк ва ја башламыш иши давам етдирмэк лазим кәлдији мүаллим үчүн әјди олур. Беләликлэ, дүзүнэ (мүаллим-шакирд) ва әкс (шакирд-мүаллим) алагө һэр бир шакирдин тэфэккүр фэалијјэти үзэриндэ нэзарәти хејли дэрэчәдэ јажшы тэ'мини едир. Бу исэ о демөкдир ки, тэ'лим процесини эн'энавн тэ'лим системинэ нисбәтән даһа чох идарэ едилэн процес олур.

Республика мөктөблэриндэ хүсуси тәшкил едилмиш програмлашдырылымш тэ'лим кабинетлэрини сајы инди 40-а чатыр

¹ В. А. Крутецкий. Психология обучения и воспитания школьников. М., 1976, с. 164—165.

ва онлар бу төчрүбәни мұәффәғијјәтлә апарырлар. Јагуб Бунјадовун (Сумгајт), Агајенин, Бөшировун, Микајыловун (Ләнкәран рајону) ва башгаларының кабинетиниң төчрүбәсини ајрыча гејд етмәк лазымдыр. Чохлу мұәллим «Огонјок» адланан кабинет гургусу, перфокарталар, сигнал хариталәри ва с. васитәсилә әкс-әләгә јарадыр ки, бу да онлара синиф шакирдләриниң аилајышлара ва ја вәрдишләрә нә гәдәр мұәффәғијјәтлә јијәләндикләриниң гыса мүддәтдә, 2—4 догига әрзиндә ајдылашдырмага имкан верир.

Дәрсдә тәлим процесини интенсивләшдирмәк тәлим процесини идарә етмәјин мұһүм мәсәләсидир. Тәлим процесини интенсивләшдирмәк јени мәсәлә дејилдир. Лакин биз үмумијјәтлә тәлимни, хүсусән дәрсин даһа да тәкмилләшдирилмәси үчүн бу мұһүм мәсәләгә тәкрар-тәкрар гајытмалыјыг. Дәрсдә тәлим процесини интенсивләшдирилмәсинә ајры-ајры үсулларла дејил, дәрсин мұхтәлиф мәрһәләләриндә онларың истифадә едилән бүтөв системини тәтбиғ етмәклә навл олмағ мүмкүндүр. Нәм дә шәхси мұлаһизәләрә көрә дејил, елми-техники ингилабын тәләбләринә, совет дидактикасының ән јени тәләбләринә көрә ва бир дә она көрә ки, индики шакирдләр «даһа дәрин ва мазмунлу билик» алмаға гадир олдуғларындан јени гајда илә тәлим аларларса, онларда «зәһни инкишафың жүксәк сәвијјәси»¹ тәмин едиләр. Экспериментал тәдқиғатлар нәтижәсиндә Л. В. Занков, Д. Б. Елконин ва Давыдов да бу гәнаәтә кәлишиләр. Тәлимниң Л. В. Занков тәрәфиндән ирәли сүрүлән јени принципләри системиндә әсас фикир кечилән материалын сүрәтини тәмин етмәкдән ибарәтдир. Мұәллим һәмин принципни башлыча оларағ мәнимсәнилән материалын кејфијјәт тәрәфини нәзәрдә тутдуғуну көстәрәсә дә, өјрәнилән материалын сүрәтин онун кәмијјәт тәрәфинә дә андир.

Тәлим процесини интенсивләшдирилмәсини бүтүнләүкдә мәктәбләрин мөвчуд тәдрис програмлары да нәзәрдә тутур. Бу тәдбирин дәрсдә һәјәтә кечирилмәси о демәкдир ки, вахт ваһидиниң дәјишмәдән мәшғәләни сәмәрәли, кәркин апармағ, дәрсин һәр дәғигәсиндән истифадә етмәк лазымдыр. Мәктәб һәјәтиндән буну тәсдиғ едән онларча мисал кәтирмәк олар. Лакин бу мисаллара еһтијач јохдур. Нәм дә бу барәдә чоғ јазылмышдыр.

Буинула алағадар үч мәсәләниң үзәриндә дајанмағы мәгсәдәүғун һесаб едирик. Бу мәсәләләрин мұәффәғијјәтли һәлли фикримизчә, шакирдләрин билијиниң һесаба алынмасының әһ-әһәви методуну әнкиләшдирмәгә ва онун сәмәрәлијјәтини жүксәлтмәгә көмәк едәр.

Илк нөвбәдә дәрсдә тәлим процесиниң фәрдиләшдирилмәси һағгында. Бу принцип синифдәки бүтүн шакирдләрин верилмиш

тапшырығларың мұәффәғијјәтлә јеринә јетирилмәсинә сәј көстәрмәси илә алағадардыр. Бәс тапшырығлары јеринә јетирмәгә онларың һамысы ејин дәрәчәдә һазыр олмадығда нә етмәли? Мәктәбләримиздә инди кәниш тәтбиғ едилән «орта» шакирдләрә әсәсләнмағ гајдасы илә, тәәссүф ки, һеч дә һәминә истәнилән педагожи сәмәрәни вермир. Дәрсин кедишиндә бәзиләри (билији сәһни оланлар) чәтинлик чәкир, дикәрләри (билији жүксәк оланлар) илә тапшырығы тез јеринә јетирирләр. Мұәллим керидә галанларла мәшғул олаида онлар «дарыхмаға» башлајырлар. Бурадан да, әввәлән, шакирдләрин билик сәвијјәсини таразлашдырмағ үчүн дејил, онларда һәр биринә өз габилијјәти дәрәсиндә ирәлигә кетмәкдән өтрү кәниш јол ачмағ үчүн «тәлимни фәрдиләшдирмәк» кими педагожи тәләбат гаршыја чыхыр. Икинчиси, бу тәдбир дәрсдә шакирдләрин мұәффәғијјәтини дүзкүн учота алмағ үчүн лазымдыр.

Тәлимни фәрдиләшдирмәк сон вахтларда күтләви шәкил алмышдыр. Бәзи педагожи мәнбәләрдә ону һәтта бу ва ја дикәр шәкилдә тәлим принципи сәвијјәсинә жүксәлдирләр, ону тәлимдә шакирдләрә фәрди јанашмағла алағәләндириләр. Башгалары белә һесаб едириләр ки, тәлимни фәрдиләшдирмәк шакирдләрә фәрди јанашмағ принципини рәдд етмир, әксинә, ону даһа да әнкиләшдирир ва кәнишләндирир. Лакин бизә елә кәлир ки, буңларың арасында алағә олса да, онлар там ејнилик тәшкил етмир. Тәлим процесиндә шакирдләрин фәрди хүсусијјәтләрини һесаба алмағ, мәлум олдуғу кими, һәр шејдән әввәл, ејин тәлимлә онларың психи процесләриниң хүсусијјәтләрини һесаба алмағ нәзәрдә тутур. Тәлимни фәрдиләшдирилмәси чәсә башлыча оларағ, тәкрар едирик ки, синиф шакирдләриниң билик сәвијјәси һесаба алынмағ тапшырығы онларың һамысының ејин вахтда ва ејин сәвијјәдә гавраја билмәдији һалда тәтбиғ едилир. Бу о демәк дејилдир ки, белә јанашма заманы синифдә һәр бир шакирд үчүн ајрыча програм, ајрыча методика олмасы лазымдыр. Бу мүмкүн олан һал дејил ва буна һеч еһтијач да јохдур. Тәлимни фәрдиләшдирилмәси о демәкдир ки, синифиң гаршысында үмуми идрак вәзифәси гојулуру, лакин онун изаһ едилмәси мұәјјән дәрәчәдә верилән тапшырығы чәтин бәсә дүшән, керидә галан шакирдләрә уғуңлашдырыр (мәсәлән, тапшырығың ајры-ајры чәтин чәһәтләри даһа јаваш, даһа садә, бәзән ики дәфә изаһ едилир ва с).

Тапшырығлар вериләркән онлар синифә һәм дә фәрди шәкилдә, јәһни мұхтәлиф чәтинликлә, лакин ејин типли тапшырығ шәклиндә тәклиф едилир. Ишә белә јанашмағ әһиш шакирдләрә дә ејин типли тапшырығы јеринә јетирмәгә имкан верир, онларың ирәлигә кетмәсинә јол ачыр. Ачығ десәк, бу, јени мәсәлә дејилдир. Дәрсләрдә мәшғәләләр, билдијимиз кими һәм фронтал, һәм шакирдләрин данми олмајан группалары үзрә, һәм дә фәрди шәкилдә апарыла биләр. Лакин һәр нечә олса да, мәшғәлә заманы синиф бүтөвлүкдә мұәллимин дигтәт мәркәзиндә

¹ В. А. Крутецкий. Психология обучения в воспитании школьников, М., 1976, с. 176.

олмалыдыр. Бу, онларын һәр биринин билижини даһа дүзкүн вә объектив гүмәтләндирмәҗә имкан верир. Республиканын мәктәбләриндә дәрсин тәкмилләшдирилмәси вә тә'лим методларынын јениләшдирилмәси үзрә мүәллимләрин топладыглары габагчыл тәчрүбәҗә мүраҗиәт едәк.

Габагчыл педагожи тәчрүбәнини өјрәнилмәси, үмумиләшдирилмәси вә јазылмасы асан проблем дејилдир. Габагчыл тәчрүбә дедиклә јалныз тә'лим-тәрбијә вәзифәләринин даһа јакшы һәлли үчүн тәтбиг едилән јени пријомлар дејил, һәм дә методиканын зәркин хәзинәсинә дахил олан мә'лум методик пријомларын сәмәрәли тәтбиги дә нәзәрдә тутулур.

Республиканын габагчыл мүәллимләри сон онилликдә дәрсин тәкмилләшдирилмәси вә тә'лим методларынын модерләшдирилмәси саһәсиндә хејли прәләләјишә наил олушлар. Онларын бу саһадә топладыглары габагчыл тәчрүбә республиканын педагожи мәтбуатында ишыгландырылып, истәр јерләрдә, истәр сә дә республика миҗасында кечирилән елми-практик конференсларда јазылып. Белә бир конференс 1979-чу илди мартында Мәркәзи Мүәллимләр Тәкмилләшдирмә Институту тәрәфиндән һазырланмыш вә кечирилмишдир. Конференс актуал мөвзүјә — дәрсин тәкмилләшдирилмәси јолларына һәср олуимушдур. Конференсда һәмин проблемин мүхтәлиф актуал саһәләринә дәр 72 нәфәр мүәллимин вә елми ишчинин мә'рузәси динләнилмишдир.

Сон заманлар програмлашдырылмыш тә'лим элементләриндән истифадеҗә даир нәнкин чох јазыр вә данышырлар, һәтта бир сыра мәктәпләр буну тәтбиг едирләр.

Програмлашдырылмыш тә'лим тәрәфдарларындан бири Азәрбајҗан ССР әмәкдар мүәллими Әлимәммәд Агајевдир. О, артыг 16 илдир ки, Ләнкәран рајонундакы Болада кәнд мәктәбиндә физиканы тәдрис едир. О, һәвәслә, јарадычы ишләјир, тә'лим-тәрбијә просесинин тәкмилләшдирилмәсиндә бөјүк тәшәббүскарлыг көстәрир. Бүтүн мәктәбин, хүсусән Ә. Агајевин сә'ји нәтиҗәсиндә мәктәбин мә'зунлары дәрин бијлиҗә малик олур, рајонун колхоз вә совхозларында мүвәффеҗијәтлә чалышыр, јакхуд али мәктәб вә техникумларда тәһсилләрини давам етдирирләр. Мәсалән, 1979-чу илдә мәктәбин 102 нәфәр мә'зуну орта тәһсил һаггында аттестат алмышдыр. Кәңчләрин бөјүк әксәријәти чај плантасијаларында, тәрәвәзчилик саһәләриндә һәвәслә ишә кириш, кәнд әмәкчәләринин чәркәсинә гошулушлар. Мә'зунардан 23 нәфәри али мәктәбә, һәм дә әсвәсән техник али мәктәпләрә гәбул олуимушдур ки, бурада да Ә. Агајевин тәдрис етдији физика дәрсләринин бөјүк рол ојнадыгы админиссә олуур.

Бу да фәрәһлидир ки, мә'зунардан 9 нәфәри Москва, Ленинград вә Иттифагын дикәр шәһәрләринин али мәктәбләринә гәбул едилмишдир. Һәмин 9 нәфәрдән 7-си илк ики имтаһандан — физика вә ријазијјат имтаһанындан сонра тәләбә олумуш

дур. Буна да Ә. Агајевин вә онун һәмкарларынын бөјүк хидмәти вардыр. Ә. Агајев тә'лимни сынагдан чыхмыш бир чох дикәр методлары илә јанашып, мүәсир техник вәситәләрә узлашан програмлашдырылмыш тә'лим элементләриндән дә кениш истифаде едир. Кәнд мүәллими бу мәсәддә 30 шакирд јери олан автоматлашдырылмыш синфин конструксијасыны ишләјиб-һазырламышдыр, јә'ни дәрә дедији шакирдләрин гүввәсиндән истифаде етмәклә өз әлләри илә програмлашдырылмыш тә'лим үзрә хүсуси кабинет јаратмыш, физика дәрсләринин тәкмилләшдирилмәсинә наил олушдур.

Ә. Агајев өз тәчрүбәси һаггында дәфәләрлә, о чумләдән 1972-чи илдә Ленинград шәһәриндә кечирилән вә ССРИ-нин тәшкил едилмәсинин 50 иллијинә һәср олуан III Үмумиттифаг педагожи мүһазирәләриндә мә'рузә илә чыхыш етмишдир. О, «Физиканын тәдрисиндә өјрәдичи вә нәзәрәтедичи машындан истифаде тәчрүбәсиндән» мөвзусунда кениш мә'рузә етмиш вә фәхри фәрманла мүкафатландырылмышдыр. Ә. Агајев дәрсин тәкмилләшдирилмәси илә сон илләр даһа чох мәшғул олушу вә өзүнүн мәктәб кабинетини хејли зәркинләшдирмишдир. О, өз тәчрүбәсинә даир 1979-чу илдә кечирилән республика елми-практик конференсында да мә'рузә етмишдир. Ә. Агајев истифаде етдији өјрәдичи вә нәзәрәтедичи машынын гурулушу һаггында, тәтбиг етдији програмлашдырылмыш тә'лим һаггында әтрафлы данышмыш, 1976—1977, 1977—1978-чи илләрдә апардыгы экспериментин нәтиҗәләриндән бәһс етмишдир. О көстәрмишдир ки, 1976—1977-чи дәрә илиндә јалныз ән'әнәви методла мәшғул олан VII* вә VII* синифләриндә мүвафиг олараг 90% вә 93,4% мүвәффеҗијәт әлдә едилмиш, јалныз 6—8 нәфәр «4» вә «5» гүмәтләр алмышдыр. Бир илдән сонра исә VIII синифләрдә мүвәффеҗијәт 93,3 вә 96,8 фәнзә чатмышдыр. Лакин VII* вә VII* синифләриндә тамам башга мәнзәрә мүшаһидә едилмишдир. Һәмин синифләрдә програмлашдырылмыш тә'лим методундан истифаде олунуш, мүвәффеҗијәт мүвафиг сурәтдә 96,7% вә 93,1% тәшкил етмиш, чәми бир илдән сонра исә һәр ики синифдә 100 фәнз олушдур. Шакирдләрин әксәријәти «4» вә «5» гүмәтләр алмышдыр.

Програмлашдырылмыш тә'лим методунун тәтбиги әһәмијјәтини гејд едән Ә. Агајев көстәрир ки, програмлашдырылмыш тә'лим методу тә'лимни ән'әнәви методларыны һеч дә сыхышдырмыр, әксинә онлары даһа да зәркинләшдирир вә тамамлајир.

Апарылан экспериментин нәтиҗәләринә кәрә дејә биләрәм ки, јени методларын бөјүк инкишаф перспективини вардыр. Бу методлар тә'лим просесинин фәрдиләшдирилмәсиндә, шакирдләрин мүстәғил ишләринин күчләндирилмәсиндә, тәдрис материалларынын мәктәбләр тәрәфиндән һечә мәнимсәнилдијинин вахтында мүәјјәнләшдирилмәсиндә кениш имканлар јарадыр. Бунунда разылашмамаг олмаз.

Програмлашдырылмыш тә'лим методундан Ләнкәран рајону-
нуи дикәр мәктәбләриндә дә истифада олуур. Лакин програм-
лашдырылмыш тә'лим методу республиканын әмәкдар мұәлли-
ми Јагуб Бунјадовун (12 нөмрәли мәктәбин физика мұәллими)
мәһсуддар вә сәмәрәли фәалијәти сәјәсиндә Сумгајыт шәһәри
мәктәбләриндә хусусилә кенши тәтбиг едилләр. Јери кәлмишкәи
гејд едәк ки, Јагуб Бунјадов Азәрбајҗанда програмлашдырыл-
мыш тә'лимни пионери һесаб олуур. О, бу барәдә дәфәләрлә
конфрансларда мә'рузәләрлә, мәтбуатда исә мәғаләләрлә чыхыш
етмишдир.

Програмлашдырылмыш тә'лим методу Бакы шәһәринин бир
сыра мәктәбләриндә, о чүмләдән 132 нөмрәли мәктәбдә (рија-
зијјат мұәллими, республиканын әмәкдар мұәллими Зейнәб
Атакишијевадыр), 8 нөмрәли интернат-мәктәбдә (ријазиј-
јат мұәллими Шәфигә Агајевадыр), Степанакерт шәһәриндәки
5 нөмрәли мәктәбдә (ријазијјат мұәллими Г. Григорјандыр)
вә республиканын бир чох дикәр мәктәбләриндә дә мұвәфғәғиј-
јәтлә тәтбиг олуур.

Програмлашдырылмыш тә'лим мәктәбләрдә даһа кенши
јајыла биләрди. Лакин буна мане олан бир сыра сәбәбләр вар-
дыр. Мұәллими Г. Григорјан елми-практик конфрансдакы мә'-
рузәсиндә һәмни сәбәбләр үзәриндә дә дајанмышдыр. О демиш-
дир: «Програмлашдырылмыш тә'лим, шүбһәсиз, дидактикада
перспектив методдур. Лакин програмлашдырылмыш машыи вә
материалларын олмамасы, һабелә психоложи вә методоложи
характерли бир сыра дикәр чидди проблемләрин һәлл едилмә-
сәи үзүндән, бу, мәктәбләрдә өзүнә ләјиг јер тута билмәмиш-
дир. Програмлашдырылмыш тә'лимни шакирдләрдә мүстәғиллик
вә тәшәббүскарылыг вәрдишләринин формалашдырылмасындакы
ролу нәзәрә алынарса, о заман програмлашдырылмыш дәрслик-
ләрин, јахуд һеч олмаса, тәдрис програмларынын ајры-ајры
бөлмәләри, мөвзулары үзәрә програмлашдырылмыш ишләрин
һазырланмасы зәрурилији гаршыја чыхыр...»

Дәрсин тәкмилләшдирилмәси үчүн республиканын бир чох
мәктәбләриндә мұхтәлиф сәмәрәли тә'лим методлары тәтбиг
олуур. Бә'зи мұәллимләр ән'әнәви методла јанашы програм-
лашдырылмыш тә'лим элементиндән, хусусилә дәрсин алгоритм-
ләшдирилмәсиндән истифада едир, дикәрләри тә'лим процесиндә
шакирдләрин идрәк фәалијәтини фәаллашдырмаг үчүн
дәрсләриндә проблемли вәзијјәт јаратмағла проблемли тә'лимни
һәјәтә кечирмәјә сәј кәстәрләр, үчүнчү груп мұәллимләр дәрсин
сәмәрәлилијини тә'мин етмәк мәғсәдилә тә'лим процесинин
фәрдиләшдирилмәсинә вә интенсивләшдирилмәсинә даһа чох
мејл едилләр вә с. Бир сөзлә, габагчыл мұәллимләр јарадычы
чалышыр вә шакирдләри фәаллашдыран сәмәрәли тә'лим ме-
тодларынын тәтбигинә кенши јер верилләр.

Мәсәлән, Бакы шәһәриндәки 132 нөмрәли мәктәбин кәч
әдабијјат мұәллими Р. һасәнова јухарыда адыны чәкдијимиз

конфрансда «Азәрбајҗан дили дәрсләриндә алгоритмләрдән исти-
фада тәчрүбәсиндән» мөвзусунда етдији мә'рузәсиндә демиш-
дир: «Мә'лум олдуғу кими, кечилән материаллары тәкрат ет-
мәдән шакирдләрин дәрин биллик әлдә етмәләринә һәһл олмаг
гејри-мүмкүндур. Тә'лим шакирдләрин зейни фәалијәтини фикри
прәјомларла әлағәләндирмәклә мөзјјән иш системи јарадыр.
Шакирдләрин фикри фәалијәтини күчләндирмәк үчүн ахтарыш-
лар апармаг, даһа сәмәрәли методлардан истифада етмәклә тә'-
лим процесинин тәкмилләшдирилмәси тә'мин олуур. Мән бу
чәһәти нәзәрә алараг өз тәчрүбәмдә мұхтәлиф тә'лим методла-
рындан, о чүмләдән изаһлы-иллүстратив, репродуктив, һәтта
нисбәтән ахтарычылыг вә тәдгигатчылыг методларындан исти-
фада едилрәм. Мәшғәләләрин алгоритмләшмәсинә дә кенши јер
верирәм. Алгоритм, мә'лум олдуғу кими, мөзјјән гәјданы вә
онуи тәтбиги системини нәзәрә тутур. Дилин тәдрисиндә
шакирдләр мөзјјән гәјдалара јијәләнирләр. Лакин һәмни гәј-
даны истәр шифаһи, истәрса дә јазылы нитгләриндә тәтбиг
етмәкдә чәтинлик чәкирләр. Бу чәтинликләри алгоритмләрдән
истифада јолу илә арадан галдырмаг олар».

Көрүндүјү кими, Р. һасәнова гаршысында гөјдүғү мәғсәдә
чатмаг үчүн тә'лим методларыны модериләшдирир вә јарадычы,
сәмәрәли фәалијәти сәјәсиндә јүксәк кәстәрчиләрә, дәрс
дедији шакирдләрин дәрин биллик әлдә етмәләринә, бачарыг вә
вәрдишләрә јијәләнмәләринә һәһл олур.

Бир чох башга мұәллимләр, о чүмләдән Шәки рајонундакы
Балталы кәнд орта мәктәбинин кәч мұәллими Фиридуи Ибра-
һимов да дәрсләриндә алгоритмләшмәдән мәнһәрәтлә истифада
едир. Елми-практик конфрансда о да «Ријазијјат дәрсләриндә
алгоритмләрдән истифада тәчрүбәсиндән» мөвзусунда мә'рузә
етмишдир.

Ф. Ибраһимов мә'рузәсиндә өз тәчрүбәсиндән кенши бәһс
етмиш, ахырда исә демишдир: «Алгоритмләшмә тә'лим процесинин
тәкмилләшмәси үчүн кенши имканлар ачыр, програмлаш-
дырылмыш тә'лимни тәтбигинә шәрант јарадыр, бүтүн шакирд-
ләрин фәаллығын тә'мин едир. Мәһз булары нәзәрә алараг,
мәктәбимизни мұәллимләри ријазијјат дәрсләриндә алгоритм-
ләшмәдән истифадајә хусуси фикир верилләр. Биз шакирдләрә
бәрабәрлик, бәрабәрсизлик системләринин һәллиндә, функцијала-
рын тәһлилиндә, логарифмләшдириш ифәдәләриндә, мұхтәлиф
тип мәсәләләрин һәллиндә, өлчәмә әмәлијјатларынын јеринә
јетирилмәсиндә бу методдан истифада етмәји өјрәдирик. Бизим
башлыча вәзиғәмиз алгоритмләри вә ријази гәјдаларын өјрә-
нилмәси заманы шакирдләрә алгоритмләрдән истифада етмәји
өјрәтмәкдир. О даһа сонра алгоритмләрдән, програмлашдырыл-
мыш тә'лим элементләриндән вә дикәр сәмәрәли методлардан
истифада нәтичәсиндә әлдә етдикләри мұвәфғәғијјәтләрә дилр
конкрет нүмунәләр сөјләди.

Мәктәпләрдә сон илләр тәдрис процесиндә проблемли тә'лимни тәтбиги инки орта вә Јухары синифләрдә, һатта ибтидан синифләрдә белә кениш вус'әт алмышдыр.

Исмајиллы шәһәриндәки 3 нөмрәли орта мәктәбин ибтидан синиф мұаллими Р. Әлијева конфрансдақы «Шакирдләре јени билијни верилмәси дәрси һәлледици мәрһәләсидир» мөвзусунда мә'рузәсиндә белә демншдир: «Өз тәчрүбәдә јәгин етмишәм ки, шакирдләре јени билијни верилмәсиндә онларда мұәјјән марағ ојадылмалыдыр. Буна көрә дә мән шакирдләрдә тәфәккүр процесинни һәрәкәттеричи гүввәси олан идрак марағы јаратмаға сә'ј көстәрирәм. Бу мәсәддә проблемли вәзијјәт јарадыр вә шакирдләри мұәјјән чәтилик гаршысында гојмагла онларда јени материалы өјрәнмәјә тәләбат һисси ојадырам. Чәтилик гаршысында галан шакирд дүшүнмәјә, тәфәккүр фәалијјәтнин дәркетмә масалаларинни һәллиә јөнәлтмәјә, чәтилији арадан галдырмаға сә'ј көстәрир.

Проблемли вәзијјәтти јарадылмасы заманы шакирдләрдә психи процесләр фәаллашыр вә инкишаф едир. Бу нсә бизим вәзифәмизә дахилдир, чүнки дәрси башлыча мәсәддәриндән бири мә'лум олдуғу кими, шакирдләри үмуми инкишафына, хүсусән онларни интеллектуал габиліјјәтләринни инкишафына көмәк етмәкдир.

Көрдүјүмүз кими, Р. Әлијева дәрсдә проблемли вәзијјәт јаратмағ јолу ялә шакирдләрдә тәкчә билик өјрәнмәјә һәвәс ојатмагла кифәјәтләнир, һабелә онларни инам һиссини, мә'нәви күчүнү дә инкишаф етдирир ки, бу да чох вәчибдир.

Проблемли тә'лимлә Бақы шәһәриндәки 44 нөмрәли мәктәбин ријазіјјәт мұаллими Чаббар Начыјев дә мәшғул олур. «Дәрсдә проблемли тә'лим методундан нечә истифада едирәм» мөвзусундақы мә'рузәсиндә о, шакирдләре «һазыр билик» верән ән'әнәви методу тәнгид едәрәк демншдир: «Тәчрүбә көстәрир ки, һатта ән инкишаф етмиш шакирд белә алдығы нәзәри билији тәчрүбәдә тәтбиг етмәк сәһәсиндә чәтилик чәкир. Бу, дәрсдә јени билијни верилмәси заманы шакирдин лазиими фәаллыг көстәриәмәси илә алағадардыр. Проблемли тә'лим һәмни гүсүрлу чәһәтти арадан галдырылмасына хидмәт едир. Онун тәтбигиндә шакирдин идрак фәалијјәти өн планда дајаныр. Мән шакирдләрдә јарадычы ахтарыш һиссини тәрбијә олумасына, онларда дүшүнмәк, мұһакимә јүрүтмәк вәрдишләринни ашыланмасына сә'ј көстәрирәм. Дәрси елә тәшкил едирәм ки, бурада ахтарычылыг шәранти јарадылсын. Мән ејин заманда шакирдләри мәсәләни дүзкүн һәлл етмәләри илә дә кифәјәтләнирәм, онларни нә чүр, һансы мәнбәләрә истинад етмәклә дүзкүн чәваб вәрдикләрини дә мұәјјәнләшдирәм...»

Биз сәмәрәли тә'лим методларындан истифада јолу илә дәрсдә тә'лимни фәрдиләшдирилмәсинни вә интенсијәләшдирмәни тәтбигинә сә'ј көстәрән мұаллимләри ишине даир даһа чох нүмунә кәтирә биләрдик. Лакин буна еһтијач јохдур. Чүнки

кәтирлән нүмунәләр республиканын габагычыл мұаллимләрини тә'лим методуну јениләшдирмәклә дәрси хејли тәкмилләшдирдикләрини чох ајды көстәрир. Вәзифә сәмәрәли, габагычыл метод вә пријомлардан истифада едән, јарадычы фәалијјәт көстәрән мұаллимләри сајыны даһа да артырмадан ибарәтдир.

Дәрси тәкмилләшдирилмәси һәм мұрақкәб, һәм дә узун мүддәт тәләб едән бир процесдир. Бу тәкчә тә'лим методларыни модериләшдирилмәсини дејил, һабелә дидактик характерли даһа бир сыра зәрури тәдбирләри, о чүмләдән шакирдләри мұстәгил ишини кенишләндирилмәсини, тәдрис процесиндә фәиләрәрасы алағәни тә'мин олуиңмасыни вә с. һәллини тәләб едир.

Дәрси елми-нәзәри сәвијјәсини јүксәддилмәси фәиләрәрасы алағәни мүнтәзәм вә ардычыл сурәтдә тәтбигини тәләб едир. Тә'лимни јени мазмунуна кечилмәси илә алағадар сон заманлар мәктәпләримиздә һәмни проблема чидди дигтәт јетирилдир. Фәиләрәрасы алағәдән инди мәктәпләримиздә, хүсусән габагычыл мәктәпләрдә кениш истифада олунур. Буиңла алағәдәр бир нечә нүмунә кәтирәк. Бақы шәһәриндәки Гырмызы Әмәк Бајрағы ордили 190 нөмрәли мәктәбин директору, Азәрбајҗан ССР-ни әмәкдар мұаллими Сонә Тағыјева елми-техники ингилаб дөврүндә елмләрни инкишафыни тә'лим-тәрбијә ишләрини гаршысында јени тәләбләр ирәли сүрмәсиндән вә буиңла алағадар дәрси тәшкили вә кечирилмәсини әсаслы сурәтдә тәкмилләшдирилмәсинә еһтијач дујулдуғундан бәһс едәрәк јазыр ки, мәһз бу бахымдан дәрсләрдә фәиләрәрасы алағәни һәјәтә кечирилмәси бөјүк марағ доғурур. О јазыр: «190 нөмрәли мәктәбин габагычыл мұаллимләрини тәчрүбәси көстәрир ки, шакирдләри дәрси вә әсаслы билик әлдә етмәси үчүн фәиләрәрасы алағә илә јанашы, фәндахили алағәни дә јарадылмасы бөјүк дидактик әһәмијјәтә маликдир. Буиңу педагожи коллективимиз чох јахшы дәрк етмиш вә хејли вахтдыр ки, һәмни проблемни һәлли үзәриндә чалышыр». Мәктәбин бир чох мұаллиминни тәчрүбәси буну һәгигәтән сүбүт едир. Мәсәлән, тарих мұаллими Зәрифә Рәһманова мұасир совет адамыни дүнјәкөрүшүнү формалашмасында тарихни тәдрисини ролуну гејд едәрәк көстәрир ки, «тарихни тәдрисини онун бу вә ја дикәр дәрәчәдә алағәли олдуғу дикәр фәиләрдән тәчрид едилмиш шакилдә апарылмасы јолу илә буна наыл олмағ гејри-мүмкүндүр». О, өзүнүн мәғаләсиндә фәиләрәрасы вә фәндахили алағәләри әһәмијјәти барадә фикрини сүбүт едән хејли конкрет нүмунәләр кәтирир. З. Рәһманова јазыр: «IX синифдә, дејәк ки, ССРИ тарихиндән «Биринчи буржуа демократик ингилабыни маһијјәти» мөвзусуну «Гәрби Авропада буржуа-демократик ингилаб» («Јени тарих») мөвзусу илә алағәләндирмәдән онун дәриндән изаһына вә мәниясилмәсинә нечә наыл олмағ олар? Бу чүр алағә вә мұғәјисә олмадан Биринчи рус ингилабыни үстүңлүкләрини, әһәмијјәтнини, онун характерини вә һәрәкәттеричи гүв-

вәләрини мәктәблиләре баша салмаг чох чәтиндир. Јахуд, Москва декабр сийаһлы үсјанына (1905-чи ил) һәср едилмиш дәрси 1917-чи ил сийаһлы үсјаны мөвзусу илә нечә алагәләндирмәмәк олар».

Мүәллим З. Раһманова өз дәрсләриндә кечмиш вә јени мөвзулар арасында да алагә јарадыр. Онуң «Коммунист вә фәһлә партијалары мүәсир мәрһәләдә» мөвзусу илә XXV турултайи материаллары, Л. И. Брежнев јолдашың һесабат мә'рузәси арасында јаратдығы алагә буна парлаг сүбутдур. О, әсасландырылмыш сурәтдә гејд едир ки, тарих үзрә елә мөвзулар вардыр ки, онлары әдәбијјатла алагәләндирмәдән кечмәк олмаз. Мәсәләң, 1905—1907-чи илләр ингилабы илә бағлы мөвзулары М. Горкинниң «Ана» романы, Јахуд бөјүк Азәрбајҗан шаири Ә. Сабириң «Бејһәләмиләл» ше'ри вә ја көркәмли совет драматургу Ч. Чаббарлының чаризмин әһмәткеш адамлары, учгарда јашајан халғларла мүнәсибәтинә даир сијәсәтиниң ифша едән «1905-чи илдә» пјеси илә алагәләндирмәмәк мүмкүндүрмү?

190 нөмрәли мәктәбин рус дили вә әдәбијјаты мүәллими М. С. Сычын да фәһләрәрасы алагәјә даир зәңкин тәчрүбәси вардыр. О, мәктәбдә мүхтәлиф тәдрис фәһләри үзрә алынған билликләрин үмумиләшдирилиб системә салынмасының зәрури шәртләриндән олан фәһләрәрасы алагәнин јарадылмасының шакирдләрдә диалектик-материалист дүнјакөрүшүнүн формалашмасында мүнүм рол ојнамасының гејд едәрәк јазыр: «Мән, демәк олар ки, бүтүн дәрсләримдә фәһләрәрасы алагәјә сә'ј кәстәрирәм. һәр шејдән әввәл, әдәбијјатла тарих, иңсәәнәт, мусиги арасында алагә јарадырам. IX синифдә «М. Ј. Лермонтовун һәјәты вә әдәби фәалијјәти» мөвзусунун тәдрис заманы кириш сөһбәтимдә шакирин јашајыб-јаратдығы дөврүн тарихи шәранти һағгында, декабристләрә диван тутуландан сонра (1825-чи ил) баш верән кәскиң дәјишкликләрә даир, I Николајиң һакимјәт башына кәлмәси барәсиндә вә с. мә'лумат верирәм. Чүңки бунсуз М. Ј. Лермонтовун јарадычылығының шакирдләр дәриндән дәрк едә билмәзләр.

Бөјүк пролетар јазычысы М. Горкинниң һәјәт вә фәалијјәтинин өјрәнилмәси заманы В. И. Ленинниң мәсләһәти илә јазычының Америкаја кетмәсини, Американың «тә'рифли демократијасының», бурада һәр шејин пулла өлчүлмәсини, һәр шејин пула сатылмасының өз көзләри илә көрмәсини, сонралар илә һәмни тәәссурут әсасында «Сары иблис шәһәри» адлы тәңгиди әсәр јаздығының шакирдләрә данышырам».

А. Фәдәјевниң «Кәңч гвардија» романындан верилмиш фәһләни өјрәнилмәсинә башламаздан әввәл мүәллим фашизмниң төрәтдиңи фитиаләрдән, һитләрниң мүнәрибәјә чан атмасы сәбәбләриндән данышыр, капитализм гурулушунун маһијјәтинин ачыб кәстәрир, әдаләтли вә әдаләтсиз мүнәрибәләрдән бәһс едир. Бөјүк Вәтән мүнәрибәсиндә мүхтәлиф милләтләрдән олан совет адамларының мисилсиз шүчәәт вә гәһраманлығындан сөз

ачыр. Вәтәнимизә һүчүм едәркән совет халғлары арасында әдәләт, дүшмәңчилик башлајачағы вә бунуида да аз вахт әрзиндә гәлиб кәләчәји һағгында һитләрниң јанылдығының, әксинә мүнәрибә илләриндә совет адамларының даһа мөһрибән, монолит анләдә сых бирләшдијини шакирдләрә баша салыр. О, Азәрбајҗанлы оғлунун өз синәсини дүшмән күлләсинә сипәр етмәклә рус забитини өлүмдән гуртармасының, украинлы гадының азәрбајҗанлы мүхтәлиф милләтләрин ушағларының өвладлыға көтүрмәсини сөјләјир.

Дәрсдә фәһләрәрасы алагәнин јарадылмасы бөјүк тәрбијәви әһәмијјәт кәсб едир.

Бақы шәһәриндәки 7 нөмрәли мәктәбин мүәллимләри дә дәрсдә фәһләрәрасы алагәјә бөјүк диғгәт јетирирләр. Мәсәләң, биолокија мүәллимләри дәрсдә фәһләрәрасы алагә јаратмаға формал, механики јанашымыр, бу мәсәләјә биолокија елминин вәзијјәти, јени кәшфләр вә онларын сәбәбләри барәдә дәрин билликлә башлајырлар. һәмни елми кәшфләри гыса гејд етмәклә онлар чох һағлы оларағ кәстәрирләр ки, бу саһәдә газанылан бөјүк наилијјәтләр, чансыз тәбиәт һағгындағы елмләрни: физиканың, кимјаның, һәбәлә ријазијјәт елмләринин вә кибернетиканың идејаларының, нәзәријјәләринин вә методларының биолокија елмләринә гәтијјәтлә нүфуз етмәси сәјәсиндә мүмкүн олмушдур.

Мүәллим Л. К. Кравченко буна әсасланарағ (Бақы шәһәриндә 224 нөмрәли мәктәб) хатырладыр ки, «молекулјар биолокија вә молекулјар кенетика синтетик елмләрә анддир, онларын характерик фәргин бир нечә елми билли саһәсинин синтезидир». һәмни алагәни (ја'ни биолокија елмләр илә чансыз тәбиәт һағгындағы елмләр арасындағы алагәни—М. М.) тәһлил едәркән биолокијаның биринчи јарымкурсуун—ботаника илә зоолокијаның—физики чоғрафија курсу илә ардычыл фәһләрәрасы алагәсини һисс етмәмәк олмаз. Иңсаның анатомијасы, физиолокијасы вә кимијенасы курсунун мәзмуну организмин даһили мүнәти, газ, су вә маддәләр мөбадиләси, һүчәјрәләрдә зулалларын әмәлә кәлмәси, үзәни маддәләрин парчаланмасы вә оксидләшмәси, организмдә кәдән үмуми маддәләр вә енержи мөбадиләси, синир системи просесләринин физиолокија гәнунаујунлуғу, көрмә вә ешитмәнин физики-биолокија гәнунаујунлуғу кими елми анләјишларын формалашмасының тә'мин едән физика вә кимја илә фәһләрәрасы алагә јарадылмасы үчүн бир сыра потенциал имканларә маликдир.

Бүтүн булар һағгында биолокија мүәллиминә онун фәһләрәрасы алагә јаратмағ үчүн зәрури олан фәһләрин, хүсусән физика вә кимјаның програм вә дәрсликләри илә јахындан танышылығы көмәк едир. Мәсәләң, она мә'лумдур ки, шакирдләр VI—VII синифләрдә физиканы өјрәнәркән маддәләрин молекулјар вә атом гурулушу, материјаның вә енержинин һәрәкәт формалары

лери мүстәгил јеринә јетирмәлериндән, ән јени мүасир ма-
шмилары мүстәгил өјрәймәлериндән вә бүтүн буларын
нәтичәсиндә гаршыда дуран вәзифәләри мүстәгил һәлл етмәлә-
риндән, характерин мүнүм аламәти олан мүстәгиллијә дәриндән
јијәләймәлериндән кедир.

Бизим фикримизчә, бу проблем инди хүсуси актуаллыг кәсб
едир.

Ләкин мүстәгил ишләр, нәзәри чәһәтдән бу барәдә хејли әдә-
бијјат олмасына бахмајараг, ләик икишаф едир вә мәктәб
тәчрүбәсиндә зәиф тәтбиг олунур.

Биз П. И. Пидкасистин бу фикри илә шәрикик ки, һәмин нег-
санлар «һәр шејдән әввәл, шакирдия тәкраретмә вә јарадычы
фәалијјәти аялајышынын нәһәндә мүхтәлиф эидд фикирләрин
олмасы, мүстәгил ишләрин нәзәријјәсинин елми чәһәтдән зәиф
ишыгландырылмасы илә әлағәдардыр. Бу вахта гәдәр мүстәгил
ишләрин характер аламәтләри вә онун мүхтәлиф нөвләринин
әһәмијјәти дидактлар тәрәфиндән ләзими сәвијјәдә өјрәклиб
ашкар едилмәмишидир. Онларын принсипи кифәјәт гәдәр ишлә-
мәмишидир вә «мүхтәлиф јаш дөвләриндә шакирдләрин идрәк
фәалијјәтинин психоложи хүсусијјәтләри» тәләб олунан дәрәчә-
дә нәзәрә алынмыр.

Бу мәсәләләрдән бә'зиләринә П. И. Пидкасистин китабын-
да елми чәһәтдән әсәсләндирилмиш чәваблар тапсаг да, мәк-
тәб тәчрүбәсиндә мүстәгил ишләрин тәшкили сәһәсиндәки нег-
санлар тәкчә бунула нәһә олунә билмәз. Мүәллимләр бу ишдә
дикәр сәбәбләрә кәрә чәтинлик чәкирләр. Бу сәбәбләр бир чох
мәктәб програмлары вә дәрсликләринин һәддиндән артыг јүк-
ләймәси, програм материалларыны шакирдләрә мүхтәлиф фор-
ма вә јолларла мәнимсәтмәк үчүн тәдрис вахтынын чатышма-
масыдыр.

Программа нәзәрдә тутулмуш тәдрис материалынын ихтиса-
ры, јухарыда дејилдији кими, вәчибдир. Ләкин һәмин проблемин
һәллиндә башлычә јол бу дејилдир. Бурада мүасир тәләбләр
бахымындан мүстәгил ишләрин нәзәри чәһәтдән әсәслә сурәтдә
ишләnmәси, мәктәб тәчрүбәсиндә бу форманын кениш тәтбиги
мәғсадилә мүәллимләрин, хүсусән кәчч мүәллимләрин һәмин
нәзәријјә илә снләһланмасы тәләб олунур. Бу, әсан вәзифә дејил-
дир. Онун мүвәффәгијјәтли, һәлли үчүн дәрин тәдгигат ишләри
апарылмалыдыр.

Совет мәктәбләриндә, о чүмләдән Азәрбајчан ССР-и мәк-
тәбләриндә шакирдләрин мүстәгил ишләринин тәшкили вә тәт-
биги үзрә мүәјјән тәчрүбә топланмышдыр. һәмин тәчрүбә мәктәб
ишләринин мүхтәлиф нөвләринә аид олдуғу кими, шакирдләрин
мүхтәлиф јаш групларына да аид едилә биләр. Мүәллимләрин
методик һазырлығындан вә фәалијјәтиндән асылы оларәг,
онларын бә'зиләриндә шакирдләрин мүстәгил ишинин тәтбиги
сәһәсиндәки тәчрүбә өтәри, сәтһи характер дашыјыр, дикәрлә-

риндә нәсә даһа дәриндир вә бу, шакирдләрин фәаллығынын арт-
масына јөнәлдиляр.

Биз бу тәчрүбәдән бә'зи нүмунәләри, мәһз нүмунәләри кәс-
тәрмәк фикриндәјик. Чүнки мүәллимләрин тәчрүбәси о гәдәр
мүхтәлиф вә рәнкарәнқдир ки, әјри-әјри нүмунәләрлә шакирд-
ләрин мүстәгил ишләринин тәтбиги сәһәсиндә топланан тәчрү-
бәни чәтин ки, охучуларә там чатдырмаг мүмкүн олсун. Ләкин
бунула белә һәмин тәчрүбәнин ишыгландырылмасыны биз сон
дәрәчә зәрури һесаб едирик. һәм да тәкчә она кәрә јох ки, нү-
мунәләр инандырычдыр, бир дә она кәрә ки, мүәјјән һадисә-
нин, чисмин өзүнү кәстәрмәдән, онлары нечә дејәрләр кәлкәдә
сахламагла бу барәдә данышмаг вә јазмаг олмаз.

Шамахи шәһәриндәки I нөмрәли орта мәктәбин кимјә мүәл-
лими Әнз Сејидов мәктәбдә јахшы тәһнзә олунмуш, нүмунәви
кимјә кабинети јаратмышдыр. О, бөјүк рус алими М. В. Ломо-
носовун «кимјаны мүшаһидәсиз, тәчрүбәсиз өјрәнмәк гејри-
мүмкүндүр» фикрини рәһбәр тутараг, дәрсләриндә тәчрүбәләрин
нүмајишинә, програмда нәзәрдә тутулан практик ишләрин ша-
кирдләр тәрәфиндән јеринә јетирилмәсинә хүсуси фикир верир.
Бунун үчүн, шүбһәсиз, фәни үзрә шакирдләрин дәрин билнјә
јијәләймәси тәләб олунур. Мәһз буна кәрә дә Ә. Сејидов, бирин-
чи нөвбәдә јетирмәләринин дәрин нәзәри биликлә снләһлан-
масы гејдинә галыр. О, бу мәғсадлә дикәр методларла јанашы,
шакирдләрин дәрслик үзәриндә мүстәгил иши методундан да
истифада едир вә бунула да мәктәбдиләрин билликләрә мүстә-
гил јијәләймәсинә, онларын идрәк фәалијјәтинин фәаллашма-
сына наил олур. Мүәллим дәрсдә мөвзуну е'лан едир, ону бир
сыра суаллар үзрә әјырыр, дәрсликдән мүвафиг параграфы кәс-
тәрир, мүстәгил ишин вахтыны мүәјјәнләшдирир. Мүәјјән
едилмиш вахт гутардыгдан сонра 2—3 шакирд өјрәндијини
шифаһи данышыр. Бунун ардынчә мүәллим шакирдләрә үму-
ми сорғу апарыр, шакирдләрин һәмысынын материалы баша
дүшдүјүнү јәгин етдикдән сонра мүвафиг тәчрүбә нүмајиш ет-
дирир, јахуд тәдрис филми кәстәрир вә нәһәјәт, сәвә тапшырыг
верир. О, материалын өјрәнилмәсиндә дикәр үсулдан да исти-
фада едир, китаб үзәриндә ишдән сонра шакирдләрә мүвафиг
тәчрүбәни мүстәгил јеринә јетирмәји тапшырыр¹.

Азәрбајчан ССР әмәкдар мүәллими мәрһум Мустафа Са-
ламов (Бақы шәһәриндәки 18 нөмрәли мәктәб) габагчыл кимјә
мүәллимләриндән иди. О, кимјаны тәдриси сәһәсиндә зәнжин
вә нәзәри чәлб едән тәчрүбә топламышдыр. Онун дәрс дејији
шакирдләр, бир гәјдә оларәг, јахшы охујур вә онларын хејли
һиссәси кимјә фәкүлтәләриндә вә техники фәкүлтәләрдә тәһ-
силләринин мүвәффәгијјәтлә давам етдирирдиләр. Мүәллимин

¹ Е. А б д у л л а ј е в. Габагчыл кимјә мүәллимләринин иш тәчрүбәсиндән,
Бақы, 1975, сәһ. 53—55.

жаратдыгы кимја кабинет-лабораториясы өзүнүн төңһизи вә шәранти илә бүтүн мүасир тәләбләрә чаваб верир.

М. Саламов шакирдләрин идракынын фәаллашдырылмасына хүсуси диггәт јетирди. Кимја үзрә шакирдләрә дәрн билик вермәк, онларда фәннә һәвәс ојатмаг вә ону күчләндирмәк, мәктәбилләрин вешәјә истигамәтләндирилмәси, политехник көрүшүнүн кенишләндирилмәси вә с. мәгсәдләрлә онун һәјата кечирдији синифдәнкәнар тәдбирләрн хүсуси гејд етмәк ләзим кәлир.

В. И. Ленинни «чанлы мүшаһидәдән мүчәррәд тәфәккүрә вә орадан тәчрүбәјә» фикрини рәһбәр тутараг, о, кимја процесин илә сых алағадар олан мүәссисәләрә—Бақы шәһәриндәки нефтајырма, јод, шүшә заводларына вә дикәр сәнәјә мүәссисәләринә шакирдләрин мунтәзәм экскурсияларынын тәшкил едирди.

Ону тәшкил етдији вә өзүндә 100 нәфәрә јакын исте’дадли јухары синиф шакирдинн бирләшдирән «Кәнч кимјачылар» чәмијјәти хүсуси мараг доғурур. М. Саламов чәмијјәтин һәр бир үзвүнә мүстәгил өјрәнмәк үчүн мүәјјән мөвзу—практик иш, мәсәлән, «Абшерон јарымадасынын мүхтәлиф јерләриндән көтүрүлмүш нефт нүмунәләринин дистилә едилмәси», «Нитробензолдан анилиннин алынмасы», «Мүхтәлиф мәнбәләрдән көтүрүлмүш сујун сыхлығынын мүәјјән едилмәси», «Мүхтәлиф металлардан монокристалларын алынмасы» мөвзулары вә с. тапшырды. Ишин бу чүр тәшкилә шакирдләрин јарадычылыг габилитјәтинн, мүстәгил фәалијјәт үчүн ләзим олан мүшаһидәчилик, дүшүнмәк, фикир јүрүтмәк кими кејфијјәтләрн икишаф етдирди.

Шакирдләр ишләринин нәтичәләрн барәдә ја дәрсләрдә ја да дәрнәк мәшғәләләриндә мә’рузә едир, сонра исә онлар хүсуси стендләрдә әкс етдирилди. Онларын ән јакшылары мәктәбин кимја музейндә сахланылдырды¹.

Кимја дәрсләриндә шакирдләрн мүстәгил ишинин практик тәшкиләнин көстәрән даһа бир нүмунә кәтирәк.

Кировабад шәһәриндәки 6 нөмрәли мәктәбдә чалышан Нәсир Әлијев да габачыл кимја мүәллиmidир. Н. Әлијевни јакшы ишинин сирри бунадыр ки, о өз дәрсләриндә шакирдләрн фәаллашдыран методлардан истифадә едир. Н. Әлијев чох вахт јени материалы өзү изаһ етмир. Ону мүстәгил јолла өјрәнмәји шакирдләрә тапшырды. Мәсәлән, о, IX синифдә «Азот» мөвзусуну кечәркән синифдә Д. И. Менделеевинн дөври системиндән истифадә етмәклә ашағыдакы суалларын чавабынын тапмагы тапшырды:

1. Елементләрн дөври системиндә азотун јери назәрә алынмагла, онун сыра нөмрәсинн, күтләсинн, нүвәсиннн јүкүнү, онун

¹ Бәх: Е. Абуллајев, Габачыл кимја мүәллиmlәриннн иш тәчрүбәсиндә. Бақы, 1975, сәһ. 36.

бүтүн электронларынын вә электронларынын валентлик тәбәгәсинин сајыны тапмаг.

2. Азотун атом вә молекул схеминн тәртиб етмәк.

3. Дөври системдә азотун јеринн ондан ашағыда сағда вә солда дуран элементләрн јери илә мұғәјисә етмәклә азотун кимјәви хәссәләрн һағгында өз мұлаһизәләриннн һазырламаг вә с.

Шакирдләр тапшырыг үзәриндә мүстәгил ишләјир вә суалларә чаваб верирләр.

Әслиндә биз бурада да јарадычы мүстәгил ишләрнн тәшкилә нүмунәсинн көрүрүк. һағгында сөһбәт кедән дәрс, әлбәттә, көстәрдикләримизлә битмир. Чүнки шакирдләр азотун бүтүн кимјәви хәссәләринн мүстәгил тапшырлар. Буна көрә да мүәллим мөвзуну үмумиләшдирәркән шакирдләрн азотун бүтүн кимјәви хәссәләринн ашкар етмәдикләринн онларын назәринә чатдырдыр.

Шакирдләрн мүстәгил ишиннн тәшкилә үзрә мүәллиmlәрнн тәчрүбәси, гејд етдијимиз кими, мүхтәлифдир. Бақы шәһәриндәки 31 нөмрәли мәктәбин рижәзијјат мүәллими Камил Әлишовун мүстәгил ишинн тәшкиләна даир тәчрүбәсиндән бир нүмунәјә нәзәр салаг. О, мәсәләнин әһәмијјәти һағгында јазыр: «Елим-техники ингилаб вә соснал тәрәгги өлкәмиздә мүәллиминн да вәзифәләринн мүәјјән едир. Биз, шакирдләрә өз биликләринн мүстәгил олараг артырмагы, тамамламагы, дүшүнмәјә, үмумиләшдирмәләр апармагы вә нәтичәләр чыхармагы, јарадычы ишләмәји өјрәтмәлијик. Буналарсыз шакирдләрә мүстәгил билик әлдә етмәк, мүстәгил ишләмәк бачарығына јијәләнмәк вәрдиши ашыламаг олмәз. Бүтүн буналар исә биздән тәләб едир ки, имкан дахилиндә чохдан мә’лум олан педагогн мүддәвинн—ушағларә өјрәнмәји өјрәтмәк фикриннн һәјатә кечирилмәсинә наил олаг. Буна исә мүстәгил ишин өјрәтмәкдән башламаг ләзимдыр».

К. Әлишов мәктәбләрдә өјрәтмәни өјрәнмә илә там әвәз етмәнин гејри-мүмкүнлүјү, буна имкан вә еһтијачын да олмадыгы баросиндәки һәгигәти дүзкүн гејд едир вә көстәрдир ки, өјрәтмәк методуну өјрәнмәк методу илә бачарыгла узлашдырмаг ләзимдыр. Бу мәгсәдлә о, тәчрүбәјә архаланараг һәмни узлашманнн 3 нөвүнү һәјатә кечирмәји мәгсәдәмүвафиг һесаб едир:

1. Мүәллим материалы изаһ едир, шакирдләр исә мүстәгил ишләмәклә ону өјрәнирләр.

2. Материалын бир һиссәсинн мүәллим изаһ едир, дикәр һиссәсинн исә мүәллиминн тәлиматы үзрә шакирдләрн өзләрн өјрәнирләр.

3. Мүәллим шакирдләрнн гаршысында вәзифә гојур, материалы исә һәлл етмәк барәдә онлары тәлимотландырыр, мәктәбилләр исә мүәллиминн рәһбәрлији алтында мүстәгил билик әлдә едирләр.

Бу иш нөвлərиндән һәр һансы бирини сечилмәси өйрәни- лән материалны мазмукундан, онун мүрәккәблик дәрәчәсиндән, шакирдләрнн бачарыг вә вәрдишләрннн, онларын мүстәгил би- лик әлдә етмәк габилитәтиннн сәвијјәсиндән асылдыр¹.

Бу масала үзрә Бакыдакы 148 нөмрәли мәктәбин рус дили вә әдәбијјәты мұәллими Т. Н. Захарованын да марағлы тәч- рүбәси вардыр. О. В. И. Ленинн мәктәпләрдә «бизә әзбәрчи- лик ләзым дејил» мәшһур фикринн хатырладарағ јазыр: «В. И. Ленинн бу фикри мәним ишимнн әсасыны тәшкил едир. Мән јени иш методлары тәтбиг етмәјә сәј кәстәрир, дәрсин бүтүн мәрһәләләриндә шакирдләрнн мүстәгил ишиннн тәшки- линә диггәт јетирир, дидактик материалларын сечилмәсинә, мәктәбләрнн әсас материалы икинчи дәрәчәли материалдан ајыра билмәк бачарығына јијәләнмәсинә, онларын мәнтиги тә- фәккүрүнүн инкишафына чалышырам. Шакирдләрнн дәрнн вә әсаслы билик әлдә етмәләринә һаял олмағ үчүн мән онларын мүстәгил ишиннн тәшкилинн өн плана чәкир, мәктәблиләрдә фикри әмәлијјәтләры вә практик ишләри сәмәрәли пријомларла апармағ вәрдишләри ашылајырам. Тәчрүбәдә дәнә-дәнә јәгин ет- мишәм ки, шакирднн фикри фәалијјәтин мүхтәлиф нөвләриндән истифадә етмәси, башга сөздә десәк, онун мүшаһидә әсасында үмумиләшдирмә, мүгајсә, тәһлил апармасы јаддағалманын мү- вәфғәнијјәтли һәлли илә нәтичәләнир».

Т. Н. Захарованын тәчрүбәсиндә характерик чәһәт, һәр шеј- дән әввал, бундан ибарәтдир ки, о, шакирдләрнн мүстәгил иши- нә јарадычы характерли ишләрин дахил олмасына даһа чидди диггәт јетирир. О. јазыр: «Јарадычы ишләр мүстәгил ишләр системиндә әһәмийәтли пилләдир. Шакирдләр јарадычы ишлә- ри мәнунитәтлә, бөјүк һәвәслә јазыр вә белә ишләр емоси- онал әнкинлији, ајдылыгы, шәрһин чанлылыгы илә фәрғлә- нир. Белә ишләрдә шакирд өз фәрдилијјинн тәзаһүр етдирир».

«Јарадычы ишләр» дедиклә Т. Н. Захарова, биринчи нөвбә- дә, сәрбәст мөвзудә јазылан ишләләры нәзәрдә тутур. О јаз- ыр: «Н. К. Крупскајанын бу сөзләринн һәмншә јадымда сах- лајырам. «Иишә үчүн мөвзу сон дәрәчә конкрет олмалыдыр». Буна көрә дә мән мөвзунун һәмншә конкрет, ајдын вә шакирд- ләрә јахын олмасына чалышыр, мүчәррәдчилиkdән гачырам...

Шакирдләрнн тәфәккүрүнү инкишаф етдирмәјинн ән јахым формасынн онларын шәкил үзрә нишә јазмаларында көрүрәм. Бу заман шакирдләрдә мүшаһидәчилик, мәнтиги тәфәккүр, фикри мүстәгил ифадә етмәк бачарығы инкишаф едир, мәктәб- лиләр естетик зәвг алырлар»².

Бир чох башга мисаллар да кәстәрмәк оларды, ләкин елә би- лирәм ки, кәстәрилән нүмунәләрдән кифәјәт гәдәр ајдындыр

¹ «Физика вә рижәнијјәтин тәдриси», Методик мәчмуа, Баки, 1977, № 1, сәһ. 42—43.

² «Русский язык в литературе в азербайджанской школе». Методичес- кий сборник. Баку, 1976, № 8, сәһ. 71—79.

ки, шакирдләрнн мүстәгил иши габәгчыл мұәллим вә мәктәб- ләрнн һәјәтына, иш үслубуна мөһкәм дахил олмушдур.

Бүтүн бунлар һәм дә ону кәстәрир ки, Азәрбајҗанын мәк- тәбләриндә тәлимнн, бүтүнләүкдә исә мәктәб тәһсилннн елми-һә- зәри сәвијјәсиннн јүксәдилмәсинә јөнәлдилән кениш вә дәрнн ишләр апарылыр ки, бунлар дә дәрсин тәкмилләшдирилмәсинә, тәлим методларынын јениләшдирилмәсинә, шакирдләрдә мүс- тәгил иш вәрдишләрннн ашыланмасына хидмәт едир.

У Ф Ә С И Л

МӘКТӘБЛИЛӘРДӘ ФӘАЛ ҺӘЈАТ МӨВҖЕЈИНИ ФОРМАЛАШДЫРЫЛМАСЫ

Өлкәнин итисади вә социал инкишафынын индики мәрһә- ләсиндә зәһмәткешләрнн коммунист тәрбијәсиннн даһа да күч- ләндирилмәси вә јахшылашдырылмасы олдуғча бөјүк әһәмий- јәтә маликдир. Сов.ИКП Мәркәзи Комитәси «Идеоложи иши вә сијаси тәрбијә ишинн даһа да јахшылашдырмағ һағғида» програм характерли гәрарында (мај, 1979-чу ил) гаршыја бө- јүк сијаси әһәмийәтли вәзифә—коммунизм гуручулуғунн әсас чәһәси һесаб едилән коммунист тәрбијәсиннн күчләндир- илмәси вә әсаслы сурәтдә јахшылашдырылмасы, фәал һәјат мөвҖејиннн формалашдырылмасынын тәмин едилмәси вәзифәси- ни гојмушдур.

В. И. Ленин һәлә вахтилә кәстәрирди ки, күтләләрнн шүү- рунун инкишафы һәмншә олдуғу кими, јенә дә бүтүн ишимизнн базасы әсас мазмууну тәшкил едир¹.

Партија вә һөкүмәт бүтүн тәрбијә вәситәләриннн сынағдан чыхмыш форма вә методларындан истифадә еләрәк рәһбәрнн бу фикринн даим дәнмәдән јеринә јетирирләр. Һәмнн иш ушағ- лар вә кәнчләр арасында хүсусилә кениш шәкилдә апарылыр ки, бу да, әлбәттә, тәсадүфи дејилдир: чәмијјәтимизнн кәлә- чәк инкишафы онларын тәрбијәсиндән, нечә олмаларындан асылдыр.

Кәнч нәслин тәрбијәси биздә марксизм-ленинизм идејала- ры илә дәрндән силаһланан, һәмнн идејалары һәјәтә тәтбиг етмәјә габил олан, фәал һәјат мөвҖеји тутан коммунизм гуручуларынын һәртәрәfli инкишафына јөнәлдилмишдир. Л. И. Брежнев јолдаш демигдир: «Шәхсијјәти ән чох јүксәл- дән онун һәјәтдә фәал мөвҖе тутмасыдыр, ичтиман борча шүүрлу мүнәсибәт бәсләмәсидир, бу заман онун сөзү илә иши- ннн бир-биринә ујғун кәлмәси күндәлик дәрәниш нормасы олур. Мәһәнн тәрбијәнин вәзифәси белә бир мөвҖе тәрбијә ет- мәкдир»².

¹ Бах: В. И. Ленинн Әсәрләри, 13-чү китәб, сәһ. 376.

² Сов. ИКП XXV гурултайнын материаллары, Азәрбајҗан, 1976 сәһ. 85.

Партија бу мәсәдлә сон иләрдә бир сыра мүнүм гәрарлар гәбул етмишдир. һәмни гәрарлар ичәрсиндә «Идеоложи иши вә сijasи тәрбија ишини даһа да јахшылашдырмаг һагтында» кы гәрар хүсуси јер тутур. Сов.ИКП МК Сijasи Бүросу үзлүјүнә һәмизәд, Азәрбајчан КП МК-нын биринчи катиби һ. Ә. Әлијев јолдаш Азәрбајчан КП МК-нын 1979-чу ил ијулу 17-дә кечирилән пленумунда демишдир: «Чәмијјәтин һәр бир үзүндә јүксәк идејалдыг, әмәја коммунист мүнәсибәти вә социалист мүлкәјјәтинә гәјгыкеш мүнәсибәт тәрбија етмәк, фәал һәјат мөвгәјини формалашдырмаг, әхлагымызын антиподларына гәршы барышмазлыг һисси тәрбија етмәк—бу актуал вәзифәләр коммунист тәрбијәсинә партија рәһбәрлијини күчләндирилмәсини, ишә јарадычы мүнәсибәт, идеоложи тәсирини јени вәситә вә формаларынын, коммунизм гуручулуғунун мүнәсибәт мәрһаләсини тәләбләринә ујғун олан вәситә вә формалары тәләб едир¹.

Сов.ИКП МК-нын гәрарынын тәләбләри илә алағәдар пленум мүнәфиғ гәрар гәбул етмишдир. һәмни гәрарда маариф органларынын вәзифәләри дә конкрет шәкилдә кәстәрлимишдир.

1979-чу илин апрелиндә Бакы шәһәриндә «Фәал һәјат мөвгәјини формалашдырмасы: мә'нәви тәрбијәнин тәчрүбәси вә актуал проблемләри» мөвзусунда кечирилән Үмумиттиғәг елми-практик конфранс бу јолда мүнүм мәрһаләдир. Л. И. Брежнев јолдаш конфранс кәндәрдији тәбрикнидә јазмышдыр: «Партија белә һесаб едир ки, һәр бир адамни һәртәрәfli ичкишафы вә мә'нәвијәтчә камилләшмәси үчүн кениш имканлар јарадылдыгы, коммунизм гуручулуғунун бүтүн саһаләриндә мүнәфиғәјјәтләримизин хејли дәрәчәдә чәмијјәтин идеја-мә'нәви потенциалы илә мүәјјән едилдији јеткин социализм шәрантиндә бүтүн партија тәшкилатларынын, совет вә тәсәррүфат органларынын, һәмкарлар иттиғагы вә комсомол тәшкилатларынын ән мүнүм вәзифәләриндән бири совет адамларыны коммунист идејалдыгы вә јүксәк мә'нәви кәјфијјәтләр руһунда, социалист биркәјашајышы нормаларына чидди әмәл етмәк руһунда, буржуа идеолокијәсинә вә әхлагына гәршы, чәмијјәтә илдә даврашынын вә чәмијјәтимизә јабанчы әдәтләрин тәзәһүрләринә гәршы барышмазлыг руһунда тәрбија етмәк дә ибарәтдир².

Јүксәк тәшкилати, идеја-сijasи вә нәзәри сәвијјәдә кечән конфранс Леонид Иличин бу кәстәриләрини әлдә рәһбәр тутараг, Сов.ИКП МК Сijasи Бүросу үзлүјүнә һәмизәд, Азәрбајчан

КП МК-нын биринчи катиби һ. Ә. Әлијев јолдашы кениш вә долғун мә'рузәсини динләјәрәк Сов.ИКП XXV гурултајынын идеоложи ишә алағәдар ирәли сүрдүјү вәзифәләрини јеринә јетирилмәси саһәсиндә өлкәни партија тәшкилатларынын топландылары зәккин тәчрүбәни үмумиләшдирди, зәһмәткешләрини мә'нәви тәрбијәсини даһа да күчләндирилмәси, совет адамларында фәал һәјат мөвгәјини формалашмасы үзрә елми сүрәтдә әсәсләндирилмиш тәвсијә һазырлады.

Бүтүн буларын әсәсиндә республика Маариф Назирлијини коллекијәсиндә кениш комплекс тәдбирләр планы гәбул едилмишдир ки, республиканын мүәллимләри һазырда онун јеринә јетирилмәси илә мәшғулдулар. һәмни план Сов.ИКП МК-нын идеоложи ишә алағәдар гәбул етдији гәрарын ирәли сүрдүјү тәләбләр, һәбелә мәктәбли кәчләрин коммунист дүнјәкөрүшүнүн формалашмасы, онун мә'нәви сымасы үзрә республикада топланан тәчрүбә әсәсиндә тәртиб олунмушдур.

Һ. Ә. Әлијев јолдаш Үмумиттиғәг елми-практик конфрансында елми чәһәтдән әсәсләндирилмиш мә'рузәсиндә идеоложи ишини мүнүм истиғамәтләри вә вәситәләри сырасында үмумтәһсил мәктәбләринин, мәктәб коллективләринин вәзифәләрини дә кәстәрмишдир. Инсанын, хүсусән ушағларын вә кәчләрин тәрбијәсиндә коллективни ролу чох бөјүкдур. һ. Ә. Әлијев јолдаш һәмни мә'рузәсиндә демишдир: «Образлы шәкилдә десәк, бүтүн Вәтәнимиз милјонларын ваһид әмәк коллективдир, бизим үмуми епимиз, ақләмиз, мәктәбимиздир. бурада совет халгы идеја јеткилији, вәтәндаш јеткилији пилләләри илә данм јүксәлир. Бу исе Коммунист партијәсинин, социализм чәмијјәтинин ән бөјүк навлијјәтидир³.

Һеч бир сүбута ештијач јохдур ки, инсан мәһз коллективдә вар гүввәси илә ишләмәји, мүдрияк дүшүнмәји өјрәнир, јүксәк шүүра јијәлир, јарадычылыг габилитәтин ичкишаф етдирир.

Фәал һәјат мөвгәјини формалашмасында совет мәктәбләри сон дәрәчә мүстәсна рол ојнајыр. һ. Ә. Әлијев јолдаш гејд емишдир ки, «кәч вәтәндаш үчүн әсәс мүәллим совет мәктәби олмуш, олмағдадыр вә олачағдыр. һәмныла орта тәһсил шәрантиндә һәр бир кәч һәјатә мәктәб вәситәсизлә гәдәм гојур—башга јол јохдур. О бурада биләкләрлә бәрәбәр, коллективчилик вә јолдашлыг алифбасын өјрәнир, гондарма мә'нәви сәрвәтләри дејил, һәгиғи мә'нәви сәрвәтләри өјрәнир. Мәктәб кәч оғлан вә гызларә марксизм-ленинизм дүнјәкөрүшүнүн әсәсларыны өјрәдир. Онларда әмәксәвәрлик, буржуа идеолокијәсинә вә әхлагына гәршы барышмазлыг, социалист Вәтәнини мүдәфиә етмәја һазыр олмағ кими кәјфијјәтләр тәрбија едир. Бу да синиф отағи, мәктәб партасы вәситәсизлә кечиб кәлән фәал һәјат мөвгәјинин конкрет јолларыдыр.

¹ һ. Ә. Әлијев. «Идеоложи иши вә сijasи тәрбија ишини даһа да јахшылашдырмаг һагтында» Сов.ИКП МК-нын гәрарынын јеринә јетирмәк саһәсиндә республика партија тәшкилатынын вәзифәләри барәсиндә, Азәрбајжан, 1979, сәһ. 5.

² «Коммунист» газети, 26 апрел 1979-чу ил, № 96.

³ «Коммунист» газети 26 апрел 1979-чу ил, № 96.

Коммунист тәрбијәсинин бу сәһәсиндә, шүбһәсиз, мүнәффә-
гиттәләримиз вардыр. Кәңчләри әмәли ишә, сөзүн кениш ма-
насында, һәјата һазырламағ вәзифәси ғаршыда дурдуғу бир за-
манда тадрис процесини мә'нәви тәрбијә илә кет-кедә даһа дол-
ғун шәкиллә әлағәләндирмәк ләзимдыр»¹.

Үмумијјәтлә, мәктәб идеја-сијаси, мә'нәви, әмәк, естетик вә
физики тәрбијәнин мөһкәм бүнвәрәсини гојур, кәңчләри әмәк
һәјатына һазырлајыр.

Кәңчләрдә фәал һәјәт мөвгәјинини формалашмасынын бү-
нвәрәсини гојулушуна көмәк едән ишини әсас истигамәтләри
вә вәситәләри үзәриндә дајанағ, республиканын мәктәбләриндә
бу сәһәдә топланан тәчрүбәјә нәзәр салағ. Бу мәғсадлә апа-
рылан әсас истигамәтләр мәктәбләрини комплекс гәјдәдә һә-
јата кечирилән идеја-сијаси, әхлаг вә әмәк тәрбијәси, онларын
физики вә естетик чәһәтдән никишафы, бир вәситә кими исә,
һәр шејдән әввәл вә башлыча оларағ тадрис ишләри—шакирд-
ләрин емләрини әсаслары илә сийаһландырылмасы, һабелә
синифдәнкәнар вә мәктәбдәнкәнар тәдбирләр, ичтиман-фәјда-
лы әмәк, шакирдләрин әмәк процесинә чәлб олунамасы вә с. һе-
саб олуноур.

Үмумтәһсил мәктәбләринини бүтүн фәалијјәти, һәр шејдән
әввәл, шакирдләрин тә'лиминә вә сијаси тәрбијәсинә, марксист-
ленинчи идејалар әсасында онларын сијаси шүүрунун вә дүн-
јакөрүшүнүн формалашмасына табе едилмишдир. Шакирд-
ләрдә сијаси билијә марағ һисси, совет һәјәт тәрзинә сәдағәт,
социалст биркәјашајыш гәјдаларына ријазәт етмәк, Вәтәнә
мәһәббәт, коммунист әхлагы принципләринә инам һиссини
тәрбијәси мәктәб партасы архасындан башланыр.

В. И. Ленинни кәңчләрин тәрбијәси илә әлағәдар дедији
«бүтүн тәрбијә, тәһсил вә тә'лим ишини онларда коммунист әхла-
гыны тәрбијә етмәкдән ибарәт олмалыдыр»² сөзләри һамыја
мә'лумдур.

Буларын тә'мин олунамасы үчүн республикада һәр чүр ә-
рури шәрант вардыр. Үмумтәһсил мәктәбләринини кениш шә-
бәкәсини јарадылмасы, үмуми ичбари орта тәһсилни мүнәффә-
гиттәлә һәјата кечирилмәси, мәктәбәгәдәр вә мәктәбдәнкә-
нар мүәссисәләр, бејүк мүәллим вә тәрбијәчиләр ордусунун бү-
түн ишини кәңчләрин коммунист тәрбијәси вәзифәсинә хидмәт
едир. Бурада үмумтәһсил фәиләринини, һәм дә тәкчә һуманитар
фәиләрини дејил, һабелә тәбијәт-ријазәт фәиләринини дә өј-
ранилмәси биринчи дәрәчәли рол ойнајыр.

Мәктәбләрдә бу фәиләрини тадрис јалныз шакирдләри ел-
ми билкиләрдә сийаһландырмағ мәғсади күдмүр, һәм дә онлар-
да коммунист дүнјакөрүшүнүн формалашмасына хидмәт едир.
Бурада да тә'лимни һәјәтлә, коммунизм гуручулуғу илә әлағә-

ләндирилмәси процесинини һәјәтә кечирилмәси биринчи дәрәчә-
ли әһәмијјәт касб едир. Тә'лим, тәрбијә вә тәһсилни әсас вәзи-
фәсини чәкли һәјәтлә бағдылығда көрән В. И. Ленин дејирди:
«кәңчләр коммунизми өјрәнмәләндирләр»¹. Коммунизми исә тә'-
лим, тәрбијә вә тәһсилни һәр аддымда јени чәмијјәт уғрунда
зәһмәткешләрини мүбаризәси илә әлағәләндирмәклә өјрәнмәк
олар.

Ленинин бу көстәришләри Азәрбајҗанын мәктәбләриндә ке-
ниш һәјәтә кечирилер. Буна, һәр шејдән әввәл, Ленинин
идеја ирсинини, Сов.ИКП вә Совет дәвләтинини мүнүм сә-
нәдләринини, ССРИ-нини вә мүттәфиг рестубликаларыни Консти-
тусијаларынын, бејнәлхалғ коммунист һәрәкәтинини материал-
ларынын, Л. И. Брежнев јолдашын мә'рузаларинини вә «Кичик
торпағ», «Дирчәлиш» вә «Хам торпағ» хәтирә әсәрләринини, һа-
белә Азәрбајҗан КП гурултајларынын, Азәрбајҗан КП МК
плениумларынын материалларынын, һ. Ә. Әлијев јолдашын мә'ру-
зәләринини өјрәнилмәси хидмәт едир.

Тә'лимни јени мәзмунуна кечилмәси, марксист-ленинизм
әсасларынын јығчам курсу кими X синифдә хусуси ичтиманјјәт
фәининини, VIII синифдә исә совет дәвләти вә һүғугунун әсасла-
ры фәининини өјранилмәси нәтижәсиндә шакирдләрини Ленинин
идеја ирси илә, партија-дәвләт сәнәдләри илә танышылығы мәк-
тәб тәһсилнини мәзмунуна мөһкәм дахил олушдур.
В. И. Ленинин әсәрләри мәчмуәсини Азәрбајҗан дилиндә бура-
хылмасы (1977-чи ил) бу истигамәтдә апарылан ишләри хејли
асанлашдырмышдыр. һәмни китаб јухары синиф шакирдләринини
столүстү китабы олушдур.

Тарих, ичтиманјјәт, әдәбијјәт дәрсләриндә вә диҗәр фән-
ләрини тадрис заманы В. И. Ленин идејаларынын, һабелә
Л. И. Брежнев јолдашын мә'рузә вә көстәришләринини, партија-
нын сијасәтинини өјранилмәси тә'лимни идеја-нәзәри сәвијјәси-
ни јүксәлдир, шакирдләрдә марксист-ленинчи дүнјакөрүшүн
бүнвәрәсини гојур, онларын идеја-сијаси вә мә'нәви тәрбијәсинә
тә'сир көстәрир. Азәрбајҗанын мәктәбләриндә бу сәһәдә дә
зәнкин тәчрүбә топланмышдыр. Буну конкрет нүмунәләр әса-
сында да көстәрмәк олар.

X синиф шакирдләриндә совет чәмијјәтинини һәјәтиндә
Сов.ИКП-нини рәһбәрәдичи ролунун артмасы барәдә әјдән тә-
сәввүр јаратмағ мүәллимләрини, биринчи нөвбәдә исә, ичти-
манјјәт мүәллимләринини ән мүнүм вәзифәләриндәндир.

Бақы шәһәриндәки 80 нөйрәли мәктәбин мүәллими Ш. Мәм-
мадова һәмни мөвзу үзәрә материалы һәјәтлә мөһкәм әлағәлән-
дирәрәк шакирдләрә бачарыгла чатдырыр. Мүәллимини дәрә
үчүн тәртиб етдији план мөвзунун мәзмунуну, әсасән, әһәтә
едир. һәмни плана диггәт јетирәк.

¹ «Коммунист» гәзети, 26 апрел 1979-чу ил, № 96.

² В. И. Ленин кәңчләр һағгында, Бақы, 1955, сәһ. 293—294.

¹ В. И. Ленин кәңчләр һағгында, Бақы, 1955, сәһ. 285.

Дәрсин планы

1. Чәмијјәтимиздә Коммунист Партијасынын ролунун артымы сәбәбләри.

2. Партијанын коммунизмин мадди техник базасынын јарадылмасы уғрунда апардығы мүбаризәнин бә'зи јекуилары.

3. Сов.ИКП-нин социалист демократијасынын инкишафы уғрунда мүбаризәси.

4. Јени инсанын формалашмасы—партијанын коммунизм гуручулуғунда әсас вәзифәләриндән биридир.

Мүәллим планын биринчи маддәси үзрә ишә чалы сәһбәтлә башлајыр. Шакирдләр өз чаваблары илә Сов.ИКП Программыны өјрәндикләрини нүмајиш етдириләр. Мүәллим шакирдләрин чавабларыны үмумиләшдирәрәк көстәрир ки, партија һәјәтә кечирилән бүтүн тәдбирләрин социализмин мөһкәмләзмәсинә нә дәрәчәдә хидмәт етдијини нәзәрә алараг, өлкәнин, бүтүн дәвләт тәшкилатларынын вә ичтиман тәшкилатларыны рәһбәрәдичи гүввәси кими чыхыш едир.

Бундан сонра мүәллим шакирдләрин диггәтини сијаси рәһбәрлик вәзифәләринә, бизин күнләрдә истегсалын инкишафына, коммунизмин мадди-техник базасынын јарадылмасына јөнәлдир.

Ш. Мәмәдова коммунизм гуручулуғунун әсас вәзифәләри илә—Сов. ИКП Програмында, XXIV вә XXV гурултајларын гәрарларында, Л. И. Брежнев јолдашын мә'рузәләриндә, хүсусилә ССРИ-нин 50 илји, Октјабрын 60 илји, ССРИ-нин јени Конститусијасынын ләјиһәси һаггындакы мә'рузәләриндә вә с. әкс етдирилән һәмин вәзифәләрдә әввәлки дәрсләрдә тәнимш олмуш шакирдләрин адыглары билијә бачарыгла истинад едир.

Дәрс планынын икинчи маддәси үзрә иш заманы мүәллим халгын мадди рифаһ һалынын јакшылашдырылмасы бәрәдә шакирдләрин Сов.ИКП МК-нын XXIV вә XXV гурултајларына һесәбат мә'рузәләриндән өјрәндикләри билијә мүрачнәт едир.

Мәвзунун галан суаллары үзрә дә тәхминән бу планда иш апарылыр.

Ш. Мәмәдованын ишиндә характерик чәһәт бундан ибарәтдир ки, о, илк мәнбәләрин мәзмунунун тәһлилинә чидди фикир верир, өјрәнилән билијә истинад етмәклә мүасир һадисәләрин дүзкүн тәһлилинә чалышыр.

О, Ленин рајонунун әмәк ветеранларындан вә гочман коммунистләриндән олан Н. Рыжованын вә Мәмәдәли Абдуллајевин һәјәт нүмунәләриндән мөһәрәтлә истифадә етмишдир. О, мәктәбә Сов.ИКП XXIV гурултајынын нүмајәндәси Д. Јагубову да да'вәт етмишдир. Мүәллим дәрсә һазырлашаркән Азәрбајҗан КП Ленин рајону партија кабинетинин сәнәдлә-

риндән, архив материалларындан, дәври мәтбуатдан, рајондакы С. М. Киров адына заводун Шәрәф китабындан вә с. истифадә етмишдир.

Бүтүн бунлар исә дәрсин мәзмунуну зәркинләшдирмиш, өјрәнилән материалын һәјәтлә әлағәсини вә онун шакирдләр тәрәфиндән даһа јакшы мәнмисәнилмәсини тә'мин етмишдир. Мәһз бу бахымдан тәсадүфи дејилдир ки, Ш. Мәмәдованын шакирдләри ичтиманјјат дәрсләринә бөјүк мараг көстәрир, тәдрис процесиндә фаал иштирак едир, өлкәнин ичтиман-сијаси һәјәтиндән һәртәрәfli хәбәрдар олдуғларыны көстәрирләр.

ССРИ тарихи дәрсләриндә шакирдләрин идеја-сијаси тәрбијәси саһәсиндә тәчрүбәсиндән бәһс едәркән Ш. Мәмәдова јазыр: «Кечдијим һәр бир дәрсдә она инал олмаға чалышырам ки, шакирдләр өз аталарынын ишини давамәтдиричләри кими Вәтән вә халг гаршысындакы борчларыны дәриндән дәрк етсинләр».

X синифдә ССРИ тарихиндән «Совет кәңчләри аталарынын јолу илә кедирләр» мәвзусунун өјрәнилмәси заманы мүәллим шакирдләрә һәмин мәсәлә илә әлағәдар өз фикирләрини билдирмәләрини тәклиф етмишдир. Мәктәбликәр бу тапшырығы һәвәслә јеринә јетирмиш, фикирләрини «Аталарымызын јолу—бизин јолумузду», «Сиз социализм чәмијјәтини гурмусунуз, биз исә коммунизм гуруруг» вә с. башлыглар алтында јазылы шәкилдә тәгдим етмишләр. Тәгдим олунан 70 белә ишдән бир нечәсинә нәзәр салаг. Будур, Ајаз Қаримовун јазысында охујуруг: «Мән бүтүн совет кәңчләри кими коммунизм гуручулуғунда иштирак етмәк, халгыма мүөјјән фәјда вермәк вә атабабаларымызын ишини давам етдирмәк үчүн өз һәјәтимын мә'насыны әмәкдә көрүрәм. Мән дә Павел Қорчакин, БАМ-ын гуручулары кими гәһрәманлыг көстәрмәк истәјирәм. Биз өз вәзифәмын чох јакшы баша дүшүрүк: аталарымызын ишини давам етдирмәк! Гој һамы билсин ки, совет кәңчләри буна гәлдирдир».

Видади Гәдимов исә фикрини белә ифадә етмишдир: «Биз комсомолчулар кәрәк елә јашајыб-јарадаг ки, кәләчәк нәсил бизин ишимизи көстәриб фәхр вә гурур һисси илә дејә билсин: Совет адамлары—бизин сәләфләримиз азадлыг бәјрағын, сәадәт бәјрағын јүксәкләрә гәлдирмаг үчүн фәдакарлыг көстәрмишләр».

Кәңчләрин бу фикирләри онларын газандығлары билдикләрини сијаси әгидәјә чеврилдијини көстәрир ки, бу да чох мүһүм вә зәруридир.

Баша бир нүмунәјә диггәт јетирәк. Кировабад шәһәриндәки 4 нөмрәли мәктәбин тарих вә ичтиманјјат мүәллимләринин, о чүмләдән Ч. Әскәровун (о һәм дә мәктәбин директорудур) әлдә етдији тәчрүбә дә нәзәри чәлб едир. Онларын дәрсләри идејалылыгы, дәрин елмилији, методик вә мөнтиги чәһәтдән дүзкүн гурулмасы илә фәргләнир. Мәсәлән, Ч. Әскәров X си-

нифда ичтиманјатдан «Сосиализмда миллэт ва халглар» мөвзусуну кечәркән оңу шакирдләрни авваллар элдә етдикләри билеклә бачарыгла алагәләндирир. «Ленин милли сijasәти» аңлајышын шакирдләрә даһа дәриндән мәнимсәтмәк мәгсәдилә мұаллим онларны ССРИ тарихи вә Азәрбајжан тарихиндән өјрәндикләри мұвафиг мөвзуларә истинад едир, авваллар мәнимсәнилән мөвзуларә алагә јарадыр. Ичтиманјат үзрә мәшғәләләр, бир гајда оларәг, јахшы төһнiz олунмуш тарих кабинетиндә кечир. Кабинет К. Марксын, Ф. Енкелсин, В. И. Ленинни, Л. И. Брежневни әсәрләри, Сов.ИКП-нин сәнадләри, зәрури әјани вәсантләр, тәлимни мұасир техникә вәситәләри илә зәнкн төһнiz едилмишидр. Дәрсләрдә мұхтәлиф статистика мә'луматларындан, сәнадли материаллардан кениш истифада олунур. Бүтүн булар исә дәрсин идеја-сijasәти сәвијјәсини јүксәлдилмәсинә көмәк едир¹.

Республиканын мәктәпләриндә чалышан дикәр тарих мұаллимләрини дә ишндә диггәти чәлб едән мұсбәт чәһәтләр чохдур. Бу чәһәтдән Мартуни рајонундакы Гиши кәнд орта мәктәбинин тарих мұаллими Р. Саакјанын фәалијјәти даһа характерјакдр. Дәрсин идеја-сijasәти сәвијјәсини јүксәлтмәк, онун тәрбијәдичи функцијасыны күчләндирмәк, шакирдләри ичтиман вә әмәк һәјәтиндә фәал иштирак етмәјә һазырламаг мәгсәдилә о, бир гајда оларәг, дәрсләриндә тарихи сәнадләрдән, Сов.ИКП Програмындан, партија гурултајларынын гәрарларындан, Бөјүк Октябр сосиалист ингилабынын 50-чи вә 60-чы илдөнүмүнә аңд олан материаллардан, В. И. Ленинни анадан олмасынын 100 иллији, ССРИ-нин 50 иллији илә алагәдар кечирилән бирләшмиш јубилеј сессijasәсини материалларындан, ССРИ-нин јени Конститусijasәсиндән, Л. И. Брежнев јолдашын мә'рузәләриндән вә с.-дән кениш вә јарадычылыгла истифада едир. Р. Саакјан кечдији һәр бир дәрс үчүн өлкәнин һәјәтиндән, коммунизм гуручулуғу тәчрүбәсиндән инандырычы фактлар сечир, өјрәнилән мөвзуу онларә алагәләндирир. Онун шакирдләри тәдрис материалларыны дәриндән мәнимсәјир, чәмијјәтин ичкишафы илә алагәдар мәсәләләри ајдын дәрк едирләр.

Бу мәктәбдә ичтиманјат вә тарихин тәдрисинин идеја-елми сәвијјәсини јүксәлдилмәси үчүн, шакирдләрин билекләрини дәринләшдирилмәси үчүн, сijasәти әдәбијјат үзәриндә мұсбәт иш вәрдишләри јаратмаг үчүн В. И. Ленинни әсәрләриндән, Сов. ИКП, һәмчинин коммунист вә фәһлә һәрәкәти сәнадләриндән кениш истифада саһәсиндә зәнкн тәчрүбә топланмасы да диггәти чәлб едир.

Мұаллимләр ичтиманјат курсунун бир чох нәзәри мәсәләләрини истеһсалатын практик фәалијјәти илә бачарыгла алагәләндирирләр. «Тәсәррүфәтчылығын вә истеһсалатын идарә

едилмәсини сосиалист системн» мөвзусунун кечилмәси буна мисал ола биләр. Буунла алагәдар оларәг, шакирдләр М. Д. һүсәјнов адына Кировабәд халча комбинатына кедир вә бу мәсәләләри өјрәнирләр: 1. Комбинатда гәнаәт режими нечә һәјәтә кечириләр? 2. Тәсәррүфәт һесабынын маһијјәти. 3. Маја дәјәри мәсәләләри: а) маја дәјәринин ашағы салынмасы јоллары; б) маһсулуи кејфијјәтинин јахшылашдырылмәси угрунда мұбаризә. 4. Мәһфәт вә рентабеллик: а) маһфәтин артырылмасы јоллары; б) артым көстәричиләри; в) маһфәтин бөлүшдүрүмәси; г) рентабеллик нормасы.

Дәрсләрдә нәзәри билекләри һәјәтлә, коммунизм гуручулуғу илә алагәләндирилмәси, шүбһәсиз ки, шакирдләри билек дәрәсини артырыр, дәрсин идеја-нәзәри сәвијјәсини јүксәлдир¹.

Тарих-ичтиманјат дәрсләринин һәјәтлә, коммунизм гуручулуғу тәчрүбәси илә алагәләндирилмәси шакирдләри дунјакөрүшүнү кенишләндирир, дәрсин идеја-нәзәри сәвијјәсини јүксәлдир.

Һаггында сөһбәт кедән проблемни һәлли илә дикәр фәни мұаллимләри—физиканы, химјаны, ријазијјәти, биолокијаны, чоғрафијаны тәдрис едән мұаллимләр дә мәшғул олурлар. Онлар да дәрсләрини һәјәтлә, коммунизм гуручулуғу илә алагәләндирир, шакирдләрә јери кәлдикчә јени елми мә'луматлары чатдырыр, онларын рол вә әһәмијјәтиндән сөһбәт ачырлар. Бақы шәһәриндәкн 30 нөмрәли мәктәбин биолокија мұаллими З. Ј. Измајлованын тәчрүбәси бу чәһәтдән парлаг нүмунә ола биләр. О, мајлованын тәчрүбәси бу чәһәтдән парлаг нүмунә ола биләр. О, демәк олар ки, һәр бир дәрсин мәзмунуну мұхтәлиф әдәбијјатдан—елми, елми-күтләви әдәбијјатдан кәтирилән материалларла зәнкнләшдирир ки, булар да шакирдләри диггәтини чәлб етмәклә, өјрәнилән материала онларда мараг ојатмағла, онларын билијини дәринләшдирмәклә мұаллимә көмәк едир. Мәсәлән, V сннифдә «Күбрә» мөвзусу өјрәнилән заман о, үзви вә минерал күбрәләр барәсиндә әсәс билекләр һаггында мә'лумат вермәкдән алағә, биткиләрин бој артымынын стимулјаторлары һаггында да мә'лумат верир. О, електрик бошалмаларындан вә биткиләри бој артымынын радиоактив стимулјаторлардан бәһс едән «Гығылчым вә сүнбүл» мәғаләсиндән бир парча охујараг, јени материалын мәзмунуну асан баша дүшүлән шәкилдә шәрһ едир.

IX сннифдә «Тәсвири ботаниканын вә зоолокијанын ичкишафы» мөвзусуну кечәркән З. Ј. Измајлова «Природа» журналындакы «Һербари—систематик вә чоғрафи ботаниканын әсәси» дыр, «Елми коллексија вә музејләр нәјә ләзимдыр» вә с. материаллардан истифада едир. X сннифдә о, «Зүлаларын био-

¹ Э. Әскарәв. Тарих вә ичтиманјатын тәдриси сәвијјәсини јүксәлдилмәси мәсәләсинә дикәр. «Тарих, ичтиманјат, чоғрафија», Методик мөчмү, № 1, 1976, сәһ. 18—21.

¹ Бах: «Советскаја педагогика» журналы, 1973, № 1, сәһ. 25.

синтези» мөвзусуну кечеркөн «Кенин модели», «Молекуллар биолокижанын жени наилијјетлери», «Кенин иши неча танзим олунур» магалалариндан истифада едир ва с.

Муаллим алава адабијјатдан истифада етмекле бүтөөлүкдө биолокија курсуну, һабелә онун ајры-ајры мөвзуларыннын аһәмијјетини усталыгла шәрһ едир, хүсусән тәбәбәт, кәнд тәсәррүфаты, космонавтика саһәләриндә мүхтәлиф елми проблемләрин һәллини ишыгландырыр. Бундан башга, муаллим биолокија курсуну күндәлик һәјәтлә алагаләндирир. Мәсәлә, IX синифдә о, сон палеонтологји тапынтылардан, ембриолокијанын инкишафындан ва с.-дән данышыр. Програм материалларыннын өјрәнилмәсиндә муаллим тәдгигатчылыг методундан истифада едир, тәчрүбәләр гојур, алава адабијјата мүрачһәт едир. Бүтүн булар шакирдләрдә фәһнә дәрһи мараг, өјрәнилән материалла әсәсли таныш олмаг арзусу јарадыр.

Күрдәмир шәһәриндәки I нөмрәли мәктәбин дәрһин һәјәтлә алагәси. һабелә пәпәјә истигамәтләндирмә үзрә системәтик иш апаран чографија муаллими А. Бахшијевин дә әһкинн вә мараглы тәчрүбәси вардыр. О, «Болшевик» совхозунун, республика памбыг-тохучулуг стансијасынын вә рајонларындакы шәрәб заводунун габагчыл, адды-санлы әмәк адамлары илә мөһкәм алагә сахлајыр, шакирдләрин тәлимини һәјәтлә јакынлашдырмага, бүкүнкү һәгигәтләримизлә, наилијјәтләримизлә алагаләндирмәјә сәј кәстәрир. А. Бахшијев габагчыл фәһлә вә колхозчулары вахташыры мәктәбә дәвәт едир, мүәссисәләрә экскурсијалар кечирир, дикәр әһәмијјәтли тәдбирләрә кениш јер верир, бу тәдбирләри програм тәләбинә үјгүн олараг әввәлчәдән планлашдырыр. Шакирдләр доғма рајонларынын мүәссисәләри, онларын тәмајүлү, тәһниси һабелә техноложји просесләри илә таныш олур, бу вә јә дикәр мүәссисәнин халг тәсәррүфатынын инкишафындакы ролуну өјрәнирләр. А. Бахшијев јолдашын чалышдыгы мәктәбин мәзууларынын хејли һиссәси доғма рајонларында галыр, колхоз вә совхозларында чалышмагла өз ата-аналарыннын ишини давам етдирирләр.

Гасым Исмајылов рајонундакы Хојлу кәнд орта мәктәбин физика муаллими Низами Данијевин тәчрүбәси дә дигтәти чәлб едир. О, дәрсләриндә шакирдләри кәһини физикадан өјрәнилән һадисә вә ганууларын техникада, истеһсалатда тәтбиғи илә таныш едир, һәм дә онларда мүстәғил јарадычы ишә, мүәсир физиканын мүрәккәб проблемләринә мараг ојадыр. Муаллим мүхтәлиф пријом вә методлар вәситәсилә шакирдләрә әтраф алава дигтәтлә изәр салмагы, баш верән һадисәләри тәһлил етмәји вә гүјмәтләндирмәји, идраки вә практик мәсәләләр һәлә етмәји өјрадыр.

Бакы шәһәриндәки 60 нөмрәли мәктәбин биолокија муаллими С. А. Злотинанын тәчрүбәси дә биз севиндирир. Өз фәһнинин тәдриси заманы о, кечдији мөвзулары һәјәтлә, шакирдләрин шәхси тәчрүбәләри илә алагаләндирмәјә чидди фикир

верир. «Тохум сәпини» бөлмәсини өјрәнилмәси заманы муаллим шумун дәрһилијјини тохумун чүчәрмәсинә тәсирини шакирдләрә әјани шәкилдә кәстәрир, јүксәк мәһсул әлдә етмәк үчүн әкенин агротехники гәјдәларына даир билијә јијәләнмәјин тәрурилијјиндән баһс едир. һүчәјрәләрин гурулушуну изаһ едәркән о, шакирдләрә микроскопдан истифада етмәји, мүшаһидә үчүн мүстәғил материал һазырламагы вә с. тапырыр, кикијена үзрә материаллары мәнһисәдәркән мәктәбләрә илк тибби јардым кәстәрмәк вәрдишләри ашылајыр.

Булар дәрһин даһа мәзмунлу вә мараглы кечмәсини, алашмыглы олмәсини тәһнин едир, ичтиман һәјәтин вә тәбиәтин объектив ганууларынны вә елми керчәклији шакирдләрә кәстәрир, мәктәбләринин дүјәкөрүшүнүн формалашмәсинә кидмәт едир, онларда ичтиман һадисәләри вә тәбиәт һадисәләрини мүстәғил тәһлил етмәк вәрдишләри ашылајыр.

Бу бахымдан республиканын мәктәбләриндә чалышан рус дили муаллимләринин дә мәзмунлу, әһәмијјәтли тәчрүбәси вардыр. Бакы шәһәриндәки 34 нөмрәли мәктәбин рус дили муаллими Г. Н. Сорокина «Јарадычы ахтарыш мүнәффәғијјәтин рәһнидир» адлы магаләсиндә шакирдләрин 80—90 фәһзини гејри-рус милләтләриндән олан ушагларын тәшкил етдији рус мәктәбләриндә рус дили муаллимләринин ишинин чәтилијјини гејд едир вә онларын әсәс вәзифәсини «шакирдләрин јазылы вә шифаһи иттигидә даһа характерик олан сәһләри там ашкар етмәк, үмумиләшдирмәк вә арадан галдырмаг үчүн радикал үсуллар тапмагдә» көрүр. Бууула бәрәбәр, о өз фәһнинин тәрбијәдичи функцијасыны да унутмур. Г. Н. Сорокина јазыр: «Дил садәчә олараг үсијјәт вәситәси дејилдир. Онун сон дәрәчә кениш психоложи тәсир вә тәрбијә имканлары вардыр. Сөз гүдрәтли емоционал тәсир күчүнә маликдир. Тәсадүфи дејилдир ки, һөкмдарлар шаирләрдән һәминә горхмуш, еһтијат етмишләр».

Рус дили дәрсләринин бөјүк тәрбијәви әһәмијјәтинин кәстәрән Г. Н. Сорокина өз ишини јүксәк сәвијјәдә гурмајан, вәзифәсинә мәс'улијјәтлә јанашмајан муаллимләри һағлы олараг тәнгид едир вә билдирир ки, онлар «рус дили дәрсләрини чох вахт јалныз грамматика дәрсләри кими баша дүшүрләр. Муаллим «Бу күн һава јакшыдыр» типли бош, мәзмунсуз чүмләләрә мүрачһәт етдикдә бөјүк сөз «чансызлашыр, грамматик гәјдәнин өјрәнилмәси вәситәсинә чеврилир».

О, рус дили муаллимләринин идрак вә тәрбијәви характерли јүксәк сәвијјәдә һазырланмыш дидактик материалла олан еһтијачындан данышаркән, јени дәрслији, бу дәрслик фәјдалы информәсијалар вермәјә чәһд кәстәрсә дә, бурада верилән нүмунәләрин әкәсәријјәтинин тәбиәт тәсвиринә һәср олунмәси үчүн һағлы тәнгид едир. Доғрудур, Сорокина бууула һеч дә тәбиәт тәсвиринин әлејһинә чыхмыр. Ләкин о, дәрслијин һаддиндән

артыг «тəбиəт тəсвириəə анд мəтилəр» вə иллүстрасияларла долдурулмасынын өзүнү доғрултмадығыны көстəрир вə əлəвə едир ки, биз букүнкү рус дили дəрслəриндə шакирдлərə јени, актуал мəлүматлар чатдырмалы, онлары елмин, истəһсалын, əдəбијјат вə инчəсəнəтин əн јени навијјəтлəri илə таныш ет-мəлијик. Мəһз бу јолла мұаллим ушағын дүңјəкөрүшүнү ке-нишлəндирмəк, һисслəрин тəрбијəси илə мəшғул олмəг, ушағ-ларын көзү гаршысында јени əлəм ачмəг имканы əлдə етмиш олар. Бу фикрин сүбүтү үчүн мұаллим өз тəчрүбəсиндəн хейли марағлы нүмунəлэр кəтирир.

Г. Н. Сорокина бурада јазы ишлəринин ролундан да бəһс едир. О, сəрбəст мөвзуда ишə јазылара даһа кениш јер вер-дијини билдирир. Мұаллим тəклиф едир ки, ишə үчүн, мəсə-лən, «Вəтəн нəдəн башлајыр», «Һеч ким унудулмамыш, һеч нə јаддан чыхмамышдыр», «Анамн əллəri», «Мəним доғма Вə-тəним» кими мөвзулар верилмəлидир. Чүнки белə мөвзуларда ишə ишлəri адəтəн, «сəмими, емосионал əһвали-руһијјə илə долү» олур.

Мұаллим шакирдлəрин јарадычылығ ишнə, онларын тəд-гигатчылығ элементлəриндəн истифадə етмəлəринə дə фикир верир. Мəсəлən, о, шакирдлərə тапшырыр ки, онлар дүгəт вə дикəр мұвəфиг материаллар вəситəсилə мұхтəлиф дөврлəрдə ишлənən бə'зи пул ишарəлəринин адларынын мəншəјини өјрөн-синлэр, јахуд идеоматик ифадəлэр, сабит сөз бирлəшмəлəri топласынлар.

Г. Сорокина гејд едир ки, рус дили дəрслəринə бу чүр ја-нашмə кечилən дəрслəрин һəм тəһсил, һəм дə тəрбијə чəһəт-дən сəмərəсини артырыр, онлары бөјүмəкдə олан нəслин тə-лим-тəрбијəсиндə əвəзсиз вəситəјə чевирир. Лəкин буна бир шəртлə, шакирдлərə тəгдим олунан һər бир сөзүн дəрин вə мүдрик мəзмун дашымасына фикир вермəк шəрти илə нəнə ол-мəг мүмкүндүр!

Бакы шəһəриндəки 148 нөмрəли мəктəбин рус дили вə əдə-бијјаты мұаллими Т. Д. Бородина тəдрис етдији фəнини иде-јə-елми сəвијјəсини јүксəлтмəк мəгсəдилə дəрсдə өлкəшүнаслығ материалларындан истифадə үзрə зəнкин тəчрүбə топламышдыр. О, он илдən артыгдыр ки, бу проблем үзəриндə ишлəјир.

Мұаллимнн узуниллик тəчрүбəси көстəрмишдир ки, бу сə-һədə дəрнəк мəшғəлəлəриндə комплекс характерли мөвзула-рын, мəсəлən, «Рус—Азэрбajчан əдəби алағалəри», «Республи-камызын кечмиши вə мұасир һəјатынын бəдин əдəбијјатда тəсвири», «Азэрбajчан əдəбијјаты вə инчəсəнəтиндə Ленин сурə-ти», «26 Бакы комиссары Рус вə Азэрбajчан əдəбијјатында» вə с. мөвзуларын өјрөнилмəsi даһа сəмərəли нəтичə ве-рир.

Т. Д. Бородина мəшғəлəлэр үчүн мөвзу сечəркən онларын һəм марағлы, һəм дə шакирдлəрин јаш хүсусијјəтлəринə вə марағларына ујғун олмасыны да нəзərə алыр. О, бөјүк, санбаллы бир мөвзу үзрə иши бүтүн ил боју апарыр. Мəсəлən, VI синифдə «Бакы шəһəринин Ленин рəјонунун кечмиши вə мұасир һəјаты» мөвзусу бир ил мүддəтиндə өјрөнилмишдир. Бүтүн тəдрис илн боју мұаллим рус дили дəрслəринин мұхтəлиф мəрһəлəлəриндə тəһлил үчүн шакирдлərə өлкəшүнаслығ характерли материаллар тəгдим едир. «Фели сифəт» мөвзусуну кечəркən о, мəктəблilə-рин диггəтинн М. Горкинин «Советлэр Иттифағы» очеркинə јөн-əлдир вə шакирдлəri Бакы нефт сənəјесинин, о чүмлəдən Ленин рəјонунун, Разин адына гəсəбəнин кечмиш тарихи илə таныш едир. Дəрсдə Бакы нефтчилəринə Ленинн көстəрдији бөјүк гəјыны əкс етдирən сənəдлэр көстəрилир, Ленин һағ-ғында, гəһрəман нефтчилэр һағғында бир чох марағлы мате-риаллар нүмəјиш етдирилир.

Бунларын шакирдлəрин идејə тəрбијəсинə нечə тə'сир ет-мəsi онларын јаздығлары ишлəларын мəзмунундан əјди мө-рүшүр. X синиф шакирди Наташа Уракинанн «Ленин вəсви-јəтлəri илə» мөвзусунда јаздығы ишəјə нəзэр салағ. Шакирд ишə үчүн М. С. Ордубадинин ашағыдакы мисрəларынн эпи-граф сечмишдир:

Афағы ағладырса да тə'сир-натəмин,
Асуда јат, бу ивəт илə сəрсилмəз аламин.
Малјон гəбəрли ал чичəк этсин мəзəрмə,
Өлүмүш бəдэн, фəгəт əбди бир шүрүнə,
Алєғ үрөклər олмəјə мөвгүлə кəмијəб,
Рүһун да, һəјкəлиң да, мəзəрын да иғтилəб!

Мұхтəлиф мəнбəлərə истинад едən шакирд Бакы шəһəри-нин, Ленин рəјонунун кечмишини вə индисини кениш вə дүзкүн тəсвир етмиш, фикринн исə белə тамамламышдыр: «Разин ады-на гəсəбə (Ленин рəјонунда фəһлə гəсəбəси вə рəјонун мəр-кəзи) инди шəһəрдən əслə фəрглənмир. Окун чохмəртəбали һүн-дүр јашајыш евлəri, хəстəхана вə мəктəблəri, мəдəнијјəт еви вə ушағ бағчалары, мəншəт хидмəти комбинаты вардыр. Бакы нефт техникуму да бурада јерлəшир. Гəсəбə башдан-баша ја-шыллыға гəрг олмушдур. Бир сөзлə, Ленинн арзулары там һəјатə кечмишдир».

Өлкəшүнаслығ иши VII синифдə дə планлы апарылыр. Бу-рада башға бир мөвзу— «26 Бакы комиссары Рус вə Азэр-бajчан əдəбијјаты вə инчəсəнəтиндə» мөвзусу өјрадилир.

Т. Д. Бородина јазыр: «26 Бакы комиссары—мұхтəлиф мил-лəтлəрин нүмəјəндəлəri һағғында материал шакирдлəрдə Азэр-бajчан пролетар синфинн рəһбэрлəринə мəһəббəт вə һөрмəт һиссинн ашыланмасына, онларда коммунист дүңјəкөрүшү-нүн формалашмасына, бəјналмилəлчилик һисси тəрбијəсинин икишəфəна кəмəк едир».

¹ Бак: Русский язык и литература в Азербайджанской школе. Методи-ческий сборник, 1976, №3, с. 36—41.

О, јухари синифләрде өз дәрсләринини әдәбијатдан јерли материалларла алағәләндирилмәсинә даһа чидди фикир верир. Мәсәлә, В. В. Мајаковскинин јарадычылығыни өјрадәркән мүәллим шаирни 1926-чы илдә Бақыда фәалијјәт көстәрән «Баһар» вә «Гызыл гөләмләр» групу үзвләринини гаршысындакы чыхышы әсәсиндә онун сәнәт һаггындакы фикирләрини, һабелә јазычы Камскинин хатирәләрини дә мәктәбләрә чатдырыр.

Серкеј Јесенинин јарадычылығы өјрәниләркән шакирдләр онун Бақы ше'рләри илә дә таныш олур. 26 Бақы комиссары һаггындакы поемасыны охујурлар. М. Горкинин јарадычылығыни өјрәнилмәсн заманы исе өлкәшүнәслиг материалларын-дан даһа кениш истифадә олунур.

Т. Д. Бородинә мәғаләсинин сонунда јазыр: «Шакирдләри өлкәшүнәслиг материалларын-дан истифадәјә чәлб едилмәсн нәтијәсиндә онлар һәмни дәврү «дујур», онун әтрини колоритини һисс едиләр.

Беләликлә, дәрсдә өлкәшүнәслиг элементләриндән истифадә социалист идеалларынын, Совет Иттифагынын бүтүн халқларынын бејналмиләл бирлији сәјәсиндә бүтүн өлкәдә, о чүмләдән дә Азәрбајҗанда баш верән дәрин вә көкүлү дәјишиликләрини конкрет материаллар әсәсиндә вә аңлашыглы шәкилдә шакирдләрә чатдырылмасына көмәк едилр.

«Рус-Азәрбајҗан әдәби алағәләри» мөвзәсу исе совет әдәбијатинини милли вә бејналмиләл характерини ачмаға, бүтүн совет халқлары әдәбијатинини бир-биринә јахынлашмасы вә гаршылыглы көмәјини күчләнмәсн просесини, үмуми бејналмиләл мәдәнијјәтимизини јаранмасыны көстәрмәјә хидмәт едилр.

Һәјәтин даһа дәриндән дәрк олунмасына хидмәт едән өлкәшүнәслиг тәдрис-педагожи просесини елә тәшкил етмәјә имкән верир ки, шакирдләрини фикри фәалијјәти тә'мин олунур, онларда тә'лимә марәғ ојаныр, бу исе идрәк фәаллығынын тәрбијәсинә көмәк едилр, шакирдләрини зәкасыны вә емоционал әһвал-руһијјәсини зәкинләшдилр».

Бақы шәһәриндәки 6 нөмрәли мәктәбин директору С. Гулијә вә рәһбәрлик етдији мәктәбин мүәллимләринини шакирдләрини тәрбијәсиндә әлдә етдикләри тәчрүбә үзәриндә дајанарағ вә «шакирдни нечә вәтәндаш олмасы мүәллимдән асылыдыр» мә'лум һәгигәтини гејд едәрәк јазыр ки, мүәллимләр бу мәғсадлә партија гурултајларынын, о чүмләдән Азәрбајҗан КП XXIX гурултајынын материалларын-дан кениш истифадә едиләр. О көстәрир ки, мәктәбин тарих вә чоғрафија мүәллимләри дәрсләрини Азәрбајҗан КП XXIX гурултајы материаллары илә, гурултајда республиканын иттисади вә мәдәни гуручулут ишләрини характеризә едән, һабелә IX бешиликдә республиканын халг тәсәррүфатынын бүтүн сәһәләриндә әлдә етдији нанлијјәтләри көстәрән Н. Ә. Әлијев јолдашын мә'рузәсн сых алағәләндириләр.

Мүәллимләр Азәрбајҗан КП XXIX гурултајынын материалларын-дан нүмунәләр кәтирмәклә, шакирдләрә инандырычы шә-

килдә чатдырырлар ки, Азәрбајҗан КП МК-нын көрдүјү тәдбирләр нәтијәсиндә сон илләрдә, хүгүсән IX бешиликдә һәнки иттисадијјәт сәһәсиндәки узуниллик керилдә сон гојулмуш, һабелә онун инкишафынын елә јүксәк сүр'әтинә һәл олунмуш-дур ки, буву совет Азәрбајҗанынын тарихи көрмәмишдилр. Мүһәрибәдән сонракы илләрдә халг тәсәррүфатынын инкишафына даир бешилик план илк дәфә оларәг бүтүн әсәс көстәричиләр үзрә вахтын-дан әввәл јеринә јетрилмишдилр.

Көрүндүјү ки, республиканын габагчыл мүәллимләри тәдрис материалыны фәнни мәнтигини нәзәрә алмағла мүәјјән систем шәклиндә шакирдләрә чатдырмағ, тә'лимн бизн әһәтә едән мүһитлә, мүәсир һәјәтлә алағәләндирмәк јолу илә дәрсин идеја-өлми сәвијјәсинини јүксәлдилмәсинә һәл олурлар. Тәбидир ки, белә дәрсләри һәм тәһсил, һәм дә тәрбијәни сәмәрәсн јүксәк олур.

Синифдәнкәнар вә мәктәбдәнкәнар ишләр просесиндә шакирдләрини идеја-сијәси, әмәк вә әхләг тәрбијәсинә комплекс јанашмағын һәјәтә кечирилмәсн дә республиканын маариф ишчиләринини хүгүсн диггәт тәләб едән вәзифәләриндәндир. Бу ишини музәј вә клубларын јарадылмасы, әдәби-бәдди ахшамларын кечирилмәсн, диспутларын, охучулар конфрансларынын, адлы-санлы шәхсләрә көрүшләрини, екскурсија, јүрүш, екс-педисијаларын вә с. тәшкили ки, формалары биздә кениш јайылмишдилр. Һазырда мәктәбләримиздә 286 мүхтәлиф музәј—В. И. Ленин музәји, көркәмли партија вә дәвләт хадимләри, тарих, өлкәшүнәслиг, әдәбијјәт музәјләри вә с. фәалијјәт көстәрилр. Бақы шәһәриндәки 160 нөмрәли мәктәбдә олан В. И. Ленин музәјиндә ишләр јүксәк сәвијјәдә апарылыр. Шакирдләр Москва, Ленинград, Улјановск, Казан вә В. И. Ленинни ады илә бағлы олан дикәр шәһәрләрин мәктәбләри илә, рәһбәрини адыны дашыјан мәктәбләрә, өлми идәрәләрә, истәһсалат мүәссисәләри илә, музәјләрә мөһкәм алағә јаратмыш, В. И. Ленинни һәјәт вә фәалијјәти һаггында, Илчнин идејаларынын Азәрбајҗанда һәјәтә кечирилмәсиндә партијанын, коммунистләрини фәалијјәти бәрәсиндә зәннини материал топламышлар.

Вәтәндаш мүһәрибәсинин әфсанәви гәһрәманы, дивизија командири Чәмшид Нахчывански адына республика интернат-мәктәбиндә јарадылан вә Новоросонјскии мәрд мүдәфиәчиләринә һәср олунан «Кичик торпағ» музәји республиканын сәрһәдләриндән узәгларда дә шәһрәт газанмышдилр. Һәмни музәјини сәвијјәсини буиунла изәһ етмәк олар ки, Бақыда тәшкил олунан вә 1978-чи илдә Л. И. Брежнев јолдашын Азәрбајҗанын пајтахтына кәлмәсн мүнәсибәтилә ачылан 18-чи Ордуиун музәји онун базасында јарадылмышдилр.

Һазырда сәји ики минн кечән мүхтәлиф шакирд клубларында дә хәјли иш апарылыр. Булардан бејналмиләл достлут клубларынын, кәнч сәрһәдчиләр, һәрби шәһрәт, милсини кәнч достлары,

атенстлар, «13 yaşлылар», «Һәр шеји билмәк истәјирәм», «Глобус», «Әлван галстуклар», «Марағлы көрүшләр» клубларыны вә башгаларыны көстәрмәк олар.

Сайча миндән чох олан бејналмилал достлуг клубу мәктәпләрдә хүсусилә кенш јайылмышдыр. Бу исә республикамызын әһалисини чохмилләтли тәркибә малик олмасы, онун гәдим бејналмилалчилик әһәләри, биринчи нөвбәдә Бақы фәһлә синфи илә бағлыдыр. Бејналмилал достлуг клубунун үзләри бејналхалг коммунист вә фәһлә һәрәкатынын хадимләри, мәшһур совет сәркәрдәләри, истәһсалат габағчылары, көркәмли алимләр, инчәсанәт хадимләри илә мәктублашыр, әләгә сахлајырлар. Јүз мин нәфәрдән чох шакирд гардаш мүттәфиғ республикаларда вә социалист өлкәләриндә јашајан һәмјашыдлары илә мәктублашырлар.

Сумгајыт шәһәриндәки 13 нөмрәли мәктәбин «Бејналмилал достлуг клубу»нун фәалијјәти нәзәри даһа чох чәлб едир. Һәмми клубун үзләри бејналхалг фәһлә һәрәкатынын көркәмли хадими Ернст Телманын ғызы илә марағлы әләгә јаратмышлар. Клубда әнкин материал топланмышдыр. Буларын ичәрсиндә ән ғијмәтлиси Ирма Телманын өзүнүн мәктубу—магнитофон лент јазысы һесап олуиур.

Јевлах рајонундақы Халдан кәнд орта мәктәбинин коллективи илә Украјна ССР-ни Кировоград вилајәтиндәки Богдановка кәнд орта мәктәбинин мүәллим вә шакирдләри арасындәки достлуг әзәрбајчанлы мәктәбләрини бејналмилал әләгәсини мөһкәмлијинә парлаг субутду. Бу достлугун тарихи марағлы вә әләмәтдардыр. Халдан мәктәбинин изахтаранлары мәктәбин кечмиш директору Сүлейман Мәммәдовун Украјнанын узағ кәндиндә—Богдановкада гәһрәманылығла һәлак олдуғуну мүәјјәнләшдирмишләр. Соира мәктублашма башламышдыр. Богдановкалылар халданлы ушағлары кәндләринә гонағ дәвәт етмишләр. Биркә ахтарыш заманы әзәрбајчанлы мүәллимин гәбри тапылмышдыр. Украјналы мәктәбләрини Халдана чаваб көрүшүнә калиши совет халғларынын унутулмаз достлуг бајрамы илә нәтичәләнишидир.

Ики мәктәбин коллективи арасындақы достлуг инди дә давам едир. Һәр ики мәктәбин шакирдләри өз мүәллимләри илә бир-биринә гонағ кәлир, пионер дүшәркәләриндә әстираһәт едир, бирликдә шакирд истәһсалат бригадаларында, мәктәб с'малатханаларында чалышыр, идман јарышлары, бәдин өз-фәалијјәт коллективләринә бахыш кечирирләр. 1966-чы илдән башлајан һәмми достлуг Украјна вә Әзәрбајчан мәктәбләринин гардашлығ әләсини мөһкәм телләрдә бағлајыр.

Бөјүк Октябрын 60 иллији әрәфәсиндә Әзәрбајчанын Халдан кәндинә богдановлуларла јанашы Москва вилајәтинин Балаших шәһәриндәки 1 нөмрәли мәктәбин вә Ставропол вилајәтиндәки Григоропол кәнд орта мәктәбинин шакирдләри

дә гонағ кәлимишдиләр. Дөрд мәктәбин мүәллим вә шакирдләрини достлугу күндән-күнә даһа дә мөһкәмләнир.

Музејләрин, клубларын вә диқәр шакирд бирликләринин ишиндә мүнһүм ичтиман-сијаси һадисәләр һағғында мәктәбләрини мә'лумат вермәләри дә кенш јер тутур. Бир чох музеј вә клубларын нәздиндә сијаси мә'луматчылар групу јарадылмышдыр.

Республиканын мәктәпләриндә кәнч нәсилдә тапшырылан иш үчүн мәс'улијјәт һисси дашымағ, совет гануиларынын позулмасы һалларына дөзмәмәк, коммунист әхлағынын антиподларына вә диқәр негатив һаллара гаршы мүбариз олмағ саһәсиндә дә бөјүк ишләр апарылыр. Совет дөвләт вә һүгүтунун әсаслары курсунун өјрәнилмәси дә буна хејли көмәк едир. Инди мәктәбләримиздә кәнч һүгүтүнаслар вә милисин достлары клублары, киноуниверситет вә кинофакулталар, лекторијалар, халг университетләри фәалијјәт көстәрир вә кәнчләр арасында һүгүт билликләрини тәблиғ едирләр. Тәчрүбә көстәрир ки, јенијетмәнин јашајыш јерләриндә гәјдә-ғанунун көзләнилмәсиндә, мәктәб аваданлығынын, јашыллығын горуиуб сахланымасында, чөрәјин, сујун, електрик енержисинин гәнәзәтлә ишләдилмәси уғрундақы мүбариздә иштиракы, бир сөзлә, фәал ичтиман фәјдалы фәалијјәти онлары әмәјә алышдырыр, јүксәк әғидәлилик һиссини јаранмасына, ганунун мүәјјән етдији гәјдәјә дүзкүн јанашылмасына сәбәб олур, әзјашлылар арасында ганун позгундуғу һалларынын гаршысынын алынмасына көмәк едир.

Биз шакирдләрини ишә јазыларә Умумиттиғә бахышында иштиракына, ичтиман-сијаси тәдбирләрә— «В. И. Ленин коммунист әхлағынын маһијјәти һағғында», «Әхлағ азадлығы вә мәс'улијјәт», «Азадлығ, шәрәф вә әхлағи ләјәгәт», «Социалист һуманизми», «Буржуа әхлағынын гәнәзәзүлү», «Коммунизм сәи нечә тәсәввүр едирсән» вә с. мөвзуларда кечирилән конференс, мүсабигә вә диспутлара сон дәрәчә бөјүк әһәмијјәт веририк.

Бәри башдан дејим ки, бу ишдә мәктәб комсомол тәшкилатларынын, башда комсомол комитәси олмағла шакирд өзүнүндәрә органларынын бөјүк ролу вардыр.

Мәктәбләрдә фәал һәјәт мөвгәји формалашдырмағ, онларда јүксәк идеја-әхлағи кејфијјәтләр ашыламағ, шакирдләрин дүјәкөрүшүнү кеншләндирмәк ишиндә идман мәктәбләри дә дахығ олмағла сајы 219-а чатан мәктәбдәнкәнар тәрбијә мүәссисәләри дә мүнһүм рол ојнајыр.

Мәктәбдәнкәнар мүәссисәләр пионер достләринини Умумиттиғә үзәр кечирилән «Ленин јолу илә, Октябр јолу илә кедирик» мөвзусундақы бахышында, комсомолчуларын—јухары синиф шакирдләринин Ленин зачотунда, елм вә техника һәфтәсиндә, бәдин өзфәалијјәт олимпиадаларында, фестивалларда, сәркиләрдә, Ленин, партија, Вәтән мөвзуларында апарылан

ниша јазыларда, совет халгынын ингилаби, дөјүш вә әмәк шөһрәти јерләринә јүрүшләрдә фәал иштирак едирләр.

Мәктәбдәнкәнар мүәссисәләрин мадди базасы кетдикчә мөһкәмләнир, фәалијјәти кенишләнир вә јахшылашыр. Өзүнүн мәзmunулу иши вә ушагларын техники, бәдән вә с. јарадычылығынын инкишафынын тәмин едән чохсајлы кабинетләри илә Ј. Гагарин адына Баки Пионерләр вә Мәктәблиләр Сарајы бу чәһәтдән хусусилә фәргләнир. Сарајын фәалијјәти республиканын, һәтта Иттифагын сәрһәдләриндән узакларда белә шөһрәт тапмышдыр.

Нахчыван МССР, Кировабад, Сумгајыт, Агдам, Газах, Агдаш вә с. пионер вә мәктәблиләр сарајы вә евләри дә сон илләрдә өз ишләрини хејли јахшылашдырмышдыр. Оларда пионер вә мәктәблиләрни бәдән өзфәалијјәти даһа јахшы инкишаф етдирилди ки, бу да мәктәбләрдә естетик тәрбијәнин сәвијјәсинин јүксәлдилмәси илә јанашы, һәм дә нәғмә вә мусиги, рәсм вә тәтбиги инчәсанәт дәрсләринин кејфијјәтинин јахшылашмасына, бу саһә үзрә республика вә Загафгазија тәдбирләринин тәшкилинә вә мәзmunулу кечирилмәсинә көмәк едир.

Гардаш Загафгазија республикаларында бәдән өзфәалијјәт фестиваллары, мәктәблиләрни бәдән јарадычылығыны әкс етдиран сәркиләрин вә с. кечирилмәси көзал ән'әнәјә чеврилмишдыр.

Шакирдләрин фәал һәјәт мөвгејинин формалашмасында зәрури олан бәдән тәрбијәси вә идманын инкишафы саһәсиндә дә сон он илдә мүәјјән ирәлиләјиш әлдә едилмишдыр. Бу ирәлиләјиш, һәр шејдән әввәл, директив органларын гәрарлары вә 1974-чү илдә кечирилән республика фәаллары јығынчагынын сајәсиндә газанылмышдыр.

Бәдән тәрбијәси вә идманын мадди базасы да мөһкәмләнир. Идман залларынын сајы инди 754-ә чатдырылмыш, мәктәбләрин әксәријјәти комплекс идман мејданчалары илә тәмин олунушду.

Республиканын мәктәбләриндә бәдән тәрбијәси коллективләринин сајы илдән-илә артыр. Әкәр һәмни коллективләрин сајы 1974-чү илдә 3162 идисә, 1978-чи илдә бу рәгәм 3391-ә чатдырылмышдыр. Башга сөзлә десәк, 229 үмүмтәһсил мәктәбиндә јени бәдән тәрбијәси коллективләри јарадылмышдыр. ӘМҺ комплекс нишанчыларынын һазырлығы да илдән-илә јахшылашыр.

1974-чү илдә республиканын мәктәбләриндә ӘМҺ үзрә 209 мин нишанчы олдуғу һалда, 1978-чи илдә оларын сајы 260 мин олмушду. Үмүмтәһсил мәктәбләринин ихтисаслы бәдән тәрбијәси мұаллими илә тәмин едилмәси проблемни дә мүсбәт һалда олунур. 1979-чу илин январына олан мә'лумата көрә, мәктәбләрдә 5004 нәфәр бәдән тәрбијәси мұаллими чалышмышдыр ки, оларын да 90 фәзинин бәдән тәрбијәси үзрә хусуси тәһсилә вардыр.

Республикада фәалијјәт көстәрән ушаг-кәңчләр идман мәктәбләринин ишиндә дә мүәјјән ирәлиләјиш вардыр. Һазырда 65 белә мәктәб фәалијјәт көстәрир ки, оларда да 678 нәфәр мәшгчи чалышыр. Шакирдләр арасында идман усталарынын сајы 12-јә, усталыға һәмизәдләрини сајы исә 62-јә чатмышдыр.

Јығма командалар үчүн еһтијәт һазырлајан идман төмајүдлү республика интернат-мәктәбинини дә фәалијјәти илдән-илә јахшылашыр.

Лакин бүтүн буларга бахмајарағ, бәдән тәрбијәси вә идманын күтләвиләји үчүн мөвчуд имканлардан там вә сәмәрәли истифада олунмур. Республиканын иглим шәранти бәдән тәрбијәси дәрсләрини илин хејли һиссәсиндә ачығ һавада кечмәјә имкан верир. Бу шәрантдән максимум истифада етмәк ләзымдыр. Мәктәбләрин һамысында комплекс идман мејданчасы јарадылмамышдыр, фәалијјәт көстәрән идман гургуларынын исә мүхтәлиф аваданлығла тәһниз олунмәсинә еһтијәч вардыр. Дәрсләрарасы фәсилә заманы шакирдләрин мұтәһәррик ојунлары күтләви һал алмамышдыр. Мәктәбләрдә мәшгәләләрни башлапмәсинә гәдәр кечирилән сәһәр гимнастикасы вә күнү узадылмыш группларда идман саатлары да мұнтәзәм апарылмыш вә с.

Мәктәбдәнкәнар тәдбирләрин хејли һиссәси республика миғјасында, һәтта даһа кениш миғјасда апарылыр. Шакирдләрин рәсмләри харичи өлкәләрдә, о чүмләдән Франсада, Белчыкада, АДР-дә, Јапонияда вә с. мұвәффағијјәтлә кумәјиш етдирилди. 1970-чи вә 1976-чы илләрдә кечирилән маһны вә рәгс бајрамлары мәктәблиләрнин естетик тәрбијәсинин хејли јахшылашдығыны көстәрди. Доғрудур, бу саһәдә һалә һалә едилмәмиш проблемләр дә аз дејилди. Мәктәблиләрнин естетик тәрбијәси үзрә апарылан ишләрин күчләндирилмәси һәмни проблемларин һаллинин зәрурилијини гаршыја гојур. Буну мәктәблиләрнин фәал һәјәт мөвгејинин формалашмасы да тәләб едир.

Мәктәбләрдә шакирдләрин һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинә дә чидди фикир верилди. Тәкчә бу факты көстәрмәк кифәјәтди ки, 1979-чу илдә «Үфүғдә парылты» вә «Гартал баласы» һәрби-идман ојунларында 261 миндән чох пионер вә мәктәбли иштирак етмишди. Мәктәблиләрнин һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәси саһәсиндә газанылан наһиләјјәтләри һәрби-вәтәнпәрвәрлик ишләри үзрә кечирилән Үмүмиттифағ бахышынын јекунтарына көрә 22 мәктәбин ССРИ Мауриф Назирлијинин, ҮИЛККИ МК-нын вә ССРИ ОАДКЈЧ МК-нын дипломулу, Сумгајыт шәһәриндәки 23 нөмрәли мәктәбин исә «Известија» газетинин мұкафатыны алмасы да сүбүт едир.

Ибтидан һәрби һазырлығын вәзијјәтинин дә јахшылашдырылмасы тејд олунмалыдыр. Доғрудур, бу саһәдә дә бә'ән мәсәләләр, хусусән мәктәбләрин мұвафиг кадрларда там тәмин олунмәмәси һалә нараһатлығ доғурур.

лијјатина даир истәнилән гәдәр мүсбәт нүмунә кәтирмәк олар. Лакин буна ештијач јохдур. Вәзифә, һәр шејдән әввал, бүтүн орта вә сәккизилик мәктәбләрдә күнү узадылмыш группарын јарадылмасына, икинчиси, һәмин группарда тәрбијә ишләринин кејфијјәтинин күчүн тәләбләри сәвијјәсинә галдырылмасына һанл олмагдан ибарәтдир.

Јенијетмәләр арасында баш верән чинајәт һалларына тама-милә сон гојмаг даһа чәтиндир. Бунун үчүн тәкчә тәрбијәчиләрин гүввәсиндән истифадә етмәклә, күнү узадылмыш мәктәб вә группарын ролуну күчләндирмәклә кифајәтләнмәк олмаз. Бу мәгсәдлә бир чох дијәр зәрури тәдбирләр—мәсәлән, педагожи коллективләрлә валидејиләрин әлағәсини мөһкәмләндирмәк, бу ишә бүтүн ичтиманјјәти, хусусилә һәмкарлар иттифагы вә комсомол тәшкилатларыны чалб етмәк, әһали арасында педагожи тәблиғат ишләрини күчләндирмәк, валидејиләрин ушағларын тәрбијәси илә әлағәдәр үзәрләринә дүшән мәс'улијјәти дәрк етмәләринә, ајры-ајры һалларда мәктәбтә валидејиләр арасында олан зиддијјәтләрин арадан галдырылмасына һанл олмаг кими тәдбирләр дә һәјатә кеңирилмәлидир. Бунун үчүн мәктәб валидејиләр комитәсинин дә ишини чаңландырмаг, онларын фәалијјәтинин, мәктәбин аяла илә әлағәсинин мөһкәмләндирил-мәсинә јөнәлтмәк ләзымдыр.

Нәһајәт, ахырда мүвәфғәгјјәтли һәлли, фикримизчә, бөјүк проблемини —шакирдләрдә фәал һәјәт мөвгәјинин формалаш-дырылмасы, онларын коммунист тәрбијәсинин әсәсли сурәтдә јажшылашдырылмасы проблеминин һәллини хејли сүр'әтләндир-мәјә хидмәт едән бир мәсәлә үзәриндә дајанмаг истәрдим. Бу, тәрбијә мәсәләләри үзәр елми-тәдғигат ишләринин даһа да кеңишләндирилмәси вә дәринләшдирилмәси илә бағлыдыр.

Республика Елми-Тәдғигат Педагожи Елмләр Институтунун, хусусилә ССРИ ПЕА-нын бу истиғамәтдә хејли иш көрдүјүнү һеч кәс иккар едә билмәз. Нәғигәтән, тәрбијә проблемәринә һәср едилән хејли китаб вә брошүрәләр нәшр олуномушдур. Бунула белә, һәмин истиғамәтдә көрүлән ишләр даһа да кеңиш-ләндирилмәлидир. Бу барәдә 1979-чу илин октябрында кеңирил-лән идеоложи ишчиләрин Умумиттифаг мүшавирәсиндә Сов. ИКП МҚ Сәјәси бүросунун үзү, Сов. ИКП МҚ катиби М. А. Сусләв јолдаш чох көзәл вә әтрафлы бәһс етмиш, көстәрмишдир ки, мүәсир мәрһаләдә алимләр соснал тәрәғгинин гаршыја гој-дугу ән мүһүм проблемәрин тәдғиги илә даһа сә'јлә мәшғул олмәлидырлар.

Мә'лум олдуғу кими, XXV гурултај көстәрмишдир ки, мад-ди имканларын артмасы илә јанашы оларағ адамларын идеја-мә'нәви вә мәдәни сәвијјәси дә јүксәлмәлидир. Јохса, биздә мешшан, хырда буржуа психолокијясынын тәзәһүрләри өзүнү көстәрә биләр.

Тәрбијә сәһәсиндә чалышан практик ишчиләр алимләрдән бу мүһүм соснал проблемин һәлли јолларына даир дүшүнүл-мүш төвсијәләр көзләјирләр¹.

Бүтүн дијәр мәктәб проблемләри кими бу проблемин дә һәл-линә һәм педагожи мөтбуат, һәм идарәетмәнин әсәсли сурәт-дә јажшылашдырылмасы, һәм мәктәбә рәһбарлик, һәм дә бир чох башға амилләр хидмәт етмәлидир.

VI ФӘСЛ

МӘКТӘБЛИЛӘРИН ӘМӘК ТӘ'ЛИМИ ВӘ ТӘРБИЈӘСИ

Шакирдләрин әмәк тә'лими вә тәрбијәси, онларын пешәјә истиғамәтләндирилмәси мәктәбин мәркәзи проблемләриндән һе-сәб олуур. Бу исә, әлбәттә, тәсәдүфи дејилдир. Онун актуал-лығы инди даһа чидди вә габарыг шәкилдә һисс олуур. Бу, әввәлән, һартәрәфли иккишаф етмиш коммунизм гуручулары-нын һәмин истиғамәтдәки тәрбијәсинин күтләви шәкилдә һәјә-тә кеңирилмәси зәрурилији илә изаһ олуур. Бунун үчүн ССРИ-дә иккишаф етмиш социализмин гәлиб кәлмәси илә әлвәришли, һәм мадди, һәм соснал, һәм дә мәдәни шәрәнт јарадылмышдыр. Икинчи тәрәфдән исә бу, халғ тәсәррүфатынын бүтүн сәһәләри-ни, хусусән мадди истеһсал сәһәсини ишчи гүввәси илә тә'мин етмәк зәрурәти илә: кәнчләрдә фәал һәјәт мөвгәји формалаш-дырмаг, кәләчәкдә өз һәјәт јолларыны мөјјәнләшдирмәкдә он-лара көмәк етмәк, үмуми ичбар и орта тәһсилни һәјәтә кеңирил-мәси илә әлағәдәр сәјм илдән-илә сүр'әтлә артан күндүз орта мәктәбләри мә'зуналарынын һамысыны әмәк фәалијјәтинә чалб етмәк зәрурәти илә шәртләшир.

Кәнчләрин әмәк тә'лими вә тәрбијәсинин партија вә һөкү-мәтин даим диггәт мәркәзиндә олмасы да мәһз бунула изаһ едилир. Сов.ИКП МҚ вә ССРИ Назирләр Советинин «Умумтәһсил мәктәбләри шакирдләринин тә'лиминин, тәрбијәсини вә әмәјә һазырланмасыны даһа да тәкилләшдирмәк һағғында» гәрәри (1977-чи ил) шакирдләрин әмәјә, хусусилә мадди нә'мәт-ләр истеһсалында ишләмәјә, онларын шүүрлу оларағ пешә сечмәјә һазырланмасыны әсәсли сурәтдә јажшылашдырмаг үчүн мәк-тәбин фәалијјәтиндә гәти дөнүш јарадылмасы зәрурилијини көс-тәрмишдир.

Гәрар орта мәктәб мә'зуналарынын мәктәбдә охудуглары мүд-дәтдә елмләрин әсәсләри илә дәриндән сәләһланмалары илә јанашы, халғ тәсәррүфатында ишләмәк үчүн әмәк вәрдишләринә јијәләнмәләринин, мөјјән пешә өјрәнмәләринин дә тәләб едир. һәмин гәрарла әлағәдәр бир сыра практик, елми-тәшкилати

¹ Бил: «Правда» гәзети, 17 октябр 1979-чу ил, № 290.

тадбирларини ҳајата кечирилмаси, ҳусусан бүтүн мактабларини эмек т'лими муаллимлари ила т'мин олунмасы, тадрис муассисаларинини ҳамисинда мувафиг тадрис-мадди базанин жарандылмасы, IX—X синифларда охујан бүтүн шакирдларини дарилашдирилмиш эмек т'лиминә чалб едилмаси таләб олунур. Бундан башга, политехник принциплар асасында, эмек т'лими вәрдишларинин шакирдларини истеһсалат әмәји ила дүзкүн алағаләндирилмаси асасында јени програм, шакирдларини пешәја истигамәтләндирилмасинини ҳајата кечирилмасинини методикасынн һазырламаг, ҳусусилә шакирдлар үчүн дәрслик вә дәрс вәсаити, муаллимлардан өтрү исә мувафиг методияк вәсаитлар бурахмаг таләб олунур.

Әмек т'лими ила алағадар вәзифаларини практик һаллинда бүтүн өлкәдә, о чүмладән республикамызын мактабларинда дә бу ишини тәшкили вә методикасы саһәсинда мүәјјән тәчрүбә топланмишдыр. Һәмин тәчрүбәја әсасланмагла мактаблар ирәли кедә биләрләр.

Бу проблем үзрә сон илләрдә педагожи әдәбијјатда хејли мәғалә дәрч олунмушдыр. Лакин тәәссүф ки, онлар, бәзиларини мүстәсна олмагла, әсәсән, газанылмиш тәчрүбәни ишығландырыр. Һәмин проблеми нәзәри мөһөтдән ишығландырмага чөһд кәстәрмәји биз дә гаршымызда мәғсад гојмуруг. Республикамызда топланан тәчрүбәни кәстәрмәк вә бизә керә мүвәфғәјијјәтли һалли мактабдә тадрис ишинини мүрәккәб нөвү олак эмек т'лими вә тәрбијәсинини практик һајата кечирилмасини јахшылашдырмага имкан верән бә'зи мәсәләләр үзәриндә дајанмаг истәјирик.

Мәлумдур ки, эмек т'лими ибтидан синифлардә самарали башлајыб орта синифлардә дарилашдирилирсә, јухары синифлардә исә там һәчмдә баша чатдырылырсә, даһа јүксәк кәстәричиләрлә нәтичаләнир.

Әмек тәрбијәси о заман самарали нәтичә верир ки, ашағы синифлардан башлајараг бүтүн шакирдлар өз имканларына мувафиг ичтиман-фајдалы әмәклә мәшғул олурлар.

Сон илләрдә I—III синифлардә эмек т'лими саһәсиндә әлдә едилән ирәлиләјиш нәтичәсиндә һәмин синифларини муаллимларини артыг мүәјјән тәчрүбә топланмишлар. Бу, IV—VIII синиф шакирдларинини техника әмек вә кәнд тәсәррүфаты әмәји ила мүвәфғәјијјәтлә мәшғул олмасына јахшы земин һазырламаг бахымындан чох вачибдир. Јери кәлмишкән гејд едәк ки, бурада бүтөөлүкдә бунөврә мәшғәләләрдә тадрис программына мувафиг олараг инсанларын, биринчи нөвбәдә исә шакирдларини вәлидејиларинини мүхтәлиф эмек фәалијјәти нөвләри ила ушағларын илк танышылығынын тәшкили сәјәсиндә гојулур. Муаллимлар шакирдлардә әмәјә вә эмек адамларына мәнәббәт һисси тәрбијәләндирмәја, чәмијјәтин, халғын рифаһы наминә әмәјини фајдалы вә шәрәфли олдуғуну онлара чатдырмага сәј кәстәрирләр. Бир чох мактабларини тәчрүбәсиндән мәлумдур ки,

ушағларын маһа бу синифлардә даһа һәссас олмаларынн нәзәрә алараг, онлардә эмек фәалијјәтинини мүхтәлиф нөвләринә мараг һисси тәрбијәләндирмәк мүмкүндүр. Һәрчәнд, бу марағын сонрлар кәскин шәкилдә дәјишкәнә биләчәјинә дә аз тәсадуф олунмур.

Республика мактабларинини I—III синифлариндә эмек т'лиминини вәзијјәти 1979-чу илин ијун әјиндә Маариф Назирлијинини коллежија ичләсәсиндә кениш музакирә едилмишдыр. Музакирә заманы бир чох мактаблардә (јохлама 24 рајонун 90 орта вә сәккизиллик мактаблариндә апарылмишдыр) эмек т'лиминини программын таләбларини сәвијјәсиндә гурулдуғу ашкар олмушдыр.

Мактабларини хејли һиссәсиндә ибтидан синифлардә эмек т'лими дәрсләри ҳусуси иш отағларында апарылыр, шакирдлар синиф вә ев тапшырығларыны нөвәслә јеринә јетирирләр. Тәәссүф ки, бу вәзијјәти бүтүн мактабларә анд етмәк олмаз. Чүнки мактабларини хејли һиссәсиндә эмек дәрсләри ибтидан синифлардә ашағы сәвијјәдә кечир.

IV—VIII синифлардә эмек т'лими даһа мәғсәдјөнлү шәкилдә апарылыр. Бу, јалныз һәмин синифлардә мәшғәләләри ҳусуси әмек муаллимларинини апармасы ила дејил, һәм дә бу мәғсәдлә мактабни метал вә ағач е'малы үзрә мувафиг е'малатханасынын олмасы, әмәјә хидмәт едән кабинетларини тәшкили ила алағадардыр, һәмин синифлардә шакирдларини мактабни истеһсалат әһатәси дә нәзәрә алынмагла халғ тәсәррүфаты саһәларә, мүхтәлиф пешәләрлә танышылыг имканлары хејли кенишләнир. Бүтүн булар исә мүәјјән пешәја истигамәтләндирмә әһәмијјәти кәсб едир. Программын таләбларинә мувафиг сурәтдә эмек дәрсләриндә мүхтәлиф фајдалы мәмулатларын һазырланмасы тадрис просесинини ән зәрури принциплариндән һесаб олунур. Республика мактабларинини әксәријјәтиндә јухары синиф шакирдларини е'малатханаларда апарылан эмек т'лими мәшғәләриндә кабинет вә лабораторияларын тәһизини үчүн мүхтәлиф вәсаит һазырлајыр, мактаб аваданлығыны тәмир едир, һәми мүссәсә вә тәшкилатларын кичик сифаринларини јеринә јетирир, һәрәкәт едән мүхтәлиф модел вә механизмларини һазырланмасында фәаллыг кәстәрирләр вә с. вә и. в.

Әмек муаллимларини јахшы тәһиз олунмуш е'малатхана вә тәчрүбә саһәлариндән истифада етмәклә шакирдларини мөһкәм билик вә зәрури практик бачарыг вә вәрдишләрлә силаһландырырлар. Онлар эмек т'лиминини едиларини асаслары ила мөһкәм алағәсинини тә'мин олунмасына чидди сәј кәстәрирләр. Мәсәлән, Шәки шәһәриндәки 10 нөмрәли мактабдә тәчрүбәли эмек муаллими Г. Мәммадовун ағач е'малы үзрә эмек т'лими јахшы гурулмушдыр. Һәмин мактабни шакирдларини чертјожларын вә онлар үзрә мүхтәлиф фәни кабинетларини үчүн мәмулатларын һазырланмасыны мүстағил олараг јеринә јетирирләр. Бурада эмек т'лими мәшғәләләри һәндәсә вә расмхәт дәрсләри ила

чох яхшы алагаландириллр. Мәктәбдә һәр ил шакирдләрин әл ишләриндән ибарәт сәржи тәшкил олунур.

Баки шәһәринин Нәсими районундакы 54 нөмрәли мәктәбдә мұвафиг дәрәжә вә алатләрлә яхшы тәһзи олунмуш чидикәрлик вә харратлыг е'малатханалары вардыр. Дәмир е'малы үзрә мәшгәләләр тәчрүбәли мұаллим С. Т. Новрузов апарыр. О, икәри мәсәләләрн шакирдләрин практик ишләри илә усталыгла алагаландириллр, дәрсләрини, јери кәлдикчә, шакирдләрин кимјә, физика, һәндәсә вә дикәр фәнләрдән алдыглары биликләрлә баглајыр. һәмни райондакы 23 нөмрәли мәктәбин мұаллими И. К. Шеблякин дә әмәк тә'лими үзрә апардыгы ишләри мазмунлу гурур.

Губа районундакы Амсар кәнд орта мәктәбинин IV—VIII синиф шакирдләринә кәнд тәсәрруфаты әмәји өјрәдиллр. Практик мәшгәләләр мұаллим О. Мәммәдовун рәһбәрлији алтында мәктәбин тәдрис-тәчрүбә сәһәсиндә кечиллр. Биткиләрин бечәрилмәсиндә шакирдләр биолокија, чографија, кимја дәрсләриндә өјрәндикләри биликләрдән истифада едилләр. Кәнч тәчрүбәчиләр мұхтәлиф биткиләрин инкишафында минерал күбрәләрин ролунә даяр марагалы ишләр көрүрләр. Бу чүр мұсбәт тәчрүбә бир чох мәктәбләрдә, хусусән Нахчыван МССР-ни бир чох мәктәбләриндә, о чүмләдән Ф. Исмајыловун әмәк мұаллими ишләдији Чәһри кәнд орта мәктәбиндә дә топланмышдыр.

Әмәк тә'лими сәһәсиндә мұәјјән ирәлигәјиш дикәр мәктәбләрдә дә вардыр. Лакин бу, һеч дә һәмни проблемин артыг бүтүмлүкдә һәлл едилдији демәк дејилдир. Әмәк тә'лими орта синифләрдә ашагы сәвијядә гурулан һәлә хејли мәктәбимиз вардыр ки, биз онларла кәркин ишләмәли олачагы.

Јухары синифләрдә шакирдләрин әмәк һазырлыгы проблемини көкүндән яхшылашдырмаг мәсәләси даһа кәскинилији илә гаршыда дурур. Доғрудур, бурада дә мұәјјән мұсбәт тәчрүбә вардыр.

Һәр шејдән әввал, шәһәр мәктәбләриндә дәрнләшдирилмиш әмәк тә'лими сәһәсиндә газанылан тәчрүбә үзәриндә дајанаг. Бу, әсәсан 3 формада: а) биләваситә мәктәбләрдә; б) мәктәбләрарасы тәдрис-истеһсалат комбинатларында вә в) мұәссәсәләрин тәдрис сәхләриндә апарылыр.

Бурада өзүнү педагожи һәјәтилијини артыг гәти сүбүт етмиш олан мәктәбләрарасы тәдрис-истеһсалат комбинатлары хусуси рол ојнајыр. Онлар шакирдләрин фәһлә әмәји, мұәсир мұхтәлиф фәһлә пешәләри илә даһа яхындан таныш олмаларына, шүурлу пешә сечмәләринә вә бәјәндикләри ихтисас үзрә практик вәрдишләрә јијәләнимәләринә кениш имкан јарадыр.

Мұбәлитәсиз демәк олар ки, мәктәбләрарасы тәдрис-истеһсалат комбинатларынын јарадылмасы илә совет мәктәби тә'лимин шакирдләрин истеһсалат әмәји илә бирләшдирилмәсинин јени, даһа мұәсәиб формасыны тапмышдыр.

Һазырда республикада 41 пешә үзрә 43200 јухары синиф шакирдини әмәк һазырлыгы алдыгы 58 белә комбинат фаалијәт көстәрлр (онлардан 48-и шәһәрләрдә јарадылмышдыр). Һәр бир комбинатда әмәк тә'лиминин төмәјүлү, һәр шејдән әввал, комбинатын јерләшдији районда (шәһәрдә) сәнәјә, кәнд тәсәрруфаты мұәссәсәләриндә вә хидмәт сәһәсиндә фәһлә кадрларына олан ештијачә мұвафиг мұәјјәнләшдириллр. Бурада шакирдләрин сағламлыгы, марагы, габилијјәт вә бачарыгы дә һазәрә алыныр. Перспектив план үзрә X бешиллијин сонундәк мәктәбләрарасы тәдрис-истеһсалат комбинатларынын сәјини 70-ә чатдырмаг һазәрә тугулумышдыр.

Тәдрис-истеһсалат комбинатларынын вәзифәси һеч дә орта техники пешә мәктәбләри кими шакирдләрә мұәјјән пешә үзрә там фәһлә һазырлыгы вермәк дејилдир. Комбинатларын башлычә мәсәди сечилмиш фәһлә ихтисасы үзрә шакирдләри пешәјә гәдәр һазырламагдан, онлары бу вә ја дикәр пешәни сечмәјә, она јијәләнимәјә кәтириб чыхармагдан ибарәтдир. Лакин буну дә әләвә етмәји ләзим билирик ки, тәчрүбәдә шакирдин тәдрис-истеһсалат комбинатында әмәк һазырлыгыны баша чатдырмасы, фәһлә ихтисас дәрәжәсини (III) алмасы вә орта мәктәби гуртардыгдан сонра сечдији ихтисас үзрә идәрә вә мұәссәсәләрдә ишә гәбул едилмәси, мұвәфғәјијәтлә чалышмасы һалларына хејли тәсәдүф олунур. Бу, әкәр орта мәктәб мә'зунларынын үмүмтәһсил һазырлыгынын сәифләдилмәси, ашагы олмасы һесабына әдә едилмирсә, биз ону мұсбәт сәјимиз.

Бизин республикада илк тәдрис-истеһсалат комбинаты 1973-чү илдә Бакинни Нәриманов районунда јарадылмышдыр. Комбината Фуад Јолчијев рәһбәрлик едилр. Илк вахтлар комбината чәлб олунан 10 мәктәбин 1030 нәфәр јухары синиф шакирдин 6 ихтисас үзрә әмәк тә'лими кечилди. Инди икә районун 15 мәктәбиндән комбината 3 мин нәфәрә гәдәр јухары синиф шакирдин чәлб олунмушдыр. Онлар бурада 11 фәһлә ихтисасы, о чүмләдән автомобил иши, дәрәклик, макиначылыг вә каркүзарлыг, токарлыг, електрик-гурандырма, харратлыг вә с. пешәләр үзрә мәшгул олурлар. Мұхтәлиф нөв әмәк тә'лими үзрә тәдрис сәхләринин тәшкили вә тәһзиндә районун мұвафиг мұәссәсәләри, мәсәлән, Л. Шмидт адына машынгајырма заводу. Кешлә машынгајырма заводу, «Гырмызы Октјабр» мебел фабрики вә башгалары фәал иштирак етмишләр. Кечән ил район мәктәбләрини мә'зунларындан тәдрис-истеһсалат комбинатында охујан 1396 нәфәрә орта тәһсил һаггында аттестатла јаныш, һәм дә мұхтәлиф пешәләр үзрә вәсигә верилмишдир. Мә'зунлардан 859 нәфәр ихтисас дәрәжәси алмышдыр.

1976—1977-чи тәдрис илиндә Баки шәһәринин Нәсими районунда дә тәдрис-истеһсалат комбинаты тәшкил едилмишдир. Мұәссәсәјә рәһбәрлик А. Г. Серкејевәјә тапшырылмышдыр. Фаалијјәтә башладыгы дөврдән о гәдәр дә чох вахт кечмәсә дә, һәмни комбинат хејли мұвәфғәјијјәт әдә етмиш вә онун мұс-

бәт тәчрүбәси Маариф Назирлијинин коллекијасында мүзакирә едиләб бәјәнләмишдир.

Һаггында сөһбәт кедән тәдрис-истеһсалат комбинатынын коллективин рајонун партија, совет органларынын раһбәрлији алтында. база мүассисәләринини фәал көмәји сәјәсиндә аз вахт әрзиндә тәдрис-истеһсалат сехләринини вә кабинетләринини зәрури аваданлыгга тәһһиз едилмәсинә наил олмушдур. Әкәр 1976—1977-чи дәрә илиндә комбинат мәктәпләрини IX—X синифләриндә охујан шакирдләрини чәми 25 фәизини әһтә етмишә, 1979—1980-чи дәрә илиндә рајон мәктәпләринини IX—X синифләриндә төһсил алаш шакирдләрини, демәк олар ки, һамысы комбинатта чәлб олунмушдур. Комбинатта тә'лимий илк күнләриндән шакирдләр арасында әмәк иттизамынын мөһкәмләндирилмәси, гајда-ғануна мөһәббәт һисси ашыланмасы, тәмвәлијә риајәт олунмасы, аваданлыгга, материалга гајгы илә јанашылмасы, башга сөзлә, бүтөвлүкдә әмәк мөдәвијјәти тәрбијәси үзрә мөгсәдјәнлү иш апарылур.

Тәдрис-истеһсалат комбинатында истеһсалат принципи үзрә сехләрини јенидән тәһһиз, електрик шәбәкәсини јенидән гурулмасынын баша чатдырылмасы һәһки бүтүн төмәјүлләр үзрә тә'лим һазырлыгы кечилмәсини тә'мин етмиш, һабелә һазыр мөһсул бурахылмышына да шәраит јаратмышдур. Белә ки, 1978—1979-чу тәдрис илинини сонунда дәрәлик пешәси үзрә мәшгул олан групплар 22 миң тикиш мә'мулати һазырламышдур. Електрик гурашдырма группуну шакирдләрн автомат идәрәетмә гуругу үчүн 600-дән артыг дөһнә вә диқәр аваданлыг, чәми 3 миң манатлыг вәсәит һазырламышлар.

Шакирдләр арасында анкет сорғусу кечирилмишдир. Анкетдәки суаллардан бири белә иди: «Сечдијиниз ихтисас хошулуза кәлирми? Кәләчәкдә һәмий ихтисас үзрә ишләмәк вә ја охумаг истајирсинизми?».

Һәмий суала сорғуда иштирак едән шакирдләрини 60 фәиз мүсбәт чәваб вермишдир.

1978—1979-чу дәрә илиндә тәдрис-истеһсалат комбинатында киничи бурахылмыш олмушдур. 968 нәфәр мә'зунун, демәк олар ки, һамысы «ә'ла» вә «јахшы» гүјмәтләрлә вәсигә алмышдур.

Комбинаты гуртардыгдан сонра 288 нәфәр сечдији ихтисас үзрә ишләмәјә кетмиш, 183 нәфәр исә комбинатта мәшгул олдуғу ихтисас үзрә техника мәктәпләрә вә техникумларга дахил олмушдур.

Белә мәзмунлу вә сәмәрәли иш Бақийини Ленин рајонундаки, Кировабәд, Агдам шәһәрләриндәки вә диқәр шәһәрләрдәки мәктәпләрәрасы тәдрис-истеһсалат комбинатларында да апарылур.

Шәһәр мәктәпләриндә тәдрис-истеһсалат комбинатлары дәриләндирилмиш әмәк тә'лимийини јекәнә формасы дејилдир. Шәһәрләрдә әмәк тә'лимийини дәриндән өјрәнилмәсини мөһүм формаларындан бири дә мүассисәләрдә јарадылан тәдрис сехләри вә сәһәләри һесаб олунур. 1978—1979-чу тәдрис илиндә

30 бегә сех вә ја сәһә тәшкил олунмушдур. Буларда 2100 нәфәрә јахшы шакирд әмәк һазырлыгы кечир. Һазырда бу сехләрини сәји 60-а чатдырылмыш вә онларын илдән-илә даһа да артырылмасы нәзәрә тутулмушдур. Лакин ачыг демәк ләзимдир ки, бу сәһәдә һалә чох иш көрәлијик.

10920 нәфәр јухары синиф шакирдини әһтә едән 50 шәһәр мәктәбиндә автомобил иши өјрәдилир. Шакирдләр сүрүчүлүк ихтисасы үзрә пешәјә гәдәр һазырлыгга һәвәслә мәшгул олурлар. Бу, әлбәтте, тәсәдүфи дејилдир. Ахы инди автомобил һәһки истеһсалатын вә нәглијјатын һәјәтина, һәтта совет адамларынын мәншәтинә дә мөһкәм дахил олмушдур.

Автомобил иши үзрә мәшгәләләрини вә пешәјә истигамәтләндирмә илә алағадар ишләрини мөвәфғәһјәтлә апарылмасы нәтичәсиндә орта мәктәб мә'зунларынын хејли һиссәси сүрүчүлүк вәсигәси алдыгдан сонра бу ихтисас үзрә халг тәсәррүфатынын мөхтәлиф сәһәләриндә чалышур. 1978—1979-чу дәрә илиндә бүтүн орта үмумтәһсил мәктәбинини вә тәдрис-истеһсалат комбинатларынын автомобил иши илә мәшгул олан 5 миңдән чох мә'зуну орта тәһсил һаггында аттестатла јанашы, өјрәндикләри ихтисас үзрә вәсигә дә алмышдур.

10 шәһәр мәктәбиндә 660 нәфәрә јахшы шакирд мақиначылыг вә мүәсир каркүзарлыг сәнәтинә јијәләнир. 13 мәктәбдә 500-дән чох јухары синиф шакирди телеграфчы пешәсини өјрәнир. 60 мәктәбдә 2 миңдән артыг шакирд бәдий халг пешәләринә (халчачылыг вә с.) һәвәс көстәрир.

Кәнд мәктәпләриндә јухары синиф шакирдләринини дәриләндирилмиш әмәк тә'лиминә хүсуси фикир верилир. Бүтүн өлкәдә олдуғу кими, республикамызда да сон он илдә кәнд тәсәррүфатынын көрүнмәмиш сәвијјәдә јүксәлиши, онун комплекс механикләшдирмә әсасында ихтисаслашдырылмасы вә тәшкили, һәмчинини диқәр мөһүм мәсәләләр кәнди һәһки сәдәчә оларга сәвадлы адамларла, һабелә мүәсир кәнд тәсәррүфаты техникасынын идәрә етмәји бачаран шәхсләрлә тә'мин етмәји гаршымызда гојур.

Кәнд мәктәбинини фәалијјәти мөхтәлиф форма вә јолларла мөһз һәмий актуал проблемини һәллинә јөнәлдимишдир. Бу мөгсәдлә јүз кәнд мәктәбиндә 7 миңә јахшы јухары синиф шакирдинә автомобил иши өјрәдилир. 490 орта мәктәбдә 28 миңдән артыг кәнд тәсәррүфатынын механикләшдирилмәси үзрә пешәјә гәдәр һазырлыг алмагга трактор, комбаји вә диқәр мүәсир кәнд тәсәррүфаты машиларынын өјрәнир. Һәмий мәктәпләрини әксәријјәтиндә һәр чүр зәрури аваданлыгга: апаратларла, агрегат вә һиссәләрлә, мөхтәлиф өјәни вәситәләрлә тәһһиз олунмуш мөвафиг хүсуси кабинетлар јарадылмышдир.

Пешә һазырлыгы үчүн вә практик истифадә етмәк мөгсәдилә мәктәпләрә автомобилләр, кәнд тәсәррүфаты техникасы, трактор, комбаји вә с. верилмишдир.

Трактору və дикәр кәнд тәсәррүфаты машыналарыны өйрәнмәк үзрә Агдан районундакы Хындырстан кәнд орта мәктәбиндә апарылан сәмәрәли вә мөгсәдјөнүлү ишләр диятәти даһа чох чәләб едир. Бурада јухары синиф шакирдләрини өксәријјәти һами тәрбијәчи Р. Салимовун рәйбәрлији алтында трактору вә башга кәнд тәсәррүфаты машыналарыны мүстәғил идәрә етмәји бачарыр. Онларын тә'лими истеһсалат әмәји илә мүвәфғәғијјәтлә алағаләндирилләр. Мәктәблиләр әлдә етдикләри билкәнд вә газандығлары вәрдишләрдән практик фәалијјәтләриндә, хүсусила кәнд тәсәррүфаты биткиләринин мәһсуулары топланан заман бачарыгла истифадә едирләр.

Трактору вә дикәр кәнд тәсәррүфаты машыналарынын өйрәнилмәси, онларын мүстәғил идәрә едилмәси иши Күрдәмир районундакы Көһнәбазар кәнд орта мәктәбиндә, Нефтчала районундакы Гырмызыкәнд орта мәктәбиндә, Јевлах районундакы Тапрыгулулар кәнд орта мәктәбиндә, Масаллы районундакы Чахырлы кәнд орта мәктәбиндә вә с. мәктәбләрдә јакшы тәшкил едилмишдәр. Бу мәктәбләрин һамысында мөшғәләләри төчрүбәли механизаторлар апарырлар. Көстәрилән пешәкәр үзрә мөшғүл олан јухары синиф шакирдләри орта тәһсил һағғында аттестатла јанашы, хүсуси вәсигә дә алыр вә доғма колхозларында өйрәндикләри ихтисас үзрә мүвәфғәғијјәтлә ишләјирләр.

1978—1979-чу тәдрис илиндә 13400 нәфәр орта мәктәб мә'зунуна һәм дә механизаторлуғ пешәләри үзрә вәсигә вәрилмишдир.

Сон заманлар мәктәбләрарасы тәдрис-истеһсалат комбинатларынын кәнд јерләриндә јарадылмасы да кениш вүс'әт алмишдәр. Јухарыда көстәрилән 58 комбинатдан 40-ы кәнд јерләриндә фәалијјәт көстәрир вә 6634 шакирди әһатә едир. Кәндә сәнајә әсәсларында һејвандарлығ комплексләри вә дикәр кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләринин дурмадан, сүр'әтлә јүксәлиши дәрриләшдирилмиш әмәк тә'лими үчүн зәнкин мадди база јарадыр. Һазырда 60 һејвандарлығ комплекс базасында 3675 шакирд дәрриләшдирилмиш әмәк тә'лими илә әһатә олуимушдур. Онлар (хүсусән гызлар) сағычы, бузобаһан пешәләринә јијәләнирләр.

Әмәк тә'лиминин даһа јени нөвләри мејдана кәлир. Ики кәнд орта мәктәбиндә (Шамакы районундакы Лениһабәд вә Јевлах районундакы Халдан кәнд орта мәктәбләриндә) инкубатор гурғусу олан јардымчы тәсәррүфат јарадылмишдәр. Бурада чыхарылан инкубатор чүчәләри илә һәмин районларын колхозлары вә кәнд әмәкчиләри тә'мин олуурлар. Һәмин јардымчы тәсәррүфатларда әсәсән јухары синиф шакирдләри чалышырлар. Кәнд мәктәбләриндә вә интернат-мәктәбләрдә јардымчы тәсәррүфатлар тәсәррүфатын гушчулуғ, арычылығ, тәрәвәзлик, кроликчилик вә с. саһәләри һесәбна инкшаф едиб кенишләнир вә бурада шакирдләрин әмәји етмләрин әсәси илә мүвәфғәғијјәтлә алағаләндирилләр.

Шәһәр вә кәнд мәктәбләриндә јухары синиф шакирдләрини дәрриләшдирилмиш әмәк тә'лиминин форма вә нөвләринин там олмајан сијаһысы беләдир. 1979-чу илдә дәрриләшдирилмиш әмәк тә'лиминин мүхтәлиф нөвләри илә 140 миңә јакшы кәнч әһатә олуимушдур ки, бу да IX—X синиф шакирдләринин 70 фәзини тәшкил едир.

Шакирдләр дәрриләшдирилмиш әмәк тә'лиминин мүхтәлиф нөвләри илә ашағыдакы кими әһатә олуимушлар:

Сәнајә ихтисаслары үзрә — 15,9 %;
Кәнд тәсәррүфаты ихтисаслары үзрә — 37,0 %;
Нәғлијјат вә рабитә ихтисаслары үзрә—9,0 %;
Мәшһәт хидмәти ихтисаслары үзрә — 9,0 %;
Дикәр ихтисаслар үзрә—29,0 %.

Кәнчләрин әмәк тәрбијәсиндә шакирд әмәк коллективләри дә бөјүк рол ојнајыр.

Сов. ИКП МК-нын Баш катиби, ССРИ Али Совети Рәјасәт һеј'әтинин сәдри Л. И. Брежнев јолдаш мәктәблиләрини әмәк бирликләри нүмәјәндәләринин Запорожје шәһәриндә кечирилән Үмумиттифағ топланышынын иштиракчыларына көндәрдији тәбрикиндә көстәрир: «Әмәк бирликләриндә оғлан вә гызларын характери формалашыр, онларда чалышғанлығ, мәс'улијјәт һисси тәрбијә олуур, фәһлә шәрәфи, коллективчилик кими алајышлар доғмалашыр, чәрәјә гәдир-ғијмәт гојулуғ, һисанларә рифаһ, чансағлығы вә севнич бәхш едән доғма торпағын тәбиәтинин горумағын зәрури олдуғу дәриндән дәрк едилир. Бурада мәктәблиләр өз торпағыны севмәји, онун даһа көзәл вә даһа зәнкин олмасына тәсәррүфатчылығла гајғы көстәрмәји өйрәнирләр».

Республикада әмәк бирликләриндә иштирак едән јухары синиф шакирдләринин сајы илдән-илә артыр. 1979-чу илдә 7000 әмәк коллективиндә 367 миң шакирд, 1977-чи илдә исә 258 миң шакирд чалышмишдәр.

Кәнд мәктәбләринин ичтиман-фәјдалы әмәјинин тәшкәлиндә әсәс форма республикада 1955-чи илдән фәалијјәтә башлајан шакирд истеһсалат бригадалары һесәб олуур. Булар илдән-илә даһа дә артыр. 1975-чи илдәки 113 миң шакирди әһатә едән 2200 шакирд истеһсалат бригадасы әвәзиндә 1979-чу илдә 143 миң мәктәблини бирләшдирән 2500 шакирд истеһсалат бригадасы фәалијјәт көстәрмишдәр.

Социализм јарышында гәлиб кәлән шакирд истеһсалат бригадаларына вәрмәк үчүн 6 Кечичи Гырмызы бајрағ тә'сис едилмишдир. Бу, шакирд истеһсалат бригадаларынын шәбәкәсинин кенишләnmәсиндә вә бурада апарылан ишләрин јакшылашдырылмасында сон дәрәчә мүсбәт рол ојнајыр.

Шакирд истеһсалат бригадалары үзвәларинин арасында социализм јарышынын дәғиғ вә сәмәрәли тәшкәли нәтичәсиндә

мәктәпләрни коллективләри мәһсулуң бечәрилмәсиндә вә топланышында һәр ил жүксәк кәстәрничиләр алдә едирләр. Мәсалән, 1978-чи илдә Ләңкәран районундакы Ашагы Нүвәди гәсәбә мәктәбинини шакирд истеһсалат бригадасы гуллуғ етдији 4 һектар тәчрүбә саһәсинини һәр һектарындан 450 сентнер тәрәвәз топланышдыр. Бу, мәктәбин аразисиндә јерләшән Б. Аббасов адына совхозуң кәстәрничисиндән хејли жүксәкдир.

Көјчәј районундакы Гызылағач кәнд орта мәктәбинини педагожи коллективни шакирд истеһсалат бригадасының ишини вахтында планлашдырыр, онун фәалијәтинә дүзкүн истигамәт верир. 1978-чи илдә мәктәбин шакирд истеһсалат бригадасы 10 һектар сабада памбығ әкиб бечәрмиш вә һәр һектардан 50 сентнер мәһсул көтүрмүшдүр.

Товуз районундакы Ашагы Ајыблы кәнд орта мәктәбинини педагожи коллективни дә шакирд истеһсалат бригадасының ишини јахшы тәшкил етмишдир. Бурада апарылан ишләр шакирдләрдә әмәк бачарығы вә вәрдишләринини формалашмасына, кәнд тәсәррүфаты пешаларинә марағыни инкишафына хејли көмәк едир. һәммин әмәк коллективни кечән ил гуллуғ етдији һәр һектардан 250 сентнер үзүм топламағла бөјүк мүвәфәғијәтә нанг олмушдүр.

Республикада шакирд истеһсалат бригадалары тәрәфиндән көрүлән ишин һәмминини ашагыдакы рәғәмләр ајдын кәстәрир. Оңлар 25,4 мин һектарлығ саһәдә мүхтәлиф кәнд тәсәррүфаты биткиләри, о чүмләдән 7 мин һектар саһәдә памбығ, 2,7 мин һектар сабада үзүм вә с. әкиб бечәрир, 35 мин баш гарамал бәсләјир вә с.

Кәнд мәктәблиләринини ичтиман-фајдалы әмәјинини тәшкилинини дикәр бир формасы мәктәб мешәчилијидир. Республиканың кәнд мәктәбләриндә 12 мин шакирди әһәтә едән 383 мәктәб мешәчилији јарадылмышдыр. Мәктәб мешәчилијинини үзвләри әсәсән дәвләт мешәчилији аразисиндә оңлара тәһким едилмиш саһәләрдә ишләјирләр.

Јевләх районундакы Халдан кәнд орта мәктәбинини кәңч мешәчиләри 10 һектар саһәдә јени мешә золағы салмышлар. Оңлар бурада басдырдығлары ағачлара гуллуғ етмәклә бәрәбәр, марағлы тәчрүбәләр гојурлар.

Шәһәр мәктәбләриндә охујан јухары синиф шакирдләринини јәј практика ишләринини тәшкилиндә әсәс форма әмәк вә истираһәт дүшәркәләри һесаб олунур. Әмәк вә истираһәт дүшәркәләринини бөјүк әксәријәти кәнд тәсәррүфаты тәмајүллүдүр.

1978-чи илдә республикада 328 әмәк вә истираһәт дүшәркәси тәшкил олунмушдүр. Буңларда, демәк олар ки, 100 мин нәфәр кәңч истираһәт едиб ишләмишдир. 40 дүшәркә шәһәр мәктәбләринини шакирдләри һесабына јарадылмыш вә оңлар да кәнд јерләриндә мүхтәлиф ичтиман-фајдалы әмәклә мәшгул олмушлар.

1978-чи илдә Степанакерт (ДГМВ) шәһәриндә шәһәр мәктәбләринини јухары синиф шакирдләри үчүн 20 әмәк вә истираһәт дүшәркәси тәшкил едилмишдир. һәммин дүшәркәләрдә шакирдләр пулсуз мәнзиллә, исти јемәклә, һәр чүр мәдәни хидмәтлә тә'мин олунмушлар. Бурада шакирдләр истираһәт етмәклә јанашы, һәм да кәнд тәсәррүфатында ичтиман-фајдалы әмәклә мәшгул олмуш, кәнд тәсәррүфаты биткиләринини бечәрилмәсиндә, мәһсул топланышында вә с. јахындан иштирак етмишләр.

1979-чу илдә республикада әмәк вә истираһәт дүшәркәләринини сәјм 400-ә чатдырылмышдыр ки, буңларда да 120 мин јухары синиф шакирди динчәлмиш вә ишләмишдир.

Сон илләрдә шакирдләрини ичтиман-фајдалы әмәјинини тәшкилиндә әсәс формалардан олан мәктәб тә'мирчиләр дәстәси дә кәңиш вүс'әт алмышдыр. Әсәсән шәһәр вә республиканың ири кәнд мәктәбләриндә тәшкил олунан һәммин тә'мирчиләр дәстәси дәрс или мүддәтиндә мәктәбләрини, мәктәбдәнкәнар мүәссисәләрини, идман гургуларынның, тә'лим е'малатханаларынның вә с. тә'мириндә вә истеһсалат сифаришләринини јеринә јетирилмәсиндә фәал иштирак едирләр.

Әкәр 1978-чи илдә республикада белә дәстәләрини сәјм 920 вә бурада бирләшән јухары синиф шакирдләри 21 мин нәфәри тәшкил едирдисә, 1979-чу илдә һәм дәстәләрини, һәм да оңларын әһәтә етдикләри шакирдләрини сәјм хејли артмышдыр.

Јәј тә'тили мүддәтиндә шакирдләрини ичтиман-фајдалы әмәклә мәшгул олмасының дикәр истигамәтинини оңларын идарә вә мүәссисәләрдә хидмәт саһәсиндә, һабелә шәһәр вә гәсәбәләрини абадылашдырылмасына, јашыллашдырылмасына анд ишләри тәшкил едир.

1978-чи илдә әмәк дәстәләриндә 28 миндән артығ шакирд иштирак етмишдир.

Кечән илин јәјминдә Баки шәһәри мәктәбләриндә тәһсил алан јухары синиф шакирдләринини истеһсалат әмәји мәғсәдјөнлү вә сәмәрәли тәшкил олунмушдүр. 124 әмәк дәстәсиндә 7217 нәфәр кәңч иштирак едирди. Әмәк бирликләриндә апарылан ишләрә гәчрүбәли һәмни тәрбијәчиләр—истеһсалатчылар рәһбәрлик едирдиләр.

Республиканың мәктәбләриндә кәңч техникләр вә кәңч тәбиәтчиләр дәриәкләринини дә сәјм илдән-илә артыр. һазырда республиканың 2503 орта вә сәккизилилик мәктәбиндә, һабелә мәктәбдәнкәнар мүәссисәләриндә 84228 шакирд әһәтә едән 3332 кәңч тәбиәтчиләр дәриәји вә 86340 мәктәбинини бирләшдирән 3706 кәңч техникләр дәриәји фәалијјәт кәстәрир. Кәңч техникләр һәрәкәт едән моделләрини, макетләрини һазырланмасында, мүәссисәләрини техника вә технолокија илә тәкмилләшдирилмәсиндә, мәктәб кабинетләринини, е'малатханаларын вә с. тәһһизиндә фәал иштирак едирләр.

Кәңч тәбиәтчиләр мәктәбјаны тәдрис-тәчрүбә сәһәсиндә марағлы тәчрүбә ишләри апарырлар. Олар мүхтәлиф кәнд тәсәррүфаты биткиләрини бечәрилмәси үзрә фенәложи мүшәһидәләр апарыр, шәһәр вә гәсәбәләриң јашыллашдырылмәсиндә, тәбиәтин мүһәфизәсиндә вә с. иштирак едирләр.

Мәктәбләрин әмәк тә'лими вә тәрбијәсиниң бу чүр гојулушу комплекс һалда мәктәб ишиниң бүтүн системи илә бирликдә мүсбәт кәстәричиләрлә нәтичәләнир. Орта үмүмтәһсил мәктәбләриниң мә'зуңлары ичтиман-фәјдалы әмәјә һәвәслә чәлб олуурлар. 1978-чи ил мә'луматына нәзәр салағ. 1978-чи илдә орта үмүмтәһсил мәктәбләрини 97,2 миң шакирд битирмишир. Олардан 33,3 миң нәфәри али мәктәбләрә, орта ичтисас вә техники пешә мәктәбләринә гәбул олуимуш, 20 миң нәфәрә јакыны сәнәјә, нәғлијјат вә тикинтидә, 38,1 миң кәңч кәнд тәсәррүфатында ишә кетмиш, галанлары исә халғ тәсәррүфатының дикәр сәһәләриндә мәшғул олмушлар.

Бүтүн бунлар тә'лим-тәрбијә системиниң, хүсусән әмәк тә'лими вә тәрбијәсиниң кәңчләри һәјәтә, әмәјә, хүсусилә мадди истәһсал сәһәсиндә әмәјә һазырламағ һағғында партијаның гаршыја гојдуғу вәзифәләриң јеринә јетирилмәсинә јөнәлдилијини сүбүт едир. Бунлар, ејни заманда, сон илләрдә јаранан, әмәк тә'лими вә пешәјә истиғамәтләндирмә системиниң дүзкүн јолда олдуғуну кәстәрир. Бу системи 1954—1965-чи илләрдә тәтбиғ олуан вә заманың сынағларындан чыхмајан, истәһсалат тә'лими адаланан системлә һеч чүр мүгајисә етмәк олмас. Бүтүн бунлар әјани сурәтдә кәстәрир ки, өлкәдә орта үмүмтәһсил мәктәбләриниң фәалијјәти кәңчләри јалғыз али мәктәбләрә һазырламағла мөһдудлашмыр. Орта үмүмтәһсил мәктәбләри өз фәалијјәтиниң илдән-илә јакшылашдырыр, шакирдләри һәм елмәләриң әсаслары, һәм дә әмәк һазырлығы илә силаһландырыр.

Лакин бу сәһәдә әлдә етдијимиз ирәклиләјиш нә гәдәр фәрәһли олса дә, әмәк тә'лими вә тәрбијәси системиниң сәмәрәли гурулса дә, буну тәкмилләшмиш һесаб етмәјә әсасымыз јохдур. Бурада биз һалә бир чох нөгсанларла растанлашмыр. Кадр мәсәләсиниң, тәшкилати вә елми-педагожи мәсәләләриң там һәлл едилмәдијиниң шәһиди олуруғ. Буну, һәр шейдән әввәл, кәңчләриң бир һиссәсиниң фәһлә пешәләриңә, хүсусән мадди нәмәтләр истәһсалы илә бағлы олан пешәләрә хор бахмасы, оңлары бәјәнмәмәси кими нөгсан дә бүрүзә верир. Мән һалә, јухарыда дә кәстәриклији кими, бә'зи һалларда әјры-әјры кәңч вә јенијетмә тәрәфиндән ичтиман гәјдә-ғанунун позулмасы, чинәјәт һадисәләриңиң төрәмәси һалларына тәсадүф едилдијини демирәм.

Сов. ИКП МК-ның «Идеоложи иши вә сийәси тәрбијә ишиниң даһа дә јакшыландырмағ һағғында» гәрәри (мај, 1979-чу ил) бизи бүтүн табигат вә тәрбијә вәситәләри илә социализмә јабанчы олан кечмишиниң ејбәчәр гәлиғларына гаршы—тамаһкарлығы, чәмијјәтә һеч бир хәјир вермәдән ондан даһа чох гонарлығы һалларына, тәсәррүфәтсизлығы, гәнимотчилијә гаршы

систематик, мәғсәдјөнлү вә барышмаз мүбаризә апармаға, оңларың көкүнү кәсмәјә чәғырыр. Бизим мәктәб бүтүн тә'лим-тәрбијә ишләриниң, хүсусилә әмәк тә'лими вә тәрбијәсиниң сәмәрәклијини јүксәлтмәкдә бу чүр һаллара гаршы мүбаризә апармалыдыр.

Мүвәфғәгјјәтли һалли, фикримизчә, мәктәбләриниң әмәк тә'лими вә тәрбијәсиниң әсаслы сурәтдә јакшылашдырмаға имкан верән бә'зи мәсәләләр үзәриндә дајанағ. Јухарыда гејд етмишидик ки, һалә бүтүн ибтидан сенифләрдә әмәк тәрбијәсиниң гојулушуну күнүн тәләбләри сәвијјәсинә галдырмаға навил олмамшығ. Бу, мүхтәлиф сәбәбләрлә, һәр шейдән әввәл исә бир тәрәфдән һәмни сенифләрдә бә'зи мүәллимләриниң ичтисасының кифәјәт гәдәр олмамасы, дикәр тәрәфдән дә зәрури мадди базаның олмамасы илә изаһ едилир. Бу дә өз нөвбәсиндә чох заман әмәк дәрсләриңиң ријазәгјјат, јакһуд ана дили дәрсләри илә әвәз олунамасына, шакирдләрдә әмәк мәшғәләләриңә марағын ашыланмамасына, әмәк дәрсләриңиң бүтүн тә'лим процессиниң әјрымлаз һиссәси олмасы әғядәсиниң јаранмамасына кәтириб чыхарыр.

Әмәк тә'лими үчүн мүвәфғи комплект аваданлығын бура-хылмасы, мәркәзләшдирилмиш гәјдәдә бүтүн ибтидан мәктәб вә сенифләриң оңларла тәчһизи, бунунла дә мүәллимләриниң, хүсусән кәңч, тәчрүбәсиз мүәллимләриниң ишини јүңкүлләшдирмәк үчүн әлверишли тәдрис-мадди шәрәитиң јарадылмасы вахты чатмышдыр.

Әмәк тә'лими вә тәрбијәсиниң күнүн тәләбләри сәвијјәсиндә олмамасы даһа бир сыра дикәр сәбәбләрлә, о чүмләдән бә'зи јерләрдә бу сәһәјә мәктәбдаһили нәзарәтин, рајон (шәһәр) халғ маариф шә'бәси тәрәфиндән нәзарәтин зәифлији илә изаһ олуноур.

Бүтүн бу нөгсанлары арадан галдырмағ бизим тә'хирәсәтлинмаз вәзифәмиздир.

Орта сенифләрдә әмәк тә'лими үзрә мөвчуд нөгсанлар, тәәссүф ки, хејли дәрәчәдә јенә дә бә'зи мәктәбләрдә мадди базаның зәифлији, бә'зи әмәк мүәллимләриниң ичтисасының јүксәк олмамасы илә әләғадардыр. Әмәк тә'лими үзрә мадди базаның мөһкәмләнмәси сәһәсиндә әлдә едилән бөјүк ирәклиләјиш көз гәбағғындадыр.

Һазырда Азәрбајҗаның 3518 орта вә сәккизиллик мәктәбиниң дә 4492 е'мәлатхана, о чүмләдән 1068 метал е'мәлы, 1458 агач е'мәлы, 1966 комбинә едилмиш е'мәлатхана вардыр. Бундан башга 941 тикиш, 91 електротехника кабинети фәалијјәт кәстәрир. Бир чох е'мәлатханалар мүвәсир аваданлығыла јакшы тәчһиз олуномушдур. Тәдрис-тәчрүбә сәһәсиниң сајы исә биздә 3167-дир. Бу, мәктәбләриниң бөјүк мадди зәккиклијини кәстәрир вә буна архаланмағла чох шей етмәк олар. Лакин шакирдләриң мөвчуд програмың тәләбләриңә мүвәфғи оларағ истәр техники, истәрәсә дә кәнд тәсәррүфаты әмәји үзрә тә'лими мүвәфғәгјјәт-

ли һалли үчүн һалә мәктәпләрин һамысында мадди-техники шәраит җарадылмаамасы факты исе һәмийн проблемийн там һаллине мане олур.

Истәр бир чох мәктәпләрарасы тәдрис-истеһсалат комбинатларында, истәрсе да мәктәпләрин өзүнда дәринләшдирилмиш эмәк тә'лими да мадди-техники базанын даһа да мөһкәмләймәсини тәләб едир. Автомобил иши, канд тәсәррүфатынын механикләшдирилмәси үзрә мөвчуд кабинетләрин мөһкәмләймәси вә јени кабинетләрин тәшккили зәрурилији гаршыја чыхыр. Хейли һиссәси көһнәлиб истифадәсиз һала дүшән тәдрис техникәсини да тәзәләймәси тәләб олунур.

Эмәк тә'лими илә алағадар һалл олунмамыш мәсәләләр арасында даһа мурәкәби бүтүн мәктәпләрин мувафиг һазырлығы олан эмәк мұәллимләри илә тә'мин едилмәсидир.

Севиндиричи һалдыр ки, республикада эмәк тә'лими үзрә мұәллимләрин—һамин тәрбијәчиләрин габагчыл дәстәси јетишмишдир. Олар бөјүк шөвг вә руһ јүксәклији илә чалышыр, шакирдләри мөһкәм эмәк вәрдишләри илә сәләһландырыр, кәңчләри эмәјә мәнәббәт руһунда тәрбијәләндирирләр. Оларын габагчыл тәчрүбәси диггәти чәлб едир вә оқун өјрәнилмәси, үмүмләшдирилмәси вә ја јайылмәси тәдир олунмамышдыр. Ләкин бууиһа бәрәбәр, тәәссүф ки, өз вәзифәсини өһдәсиндән кәлә билмәјән хейли эмәк мұәллими да һалә вәрдыр.

1978—1979-чу дәрә иһиндә IV—VIII синифләрда эмәк тә'лими мөшғәләләрини 3,7 мин мұәллим апарымышдыр ки, булардан да јалпыз 564 нәфәрини, јә'ни 15 фәизә јакынынын али тәһсилә вәрдыр. 1979—1980-чи илдә мәктәпләрә 700 нәфәр, о чүмләдән 400 нәфәр али тәһсилли эмәк мұәллими көндәрилмишдир. Орта синифләрда эмәк мұәллимләрини әксәријәти орта тәһсилдир. Һәттә бә'зиләрини һеч орта тәһсилә да јохдур. Белә бир шәраитдә мәктәпләрда эмәк тә'лиминин јүксәк сәвијјәдә апарылмәсына һанл олмағ гәјри-мүмкүндүр.

Јухары синифләрда эмәк мұәллимләрини тәркиби бир гәдәр јакшыдыр. Олар 1500-ә јакындыр вә әксәријәтинин мувафиг али техники тәһсилә вәрдыр.

Бүтүн мәктәпләрин мувафиг эмәк мұәллими кадрлары илә тә'мин олунмәси, һабелә еһтијачы оланларын ихтисасынын артырылмәси һинди даһа кәскиклији илә гаршымызда дурур.

Тәдрис программын, хүсусән, IV—VIII синифләрда тәкмилләшдирилмәси да эмәк тә'лиминин актуал мәсәләләриндәдир. Һазырда истифадәдә олан програм, эмәк мұәллимләринин фикринә көрә, хейли нөгсәнлидыр. Мәсәлән, јухарыда таныш олдуғу муз тәчрүбәли техники эмәк мұәллими С. Т. Новрузов (Бақы шәһәриндәки 54 нөмрәли мәктәб) назирлијә көндәрлији мәктәбдә програмын тәкмилләшдирилмәси мәғсәднә бир сыра тәклифләр ирәли сүрүр, о чүмләдән, мөвчуд програмын агыр олдуғуну көстәрәрәк јазыр ки, програмда бә'зи мөвзуларә јенидән баһмағ, шакирдләр үчүн һәддиндән артығ чәтти олан мөвзуларә

исә тамам чыхармағ лазымдыр. С. Новрузов јолдаш IV—V синифләрда техники эмәк үзрә нәзәри мә'луматын шакирдләрин дәркетмә сәвијјәсинә ујғун олмадығынн гәјд едир. О, көстәрир ки, физикадан електрик гәјнағынн нәзәри әсәсләри IX синифдә өјрәнилдији үчүн техники эмәк үзрә нөгтәви електрик гәјнағынә даир материалын V синифдә кечилмәси мәғсәдә мувафиг дејил. Новрузов һабелә һәрәкат едән өтүрүчү механизм һағғында материалын да (VII синиф) нә өзүндән әввәл, нә да сонра кәлән материалларла алағәләндирилмәдији үчүн јеринә дүшмәдијини көстәрир вә с.

Бақы шәһәриндәки 46 нөмрәли мәктәбин эмәк мұәллими Б. К. Масевич јазыр: «Истифадәдә олан һиндики програм техники эмәк үзрә нәзәри материалларла һәддиндән артығ јүкләнишидир. Елә буна көрә да әсәс вахтин нәзәри материалларын изаһына сәрф олунмасы практик ишләрә зијән вурур, оларын сыхышдырылмәси илә нәтичәләнир. Бә'зи мөвзулар һәддиндән артығ чәтти олдуғундан оларын һәттә ән јакшы тәһнә едилмиш е'малатханалары олан мәктәпләрда белә мәннәмәтмәк мүмкүн дејилдир. V синифдә нөгтәви електрик гәјнағы, VIII синифдә металтөкмә вә штамплама, автомат гургулар мөвзуларынн програмдан чыхармағ лазымдыр».

Эмәк тә'лими үзрә програмын шакирдләр үчүн чәтти олан материалларын ихтисары һесабына тәкмилләшдирилмәси зәрурилијини Бақы Мұәллимләри Тәкмилләшдирмә Институтунун методисти Ә. Әлибәјов да гәјд едир. О јазыр: «Динләнилән дәрсләрин тәһлили көстәрир ки, бир чох эмәк тә'лими мұәллимләри вәзифәләринә вичдәнлә јанашыр, ишини јарадычылығла гурур, дәрсләрини техники вә методик чәһәтдән дүзкүн апарырлар, 6 нөмрәли мәктәбин мұәллими Н. В. Челоқјан, 111 нөмрәли мәктәбин мұәллими Л. Жураковски, 117 нөмрәли мәктәбин мұәллими А. Садыгов, 225 нөмрәли мәктәбин мұәллими Ә. Г. Бабакишијев, 89 нөмрәли мәктәбин мұәллими А. Ф. Николајев вә башғаларынн беләләринә һисәл көстәрмәк олар. Бууиһа белә, мөвчуд програмын һәддиндән артығ јүкү олмасы оларын да ишини чәтнләшдирир. V синфин програмыннан назик тәбәғә металдан мә'мулатын конструкция едилмәси вә һазырланмәси, металын деһнләмә вә нөгтәви електрик гәјнағ үсулу илә бирләшдирилмәси мөвзуларынн чыхарылмәси зәруридир. VIII синфин програмыннан исе әшјанын конструкция едилмәси вә һазырланмәси, металтөкмә вә штамплама, мә'мулатын конструкция едилмәси вә һазырланмәси, автомат гургулар мөвзуларын ихтисар едилмәлидир».

Көрүндүјү ки, һәр үч мұәллимин фикри бир-биринә ујғун кәлир. Техники эмәк, канд тәсәррүфаты вә һидмәт әмәји програмынн јакшылашдырылмәсына јөнәлдилән хейли дикәр тәклифләр да вәрдыр.

Мұәллимләр эмәк тә'лиминин бир сыра дикәр зәрури принцип мәсәләләри, о чүмләдән эмәк тә'лиминин шакирдләрин

мәһсулдар эмәји илә алагәләндирилмәси мәсәләләри барәсиндә дә фикир жүрүдүрләр.

Эмәк програмьнын тәкмилләшдирилмәси илә мәшгул олан муәллифлар (бах. «Советскаја педагогика» журналы, № 5, Н. П. Семькинин мәгаләси) эмәк тә'лими дәрсләриндә һәмни принципни јеринә јетирилмәсинә ибтидан синифләрдән башланмасы мәсәләсини ирәли сүрүрләр. Лакин муәллимләрин һеч дә һамысы бу фикирлә рази дејилдир. Мәсәлән, Бақы шәһәриндәки 23 нөмрәли мәктәбин тәчрүбәли муәллими И. К. Шеблыкни јазыр: «Шакирдләрин мәһсулдар эмәји марағлыдыр, амма бу, мөвчуд шәраитдә мәчбури ола билмәз. Чүнки белә эмәк мухтәлиф амилләрдән, о чүмләдән мәктәб е'мәлатханасынын тәһизиндән, мәктәбин јерләшдирилмәсинин спесификлијиндән, база мүәссисәләриндән, мадди тәһизатдан вә с. асылдыр». Көрүндүјү киими, муәллим мәһсулдар эмәји һеч дә инкар етмир, лакин онун мувафиг шәраитни јарадылмасы сәјәсиндә мүмкүн ола биләчәјини көстәрир.

Бу мунасибәтлә С. Т. Новрузов фикрини даһа дәгиг билдирир: «Бир техники эмәк муәллими киими мән шакирдләрин мәһсулдар эмәјинин тәрәфдаријам. Лакин буни VII—VIII синифләрдә һәјәтә кечирилмәсини мәғсәдәмувафиг сәјәрам. Унутмағ олмаз ки, тә'лимни мәһсулдар эмәклә алагәләндирилмәсинин һәјәтә кечирилмәсиндә бир чох чәтивликләр, мәсәлән, јарымфабрикатларын әлдә едилмәсинин һәмнишә мүмкүн олмамасы, шакирдләрин истеһсал етдикләри ма'мулатлара һәмнишә, һәр заман еһтијач дујулмамасы вә с. гаршыја чыхыр».

Бизә елә кәлир ки, бу чыхышларда муәјјән мулаһизәләр вардыр ки, онлары нәзәрә алмамағ олмаз. Эмәк тә'лими програмьны тәкмилләшдирәкән, биз тә'лимни мәһсулдар эмәклә алагәләндирилмәсинә, һәр шәјдән әввал, марксист-ленини бахымындан јанашмалыјығ. Әкәр В. И. Ленин тә'лимни мәһсулдар эмәклә алагәләндирилмәсини кәләчәк чәмијјәт үчүн идеал һесаб едирисә, бу һеч дә тә'лимлә паралел муәјјән ма'насы олан һәр һансы ма'мулатын истеһсалынын тә'лимни мәһсулдар эмәклә алагәләндирилмәси демәк дејилдир. Бу бөјүк вә мүрәккәб проблемни сәләләшдирмәк, бәситләшдирмәк мәғсәдәүјүгүн олмаз.

Тә'лимни мәһсулдар эмәклә алагәләндирилмәсинин кениш планда јухары синифләрдә, мәһдуд шәкилдә исә VII—VIII синифләрдә тәтбиғи вачиб вә әһәмијјәтлидир. Програмда буна јенидән бахылмасы лазым кәлир.

Белә бир суал гаршыја чыхыр. Шакирдләрин сәрф етдији эмәк тәдрис-истеһсалат комбинатларында вә биләваситә мүәссисәләрдә сәхләр јарадан мүәссисәләрин вәсәити һесабына едәнидмәлидирми, онларын эмәјини стимуллашдырмағ лазымдырмы? Шакирд истеһсалат бригадаларынын кениш тәчрүбәси, һабелә республикада мәктәбләрарасы тәдрис-истеһсалат комбинатларында гојулан експериментләр һәмни суалын мүсбәт чавабына әсәс верир.

Мәсәлән, Кировабад шәһәриндәки I нөмрәли тәдрис-истеһсалат комбинатында, Бақынын Орчоникчәдә рајонундакы 7 нөмрәли тәдрис-истеһсалат комбинатында, Хәклар шәһәриндәки тәдрис-истеһсалат комбинатында шакирдләрин эмәји мадди чәһәтдән гимәтләндирилир вә бу, шакирдләри сечдикләри пешвәјә даһа мөһкәм бағланмаға руһландырыр, онлары кәјфијјәтли мәһсул бурахмаға сөвг едир. Фикримизчә бу, диггәтәләјигдир вә онун шакирдләрин эмәк тә'лими илә мәһсулдар эмәјини һәјәтә кечирилдији бүтүн тәдрис-истеһсалат комбинатларында, сәхләрдә кениш јайылмасы мәғсәдәмувафигдир.

Техники эмәк тә'лимигә гызларын чәлб едилмәси дә бөјүк принципнал әһәмијјәтә малик мәсәләдир. Мөвчуд програмда, ма'лум олдуғу киими, бу, нәзәрдә тутулмур. Програм гызлара јалныз хидмәт эмәји сәһәсиндә техники билик вә вәрдишләрин верилмәси илә мәһдудлашыр. Муәллимләрин бир чоху буни нормал һал һесаб етмир. Бу мәсәлә үзәриндә дә фикирләшмәк лазым кәлир. Гызларын јалныз хидмәт эмәји илә мәһдудлашдырылмасы онларын сәнајә, мөханизатор эмәјинә чәлб едилмәсинә сәдд чәкир. Програмьны тәкмилләшдирилмәсиндә бу да нәзәрә алынмалыдыр.

Нәһәјәт, даһа бир принципнал мәсәлә һаггында.

Сәһбәт эмәк тә'лими просесиндә политехник принципни тәтбиғиндән кедир. Бу принцип бәјәнмәк, алгышламағ асан, онун јеринә јетирилмәсини тә'мин етмәк исә чәтин вә мүрәккәбдир. Биз бурада һәмни проблемни кениш ишығландырмағ фикриндә дејилик. Тәкчә буни гејд етмәк истәрдиј ки, әкәр политехник принципни тәтбиғини башлыча јолларындан бири эмәк әмәлијјәтларынын елми биликләрдә алагәсинин тә'мин едилмәсиндирсә, бу, эмәк дәрсләрини јүкләнмәси һесабына һәлл олунамалыдыр.

Аз әһәмијјәти олмајан һәмни мәсәлә дә эмәк тә'лими програмьнын тәкмилләшдирилмәсиндә нәзәрдән гачмамалыдыр. Бурада, јухарыда көстәрилдији киими, мәктәбләрин мувафиг дәрәсәити вә методик вәсәитдә тә'мин олунамасы, эмәк тә'лими инспекторларынын ишнини күчләндирилмәси, рајон (шәһәр) халғ депутатлары Совети ичрәијјә комитәләри вә база мүәссисәләри нәздиндә фәалијјәт көстәрән мәктәбә көмәк комиссијяларынын фәалијјәтинин јахшылашдырылмасы вә с. тәләб олуноур.

Бүтүн бу мәсәләләрин мувәффағијјәтли һәлл, шүбһәсиз, шакирдләрин эмәк тә'лимни сәвијјәсини јүксәлдәр, мәктәбин бу чох мүһүм вәзифәсини јеринә јетирмәја имкан верәр.

МӘКТӘБӘГӘДӘР ЈАШЛЫ УШАГЛАРЫН ИЧТИМАН ТӘРБИЈӘСИ ҲАГТЫНДА

Мәктәбәгәдәр јашлы ушаглара гајғы, онларын ичтиман тәрбијәси, сағламлығынын мұһафизәси, ушагларын тәрбијәсиндә аялаја, хүсусән чохушағлы аялаја һәр чәһәтдән көмәк көстәрилмәси Азәрбајҗан КП МК-нын, республика һөкүмәтинин һәмшә диггәт мәркәзиндә олмуш вә олмагдадыр. Буну, һәр шәјдән аввал, республиканын директивә тәшкилатлары тәрәфиндән халг маарифи, еләчә дә мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләри мәсәләләри үзрә гәбул едилән гәрарларда халг маарифи органлары, гадимларын ишләдикләри мүхтәлиф идарәләр гәршысында мәктәбәгәдәр јашлы ушаглара гајғынын күчләндирилмәси, мәктәбәгәдәр мүәссисәләрә даим диггәт көстәрилмәси, онларын шәбәкәсинин артырылмәси вә бурада апарылан ишләрин тәкмилләшдирилмәси вәзифәләринин гојулмәси сүбүт едир. Азәрбајҗан ССР Али Советинин гәрары илә 1974-чү илдә гәбул олуан Халг Маарифи һаггында Азәрбајҗан Совет Социалист Республикасы Гаунунун 17-чи маддәсиндә көстәрилди.

«Мәктәбәгәдәр ушаг тәрбијә мүәссисәләри аяла илә сых әмәкдашлыг шәрәитиндә ушагларын һәртәрәfli аһәнкдәр инкишаф етдирир вә тәрбијәләндирир, онларын чансағлығыны мұһафизә едир вә мөһкәмләндирир... ушаглары мәктәбдә тәһсил алмаға һазырлајыр». Бу, әлбәттә, тәсадүфи дејялдир. Мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијә ушагларын тәрбијәсиндә дәвләт системинин мүәјјән һәлгәси кими бир тәрәфдән мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын физики вә мәнәви инкишафынын тәмин етмәк, диҗәр тәрәфдән илә гадимларын—аналарын ичтиман-фајдалы ишә чәлб олунамасына, ушагларын тәрбијәсиндә онларын ишини јүнкүләшдирмәјә көмәк етмәк мәгсәдини күдүр.

Республикада халг маарифинин тарихиндән ајдындыр ки, әкәр Бақыдаки әһалинин имтијазлы тәбәгәсинин ушагларынын аз бир һиссәсинин тәрбијә олуңдуғу ајры-ајры хүсуси ушаг бағчалары нәзәрә алынмәсә, Азәрбајҗанда ингилаба гәдәр белә мүәссисәләр јох иди. Бу мүәссисәләр аичаг совет һакимјјәтинин гәләбәсиндән сонра јарадылмышдыр. Елә буна көрә дә онлары совет Азәрбајҗанынын «јашыллары» һесаб етмәк олар. Республикада мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијә системинин јарадылмәси кәч нәслә дәвләттин бөјүк «һәдијјәси» иди. Чүнки бөјүмәкдә олан нәслин һәртәрәfli вә аһәнкдәр инкишафы вәзифәсинин һәллиндә халг маарифинин илк пилләсинин—мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијәсинин бөјүк ролу вардыр. Белә ки, ушаглар кичик јашларында физики вә мәнәви чәһәтдән даһа интенсив инкишаф едир, онларда шәхсјјәтин формалашмасынын әсәсләри јараныр.

Биз республикада мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијәсинин јаранмасы, мөһкәмләнмәси, инкишаф етмәси илә вә совет Азәрбајҗанынын 60 иллијинә јахын, хүсусән сон он илдә бөјүк мүвәффиҗәтләр гәзанмасы илә һағлы оларағ фәхр едирик.

Әкәр IX бешилдијин әввалиндә республикада 110,3 мин ушагы әһәтә едән 1529 мәктәбәгәдәр мүәссисә фаалијјәт көстәрилдисә, 1979-чу илин январына олан мәлүмәтә көрә, онларын сәји 1824-ә, бурада тәрбијә олуан ушаглар илә 139,6 мин нәфәрә чәтдырылмышдыр, јәни көстәрилән мүддәт әрзиндә 232 јени мүәссисә фаалијјәтә башламыш, ушагларын сәји илә 29,3 мин нәфәр артмышдыр. Республиканын шәһәрләриндә мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын 25,3 фәизи ичтиман тәрбијә илә әһәтә олуңмушдыр.

Ушаг бағчалары кәндин дә мәншәтинә мөһкәм дахил олмушдыр. Онлар кәнддә ушагларын тәрбијәсиндә совхоз вә колхоз әмәкчиләринә дәвләт вә педагожи көмәк очағы, алава мәдәнијјәт мәркәзи олмушлар. Кәнд ушаг бағчаларынын сәји һазырда 678-ә, бурада тәрбијә олуңанлар илә 19,4 мин нәфәрә чәтмышдыр.

Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин мадди базасы хәјли мөһкәмләнмишдыр. 1971—1978-чи илләрдә 35,2 мин јерлик мәктәбәгәдәр мүәссисә тикилиб истифадәјә верилмишдыр. Буналар, әсәсән, јени типли—140 вә 280 јерлик көрпәләр еви-ушаг бағчаларыдыр.

Мәктәбәгәдәр мүәссисәләр зәрури аваданлығла дә тәһниз олуңмушдыр. Ушаг бағчаларынын тәлимин техника вәситәләри илә тәмин едилмәсинә диггәт хәјли артырылмышдыр. Бу мәгсәдлә тәкчә Маариф Назирлијинин мәркәзләндирилмиш фондундан һәр ил 100 мин манат вәсәит ајрылдыр.

Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрдә педагожи кадрларын тәркиби илдән-илә јахшылашыр. Һазырда һәмин мүәссисәләрдә 11710 нәфәр мүдир вә тәрбијәчи чәлишыр ки, онлардан дә 8741 нәфәринин, јәни 74 фәизинин али вә орта педагожи тәһсилә вардыр. Мәктәбәгәдәр мүәссисәләр үчүн тәрбијәчи кадрлар В. И. Ленин адына АПИ-дә, Бақы вә Кировабәд шәһәрләриндәки мәктәбәгәдәр педагожи мәктәбләрдә һазырланыр. Һәр ил һәмин мүәссисәләр 400-ә јахын мүтәхәссис бурашыр ки, онлар дә шәһәр вә кәндләрдә ихтисәсләры үзрә чәлишырлар.

Өз ишинин устасы олан мәктәбәгәдәр ишчиләрин габағчыл дәстәси јетишмишдыр. Онларын чоху маариф оғлачысыдыр. Даһа јахшылары Ватанын јүксәк мұһафатына ләјиг көрүлмүшдүр. Мәсәлән, Сумгајыт шәһәриндәки 24 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасынын тәрбијәчиси Х. И. Исмајылова Гырмызы Әмәк Бајрағы ордени, Бақыдаки 25 нөмрәли ушаг бағчасынын тәрбијәчиси В. Н. Әлијева, 169 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасынын тәрбијәчиси Л. Н. Гулијева, 59 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасынын мүдири Л. А. Мәммәдова «Шәрәф ишшаны» ордени, Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлији Мәктәбә-

гәдәр Мүәссисәләр Идарәсинин инспектор-методисти Л. Т. Биккинҗәева, Гах районундакы 3 нөмрәли ушаг багчасынын тәрбијәчиси М. О. Сарганова, Степанакерт шәһәриндәки 6 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг багчасынын тәрбијәчиси М. Г. Арзуманҗан «Әмәкдә фәрғәнмәјә көрә» медалы илә тәлтиф олуи-мушлар. Бақы шәһәриндәки «Гәрәнфил» көрпәләр еви-ушаг багчасынын мүдирин Л. С. Гошгарова, 83 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг багчасынын мүдирин М. И. Трон Азәрбајҗан ССР Али Советинин Фәхри Фәрманы илә мұкафатландырылмышлар. Ушаг багчаларынын јүзләрдә тәрбијәчиси ССРИ вә Азәрбајҗан ССР маариф әлачысы дөш нишанына лајиг көрүлмүшдүр.

Республикада мәктәбәгәдәр тәрбијәнин инкишафы илә јанашы ушаг багчаларына методик рәһбәрлик дә тәкмилләшдирилмишдир. Мәктәбәгәдәр тәрбијә үзрә меотдик әдәбијјат, ушаг багчаларында тәрбијә ишләринин програмы, республикамызын спецификалији нәзәрә алынмагда ана дилиндә методик вәсаитләр бурахылмышдыр.

Мәктәбәгәдәр тәрбијә проблемини үзрә тәдгигатларла вә елми төвсијәләрлә Елми Тәдгигат Педагожи Елимләр Институту вә В. И. Ленин адына АПИ-нин мәктәбәгәдәр педагогика кафедрасы мәшгул олуур. Тәдгигат ишләринин нәтичәләри, мәктәбәгәдәр тәрбијәнин нәзәри вә практик мәсәләләри, габагчыл тәчрүбә республикада Азәрбајҗан дилиндә бурахылан «Ибтидан мәктәб вә мәктәбәгәдәр тәрбијә» журналынын сәһифәләриндә шығыландырылур.

Республиканын бүтүн ири районларында вә шәһәрләрдә халг маариф шәбәләриндә мәктәбәгәдәр тәрбијә үзрә методикләр вардыр. Мәктәбәгәдәр мүәссисәләрдә чалышан ишчиләрин ихтисасынын артырылмасы Маариф Назирлијинин Мәктәбәгәдәр Тәрбијә Идарәсин. Мәктәбәгәдәр республика методкабинети, республика, Бақы, Кировабад, Дағлыг Гарабаг вә Нахчыван мұәллимләри тәкмилләшдирмә институтлары тәрәфиндән һәјәтә кечирилур.

Республиканын партија вә совет органлары мәктәбәгәдәр тәрбијәјә даим диггәт јетириләр. Азәрбајҗан КП МК вә республика Назирләр Советинин 1975-чи илин мәјиндә мәктәбәгәдәр тәрбијә һаггында тәбул етдикләри гәрар өлкәмизин ән кичик вәтәндашларынын тәрбијәсинә кәстәрилән бөјүк гајгынын парлаг тәзаһүрүдүр.

Һәмнин директив сәһәдләр ушаг багчалары шәбәкәсинин хүсусән кәндә даһа да инкишаф етдирилмәси, ушагларын коммунист тәрбијәсиндә педагожи коллективләрин јүксәк шүүрлулүг вә мәс'улијјәт руһундә тәрбијә олуиномасында халг маариф органларынын мәс'улијјәтинин јүксәлдилмәси, республиканын бүтүн назирликләри вә идарәләринин табелијиндә олан мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләринә методик рәһбәрлијини јахшылашдырылмасы, һәбәлә мәтбуат, радио вә телевизија вәсәит-

силә әһали арасында педагожи табигатын күчләндирилмәси вәсифәләринин гаршыја гојмушдүр.

Ајры-ајры назирликләр вә идарәләрин табелијиндә олан ушаг багчаларында тәрбијә ишләринин вәсијјәтинин өјрәнилмәси вә јахшылашдырылмасына чидди диггәт јетирилур. Јејинти Сәнајеси Назирлији, Нефт-Кимја Сәнајеси Назирлији, Сәнајә Тикитиси Назирлији, Тикити Матерналлары Сәнајеси Назирлији, Кимја Сәнајеси Назирлијинин вә с.-нин мәктәбәгәдәр мүәссисәләри јохландылмыш, јохламанын нәтичәсинә Маариф Назирлијинин коллекиясында бахылмышдыр.

Ушагларын сағламлыгынын мөһкәмләнмәси вә мұһафизәси, онларын јемәјинин тәшкилинин јахшылашдырылмасы маариф органларынын диггәт мәркәзиндәдир. Бу ишдә ушагларын сағламлыгынын мұһафизәсинин, хәстәликләрин әзалмасынын јахшы тәшкили үзрә кечирилән республика бахышы да бөјүк рол ойнајыр.

Сон илләрдә ушагларла апарылан тәрбијә ишләринин сәвијјәсинин јүксәлдилмәсинә јөнәддилән хејли методик тәдбир һәјәтә кечирилмишдир. Булардан јерләрдә методик рәһбәрлијини даһа сәмәрәли формасы кими нәзәри чәлб едән зона семинарларынын, республика елми-практик конфрансынын, бөјүк вә узунмүддәтли методик ишләри јекуиу кими кечирилән семинар-мұшавирәни вә с. кәстәрмәк олар.

Сон заманлар республикада апарылан тәдбирләр силәсиләсинин һамысы мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин өзүндә методик ишләрини јахшылашмасына тәсир етмишдир. Һәр шејдән әввәл, педагожи просесдә тәрбијәчиләрин ролу јүксәлмиш, ушаг багчаларында методик ишләрин тәшкилиндә рәһбәрлијини мәс'улијјәти артмышдыр.

Ушаг багчаларында әәрури методик әдәбијјатла, тәдрисәјәни вәсәитлә, ушаг багчаларында тәрбијә програмынын мұхтәлиф бөлмәләри үзрә методик төвсијәләрлә тәчһиз олуиномаш педагожи кабинетләр јарадылмышдыр.

Педагожи просесдә тәлимни техники вәсәитләриндән кешиш истифадә олуиуур. Ушаг багчаларында педагожи мұшавирәләр методик ишләр системиндә мөһкәм јер тутур. Ушагларын тәлим-тәрбијәсинин актуал мәсәләләри, габагчыл тәчрүбәнин јәјылмасы һәмнин мұшавирәләрин әсәс тематикасынын тәшкил едир.

«Ушаг багчаларында тәрбијә програмы»нын тәләбләри сәвијјәсиндә ишләјән ушаг мүәссисәләринин сәјм кетдикчә артыр. Тәкчә сон илдә Маариф Назирлијинин коллекиясында бир сыра габагчыл ушаг багчаларынын тәчрүбәсинә бахылмыш вә онун кешиш јәјылмасы гәрарә алынмышдыр.

Бир нәчә конкрет нумунә кәтирәк. Бақы шәһәриндә тәчрүбәли тәрбијәчи Л. Мәммәдованын рәһбәрлик етдији 59 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг багчасында ән јеши апаратыларла тәчһиз

едилэн, јахшы филмотекасы ва иллустратив материаллары олан, педагожи процесин сәмәрәдиллижини јуксадилмәсиндә бөјүк рол ойнајан техники васитәләр кабинети јарадылмышдыр ки, бу да тәлимни техники васитәләрини ушаг бағчасынын күндәлик ишинә мөһкәм дахил олмасына имкан верир.

59 нөмрәли ушаг бағчасында бејналмиләлчилик, учсуз-буцагсыз Вәтәнимизин халгларына достлуг мүнәсибәти, Вәтәнә мәһәббәт һиссләрини тәрбијәсинә бөјүк дигтәт јетирилди. Бу ишдә ушаг бағчасы ишчиләрини Москва, Мурманск, Тбилиси, Јереван шәһәрләриндәки бир чох мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләрини коллективләри илә мәктублашмасы, бир-бирләринә мухталиф һәдијјәләр, миалл мәдәнијјәти әкс едирән тәтбиғи ишчәсәнәт ва мәнәшәт әшјалары вермәси хејли көмәк едир.

Ушаг бағчасынын республиканын кәнд ушаг бағчаларына даим һәмиләк көмәји көстәрмәси дә дигтәти чәлб едир.

Ушаг бағчасында миалл групплардакы ушагларын рус данышыг нитги үзрә апарылан ишләр сәһәсиндә мүсбәт тәчрүбә топланмышдыр. һәмни тәчрүбә республикада кениш јайлыр.

Мүәссисәнин јүксәк сәвијјәдә гурулан иши онун тәчрүбәсини республиканын һудудларындан кәнарда да јайылмасы илә иәтичәләнир. Бурада тез-тез гонаг олан харичи нумәјәндәләр онун иши һаггында фәрәһли үрәкәчан рәјләр сөйләјирләр.

Сумгајыт шәһәриндә тәчрүбәли тәрбијәчи Н. Пономарјованын рәһбәрлик етдији 11 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасынын тәрбијә ишләриндә ушагларын тәсвири фәалијјәти сәһәсиндә јүксәк көстәрчиләр газанылмышдыр. Бурада тәрбијә олунан ушаглар дорма шәһәрләринә, ушаг бағчаларына, дәннә, космонавтлара, валидејиләрини чалышдыглары заводлара һәср едилән шәкилләр чәкирләр.

Һәр ил ушаг рәсмләри үзрә «Хошбәхт ушаглар» мөвзусунда кечирилән шәһәр мүсәбиғәсиндә 11 нөмрәли ушаг бағчасы һәмниш гәлибләр сырасында олур.

Көрпәләр еви-ушаг бағчасында тәрбијә олунанлар рабитәли нитгин јахшы инкишафына көрә дә фәргләнирләр. Ушаглар севимли китаблары, ојунчаглары, мәшғәләләр и һаггында сәрбәст сурәтдә сөһбәт апарыр. мәсәләләрини һалдини, ојунун гәјдәләрини изаһ едә билдириләр. Ушагларын мәктәбә һазырлығына бөјүк фикир верилир.

Сон беш илдә ушаг бағчасынын јетирмәләриндән 300 нәфәри мәктәбә кетмишдир ки, онлардан бир нәфәр белә дәрсләриндән јетирмәјәни јохдур. Онларын әксәријјәти исә «4» ва «5» гижмәтләрдә охујур.

Тәрбијәчиләр, ушаг бағчаларынын мүдирләри мәсләһәт алмаг үчүн тез-тез 11 нөмрәли ушаг бағчасына кәлир, онун тәчрүбәсини өјрәнирләр.

Сумгајыт шәһәриндәки 24 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасында (мүдири З. Н. һүсәјновадыр) педагожи коллектив

ушагларла апарылан тәрбијә ишләрини сәмәрәдиллижини јүксәдилмәси үзәриндә мунтазәм чалышыр. Көрпәләр еви-ушаг бағчасында әмәк тәрбијәсини јүксәк сәвијјәдә тәшкили бурада мәктәбәгәдәр јашлы ушагларын әмәк тәрбијәси проблемни үзрә Асија ва Африка өлкәләри үчүн мәктәбәгәдәр бејналхалг семинар апарылмасына имкан вермишдир. Ушаг бағчасынын валидејиләрдә иши хусусилә төғдирәләјигдир. Бу ишин формаларындан бири «Валидејиләр арасында педагожи бәлији тәблиғ едән университет» һесаб олунур.

Бахыдакы 69 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасында (мүдири А. Гавриловадыр) бүтүн ишләр методик чәһәтдән дүзкүн гурулур, ичтиманјјәтин гүввәсиндән сәмәрәли истифадә олунур. Марағлыдыр ки, истәр залда, истәрсә дә сәһәдәки зәнкин идман аваданлығынын һәммыс валидејиләрини ва һәмни тәшкилатын көмәји илә әлдә едилмишдир. Бурада ушаг организмни мөһкәмләнмәсинә, онларын бәдәнләрини дүзкүн инкишафына бөјүк дигтәт јетирилди, ушаг мөбәлләри онларын бојуна көрә сечилир.

Ушаг бағчасында ичтиман әсәсләрлә тәһлүкәсизлик техникасы хидмәти јарадылмышдыр. Бурада һәбелә ушагларын велосипед ва самокат (ушагларын бир ајагла сүрдүкләри дијирчәкли араба) сүрмәји өјрәнмәләри, күчә һәрәкәти гәјдәләри илә таныш олмалары үчүн «автодром» да јарадылмышдыр.

Мүәссисәнин педагожи коллективни бурада тәрбијә олунанлары—шәһәр ушагларын и јашлыларын әмәји, хусусән кәнд тәсәррүфәти әмәји илә дә таныш едилләр. Бунун үчүн ушаг бағчасы илә Абшерон үзүмчүлүк совхозу арасында мөһкәм алағә јарадылмышдыр. Ушаглар баһарда үзүмлүкләрә нечә гулуг едилмәсини, јәјдә исә мөһсул топланышыны мөшаһидә едилләр.

Ушагларын бир нөв физики һазырлығына бахыш олан јәјидман бәјрамынын кечирилмәси мүәссисәдә көзәл әнәнә шәклини алмышдыр.

Бүтүн бу сағламлыг-тәрбијә тәдбирләрини нәтичәсиндә ушаг бағчасы мәктәбә физики чәһәтдән мөһкәм ушаглар верир ва онлар тәдрис мүәссисәләриндә мөвәфғәјјәтлә охујурлар.

Бахыдакы 83 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасы (мүдири М. И. Трон төғәүдә чыхмыш ва мүәссисәјә һазырда Н. Л. Агајева рәһбәрлик едир) нумунәви тәмизләнјә, әлә гәјдә-ғануна, үмуми мәдәнијјәтә ва педагожи ишини јүксәк сәвијјәдә тәшкилине көрә фәргләнир. һәмни мүәссисә совет мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијә системини тәблиғатчысы кими бураја харичи өлкәләрдән кәлән гонагларла даим тәчрүбә мүбәдиләси апарыр.

Степанакерт шәһәриндә Е. Габриелјанын рәһбәрлик етдији 4 нөмрәли көрпәләр еви-ушаг бағчасы там јашылығы бүрүни-мүшдүр. Мүәссисәнин сәһәсиндә хејли агач, кол ва чичәк пар-

дыр. Бурадакы бөжүк мейвө багындан һәр ил 2 тона гадәр мәһсул жыгылыр ки, бу да ушагларын жемәинини јахшылашмасына сәрф олуур.

Ушагларла апарылан тәрбијә ишләриндә әмәјә кениш јер верилди. Әмәк просесиндә ушаглар коллектив әмәјин доғурдуғу фәраһи дәрк едир. әмәк адамларына мәһәббәт һисси бәсләјирләр. Ушаг бағчасында тәшкил олуунан «Әлдәгајырма ишләр кушәси»ндә балачалар куклалар үчүн палтар тохујур ва тикирләр. «Нағыллар кушәси» исә ушагларын нитгини никшиаф етдирди, онларын мә'нәви аламини зәкинләшдирди. Бурадакы «Малјутка» хор ва ушаг оркестри ушаг бағчасынын фәхри һесаб олуур. Оркестрин ССРИ халгларынын маһны ва рәсләриндән ибарәт зәкин репертуары вардыр.

Ләнкәран шәһәриндәки 22 нөмрәли көрпәләр сви-ушаг бағчасында (мүдири З. Рәһимовадыр) ушагларын һәртәрәfli никшиафы саһәсиндә хејли мүвәффәгијәтләр газанылмышдыр. Бурада ушагларын нитг никшиафы үзрә хејли фәјдалы иш апарылдыр. Бу мәғсадлә халг јарадычылығындан—кағыл, аталар сөзү ва талмачалардан кениш истифада олуур. Мүәссисәдә әмәк тәрбијәси үзрә ишләр дә марағлы тәшкил олуимушдыр. Ушаглар ајры-ајры милли јемәкләрин—ғутаб, дүдбәрә, шәкәрчәрәји ва с. һазырланмасында иштирак едирләр. Рајонда мүәссисәнин ушаг ансамблы бөжүк мүвәффәгијәт газанымышдыр. Ансамблын үзәлери тар. гармон, нағара, дөф кими халг чалгы алаәтләрини чалырлар.

«Гәрәифил» көрпәләр сви-ушаг бағчасы (мүдири Л. Гошгаровадыр) республиканын габағчыл мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләриндән һесаб олуур. Ушагларла апарылан ишләрә јүксәк сәвијәдә тәшкил етмәк үчүн бурада һәр чүр шәраит јарадылмышдыр. Мүәссисәнин әразиси јашыл микрозоһаја чеврилмишди. Идман ападанлығы, баскетбол, волейбол, теннис мейданчалары, бағча ва күллүк ушагларын ачығ һавада кечирдикләри вахтын мәзмуилу, марағлы ва фәјдалы олмасына шәраит јарадыр. Ушаг бағчасынын педагожи коллективни дидактик материаллар, әјани вәсантлар, методик әдәбијјат, иллүстратив материалларла јахшы тәчһиз олуимушдыр. Республикада бүтүн методик тәдбирләр бу мүәссисәнин базасында кечирилди.

Шәки шәһәриндәки 28 нөмрәли (мүдири Ш. Кәримовадыр), Зағатала шәһәриндәки 1 нөмрәли (мүдири Б. Гасимовадыр) көрпәләр сви-ушаг бағчалары ва бир чох башгалары да габағчыл мәктәбәгәдәр тәрбијә мүәссисәләриндәндир. Адалары чәкилән ушаг бағчаларында ва бир чох бағча бағчаларда ушагларла тәрбијә ишләрә планлы шәкилдә апарылдыр, онларын мәктәбә һазырлашмасы ишнә комплекс јанашылыр, физики, әгли ва ахлағи тәрбијә мәғсадјөилү сурәтдә һәјатә кечирилди. Физики тәрбијә саһәсиндәки мүвәффәгијәтләр күн

режиминин дәғиг тәшкили, ушагларда идман ојунларына марағын никшиафы саһәсиндә алда едилди.

Ушагларын халглар достлуғу, бејналмиләлчилик руһунда тәрбијә олуимасы бүтүн педагожи просесдә мәркәзи јер тутур. Бурада ушагларла совет халгынын ингилаби ва бејналмиләл әһәләринә даир, Вәтән, Ленин һағгында, јашлыларын әмәји барәсиндә ва с. һағгында онларын баша дүшәчәји шәкилдә мәлумат верилди.

Мүәссисәдә мә'нәви тәрбијәнин мүһүм вәситәләриндән бири кими әмәјә даһа кениш јер верилди. Ушаглар күчләри чәтән әмәк фәалијјәтиндә—бинанан сәлиғәјә салынмасында, ојунчағларын тәминланмасында, бағчанын саһәләрә ајрылмасында, бајрамларла һазырлығ ишләриндә ва с. иштирак едирләр.

Тәсвири характерли ишләрдә онларын ујдурма ва фантазијалары нәзәри чәлб едир. Ушагларын зәкин мә'нәви аламини мүшәһидәчилик габилијјәти ва фантазијалары онларын чәкилләри шәкилләрдә парлағ әкс олуур. Чәри илдә Исвечдә, Нидерландда ва АФР-дә тәшкил едилән «Азәрбајчан ССР тимсалында Совет Иттифагы күнләри» сәркиси үчүн республиканын габағчыл мәктәбәгәдәр мүәссисәләриндә тәрбијә олуунан ушагларын 58 ишн сечилиб көндәрилмишди.

Ушаг бағчаларында мәктәбә һазырлығ мәсәләсинә бөжүк диғтәт јетирилди. Ән јахшы ушаг бағчалары тәрбијәчиләринин ишил олдуғу башлыча чәһәт ондан ибарәтди ки, онлар ушагларын нәнки елементар биликләрдә зәкинләшдирди, һәбелә балачаларын идрак габилијјәтини никшиаф етдирди, онларла мүгајисә апармағ, үмумиләшдирмағ, нәтичә чыхармағ кими бачарығ ва вәрдишләр ашыламағ гејдинә дә галырлар.

Ушаг бағчасынын мәктәбә ва вәлидејиләрин биркә сәји илә ушагларда мәктәбә, мүәллимләрә мүсбәт мүнәсибәт һисси тәрбијә олуур. Ушаг бағчалары илә бурада тәрбијә олуунан ушагларын охујачағлары мәктәбләр арасында мөһкәм әлағә јарадылмышдыр ки, бунун да нәтичәсиндә ушагларда билиғә марағ, мәшғәләрдә фәал олмағ, програм материалларыны тез ва дәриндән мәнәисәмәк кими кејфијјәтләр өзүнү көстәрир.

Республикада мәктәбәгәдәр ичтиман тәрбијә саһәсиндә әлдә едилән нәялијјәтләрдән данышаркән мүсбәт һәллини һәләлик тапмајан мәсәләләри дә гејд етмәкәк олмаз. һәр шәјдән әввәл, көстәрмәк ләзимди ки, мәктәбәгәдәр мүәссисәләрин никшиафы, хусусән кәндә онларә олан тәләбатдан хејли керн галыр. Колхоз ушаг бағчаларынын шәбәкәси даһа ләнк никшиаф едир. Бә'зи назирлик ва идарәләрин, о чүмләдән Кәнд тәсәрруфаты Назирлијинин, Үзүмчүлүк ва Шәрабчылығ Комитәсинин ва с. табелијиндә олан ушаг бағчалары шәбәкәсинин никшиафыны да гәнаәтбәхш һесаб етмәк олмаз.

Ушаг бағчаларынын, хусусән кәнд јерләриндә әрзәт мәһсуллары илә арасы кәснәмәдән тә'мин едилмәсинин тәшкилинин јахшылашдырилмасына да еһтијәч вардыр. Шәһәр ва кәнд

лөрдә ушаг багчаларыны мәһсулла мәркәзләшдирилмиш гәҗ-
дада тәһһиз етмәк мәсәләси өз һаллини көзләйр.

Республикада ушаг мебели ва идман аваданлығы истәһса-
лы мәсәләси дә һәлл олунмалдыр.

Ушаг багчаларыны ојунчаг ва тәдрис-әјани вәсантлә тә'мин
етмәк иши дә чидди тәшвиш доғурур. Апарылан методик тәд-
бирләри сәмәрәлијлијини јүксәлдилмәси тәләб олунур.

Һәр бир мәктәбгәдәр тәрбијә мүәссисәсини ушагларын
«Ушаг багчасында тәрбијә програмы»нын тәләбләри сәвијјәси-
нә ујғун шәкилдә мәктәбә һазырлығыны мүвәффағијјәтлә һә-
јата кечирмәси үчүн һәлә чох иш көрүлмәлидир.

VIII ФӘСИЛ

МӘКТӘВЛӘРИН ТӘДРИС-МАДДИ БАЗАСЫ

Үмуми ичбари орта тәһсилни тәкмилләшдирилмәси ва инки-
шафы, һәр шәјдән әввәл, онун тәдрис-мадди базасынын ләз-
ми шәраитлә—тә'лим-тәрбијә ишләрини апарылмасы үчүн
зәрури олан мүвәфиг база илә, педагожи кадрла тә'мин олун-
масыны гәтијјәтлә тәләб едир. Бунсуз мәктәб тәһсилни, о чүм-
ләдән мәктәбәшәһи бүтүн ушагларын тәһсилә чәлб едилмәсиндә
һәлледичи амил олан мәктәб шәбәкәсини инкишафындан сөһ-
бәт кедә билмәз.

Мәктәб тәһсилни сүр'әтли инкишафы, биринчи нөвбәдә,
онун тәдрис-мадди базасыны тә'хирә салмадан мөһкәмлән-
дирмәји тәләб едир. Бу, нәники кәмијјәт, һәбелә кејфијјәт ар-
тымы үчүн дә зәрури шәртдир. Тәсәдүфи дејилдир ки, совет
мәктәбләри јарандыгы күндән онларын мадди базасынын мөһ-
кәмләнмәсинә гәҗы көстәрмәк партија ва һөкүмәтти даим диг-
гәт мәркәзиндә олмушдур. Буну мәктәб һағгында гәбул едилән
бүтүн гәрарларда мадди базанын мөһкәмләнмәсини тәләб
олунмасы сүбүт едир.

Партија ва һөкүмәтти мүвәфиг гәрарлары илә әлағадар
мәктәбләри мадди чәһәтдән иш шәраити илән-илә јакшыла-
шыр. Дөвләт капитал гојулушу һесабына мүвәфиг тәдбирләр-
рин һәјата кечирилмәси илә јанашы, республикада бу саһадә
колхозларын, совхозларын, санајә мүәссисәләрини күчү ва вәсан-
ти һесабына мәктәб тикмәк тәшәббүсү дә јажылмаға башлады.

Сов. ИКП МК ва ССРИ Назирлар Советини «Кәнд үмум-
тәһсил мәктәбини иш шәраити даһа дә јакшылашдырмаг тәд-
бирләри һағгында»кы гәрары илә әлағадар кәнд мәктәбләрини
мадди базасынын мөһкәмләндилмәси үзрә апарылан ишләр
диггәти хүсусилә чәлб едир. Һәмни гәрарда кәндә мәктәб тәһ-
силни даһа дә инкишаф етдилмәсини социал-игтисади әһ-
мијјәти гејд едилмәклә јанашы, кәндә јени мәктәб биналары
тиктисини кениш програмыны һәјата кечирмәји, мөвчуд

мәктәб биналары јанында јардымчы биналарын, әләвә синиф
отағлары, кабинетләр, тәдрис үчүн ләзми олан дикәр јерләрин,
һәбелә шакирдләр үчүн мәктәбәни интернатларын, мүәллимләр
үчүн исә јашајыш евләрини тикитисини зәрурилији дә көс-
тәрилмишдир.

Кәндә јени мәктәб бинасы ва јардымчы биналар тикмәји
кениш програмы 1974-чү илән һәјата кечирилмәје башламыш-
дыр ва бу, сон дәрәчә јүксәк көстәричиләрлә нәтичәләнир.
Тәкчә буну демәк кифәјәтдир ки, кәндә һәр ил колхозларын
тәшәббүс јолу илә, јәни онларын өз күчү ва вәсанти һесабына
биртипли ләјһәләрә әсасән тикдији хејли мәктәб бинасы, әлә-
вә синиф отағлары, е'малатхана, идман залы, буфет ва јемәк-
ханадан башга, дөвләт капитал гојулушу һесабына 30 миндән
чох шакирд јери олан 50-јә јакын мәктәб бинасы, онларча
мәктәбәни интернат ва с. ишә едилир.

Мәктәбләри мадди базасынын мөһкәмләндилмәси илә
әлағадар көрүлән тәдбирләр ичәрисиндә јени мәктәб бинасы-
нын тикилмәси мәркәзи проблем олмуш ва олараг дә галыр.
Истәр шәһәр, истәр сә кәндләрдә онун артым инкишафыны
ашағыдакы мә'луматлардан көрмәк олар:

Дөвләт капитал гојулушу һесабына тикилән үмумтәһсил мәктәбләри

Иләр	Тикилән истифадәје верилмишләр		О чүмләдән			
			шәһәрлә		кәндлә	
	мәктәбләр	шакирд (јери (мин коэфф.)	мәктәб- ләр	шакирд (јери (мин коэфф.)	мәктәб- ләр	шакирд (јери (мин коэфф.)
1920—1976	1654	691,3	625	410,5	1029	280,8
1977—1978	156	72,2	24	27,92	132	44,28

Колхозларын вәсанти һесабына 1946—1980-чи илләрдә
310,3 мин шакирд јери олан јени мәктәб бинасы тикилиб исти-
фадәје верилмишдир.

Бу, мәктәбләри мадди базасынын мөһкәмләнмәсиндә чох
бөјүк ирәлиләјишдир. Мәһз һәмни нәтијјәт күндүз мәктәбләр-
риндә шакирд контингентини сүр'әтлә артмасына баһмәјараг,
мәшғәләләрин нөвбәлијини хејли јакшылашмасына имкан
јаратмышдыр. Белә ки, 1978-чи илдә биринчи нөвбәдә охујан
шакирдләр сајы 69,2 фәкзә чәтмишдыр, мәктәбләри 33,4
фәкзи исә бир нөвбәдә ишләмишдир.

Бу, әлбәттә, фәрәһлидир, ләкин тәәссүф ки, бүтөвлүкдә проб-
лемни һәлл дејилдир. Белә ки, бүтүн мәктәбләри, хүсусилә
кәнд мәктәбләрини мүвәфиг биналарла тә'мин олунмасы ва
бир нөвбәли мәшғәләје кечилмәси иши баша чәтдырылмамыш-
дыр. Бу керилик Азәрбајҗанда шакирдләр сајынын сүр'-

этлн артымы илэ изаһ олунур. Буну ашағыдакы факт да сүбүт едир. 1960-чы илдэ күндүз мэктеблэриндэ охујан шакирдлэрин сајы 673 миң нэфэр иди. 1975-чи илдэ исе мэктеблилэрин сајы 1476,0 миң нэфэра чатымыш, ја'ни ики нөвбадан да чох артмышдыр. Мэктеб тикнитисинин сүр'әти исе шакирдлэрин артым сүр'әтиндан хејли керн галмышдыр. Бу ујунсузалуғу кәндә јарарсыз вәзијәттә олан хејли көһнә мэктеб бинасыны јениси илэ аваз етмәк даһа да артырмышдыр.

Бүтүн булар, һәмчинин сәккизиллик, сонра исе орта тәһсилә кечмәк кәндә истар дәвләт капитал гојулуду һесабына, истарса да тәшәббүс јолу илэ мэктеб тикнитисинин хејли күчләндирмәк заруриликнин гаршыја гојумшудур.

Тәссүф ки, бу сәһәдә вәзијәт инди да көркиндир. Мэктеблэрин хејли һиссәсинин јени ләјиһә илэ тикилән биналара еһтијачы вардыр. Кәндә әксәријәти сон илләрдә ибтидан мэктеблэрин базасында јаранан вә һаләлик мүвәггәти ујуналашмыш биналарда јерләшән сәккизиллик мэктеблэрин биналарынын тәзәләнимәсинә даһа чох еһтијач һиссә олунур. Мәһз буна көрә да кәндә мэктеб тикнитисинә, һәм да јалғыз мэктеб бинасына дејил, һәмчинин јардымчы биналарыны: мэктебјаны интернатларын (хүсүсилә дағ районларында), е'малатханаларын, буфет вә јемәкханаларын, идман залларынын вә с. ишәсына чидди фикир верилир вә кәләчәкдә да вериләчәкдир. Кәндә мүәллимләр үчүн мәнзил да тикилир. Мэктебләр ләјиһә үзрә 480, 624, 1000, 1100, 1176, 1320 јерлик ишә олунур. Бу ләјиһәләр мүасир мэктебин тәләблэринә, тамамилә олмаса да, чаһаб верир. Оларда кениш вә ишглы синиф отағлары (50 кв.м), физика, химја, биолокија кабинет вә лабораториялары (66 кв.м), алатләр сахланман јер (15 кв.м), метал вә ағач е'мал е'малатханалары (66 кв.м), идман залы, акт салону јемәкхана, китабхана, мүәллимләр отағы, пионер отағы вә с. һазарда тутулур.

Буинула белә, һәмин ләјиһәлэрин да тәкмилләшдирилмәсинә еһтијач вардыр. Һазырда милли мэктебләрда ири синифлэрин һамысынын (рус вә харичи дил дәрслэриндә исе бүтүн синифлэрин) ики јарымгрупа бөлүмәси, һазырлы синифлэринин мэктебин әсас һиссәсиндән ајрылмасы, һеч олмаса ајры-ајры мэктебләрда мэктебларарасы тә'лим-истеһсалат комбинатларынын тәшкили буку зарурн вә тә'хирәсалымаз вәзифә кими тәләб едир.

Мэктеб тикнитисинин перспектив планы елэ мүәјјәнләшдирилмәлидир ки, дәвләт капитал гојулуду вә колхозларын вә саһти һесабына ишә олунан биналар 1980-чи илдә шакирдлэрин 80 фәизини, 1985-чи илдә исе һәм шәһәрда, һәм да кәндә оларын һамысынын бир нөвбада мәшгул олмасыны тә'мин етсин. Бу исе мэктебләрда тә'лим-тәрбијә ишлэринин јүксәлдилмәси үчүн даһа әлверипли шәраит јаратмыш олур.

Мэктеб тикнитисинин јахын перспективн үчүн шәһәрләрда вә район мәркәзлэриндә анчаг ири мэктеб биналарынын (1176 јерлик вә даһа артыг) ишәсына фикир вериләчәкдир. Кәнд јерлэриндә исе бу чүр мэктебләр икишәф перспективн олан кәндләрда тикиләчәкдир. Бундан башга, бир һалда ки, кәндә мэктеблэрин даһа да криләшмәси гаршыја гојулмушдур. де-мәли, 192 вә 320 јерлик јени мэктеб бинасынын ишәсындан имтина етмәк ләзим кәлир. Буна анчаг мүстәсна һалларда, иштисади чәһәтдән сәрфәли олмајан, паралел синифләр ачылмајан дағ районларында јол верилә биләр. Иштисади вә тәшкиләти чәһәтдән кәндә 480, 624, 1176 јерлик мэктеб бинасынын ишәсы өзүнү доғрулдур вә инди мәһз бу чүр мэктебләр тикилир.

Төчрүбадан мә'лумдур ки, акомплектли мэктебләрә исебатән чохкомплектли ири мэктеблэрин ишәсы иштисади чәһәтдән мәгсәдәмүвафигдир. Белә ки, 320 јерлик мэктеб тикнитисинин дәјэри (биркомплексли) 241 миң манат, 964 јерлик мэктебин тикнитиси исе 466 миң манат тәшкил едир. Биринчи һалда бир шакирд јери 754 маната, икинчи һалда 483 маната бағла кәлир. 1280 јерлик мэктеб бинасында исе бир шакирд јери 401 манат тәшкил едир. Лакин буна баһмајараг, ири мэктеб биналарынын ишәсыны (онлар тәдрис ишлэринин јахшы тәшкил олунмасына имкан версә да) һәмишә, хүсүсэн кәндә мәгсәдәмүвафиг һесаб етмәк олмәз. Кәндә ири мэктеб биналары бир нөвбада ишләмәк үчүн кифәјәт гәдәр шакирд континкенти олан јерләрда тикилир. Дағлыг јашајыш мөнтәғәлэриндә бир-тилли ләјиһә үзрә мэктеб тикмәк иши бөјүк чәтинликләрә гаршылашыр. Һәмин чәтинликләр, хүсүсилә ишәат материалларыны тикити објектлэринә чатдырмаг үчүн мүнасиб јолун олмамасында өзүнү көстөрир. Одур ки, белә мэктебләр мүвафиг алағ олан кәндләрда тикилир. Бурада гоншу кәндләрда јашајан орта вә јухары синиф шакирдлэринин тәһсиллә әһәт олунмасы үчүн мэктебјаны интернат да ишә олунур.

Мә'лум олдуғу кими, тәдрис-тәрбијә ишлэринин сәмәрәлиликнини тә'мин олунмасында мэктеб аваданлыгынын бөјүк әһәмијјәти вардыр. Мәһз буна көрә да мэктеб биналарыны аваданлыгга тә'мин едәркән һәм кичијеник, һәм бәди-архитектура тәләблэри, һәм да техника-иштисади тәләбләр көзләнилмәлидир. Мэктеб һәнки, ДҮИСТ-ни тәләблэринә чаһаб верән мебеллә тә'мин олунмәлидир, һәм да оларын сәмәрәли јерләшдирилмәси һәмин мебелләрдән педагожи мәгсәдлә истифадә олунмасы гејдинә да галмәлидир. Мэктеб мебелинин синиф отағларында јерләшдирилмәси вә олардан истифадә ашағыдакы тәләбләрә чаһаб вермәлидир: парталар, стол вә стуллар шакирдлэрин јашына ујуң олмәлидир, олар елэ јерләшдирилмәлидир ки, шакирдлэрин вә мүәллимлэрин һәркәтинә, мүәллимин һәр бир шакирдә јанашмасына мане олмасын.

Сон илләрдә республиканын мәктәпләри Jenn, шакирдлар үчүн даһа алверишли парталарла, язы тахтасы, стол, стул вә с. аваданлыгла тәһиз олунар. Jenn тикилән мәктәпләрин һамысы, һабелә бир чох дикәр мәктәпләр дә бу чүр мебел алырлар.

Мәктәпләрин мадди базасынын мөһкәмләnmәсиндә онларын физика, кимја, биолокија үзрә кабинет вә лабораторияларла, бүтүн тәлим фәнләри үзрә кабинетларла, һәр чүр зәрури әјани вәсантла, тәлимни мүасир техники вәситәләри илә, машиншүнаслыг, мәшәт хидмәти әмәји үзрә кабинетларла, мәктәбјаны саһә тәлим-истеһсалат комбинаты илә, шакирдларын өјрәнмәләри үчүн ләзим олан автомашын вә кәнд тәсәррүфаты техникасы илә, автомобил иши, кәнд тәсәррүфаты техникасы, әмәк тәлим кабинети илә, китабхана, идман аваданлыгы вә с. илә тәмин олунамасы мүстәсна әһәмийәт кәсб едир.

Бүтүн булар һаггында мәлүмәт вермәјә еһтијач јохдур. Онлар һәр ил халг маарифи үзрә мүвафиг статистика мәчмүәләриндә верилир. Онлардан јалныз сон илләрдә мәктәпләрин мадди базасынын мөһкәмләnmәсинин интенсалијини көстәрәнләрин бәзиләринин адымы чәкәк.

1978-чи илин мәлүматына кәрә, физика вә кимја кабинетләри илә бүтүн шәһәр мәктәпләри, биолокија кабинети илә исә онларын 98,2 фәиз тәмин олунамашдур. һәмин кабинетләрлә кәнд мәктәпләринин тәмин олунамасы мүвафиг оларат белә иди: 99,1 фәиз, 98,7 фәиз, 98,0 фәиз. Шәһәр сәккизиллик мәктәпләринин һәмин кабинетләрлә тәмин олунамасы 99,1 фәиз, 94,0 фәиз, 91,7 фәиз, кәнд сәккизиллик мәктәпләринин тәмин олунамасы исә мүвафиг сурәтдә 96,6 фәиз, 87,5 фәиз, 92,4 фәиз тәшкил етмишдир.

Мәктәпләрин ријазийәт, тарих, дил кабинетләри илә вә с. кабинетләрлә тәмин олунамасы да, демәк олар ки, беләдир. Сәккиз вә даһа артыг кабинети олан шәһәр орта мәктәпләри 90,1, кәнд орта мәктәпләри исә 42,2 фәиз тәшкил едир.

Бу, бөјүк мүвәффәгийәтдир. Буна бахмајараг, тәдрис кабинетләринин сәји кәләчәкдә јенә артырылмалыдыр. Мәктәпләрдә мәшғәләрин кабинет системинә кечмәси илә әлагадар бүтүн ири тәдрис мүәссисәләриндә һәр фәнн үзрә азы 2—4 кабинет олмалыдыр.

Китабхана илә тәмин олуван мәктәпләр 97,9 фәиз тәшкил едир. Онларда китабларын сәји, дәрсликләр дә дахил олмагла 19,5 мин нүсхәјә чәтмишдир.

Сон илләрдә мәктәпләрин, хүсүсән орта мәктәпләрин тәлимни мүасир техники вәситәләри илә тәһиз кениш вус'әт алмишдыр. Мәсәлән, 1978-чи илдә шәһәр орта мәктәпләринин 96,6 фәиз кино гурғусу, 98,0 фәиз телевизия, 100 фәиз магнитофон, 90,6 фәиз өзләринин радио говшагы илә тәмин олунамашдур. Кәнд орта мәктәпләринин тәмин олунамасы исә мүва-

фиг сурәтдә белә олмушдур: 99,3 фәиз, 72,7 фәиз, 100 фәиз, 81,1 фәиз.

Һазырда мәктәпләрдә 700 лингафон кабинетиндән, хејли кодоскопдан, фонохрестоматија илә бирликдә минләрлә вәлчәлдирәндән вә с. истифада олунар. Онларын сәји илдән илә артыр. Лакин мүәллимләрин бир һиссәсинин онлардан истифада етмәк бачарыг вә вәрдишинә јијәланмәмәси үзүндән һәмин техники вәситәләрдән бәзи мәктәпләрдә, хүсүсән кәнд мәктәпләриндә истифада едилмәси мәсәләси һәләлик һәлл олунамашдыр. Бу нөгсән илдән-илә арадан галдырылар.

Һәләлик мүсбәт һәллиян тапмајан мәсәләләрдән бири дә ахшам (гијабн) мәктәпләринин мадди базасыдыр. Онлардан чәми 27-нин (10,5 фәизинин) ләзыми гајлада тәһиз олумуш өз бинасы вардыр. Ахшам (гијабн) мәктәпләринин бина вә аваданлыгла тәмин едилмәси күнүн ән зәрури проблеми кими һаггыда дурур.

Мәктәпләрин тәдрис-мадди базасындан данышаркан маариф үзрә һәр ил хејли артан дөвләт бүдчәсини (јерли вә республика) нәзәрән гачырмаг олмаз. Әкәр, мәсәлән, 1979-чу ил үчүн күндүз мәктәпләриндә охујан шакирдларын сәјина вә мәктәб тәһсил үзрә бүдчәјә диггәт јетирмиш олсаг, онда һәр бир ушага орта һесабла 159 манат сәрф олуңдугуну көрәрик. 1914-чу илдә исә бу, чәми 33 гәпик тәшкил едирди.

1979-чу илдә халг маарифи үзрә дөвләт бүдчәси (республика Маариф Назирлији үзрә) 1970-чи илдә олан 211162 мин маната гаршы 361958 мин манат тәшкил етмишдир. Тәкчә ушагларын јемәји үчүн 8945,5 мин манат, ичбәри тәһсил фонду үчүн 1860,5 мин манат, маариф мүәссисәләринин тәһиз үчүн 11885,8 мин манат, биналарын әсәсли вә чәри тәмири үчүн 13847,3 мин манат, јени мәктәб вә ушаг бағчәси биналарынын тикитиси үчүн 47693 мин манат, о чүмләдән тикити-гурашдырма ишләри үчүн 38330 мин манат вәсант бурахылмишдыр.

Маариф мүәссәләри һәмн тәшкиләтләрдән—колхоз вә совхозлардан, фабрик вә заводлардан да хејли мадди көмәк (тәһизат, тәмир саһәсиндә вә с.) алыр.

Белә әзәмәтли дөвләт бүдчәси, колхоз, совхоз, фабрик вә заводларын, дикәр мүәссисә вә тәшкиләтларын көмәји халг маарифинин илдән-илә даһа да инкишафына, бүтүн тәрбија мүәссисәләринин нормал фәалијәтинә кениш имкан верир.

IX ФӘСИЛ

ПЕДАГОЖИ КАДРЛАР

Совет һакимијәти илләриндә Азәрбајҗан ССР-дә педагожи кадрларын сәји сурәтлә артмишдыр. Инди онлар республиканын мәктәпләриндә вә дикәр маариф очагларында кәч нәслин

тәлим вә тәрбијәси кими мүрәккәб вәзифәни һәлл етмәјә гадир олан вә һәлл едән бөјүк бир гүввәјә чеврилмишдир.

Педагожи кадрлар тәкчә сәјчә дејил, һәм дә кејфијјәтчә дурмадан артмышдыр. Һәлә 1920-чи илдә В. И. Ленин өлкәнин гаршысында белә бир вәзифә гојмушду: «Инди биз јени педагог мүәллимләр һеј'әти тәрбијә етмәлијик, булар партија илә онун идејалары илә сых алағадар олмалы, онун руһунда олмалы, фәһлә күтләләринин өзләринә чәлб етмәли, онлара коммунизм руһу ашыламалы, онлары коммунистләрин көрдүкләри ишлә марагландырмалыдырлар»¹.

Совет Азәрбајҗаны шәрәитиндә тәкчә илк илләрдә дејил, һәм дә сонраки он илләр әрзиндә бу мүрәккәб тарихи вәзифәни һәлли асан иш олмамышдыр. Көһнә үсули-идарәдән гәлмиш мүәллимләрин сәји чох аз—чәми ики мин нәфәрә јахын иди, һәм дә онларын әксәријјәти әһалинин ана (Азәрбајҗан) дилини билмирди. Ана дилиндә шәбәкәси илдән-илә дурмадан артан јени совет-ибтидан вә орта мәктәпләри исә кетдикчә даһа чох мүәллим тәләб едирди. Онлары мүхтәлиф јолләрлә һазырламаға башладылар: гыса мүддәтли педагожи курслар, педагожи мәктәпләр, мүәллимләр институтлары, педагожи институтлар шәбәкәси јарадылды; күчлү университет тәшкил едилди. Мүәллимләрин сәји илдән-илә артды, ләкин әввәлчә ибтидан, сонра исә јединлик вә сәккизиллик үмуми тәһсилә кечилмәси, орта мәктәпләр шәбәкәсинин кеңишләндирилмәси илә алағадар олараг тәләбат азалмады. Орта вә али тәһсилли мүәллимләр һазырлајан педагожи тәдрис мүәسسәләринин шәбәкәси артды. Һәтта 60-чы илләрдә республиканын бир сыра рајонларында мәктәпләрин педагожи кадрларла тә'мин едилмәси бир тәрәфдән сәккизиллик вә орта үмуми тәһсилә кечилмәси, диҗәр тәрәфдән исә шакирдләрин сәјинин сүр'әтлә артмасы (бу артым һәр ил 70—80 мин ушаг олду) илә алағадар олараг даһа да чәтинләшди. Инди алты педагожи институтда, бәдән тәрбијәси институтунда, дәвләт университетиндә вә доғгуз педагожи мәктәбдә мүәллим кадрлары һазырланыр. Бу тәдрис очаглары һәр ил 6 миндән артыг мүәллим бурахыр ки, буларын да әксәријјәтинин али тәһсилли вардыр. Мәһз буна көрә дә республикада мүәллимләрин сәји хусусән ахырынчы он илдә асаәли сурәтдә артмышдыр. Буну 159-чу сәһифәдәки чәдвәлдән көрмәк олар.

Күндүз мәктәпләринин мүәллимләриндән алава, ахшам (җијабни) мәктәпләриндә 3958 мүәллим ишләјир ки, буларын да 95,4 фәзинин али тәһсилли вардыр.

Беләликлә, 1978-чи илдә республиканын үмумтәһсил мәктәпләриндә мүәллимләрин үмуми сәји 108 мин нәфәр олмушду ки, буларын да 1970-чи илдәки 51,7 фәзинин мүғабилли-

¹ В. И. Ленин. Әсәрләри, 31-чи чилд, сәһ. 376.

Илләр	Әввәлчәки үзрә ишләјәнләр дегил олмадан бүтүн мүәллимләр (мин нәфәрә)	Онлардан тәһсилли дәрҗәси үзрә, фәизән				
		али	мүәллимләр институту вә али дәрҗәли тәдрис мүәسسәләри һиссәсиз	орта педагожи	орта тәһсил	там орта тәһсилли олмајан
1965	55	45,1	15,0	35,2	4,1	0,6
1970	66	51,7	13,9	30,3	3,9	0,2
1975	86	63,7	10,0	22,1	4,2	—
1976	88,3	65,7	9,0	22,1	3,1	—
1978	104,1	65,3	7,9	22,4	4,4	—

дә 65,3 фәзинин али тәһсилли вардыр. IV—X синифләрдә дәрҗә дејән мүәллимләрин 83,7 фәизи али тәһсиллидир. Мүәллимләр вә мәктәб рәһбәрләри арасында гадимлар төғрибән 50 фәиз тәшкил едир.

Кәнд мәктәпләринин педагожи кадрларла тә'мин едилмәси сәһәсиндә сон вахтларда асаәли дөнүш јарадылдығыны хусуси гејд етмәк ләзимдыр. Республиканын Күрдәмир, Хачмаз, Сәбирабад, Салјан, Чәлилабад, Саатлы вә бир сыра диҗәр рајонларынын мәктәпләри асаәс фәизләр үзрә педагожи кадрларла узун мүддәт чидан еһтијач һисс едирдиләр, инди исә онлар мүәллимләрлә асаәс тә'мин едилмишләр. Мәктәпләрин, хусусән кәнд јерләриндә, бә'зи фәизләр—милли мәктәпләрдә рус дили, рәсм, мусығи, әмәк тә'лими үзрә мүәллимләрә һәлә еһтијачы олдуғына бахмајараг, кәнд мәктәпләринин мүәллим кадрлары илә тә'мин едилмәси һағтында партијанын тәпшырығы јеринә јетирилмишдир.

Педагожи кадрлардан дәнйшаркән зәрури тәдбир кими онларын тәкмилләшдирилмәсини—иҗтисасынын артырмасыны нәзәрдән гачырмаг олмаз. Мүәллимләрин аттестасијасы 1979-чу илдә асаәсән баша чатдырылмыш вә әјди олмушду ки, 3142 мүәллимин өз елини-педагожи вә идеја-сијаси билијини чидди сурәтдә артырмаға еһтијачы вардыр. Бундан алава, мөвчуд гајдаја асаәсән һәр бир мүәллим беш илдән бир тәкмилләшдирмә курсу кечмәлидир. Бу, мәктәпләрин јени мазмунлу тә'лимә кечмәси, тә'лим вә тәрбијә методларынын модернләшдирилмәси, мүәсир техник тә'лим вәситәләринин, тәһсилли кабинет системинин вә с. тәтбиғи илә алағадар олараг зәруридир.

Мә'лум олдуғу кими, бу проблемин һәлли илә мүәллимләрин тәкмилләшдирмә институтлары мәшғул олурулар, онларын сәји исә бешә чатмышдыр: Мәркәзи, Баки, Нахчыван, Степанакерт вә Кировабад мүәллимләри тәкмилләшдирмә институтлары. Һәмин институтларда, һәбелә педагожи институтларын вә С. М. Киров адына университетини јанында һәр ил 15—17 мин мүәллим тәкмилләшдирмә курсу кечир.

Мүәллимләри тәкмилләшдирмә институтлары арасында Мәркәзи Мүәллимләри Тәкмилләшдирмә Институтуну хусуси

гејд етмәк ләзимдир, чүнки бу институт һәм мұаллимләрлә иш саһәсиндә бөјүк тәчрүбәлә маликдир. һәм дә орада 24 кабинет-дән алава, хусуси педагогика ва психологика кафедрасы јарадылмыш ва елми дәрәчәси олан мұтаһәссисләрлә комплекләшдирилмишидр. Бу институтун јанында нәшријат шө'бәси, һабелә хусуси мәтбәә вардыр ки, онлар да мұаллимләрә ләзим олан програм-методика әдәбијаты, габагчылар педагожи тәчрүбәни үмумиләшдиран әсәрләр ва с. нәшр едилләр.

Орта мәктәбләрин директорларыны тәкмилләшдирмәк үчүн В. И. Ленин адына АПИ-нин јанында икнајлыг курслар јарадылмышдыр ва һәр ил тәғрибән 800 нәфәр бу курсларда мәшғул олур. Јерләрда халг маариф шө'бәләринин методикабинетләри, методбирләшмәләр, мәктәбләрда фәни комиссиялары ва с. мұаллимләрлә бөјүк методик иш апарырлар. Онлар мұаллимләр үчүн мә'рузәләр, елми-практик конфранслар ва с. тәшкил едилләр.

Азәрбајчан Елми-Тәдғигат Педагожи Елмләр Институту бөјүк иш апарыр, елми-тәдғигатлар нәтичәсиндә елми-методик әсәрләр нәшр едир, республика елми-практик конфранслары ва с. кечирир.

Мұаллимләрин мүстәғил тәһсил, рус ва ана дилләриндә методика китабларыны, журналлары, гәзәтләри ва дикәр әдәбијаты өјрәнмәләри дә онларын елми-сијаси чәһәтдән инкишафына көмәк едир.

В. И. Ленин көстәрмишидр ки, «биздә халг мұаллими буржуа чәмијәтиндә һеч бир заман дурмамыш олдуғу, дурмадығы ва дура билмәјәчәји бир жүксәклијә галдырылмалыдыр. Бу, сүбүт тәләб етмәјән бир һәғигәтдир. Бу вәзијәтә биз, халг мұаллиминин һәм мә'нәви чәһәтдән жүксәлмәси үзәриндә, һәм ону һәғигәтән өз жүксәк вәзифәси үчүн һәртәрәfli һазырламағ үзәриндә, башлычасы, башлычасы ва јенә башлычасы исә онун мадди вәзијәтини жүксәлтмәк үзәриндә мүнтәзәм сурәтдә, дөмәдән ва тәкidlә ишләмәк вәситәсилә наил олмалымыз»¹.

Ифтихарла демәк олар ки, В. И. Ленинин бу тарихи вәсијәти республикада һәјатә кечирилмишидр. Азәрбајчан мұаллимләри партија ва һөкүмәтин Ленин гајғысы илә әһәтә олунмушлар. Л. И. Брежнев јолдаш јазмышдыр: «Халг мұаллими совет чәмијәтинин ифтихарыдыр. О, халг маарифиндә сәдағәтлә хидмәт етмәси илә өз гәлбинин кеишлији илә, нәчиб мә'нәви кејфијәтләри илә, ушағларә мәһәббәти илә һамынын һөрмәтини газанмышдыр. Партија мұаллимин идеја әгидәсини, фәдакар әмәјини, јени инсаным формаләзмәсына онун бөјүк көмәјини жүксәк гәјмәтләндирир»².

Азәрбајчан Коммунист Партијасынын тәрбијә едиб јетишдирдији республика мұаллимләр ордусу маарифин инкишафы-

¹ В. И. Ленин. Әсәрләри, 33-чү китаб, саһ. 477—478.

² Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, саһ. 158.

на, мәдәни нигилаб һағгында Ленин планынын һәјатә кечирилмәсинә, јашлы әһали арасында савадсызлыгын ләғв едилмәсинә, ушағларын ва кәчләрин үмуми тәһсилнин һәјатә кечирилмәсинә бөјүк көмәк көстәрмишидр. Партијанын садяг көмәкчиләри олан мұаллимләр милли кадрларин һазырланмасында, бүтүн мәктәб ишинин кәч нәслин коммунист тәрбијәсинин инкишафында бөјүк рол ојнамыш ва инди дә ојнајыр, һәм шәһәрләрдә, һәм дә хусусән кәнддә республиканын ичтимә һәјатында фәал иштирак едилләр, партијанын идејаларынын аловлу тәблиғатчысыдырлар. Азәрбајчан мұаллимләринин VI гурултайынын иши (мај 1978-чи ил) һәлә дә хәтиримиздәдир. Бу гурултајда Сов.ИКП МК Сијаси Бүросу үзвәлүјүнә намизәд, Азәрбајчан КП МК-нын биринчи кәтиби һ. Ә. Әлијев јолдаш парлаг ва дәрин мазмунлу нитг сөјләмишидр. О, һәмнин иттигидә демшидр: «Совет әлкәсиндә мұаллим бүтүн халгын һөрмәт ва ештирамыны газанмышдыр. Чәмијәтимизин үмиди, кәләчәји олан ушағларын тә'лим-тәрбијәси кими ән мұһүм, ән вәчиб иш она е'тибар едилмишидр. Мұаллим өз билијини тәчрүбәсини, гүввәсини, гәјмәтәли нәји варса һамысыны шакирләрә, халга бәхш едир. Рәшадәтә барабәр бу нәчиб, фәдакар әмәјинә көрә мұаллимин јетишдирмәләри, вәлидејиләр, Коммунист Партијамыз она һәдсиз дәрәчәдә миннәтдардырлар.

Һәр биримиздә мұаллимин һәрәртәли гәлбинин бир зәррәчији вардыр. Мәһз мұаллим дөгма јурдумузу севмәји, һамынын рифаһы һәмине вичданла ишләмәји мудрикликлә ва сәбирлә бизә өјрәтмиш ва өјрәдир. Һәр биримизин өз мұаллими вардыр ва биз бүтүн өмрүмүз боју онун хәтирәсини һөрмәтлә, миннәтдарлыгга гәлбимиздә јашадырымыз»¹.

Мәһз буна көрә дә миңләрлә мұаллим ва тәрбијәчи маариф саһәсиндә фәдакар ишинә көрә партија ва һөкүмәт тәрәфиндән тәлтиф олунмушдыр. ССРИ орден ва медаллары илә тәлтиф олунан маариф ишчиләринин сәјы 8718 нәфәрә чатмышдыр. 3 мұаллим Социалист Әмәји Гәбрәманы адына ләјиг көрүлмүшдүр, 817 мұаллим «Азәрбајчан ССР-ин әмәкдар мұаллими» фәхри ады алмышдыр. Миңләрлә мұаллим Азәрбајчан ССР Али Совети Рәјасәт һеј'әтинин Фәхри Фәрманы илә, 5 миң артыг мұаллим Иттифак Маариф Назирлијинин ва Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијинин «Маариф ә'ләчысы» дөш нишаны илә, 3500 нәфәр республика Маариф Назирлијинин, Маариф, Али Мәктәб ва Елми Идарә Ишчиләри һәмкарлар Иттифакы Республика Комитәсинин фәхри фәрманлары илә тәлтиф едилмишидр.

Мұаллимләр зәһмәткешләр арасында бөјүк һөрмәт ва нүфуза маликдирләр. Онларын бир чохунун јерли Советләрә, республика Али Советинә, ССРИ Али Советинә депутат сечилмәси буну сүбүт едир.

¹ «Коммунист» гәзети, 19 мај 1978-чи ил.

Мүаллимләр үчүн «ССРИ халг мүаллими» кими јени јүксөк ад мүэјјән едилмишидир; мүаллимләре «баш мүаллим» вә «методист-мүаллим» адлары вериллр. Республикада 302 нәфәр бу чүр мүаллим вардыр.

Совет мүаллимләринини мадди, мәншәт вә мәдәни шәрәтинни јахшылашдырмаг үчүн даим гајгы көстәриллр. Кәнд мүаллимләри пулсуз мәнзиллә, јаначагла, ишыгла вә с. т.ә.ин едиллрләр.

Азәрбајҗанда мүаллим пешәси кәкчләр арасында ән шөһрәтли пешәләрдән бири олмушдур.

Республикада мүаллимләр елми-педагожи чәһәтдән дә артырлар. Инди мүаллимләр арасында сәмәрәли елми-тәдҗигат иши вә диссертасија мүдафиә етмәси нәтичәсиндә елми дәрәчә алмыш онларча елмләр намизәди вардыр. Бир чох мүаллимләр дәрсликләрини вә елми-методик вәсантләрини мүаллифидир, јүзләрлә мүаллим журналларда гижмәтли мәгаләләрлә, елми-практик конфрансларда, республика вә Үмумиттифаг педагожи мүһазирәләриндә өз габагчыл тәчрүбәси һаггында мә'рузәләрлә чыхыш едир. Бир чох мүаллимләримзини ады вә габагчыл тәчрүбәси республикамызын сәрһәдләриндән узагларда да шөһрәт газаинмишдыр.

Педагожи кадрлардан данышаркән биз мәктәпләрин рәһбәрләринини—онларын директорларынын бөјүк ролуну да гејд етмәлијик. «Правда» гәзети өзүнүн баш мәгаләсиндә јазыр: «Ән гижмәтли олан ушагларымызы, үмидимизи, кәләчәјимиз онә етибар едирик. О, чәкинкән көрпәләри биринчи синфә гәбул едәрәк бүтөв он ил әрзиндә һәмкарлары олан мүаллимләрлә бирликдә мәктәбләри мүәсир биликләрини зирвәләринә, шүрүрү сурәтдә әмәк нөвү сечмәсинә, коммунист идеалларына әгидәли хидмәт етмәјә доғру апарыр.

Мәктәб директору—бу мәс'ул вәзифә бир чох ихтисасы өзүндә бирләшдирир. О. мүәллими, методисти, дәвләт инспекторуну, тәсәррүфатчыны, тәдрис процесини тәшкилатчысыны, јашлы вә ушаг коллективләри тәрбијәчисини бир шәхсдә бирләшдирмәлидир. Бурада елми идәрәетмәјә нәинки һәртәрәфли, мүкәммәл јәјәләнемәк, һәм дә һәгиги фәдакарлыг, сечдији ишә сон дәрәчә сәдагәтли олмаг тәләб едиллр.

Сов.ИКП XXV гурултајынын совет мәктәбини гәршмсында гојдугу вәзифәсини—үмуми орта тәһсилни инкишаф етдирмәк вә тәкмилләшдирмәк вәзифәсинини мүвәфәгҗијәтлә һәјәтә кечирилмәси тәдрис мүәссисәсини рәһбәрләринини ролуну даһа да јүксәлтмишидир»¹.

Мәктәб директорунун ролунә верилән бу јүксәк гижмәтлә тамамилә разылашараг, биз гејд едә биләрик ки, мүәллимләримзини бөјүк ордусу ичәрисиндә габагчыл мәктәб вә маариф органлары рәһбәрләринини бөјүк дәстәси јетинмишидир. Онла-

¹ «Правда» гәзети, 13 ноябр 1979-чу ил, № 317.

рын ишинини нәтичәләри биздә бөјүк разылыг вә гануни ифтихар һисси доғуруп.

Мәктәпләримзини рәһбәр кадрларынын тәркибин һаггында бу сәһифәдәки чәдвәлә фикир јүрүтмәк олар.

Биз әввәлки фәсилләрдә бир чох директорлар вә мүәллимләр һаггында данышараг онлары, нечә дејәрләр, педагожи «дәзкәһин» башында, синифдә көстәрмәјә чалышдыг, өз габагчыл тәчрүбәләри, өз педагожи кредолары һаггында данышмаг үчүн онларын өзүнә сөз вердик. Бир чох директорларын вә мүәллимләрини мәзијјәтләрини бурада да характеризә етмәк вә гижмәтләндирмәк оларды. Ләкин бу мүмкүн дејилдир, чүнки габагчыл мүәллимләрин сајы јүзләрлә, минләрлә дејил, он мин-

1979-чу илдә мәктәб рәһбәрләринини тәркиби

Вәзифәси	Үмуми сајы	О чүмәлән-дән гәдәм-ләр	Гәдәмлә-рини фәқли
Ибтидаи вә сәккизилик мәктәплә-рини директорлары	1610	135	8,3
Орта мәктәпләрини директорлары	2212	264	11,9
Сәккизилик мәктәпләрини директор мүәвилләри	1294	199	15,4
Орта мәктәпләрини директорларыныни мүәвилләри	3167	806	25,4

ләрәдир вә онлары һәтта фамилијалары илә сәдаламаг да ол-маз. Буна бахмајараг, педагожи «мајакларымызын» һеч олмаса бир нечә нүмунәсини көстәрә биләрик.

Ән әввәл тәбијјат-ријәзијјат фәиләриндән дәрәс дејән мүәл-лимләримиздән данышаг. Биринчи нөвбәдә Бозалганлы (Товуз рајону) кәнд орта мәктәбинини кимјә мүәллими Мәһәр Гулијев јолдаш һаглы олараг диггәтимизи чәлб едир. Азәрбајҗан ССР-ини әмәкдәр мүәллими олан М. Гулијев өз шакирдләринини һа-мысыныни мүвәфәғ гижмәтләр алмасыны тә'мин едир. Онларын дәрәдә үч һиссәси «4» вә «5» гижмәтләрлә охујур. Бу тәшәб-бускар мүәллимин рәһбәрлији алтында мәктәбдә мүәсир кимјә лабораторијасы дүзәлдимишидир. Бурада шакирдләр дәрһи-ләшдирилмиш програм үзрә кимјаны өјрәнирләр. Мәктәбли-ләр, әди лабораторија мәшғәләләриндән әләвә, мүнтязәм су-рәтдә торпагы тәһлил едирләр. Онларын әлдә етдикләри нәти-чәләри јерли совхозун тәсәррүфатында нәзәрә алырлар. М. Гу-лијевини бу ишинини нәтичәсиндә мәктәб мәзуналарынын чоху рајонда галыр вә јерли кәнд тәсәррүфаты мүәссисәләриндә, үзүмчүлүк колхоз вә совхозларында ишә даһил олур.

Гулијев јолдаш дәрәсләрдә тәдрис әјәни вәсантләрдән вә тех-ники тәдрис вәсантләриндән кенши истифадә едәрәк, шакирд-ләрини һазырлыгы илә елә әсәслә сурәтдә мәшғүл олур ки, он-лар Бакынын, Москванын, Ленинградын, Ростовун, Одессанын

вə Иттифағын дикəр шəһەرлəринин кимја али мəктəблəринə мұвəфғəгилјəтлə дахил олараг, орада кимјаны өjrөнирлэр. Оун шакирдлəриндэн догузу кимја емллəри нəмизəди олмушдур.

Гулијев јолдаш шакирдлəрлə бəјүк синифдəнкəнар иш апарыр. Бозалганлы кəнд орта мəктəбиндə 1970-чи илдэн бəри Д. И. Менделеев адына «Кəнч кимјачы» чəмијјəти фəалијјəт кəстəрир. 136 шакирд бу чəмијјəтин үзүдүр вə онлар мұаллимлəринин рəббэрлији алтында агрокимја вə фотокимја сəһəсиндə тəдгигат иши апарырлар.

Мəктəбин «Кəнч кимјачы» чəмијјəти кəнч кимјачыларын ишинə Үмүмиттифаг бахышынын 2 дəфə (1972 вə 1977-чи иллəрдə) гəлиби олмуш вə 2 дəфə Үмүмиттифаг Менделеев Чəмијјəтинин I дəрəcəли диплому илə тəлтиф едилмишдир.

М. Гулијев јолдашын лабораторијасы базасында 1975-чи илдə республика кимја олимпиадасынын јекун туру кечирилмишдир. Бу турда М. В. Ломоносов адына Москва Дəвлəт Университетинин вə Азəрбайжан али мəктəблəринин алимлəри иштирак етмишлэр.

М. Гулијев јолдашын шакирдлəри дəфəлəрлə Үмүмиттифаг кимја олимпиадаларында иштирак етмəјə бурахылмыш вə гəлиблэр сьрасында олмушлар.

Тəдрис-тəрбијə процесинə комплекс шəкилдə јанашылмасы М. Гулијевин тəдрис ишинин башлыча чəһəтидир. О, дəрс процесиндə əјани вə техники тəдрис вəситалəриндэн бачарыгла истифада едир, шакирдлəрин мұстəгил ишинə дигтəтлə нəзарəт едир. дəрслəрдə фəиллəрарасы əлагəни тəмин едир. тəдрис процесини нəјəтлə вə синифдəнкəнар, мəктəбдəнкəнар ишлəрлə үзви сурəтдə əлагələндирир, шакирдлəрин идрак вə практик фəалијјəтинин гүвəтлəндирирəн методлары, о чүмлəдэн проблем тəдриси, евристика, тəдгигат методларыны вə дикəр методлары нəртəрəфли тəтбиг едир.

М. Гулијевин гəбəгчыл тəчрүбəsi республика Маариф Назирлијини коллекија ичласында мұзакирə едилмиш вə тамамилə бəјəнилмишдир.

М. Гулијев ССРИ ПЕА-нын үмүми јыгынчагында (дєкабр 1979-чу ил) өз иш тəчрүбəsi нəггында мəрүзə етмишдир. Бу јыгынчаг онун тəчрүбəсини јəјылмаға лəјиг олан бир тəчрүбə кими бəјəнмишдир. М. Гулијевин гəбəгчыл тəчрүбəsi гəзет вə журналларын сəһифлəриндə дəфəлəрлə ишыглəндырилмишдир. М. Гулијев нəггы олараг Азəрбайжан мұаллимлəри арасында «мајак» нєсаб едилди. О өз тəчрүбəсини дəим нəмкарларына өјрəдир. Бу исə онун педагожи нұфузуну даһа кениш мигјасда артырир. Сəчијјəви нəлдыр ки, онун кечмиш шакирдлəрини бир чəху али тəһсил элдыгдан сонра кимја мұаллими олмушдур. Мəсələn, Товуз рəјонунун Чобансыхиаг кəнд орта мəктəбинин баш мұаллими Тəлим Мəһмудову, Хатынлыг кəнд орта

мəктəбинин методист-мұаллими Фəрман нəсəнову вə башгаларыны буларла мисал кəстəрмək олар.

Бакы шəһəриндəки 6 нəмрəли мəктəбин физика мұаллими, Азəрбайжан ССР əмəкдəр мұаллими, ССРИ вə республика маариф əлчəмсы, методист мұаллим Николај Николајевич Шишкинин иш тəчрүбəsi республикамызын сəрнəдлəриндэн узəгларда белə нəггы олараг шəһрəт гəзəнимышдир. Оун педагожи фəалијјəти 50 илдэн чəх бундан гəбəг, Азəрбайжан Дəвлəт Университетини битирдикдэн сонра башланмышдир. Мұаллим өз практикəсында мəктəблəрин тəлим вə тəрбијəсинин мұхтəлиф мұтəрəгги метод вə үсулларында истифада едир. Фикрнин сон дəрəcə əјдын вə дəггилји, эн мұрəккəб мəсələлəри əјдын шəкилдə илəл етмək бачарыгы бир мұаллим кими онун характерик чəһəтлəридир. О, елм вə техниканын эн мұхтəлиф сəһələриндə дəрин билијə малик олдуғуна кəрə шакирдлəри фəал дүшүмək ишинə чəлб едир, дүшүнүлмүш суаллар системи илə, чəх заман емллə онун практик тəтбиги арасында əлагəни кəстəрэн кəзлəнилмəз мисалла буна нəил олур.

О, политехник тəһсилин нəјəтə кечирилмəсинə дəим бəјүк дигтəт јетирир, тəдрис вəзифлəри илə бирликдə политехник тəһсил вəзифлəрини дə нəл етмəјə чəлышыр.

Николај Николајевич илк дəфə 30-чу иллəрдə мəктəбдə физика кабинети јаратмыш, 45 ил гəбəг кəнч физиклэр клубу тəшкил етмишдир ки, о нидə дə мұвəфғəгилјəтлə фəалијјəт кəстəрир.

Нəл 1940-чы илдə ҮИЛККИ МК бұросу Н. Н. Шишкинин тəчрүбəсини јəјмаг нəггында гəрəр гəбул етмиш вə өлкəнин бир чəх мəктəблəриндə онун ардычыллары јаранмышдир.

Тəчрүбəли педагог мұаллимлəрини мұшавирлəриндə, педагожи мəтбуатын сəһифлəриндə билијини, педагожи таптыларыны нəмкарларына чəтдырыр.

Н. Н. Шишкин физиканын, машынунаслыгы, электротехниканын вə радиоэлектрониканын тəдриси методикəсына дəир 70-дэн артыг елми-методики эсэр јазмышдир. Бундан əлвə о, ССРИ ХТНС-дə Үмүмиттифаг бахышларынын диплом вə фəрманлары илə гəјд едилмиш јени физика чыбазларынын 135 конструкториясынын мұаллифидир. Мұаллимни јаратдыгы 37 нəдир физика чыбазы ССРИ ХТНС-ини гызыл медалына лəјиг кəрүлмүшдүр. Тəсəдүфи дəјилдир ки, Николај Николајевичин физика илə мəшгул олан кечмиш шакирдлəри арасында 72 физикаријазинјат емллəри нəмизəди, мундэн артыг мұнəндис-техник, 200 ичтисаслы фəһлə, 40 физика мұаллими вардыр ки, биз онларла фəхр едирик.

Н. Н. Шишкин нəники өз мəктəбиндəки нəмкарларына нəвслə кəмək едир, нəм дə шəһэр вə республика мұаллимлəри тəкмиллəшдирмə институтларында вə Елми-Тəдгигат Педагожи Елмлэр Институтунда бəјүк иш апарыр.

Дағлыг Гарабаг Мухтар Вилајәти һадрут орта мәктәбинин ријазийјат мұәллими Сурен Семјонович Бағдасарјанын педагожи фәалијәти дә бөјүк тәрифә лајигдир. С. С. Бағдасарјан јолдаш виләјәт мәктәбләринин ән јакшы ријазийјат мұәллимләриндән биридир. О, һәр бир дәрс јарадычылығла, шакирдләрин фәал иштиракы илә апарыр. Јакшы дүшүнүлмүш, дәрс материаллары илә әнқин дәрсин шакирдләри сәфәрбәрлијә алдығыны, фәннә онларын марағыны артырдығыны, шакирдләрин интизамына мүсбәт тәсир көстәрдијини биядијәнә көрә о, һәр бир мәшғәләјә диггәтлә һазырлашыр. Дәрсин сәмәрәлилијини јүксәлтмәк үчүн о, дәрс елә тәшкил едир ки, шакирдләрин идрак фәалијәти гүввәтләнсин, онларын гаршысында гојумуш ајры-ајры проблемләрин һәлли заманы дүшүнчә, тәдигатчылығ габилитәтләринин өзүнү көстөрмәсинә көмәк етсин. Бу чүр дәрсләрин һазырланмасы вә кечирилмәси шакирдләрдә мүстәғиллијин, өз әмәјинә тәнғиди мүнәсибәтин инкишафына көмәк едир. талшырылан иш үчүн онларын мәс'улијәтинин артырыр.

Мұәллим шакирдләрдә синифдәнкәнар вә мәктәбдәнкәнар ишләри бачарығла тәшкил едир. О, ријазийјата јүксәк марағ көстәрән шакирдләрдә факултатив мәшғәләләри хусусилә јакшы кечирир. Өз ишиндә мүхтәлиф тәлим методларыны тәтбиғ етмәк јолу илә о, шакирдләрдә мүстәғиллијә инкишаф етдирмәк, ријазийјата марағ ашыламағ, тәдигатчылығ габилитәтинин инкишаф етдирмәк принципини рәһбәр тутур. Буна көрә дә тәсадүфи дејилдир ки, онун мәктәби гуртармыш 158 шакирдиндән 80 нәфәри өлкәнин мүхтәлиф али мәктәбләринә дахил олмушдур.

С. С. Бағдасарјанын шакирдләринин чоғ һиссәси институту гуртардығдан сонра елми-тәдигат институтларында ишләјир, аспирантураја дахил олур, мәктәбләрдә чалышыр.

С. С. Бағдасарјан өз шакирдләринин Үмүмиттифағ Гијәби Ријазийјат Мәктәбиндә охумасына бөјүк әһәмијәт верир. Онун шакирдләринин бир һиссәси гијәби ријазийјат мәктәбинә дахил олур. дикәр һиссәси исә «Коллектив шакирд» дәријиндә мәшғүл олур. Ахырынчы дөрд илдә 16 нәфәр фәрди јолла гијәби ријазийјат мәктәбини битирмишдир, 9 нәфәр исә «Коллектив шакирд» дәријиндә мәшғүл олмушдур.

Шакирдләр Москва Университети јанында Үмүмиттифағ ријазийјат мәктәбиндә охујарағ, факултатив мәшғәләләрдә иштирак едәрәк јакшы нәзәри һазырлығ әлдә едир, мүрәккәб мәсәләләрдән баш чыхармағы бачарыр, «Математика в школе» журналында дәрч едилән мүсәбиғ мәсәләләринин һәллидә иштирак едир, кәнч ријазийјатчыларын мәктәб, рајон, виләјәт вә республика олимпиадаларында фәал иштирак едир, мұкафат алаи јерләр тутурлар.

«Математика в школе» журналында дәрч едилән мәсәләләрин дүзкүн сәмәрәли һәлли илә әләғәдәр оларағ, онун сәһи фәләриндә С. Бағдасарјанын ады 62 дәрә чәкилмишдир.

С. Бағдасарјан мәктәбдахили вә рајон ријазийјат мұәллимләри бәлмәләринин рәһбәридир. О, рајон вә виләјәт мәктәбләринин мұәллимләри гаршысында мәрүзә илә тез-тез чыхыш едир.

Бөјүјән нәслин тәлим вә тәрбијәси сәһәсиндә сәмәрәли ишинә вә мүвәффиғијәтләринә көрә С. Бағдасарјан РХМШ-нын, виләјәт ХМШ-нын вә Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлијинин фәхри фәрманлары илә тәлтиф едилмишдир. Буна да әләвә етмәк лазымдыр ки, С. Бағдасарјан һәмнин мәктәбдә јекәнә габагчы мұәллим дејилдир. Онунла бирликдә П. Нерсесјан, М. Поғосјан, Р. Нерсесјан да сәмәрәли шәкилдә ишләјирләр, онларын да фәалијәти диггәтләјигдир.

Бақы шәһәриндә республика мұәллимләринин VI гурултајы кечирилән заман Сов.ИКП МК Сијәси Бүросу үзләүјүнә нами-зәд, Азәрбајҗан КП МК-нын биринчи катиби Н. Ә. Әлијев јолдашыни интиғидә габагчы тәрбијәчи педагоғлар сьрасында республиканын әмәкдар мұәллими, методист мұәллим, сумгајытлы Јағуб Бүнјадовун да ады чәкилмишдир. 25 илдән артығдыр ки, о орта мәктәбләрдә о чүмләдән 15 ил Сумгајыт шәһәриндәки 12 нөмрәли мәктәбдә ријазийјатдан дәрс дејир.

Ј. Бүнјадовун јетишдирмәләри шәһәр вә республика олимпиадаларында, өлкәнин али техники мәктәбләринә дахил оларкән ријазийјатдан дәрин вә мөһкәм билијә малик олдуғларын көстәрирләр. Јағуб Бүнјадов өз јетишдирмәләриндә, һәр шејдән әләвә, мүстәғиллик һисси, чәтинликләрдән горхмамағ бачарығы, јарадычы ишә, тәдигатчылығ ишинә сәј тәрбијә едир.

Әввәлдә дејилдији кими, Јағуб Бүнјадов програмлы тәлимни пионеридир. О, республикада илк дәрә оларағ автоматлашдырылмыш тәлим-нәзарәт гурғусу олан синиф дүзәлтмишдир. Артығ он үч илдир ки, о, бу кабинетдә ишләјир. Ријазийјат кабинети һәр ил тәкмилләшдирилир, орада әјани техники тәлим васитәләриндән максимум истифада едилир. Електрикләшдирилмиш әјани вәсәят дәрсин һәр һансы бир вахтында онлары асанлығла нүмајиш етдирмәјә имкан верир.

Јағуб Бүнјадову Сумгајытда һәм танымыр, шакирдләрин валидејиләри она бөјүк һөрмәт бәсләјирләр. Онларын һәр бири чалышыр ки, Бүнјадов онун ушағына дәрс десин.

Бүнјадов јолдаш ичтиман әсәсләрлә ријазийјат дәријәи тәшкил етмишдир. Бу дәријәни үзләри шәһәрин мүхтәлиф мәктәбләринин шакирдләридир. О, һәм дә методика вә елми мөвзүләрдә јазылмыш 50 китабчанын вә мағаланын мұәллифидир.

Бүнјадов дәфәләрдә республика вә Үмүмиттифағ педагожи мұһазирәләриндә чыхыш едәрәк, өз тәчрүбәсиндән данышмышдыр. О дејир ки, тәдрисин ән-әнәви методлары һеч дә һәмнин һәр бир шакирдин билијини мүтәзәм сурәтдә вә дәриндән јох-

ламага имкан вермир. Назарəтин мөвчуд нөвлəri чохлу вахт иткиси талəб едир. Автоматлашдырылмыш тəлим-назарəт гурғусуну тəтбиги дəрс «сыхышдырмаға» имкан верир. Педагог 10—15 дəгигə əзиндə дəрс бүтүн синифдэн соруша билər, јени материалы мəkтəблilлilрини нечə мəнимсəдиклilрини јохлаја билər, кечилмиш мөвзуну тəкрар едə билər, биликлilрдəки кəсирлilри ашкara чыхара вə һәр бир шакирдə дəрсдə гижмэт гоја билər.

Ј. Бунјадовун тəчрүбоси Азәрбајчан ССР Маариф Назарлијини коллекијасы тərəфиндэн бəјəнилмиш вə республиканын мəkтəблilриндə онун јайылмасы тевсигə едилмишдир.

Јагуб Бунјадовун методик пријомлары илə таныш олмаг үчүн чохлу мұаллим вə мəkтəб директору Сумгајыт шəһəриндəки 12 нөмрəли мəkтəбə кəлир. Инди республикада 200-дэн артыг мəkтəб дəрслilрдə програмлашдырылмыш тəлим үнсүрлilриндэн истифада едир. Сумгајыт шəһəрини мəkтəблilриндə, о чүмлilдэн дə 12 нөмрəли мəkтəбдə бир чох мұаллим Бунјадовун јолу илə кедир. Бу мұаллимлilр ушагларда сəмərəли тəфəкүр вə дəрс материаллары илə иш вəрдишлilрини инкишаф етдирмək үсулларыни практика шəкилдə тəдгиг етмиш, програмлашдырылмыш тəлимə хас олан үсуллардан истифада етмишлilр. Онларын арасында Араз Исмајлыов (23 нөмрəли мəkтəб), Улдуз Ибраһимов (13 нөмрəли мəkтəб), Мəммəd Вəлијев (16 нөмрəли мəkтəб), Ихтијар Зейналлов (28 нөмрəли мəkтəб), Шелə Сəмədзadə (12 нөмрəли мəkтəб), Хавər Мустафајева (12 нөмрəли мəkтəб), Шамил Таирывердијев (12 нөмрəли мəkтəб) вə башгалары кими мұаллимлilр вardyр. һəмин мұаллимлilр програмлашдырылмыш тəлим үнсүрлilриндэн истифада етмеклil дəрсдə шакирдлilрини мұстəгил ишини тəшкили сəһəsиндə хүсусилə фəрглilнирлilр.

Бунјадов јолдаш Сумгајыт шəһəриндə бəјүк ичтиман иш апарыр, Азәрбајчан КП Сумгајыт Шəһər Комитəсини үзү, шəһər ХМШ шурасыни үзү вə штатданкəнар инспектордур, мəkтəбдə вə шəһəрдə рижазигјат мұаллимлilри методика бирлијини рəһбəридир.

Ј. Бунјадов өз фəдакар əмəјино кərə Гырмызы Əмək Бајрагы ордени, «Маариф əлачысы» дəш нишаны, ССРИ вə Азәрбајчан ССР маариф назирликлilрини фəхри фərманлары илə тəлтиф олунмушдур.

Мəн бир чох дикər рижазигјат вə физика, кимја биолокија мұаллимлilри һаггында, о чүмлilдэн Баки шəһəрини Орчоникдə рижонундакы 208 нөмрəли мəkтəбин баш рижазигјат мұаллими Рəна Əлишejдər гызы Кəримова, Баки шəһəрини Октябр рижонундакы 20 нөмрəли мəkтəбин баш рижазигјат мұаллими Зəбурə Əфəндијева, 36 иллик сəмərəли педагожи иш стажы олан əмəkдər мұаллим Нəсрəддин Мусабəјов (Баки шəһəриндəки 63 нөмрəли мəkтəб), кəнч мұаллимə Тамара Кəримова (5 нөмрəли интернат-мəkтəб), Чəлилабад рижонуну Привол-

ноје кəндиндəки сəккизиллик мəkтəбин биолокија мұаллими Əбүлсəмəd Сəмədов вə башгалары һаггында дə ејин сəминигјатлə даныша билərəм.

Республикада кəзал ана дили вə əдəбијаты мұаллимлilрини бəјүк бир дəстəси јетишмишдир. Биз методист мұаллим Имамверди Əбиловун (Нефтчала мəkтəби) сəмərəли педагожи фəалијатиндэн фərəһлə дашына биллilрик. О, догма əдəбијатын тəдрисиндə зəнкин педагожи тəчрүбə газанмышдур вə дани бəјүк мұвəффəгигјатлilр газаныр. Онун мəkтəбини мəзунлары һəмишə əдəбијаты дəриндэн билмиллilри илə фəрглilнирлilр. И. Əбилов јолдаш һəм дə јарадычылыг иши илə мəшгул олур, тез-тез журналларда чыхыш едир. О, Азәрбајчан Јазычылар Иттифагыни үзүдүр.

Баки шəһəрини Əзизбəјов рижонундакы 125 нөмрəли мəkтəбдə узун мұддət сəмərəли шəкилдə ана дили вə əдəбијаты мұаллими ишлilгən, республиканын əмəkдər мұаллими һejдər Ејвазовун педагожи фəалијаты хүсуси дигтəтəлilгидир. О, VIII синиф үчүн əдəбијат дəрслијини мұаллифлilриндэн биридир. РХМШ-ни вə Маариф Назирлијини методика ишиндə фəал иштирак едир.

Ханлар шəһəриндəки I нөмрəли рус мəkтəбиндə рус дили вə əдəбијаты мұаллими Т. В. Смоллина сəмərəли фəалијаты илə фəрглilнир, халг маарифи сəһəsиндəки хидмэтлilринə кərə Гырмызы Əмək Бајрагы ордени илə тəлтиф едилмишдир. һəмини фəндэн дəрс дejən бир чох башга мұаллимлilр һаггында дə хejли јахшы сөз сөјлilмək олар.

Республикада илли мəkтəблilрдə габагчыл рус дили мұаллимлilрини дə бəјүк бир дəстəси јетишмишдир. Сəмərəли педагожи əмəјин кəзал нумуналарини кəстəрən јүзлilрлil рус дили мұаллимини адыны чəкмək олар. Онларын арасында республиканын əмəkдər мұаллими З. Сəфəрова (Баки шəһəриндəки 176 нөмрəли мəkтəб), Р. А. Аванесова (Степанакерт шəһəриндəки 2 нөмрəли мəkтəб), Е. Əһмədова (Нахчыван МССР), А. Д. Мəһəррəмов (Приволноје мəkтəби), В. Чохирилдє (Загатала мəkтəби) вə бир чох башгалары вardyр.

Тарих вə ичтиманигјат мұаллимлilри арасында педагожи əмəјин əсл устасы олан чохлу мұаллим вardyр. Биз əввалки фəсиллilрдə онларын бəзиллilри һаггында данышмышыг. Əли-Бајрамлы шəһəриндəки 13 нөмрəли орта мəkтəбин мұаллими Раја Султанованын да адыны чəкмалијик. Өзүнүн фəдакар əмəјинə вə бəјүк мұвəффəгигјатлilринə кərə о, Гырмызы Əмək Бајрагы ордени илə тəлтиф едилмиш, «баш мұаллим» адына лəјиг көрүлүшдүр. Р. Султанова өз дəрслilрини влкəнин, партијанын, дөвлəтин күндəлик һəјаты илə сых əлагаландирир. В. И. Ленинни назари ирсиндэн, Л. И. Брежневни əсəрлilриндэн, кəстəрилilриндэн, Сов.ИКП вə Азәрбајчан КП гурултајларынни сənəдлilриндэн кениш истифада едир.

Гутгашен районунун Гөмөрван кәндидәки орта мәктәбин «баш мұаллим» адына ләйг көрүлмүш мұаллими Ағамирзә Мирзәев, методист-мұаллим Оручәли Аллаһвердијев (Сумгајт шәһәриндәки 15 нөмрәли мәктәб), Марус Бәширова (Кировабәд шәһәриндәки 5 нөмрәли мәктәб) вә бир чох башгалары чох яхшы ишләјирләр.

Ибтидан синифләрин мұаллимләри арасында да јүзләрлә вә минләрлә әсл уста, јениликчи јетишимшидр. Бақыдакы 37 нөмрәли сәккязиллик мәктәбин ашағы синифләринин мұаллими Сосналист Әмәји Гәһрәманы Мәсмә Әлимәрдан гызы Атакишијевә бөјүк јарадычы педагожи фәалијјәти илә фәргләнир. О, гырк илдән артыгдыр ки, мәктәбдә ишләјир, 15 миндән артыг ушаг тәрбијә етмишидр. Көзәл ишинә көрә она республиканын әмәкдар мұаллими ады верилмиш, аттестасијадан кечәрәк «баш мұаллим» олмушдур. Бу тәвәзәкар мұаллим өзүнү, истәдадыны, зәкәсыны, гәлбини бүтүнләклә өз јетирмәләринә верир. О әники һәр ил өз шакирдләринин тамамилә мұвәффағијјәт гәзәмәсына, һәм дә оқларын тәрбијәсиндә бөјүк мұвәффағијјәтләр әлдә едилмәсинә нәил олур. Ону шакирдләри програм материалларына мөһкәм јијәләкирләр ки, бунун да нәтијәсиндә, сонра мәктәбин орта синифләриндә бир гәјдә олараг чох мұвәффағијјәтлә охујурлар. Ону ишинин сәчијјәви чәһәти будур ки, о, дәрсләрдә техники тәлим васитәләриндән кәниш истифадә едир, шакирдләрдә тәдрис материалы үзәриндә мұстәгил ишләмәк вәрдишләри ашылајыр, мұхтәлиф тәлим методлары тәтбиғ едәрәк шакирдләрин идрәк фәаллығыны, дүшүнчә гәбиллијјәтини бачарыгла иркишаф етдирир. О өз һәмкарлары арасында бөјүк нүфузә маликдир, кәнч мұаллимләрә даим көмәк едир.

«Баш мұаллим» адына ләйг көрүлмүш Нателла Әскәр гызы Вәлијеванын (Нахчыван шәһәриндәки 5 нөмрәли мәктәб) сәмәрәли иши диггәти хүсуси олараг чәлб едир. 20 илдән артыг сәмәрәли шәкилдә ишләјән «баш мұаллим» Светлана Јаковлевна Горбатова (Бақы шәһәриндәки 167 нөмрәли мәктәб), 30 илә јахын мәктәбдә ишләјән Сәјјәрә Начы гызы Гулијевә (Бақы шәһәриндәки 18 нөмрәли мәктәб) мөтбуат сәһифәләриндә өз иш тәчрүбәләри һағгында тез-тез чыхыш едирләр. Синифдә шакирдләрин мұстәгил ишини тәшкил етмәк сәһәсиндә С. Гулијеванын гәбағчыл тәчрүбәси Маариф Назирлијинин коллексијә ичласында мұзакирә олунуб бәјәнлимишидр. Абшәрон районунун Күздәк кәнд орта мәктәбиндә Султан Кәрәм оғлу јахшы ишләјир; онун тәғрибән 40 иллик сәмәрәли иш стажы вардыр. «1 синифдә ријазијјәтин тәдрис һағгында» методик вәсантин мұаллифидир. Ону ишләјиб-һазырладығы әјәни вәсант Москва шәһәриндә «Мәктәб аваданлығы-73» сәркисиндә нүмајиш етдирилишидр; онун шакирдләринин һамысы «4» вә «5» гыјмәтләрдә охујур.

Республиканын бүтүн гәбағчыл мұаллимләринин фәалијјәтини ишыландырмәг чәтиндир, тәкрар едирик, онларын сәји олдуғча чохдур.

Бурада гәбағчыл педагожи коллективләрдән даһа чох данышмәг јеринә дүшәрди. Республикада инди онларча дејил, јүзләрлә, тәкчә шәһәрләрдә дејил, һәм дә кәндләрдә чох заман һәттә чәтин мадди-техники шәраитдә ишләјән белә коллективләри вардыр. Истәдадлы директорларын башчылығ етдикләри сых бирләшмиш, сәмәрәли вә јарадычылығла ишләјән коллективләрин сәјәсиндә вахтилә керидә гәлән мәктәбләрин чоху инди гәбағчыл олмушдур, мұасир тәләбләрин һамысына чәвәб верир. Бир нечә мисал көстәрәк.

Ән әввәл Јевлаһ районунун Халдан кәнд орта мәктәбинин көзәл педагожи коллективинин фәалијјәтиндән данышағ. Бу мәктәб инди республикамызын сәрһәдләриндән узағларда кәниш шәһрәт гәзәнмишидр. Һазырда бу мәктәбдә 750-јә јахын ушаг охујур вә 65 мұаллим ишләјир. 1964-чү иләдәк мәктәб керидә гәлән орта мәктәбләрдән бири иди. Маариф Назирлији онун фәалијјәтини јохлады вә коллексијадә мұзакирә етди, мәктәбин рәһбәрлијини мөһкәмләндирди. О вахтдан бәри мәктәбә Заһид Шәјүбов башчылығ едир. З. Шәјүбов јолдәш сон дәрәчә оперативлик вә бөјүк тәшаббус көстәрмишидр. Мәктәбдә јарадычылығла ишләјә билән вә бүтүн тәдрис-тәрбијә ишини мүнтәзәм сурәтдә јахшылашдыран коллектив әмәл кәлмишидр. Иш мәктәбин тәдрис-материал базасынын мөһкәмләндирилмәси илә башланмишидр. Маариф Назирлијинин көмәји илә, һәбелә коллективини өз гүввәси илә мәктәбдә 25 тәдрис кабинети, програмын тәләбләринә мұвафиғ аваданлығла тәһиз едилмиш 2 е'малатхана јарадылмишидр. Мәктәб китабханасы әнкииләшдирилишидр, инди бурада 14 минә јахын китаб вә дәрслик вардыр. Мәктәбин јанында идман комплекси, бейнәлмиләл достлуғ музеји, хүсуси телевизија мәркәзи јарадылмишидр. Телевизија мәркәзинин синифләрдә тәғрибән 20 телевизору вә телефону вардыр, онларын көмәји илә дәрсләр тәдрис кинофилмләринин фрагментләри илә тә'мин едилир. Мәктәбә биртипли ләјиһә үрә тикилмиш јени бина верилмишидр. Јахшы идман салонундан әлавә, бәдән тәрбијәси вә идман үчүн футбол, волејбол, һәндбол мејданчалары, үкүчүлүк һовузу, тир вә с. јарадылмишидр.

Бейнәлмиләл достлуғ музеји, мәктәбин Бөјүк Вәтән мұһәррибәсиндә һәләк олмуш мұаллимләринин вә мәзунларынын әби-дәси тәрбијә ишинин, һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијәсинин гүввәтләнимәсинә көмәк едир.

Әмәк тә'лими вә тәрбијәси үчүн тәдрис е'малатханаларын дан, тәдрис-тәчрүбә сәһәсиндән, тикликдән кәниш истифадә олунур. Пешәгәбағы һазырлығ мәғсәдилә јухары синифләрдә автомобил иши өјрәнилир.

Бүтүн буиларын нәтижәсиндә мәктәбдә тәлим-тәрбијә иш-нин кејфијјәти програм тәләбләри сәвијјәсинәдәк јүксәлмиш-дир. Мәктәб чохдандыр ки, икниликсиз ишләјир, мәктәбләрнин әксәријјәти дәрс илини «4» вә «5» гнјмәтләрлә баша чатдыр. Мәктәбин мә'зуиларынын бир һиссәси али мәктәбләрә дахил олур, диқәр һиссәси исә тамамилә кәнд тәсәррүфәти ишиндә чалышыр.

Мәктәб тәбиәтин мұһәфизәси сәһәсиндә бөјүк иш апарыр. Мәктәб шакирдләринин вә мұәллимләринин гүввәси илә Кү-рүн сәһилиндә 10 гектар сәһәдә мөшә салымнышдыр. Бу мөшә-нин үзәриндә даим мұшәһидә апарылыр. Мәктәбин әразисиндә бағ, чичәклик салымныш, тинклик јарадылмышдыр ки, бу да һәр ил 4—5 мин манат кәлир верир.

Бу мәктәбин коллективинин Украјна ССР Кировоград вилајәтинин Богдановка кәндиндәки орта мәктәбин коллек-тив илә даими әләғә вә достлуғуну хусуси гејд етмәк лазымдыр. Мәктәб РСФСР-ин бир сыра мәктәбләри илә дә мүнтязәм дост-луғ әләғәси сахлајыр.

Мәктәбин габағчыл тәчрүбәси Маариф Назирлијинин кол-лекијәсиндә мұзакирә олунуб бәјәнләмишдир. Бу тәчрүбә мөт-буат сәһифәләриндә ишығландырылыр, республиканын бир чох мәктәби ону тәтбиғ едир.

Мәктәбин педагожи коллектив ону кәләчәјин мәктәби-нин прототипинә чевирмәк икјјәтиндәдир вә бу мәғсадлә бө-јүк иш апарыр. Бүтүн буиларда јорулмаз, тәшәббүсқар, јара-дычылығла ишләјән мәктәб директору, республиканын әмәқдар мұәллими З. Шөјүбов јолдашын тәшкиледичи, истигамәтвери-чи ролу өзүнү көстәрир. Бу фәалијјәти Азәрбајчан КП Јевлаҳ Рәјон Комитәси вә республика Маариф Назирлији дә һәр ва-ситә илә мұдәфиә едирләр.

Бақы шәһәриндәки 190 нөмрәли орденли орта мәктәбин фә-алијјәтиндән дә данышағ. Бу мәктәбә Азәрбајчан КП МК-нын үзвү, республиканын әмәқдар мұәллими Сона Тағыјева бағ-чылығ едир. Мәктәбдә мұвафиг тәләбләрә ујғун аваданлығла тәһиз едилмиш 24 тәдрис кабинети, аваданлығла јахшы тәһиз олунмуш е'малатханалар ишләјир. Тәкчә лингафон гурғусу олан 4 кабинет, 2 програмлашдырылмыш тәһсил кабинети вардыр.

1308 мәктәбләрнин тәһсил алдығы мәктәбдә чохдан бәри бөјүк, сәмини, сых бирләшмиш вә јарадычылығла ишләјән мұәллим коллективинә 91 нәфәр дахилдир; демәк олар ки, онларын һәмисынын али тәһсилә вардыр, онларын бир чоху вах-тилә бу мәктәби битирмишдир. Коллективин үзвләриндән 7 нә-фәринин Азәрбајчан ССР әмәқдар мұәллими адына ләјиг көрүл-мәси коллективин елми-педагожи вә идеја-сијәси һазырлығ сәви-јәсинин јүксәк олдуғуну, онун ишинин сәмәрәлилијини көстәрир.

Ики мұәллимә «бәш мұәллим» вә «методист-мұәллим» ады верилмишдир. 18 нәфәр ССРИ орден вә медаллары вә фәхри фәрманларла тәтиф едилмишдир, 14 нәфәрә «ССРИ маариф

ә'ләчысы» вә «Азәрбајчан ССР маариф ә'ләчысы» нишанлары верилмишдир.

Мәктәбин педагожи коллектив сәмәрәли јарадычылығ фәалијјәти сәјәсиндә тәдрис-тәрбијә ишиндә јүксәк нәтичә-ләр газанмышдыр.

1978/79-чу дәрс илиндә мәктәби 119 шакирд битирмишдир; буиларын 60 фәзи «јахшы» вә ә'лә» гнјмәтләрлә охумуш-дур. 78 нәфәр али мәктәбләрә, техникумларә дахил олмушдур ки, буиларын да 6 нәфәри Москванын, Ленинградын, Кивјенин вә Магнитогорскын али мәктәбләриндә тәһсил алыр. Мәктәбин мә'зуиларынын галанлары ичтиман-фәјдалы фәалијјәтә гошул-мушдур. Онлар сәнаједә, нәглијјәтдә вә тикитидә мұвәффә-гнјјәтлә чалышырлар.

Мәктәбә тез-тез харичи гонағлар кәлир вә хәтирә китабына өз рә'јәрини јазырлар. Будур, онлардан бир нечәси:
«...Биз 190 нөмрәли мәктәбә кәлмәјимиздән мәминун олдур. Бәлә бир нәтичәјә кәлдик ки, бура, тәшәббүсқар директорун вә онун һәмқарларынын рәһбәрлији алтындә бөјүк мұвәффәгнј-јәтләр газанмыш ә'лә тәдрис мұәссисәсидир. Коллективә бундан сонра да мұвәффәгнјјәтләр арзу едирик».

Һиндистанын маариф ишчиләри.

«Мәктәбә бахдығдан сонра биздә галан ән күчлү тәәсүрат ону һисс етмәқдир ки, бурада бүтүн тәһсил кәләчәјә инамла долудур, кәләчәјин адамынын формалашдырылмасына јөнәл-дилмишдир».

Јапонијанын мұмәјндә һејәти.

«Биз Бақы шәһәриндәки 190 нөмрәли мәктәбә бөјүк мәм-нунијјәтлә вә хусуси марағла кәлдик. Оқун алдә етдији нәтичә-ләр мәктәби Азәрбајчан республикасында габағчылардан би-ри кими характеризә едир. Ејни заманда о, мәктәбләрин Со-вет Иттифағынын бүтүн халғлары илә, дүнјанын бүтүн халғ-лары илә достлуғ руһундә тәрбијә едилмәси сәһәсиндә, Азәр-бајчан мәдәнијјәтинин ән мұтәрәғги ән'әналәрини өзүндә әкс етдирмәк сәһәсиндә мұһүм мұәссисәдир. Мәктәбләрнин јахшы һазырлығынын тә'мин етмәк үчүн көстәрилән сә'јләр мұәллим коллективинин мәһәрәти вә бачарығы, мәктәбин директору, һөр-мәтли С. А. Тағыјеванын тәчрүбәси вә педагожи исте'дады һағ-ғында бураја кәләнләрә мә'лумат верир. Мәктәбин коллек-тивинә үрәқдән миниәтдарам вә ушағлары коммунизм руһундә тәрбијә етмәк кими мәс'ул ишдә онә јени мұвәффәгнјјәтләр ар-зу едирәм».

Профессор Иок М. Ризеску, Румыни-ја Сосиалист Республикасы мәктәб-ләр идарәси рәисинин мұавини.

«Биз бу мәктәбә кәлмәјимизә вә мәктәбин директору илә тәдрис вә тә'лим методлары һағғында фәјдалы сөнбәт апарма-

ғыммыза чоҳ шад олду; мәктәбин директору мәктәбин иши һағында, Азәрбајҗан ССР-дә маарифи вәзијјәти һағында бизә әтрафлы сөһбәт етди. Биз мәктәби нәзәрән кечирдик, тәдрис кабинетләриндә вә лабораторияларда олду. Олар лазым олан мүасир техниканы һамысы илә тәһиз едилмишдир. Бу нсә тәһсилни мүасир педагожи тәләбләре мұвафиг јүксәк сәвијјәдә апарылмасына көмәк едир».

*Күсәјт мұаллимләр комјјәти-
нин нұмајәндә һејәти.*

Франса, Италија, Сурија, Куба, Әлҗазыр вә дикәр нұмајәндә һејәтләри дә бу чүр гејдләр јазмышлар.

Бақы шәһәринин Ленин рајонундакы 80 нөмрәли мәктәбин коллективинә Бақы шәһәр Советинин депутаты, Азәрбајҗан ССР халғ маарифи әлачысы, «Шәрәф нишаны» ордени, «Әмәк икдиллиһнә көрә» медалы илә тәлтиф едилмиш Раиса Таһирова башчылығ едир. Мәктәбдә 830 нәфәр нефтчи баласы тәһсил алыр, 50 мұаллим чалышыр. Оларын демәк олар ки, һамысы иквилләксиз ишләјир.

Мәктәб алты илдир ки, кабинет системи илә ишләјир. Кабинетләрдә бүтүн лазыми техники тәһсил васитәләри, дидактик вә бөлүшдүрүчү материаллар вардыр. Мәктәбдә 4 рус дили кабинети, 4 ријазиијјат кабинети, 2 ана дили кабинети, 2 тарих кабинети, 2 харичи дил кабинети вә с. вардыр. Харичи дил кабинетләриндән бири лингафонла тәһиз едилмишдир.

1978/79-чу дәрә илиндә мәктәби 55 нәфәр битирмишдир. Олардан 14 нәфәри али мәктәбләре, 5 нәфәри техникумларә, 4 нәфәри техники мәктәбләре дахил олмушдур, галанлары нсә осасән сәнәје истеһсалы мүәссисәләриндә ишә дүзәлмишләр. Мәктәби битирәнләрин чоху Москва, Днепропетровск, Харков шәһәрләринин вә башга шәһәрләрин али мәктәбләринә дахил олур. Мәктәбин шакирдләринин 50 факдән чоху «4» вә «5» гвјмәтләрә охујур.

Мәктәб ССРПИ ХТНС-нин иштиракчысы олмуш вә галиб кәлмишдир.

Социализм јарышынни јекунларына көрә мәктәбә «Нүмунәви мәдәнијјәтә малик мәктәб» ады верилмишдир.

Мәктәбин педагожи коллективни шакирдләрин коммунист тәрбијәсинә комплекс јанашылмасы мәсәләсинә бөјүк диғгәт јетирир. Бу заман В. И. Ленинни әсәрләриндән, Л. И. Брежневни «Кичик торпағ», «Хәм торпағ», «Дирчәлиш» китабларындән, Сов. ИКП вә Азәрбајҗан КП гурулталарынни гәрарларындән кениш вә дәриндән истифадә олунор.

Тәһсилни тәрбијәни тәһсилнин јахшылашдырылмасы саһәсиндә планлы шәкилдә иш апарылыр. Биринчи синифдән башлајарағ шакирдләрдә Вәтәни, халға, совет гурулушуна мөһәбәт ашыланмасына, бејнамилләлчилик һисси тәрбијә едилмә-

сина диғгәт јетирилир. Мәктәб Москва шәһәринин Ленин рајонундакы 33 нөмрәли мәктәбә сых алағә сахлајыр.

Мәктәбдә валидејиләр уиверситети мұвафғәтијјәтлә ишләјир. Оун үч факултәси вардыр. Машғәләләр мунтәзәм кечирилир. Бурада В. И. Ленин адына АПИ-нин педагожика кафедрасынын ишчиләри, мәктәбләрин мұаллимләри, һәкимләр, һугуғ-шунаслар вә башгалары педагожи вә тәрбијәви мөвазуларда марағлы мәрузәләр охујурлар.

В. И. Ленинни һәјәти вә фаалијјәти нүмунәсиндә ушағларын тәрбијә едилмәси коллективни тәрбијә ишиндә хусуси јер тутур. Мәктәбләрин дөјүш шөһрәти муәјјидә гөчәман коммунистләрә, әмәк вә мұһарибә ветеранлары илә көрүшләр кечирилмәси бир әнәнәјә чеврилмишдир. Социалист Әмәји Гәһрәманы, гөчәман нефтчи М. Бајрамов, Сов.ИКП XXV гурултајынни нұмајәндәси А. Семјонов, Азәрбајҗан ССР Али Совети депутаты, мәктәбин мәзуни Р. Әлијева, «Бақы фәһләси» заводун фәһләси Р. Шәһбазова вә башгалары мәктәбин шакирдләри илә тез-тез көрүшүр вә оларын гаршысында чыхыш едирләр.

Мәктәбин мұаллим коллективинин елми-педагожи сәвијјәси һағында фикир јүрүтмәк үчүн буну нәзәрә алмағ лазымдыр ки, бурада бир әмәкдәр мұаллим (Ф. Елдарова), 2 «баш мұаллим» (И. Исајев, Е. Ағачанјан) ишләјир, бир нәфәр «Шәрәф нишаны» ордени илә (С. Әмирова) тәлтиф едилмишдир, бир нәфәрин филоложни елмләр намизәди елми дәрәҗәси вар (Г. Паҗмјев) вә 15 нәфәр «Маариф әлачысы» дөш нишаны илә тәлтиф олунмушдур.

Бақы шәһәриндәки Т. һүсәјнов адына 134 нөмрәли мәктәбин педагожи коллективинин тәҗрубәси дә марағлыдыр. Республиканы маариф әлачысы, «Шәрәф нишаны» ордени вә бир сыра медалларла тәлтиф едилмиш Г. А. Бейбудованын башчылығ етдији бу мәктәбин педагожи коллективинин иши Сов.ИКП XXV гурултајынни, Азәрбајҗан КП XXIX гурултајынни, партија вә һөкүмәтин мәктәб һағындакы сонраки гәрарларынын тәләбләринин даһа мұкәммәл һәјәтә кечирилмәсинә чалышылмасына табе етирилмишдир.

Мәктәбин шаклы әнәнәләри, вә симасы, педагожи коллективни вә мұаллим дәст-хәтти вардыр.

Бир нечә илдир ки, мәктәб «Өјрәтмәли—өјрәнмәли» проблемни үзәриндә ишләјир. Бу иш јахшы нәтиҗәләр верир. Шакирдләр нәинки програм материалыны мәнмәсәјир, һәм дә оларын јарадычылығ габилитјјәти даһа мұкәммәл ачылыб өзүнү көстәрир, бу вә ја дикәр фәһнә марағлары артыр.

134 нөмрәли мәктәбин мәзуиларынни ишләдији республика вә Иттифак елми мәркәзләринин һамысынн сајмағ чәтиндир. Бу мәктәби битирмиш шакирдләрин әксәријјәти республиканын, һәбелә Москванын, Ленинградын, Кијевни али мәктәбләринә мұвафғәтијјәтлә дахил олур, галанлары нсә халғ тә-

сэррүфатынын мүхтәлиф сәһәләриндә җарадычылыгга ишлә-
йрләр.

Биз фәхрлә гејд едә биләрик ки, мәктәбдә медалчыларын
сајы илдән-ила артыр. 1976/77-чи дәрс илиндә 7 нәфәр, 1977/78-
чи дәрс илиндә 12 нәфәр гызыл медалла тәлтиф олунмушдур.
1978/79-чу дәрс илиндә исе медалчыларын сајы 13 нәфәрә чәт-
мишдыр. Мәктәбин мә'зунларынын чоху елм аләминдә жүксәк
пилләјә галхмшдыр.

Бир чох илләр эриндә мәктәбин шакирдләри шәһәр, рес-
публика ријазийәт вә физика олимпиадаларында мұхафат алаң
жерләр тутурлар. Мәктәбин шакирди Рауф Исмајыловун мұ-
вәффағијәтләри мәктәбин хусуси фәхридир. О, үч ил эриндә
кәч ријазийәтчыларын Үмумиттифағ олимпиадасынын галиб-
би олмуш, 1979-чу илин јајында исе Лондонда Бејнәлхалғ ри-
јазийәт олимпиадасында Совет Иттифағыны тәмсил едән ко-
манданын тәркибинә дахил едилмишдир. ССРИ али тәһсил на-
зиринын әмри илә Рауф Исмајылов гәбул имтаһанлары вермә-
дән тәләбәләр сырасына дахил едилмишдир.

Мәктәб бу мұвәффағијәтләр үчүн өз ишини көзал устасы
олан мұәллимләримизә борчлудур. Мәктәбин шакирдләри өз
һами тәрбијәчиләри олан В. П. Сәфәрованы, А. Л. Громованы,
М. Ј. Самојлованы вә башгаларыны һөдсиз севириләр.

Ријазийәт мұәллими Марија Јермиловна Самојлова Азәр-
бајчан ССР-ни әмәкдар мұәллими, республиканын маариф
ә'ләчысыдыр, Гырымы Әмәк Бајрағы ордени, «Әмәкдә фәрг-
ләмәјә көрә», «Әмәк икидлийнә көрә» медаллары илә Азәр-
бајчан ССР Али Совети Рәјасәт һеј'әтинин үч фәхри фәрманы
илә тәлтиф едилмишдир. О, бөјүк Вәтән мұһарибесинин ишти-
ракчысыдыр, фәдакарлыгга ишләјир, бүтүн гүввәсини, билијни
ушағларә сәрф едир, буна көрә дә бүтүн шакирдләри ону
севири, мәктәбин мә'зунлары ону бөјүк сәминијәтлә хатырла-
йрлар. М. Ј. Самојлова республика мұәллимләринин IV, V вә VI
гурултајларынын, мұәллимләрин II вә III Үмумиттифағ гурул-
тајларынын нүмәјәндәси олмушдур.

Онун бу мәктәби битирмиш шакирдләринин 25-дән чоху
елмләр доктору вә 110-дән чоху елмләр һәмизәдидир.

Биз хејли миғдарда дикәр мәктәпләрни педагоғи коллек-
тивләринин сәмәрәли ишини дә гануин ифтихәр һисси илә көс-
тәрә биләрик. Әмәкдар мұәллим С. Гулијеванын башчылығ
етдији 6 нөмрәли, И. И. Хазанованын башчылығ етдији 160
нөмрәли, Г. П. Јурјеванын башчылығ етдији 148 нөмрәли, әмәк-
дар мұәллим М. Мустафајевини башчылығ етдији 44 нөм-
рәли, әмәкдар мұәллим В. П. Курдјумованын башчылығ етди-
ји 23 нөмрәли, әмәкдар мұәллим Р. Нәбноғдунун башчылығ ет-
дији 12 нөмрәли, Ф. Сәмәдованын башчылығ етдији 132 нөмрә-
ли мәктәпләр вә бир чох башгалары бу чүр мәктәпләрдир.

Чәбрајыл рајонундаки М. Горки адына орта мәктәбин пе-
дагоғи коллективини көтүрәк. Бу коллективә республиканын

әмәкдар мұәллими, тәчрүбәли директор И. Мәммәдов башчы-
лығ едир.

Мәктәбин педагоғи коллективни тәдрисий, хусусән ријазийә-
јатын тәдрисинин сәвијјәсини жүксәлтмәјә хусуси диггәт јети-
рири. Мәктәбдә 7 нәфәр али тәһсилли вә чохилик иш тәчрүбә-
си олан ријазийәт мұәллими ишләјир. 1973-чү илдән бәри мәк-
тәбин IX—X синифләриндә ријазийәт дәривләшдирилмиш
програма үзрә тәдрис едилди. Ахырычы 10 илдә, мәктәбин мұәл-
лим коллективни дәрс илини 100 фәиз мұвәффағијәтлә баша
чәтдырыр.

Мәктәб кабинет системи илә ишләјир. Мәктәбин 54 мұәл-
лимидән икиси республиканын әмәкдар мұәллимидир, икиси
«баш мұәллим» адына ләјиг көрүлмүшдүр, бири методист-мұә-
ллимдир, үчү Азәрбајчан ССР Али Совети Рәјасәт һеј'әтинин
Фәхри Фәрманы илә тәлтиф едилмишдир, 15 нәфәр республи-
канын маариф ә'ләчысыдыр.

Севириричи һалдыр ки, Чәбрајыл рајонунун мәктәпләрни-
дә ишләјән ријазийәт мұәллимләринин 100-дән чоху М. Гор-
ки адына орта мәктәбин мә'зунларыдыр.

Мәктәбдә 651 шакирд тәһсил алыр. 1978/79-чу дәрс илиндә
мәктәби битирән 103 нәфәрдән 52-си али вә орта ихтисас мәк-
тәпләринә, о чүмләдән 6 нәфәри Москванын, Кијевин, Львовун
вә Харковун али техника мәктәпләринә дахил олмушдур. Мә'-
зунларын галанлары исе халғ тәсәррүфатында мұвәффағијәт-
лә ишләјир.

1977-чи илдә мәктәб асасы гојулан күнүн јүз илијини гејд
етмишдир.

Мәктәбин оиларча мә'зуну көркәмли алим олмушдур, али
мәктәпләрдә вә елми-тәдғигат институтларында, хусусән ријазийә-
т саһәсиндә ишләјир. јүзләрлә мә'зун ихтисаслы мұтахәс-
сис олмушдур вә халғ тәсәррүфатынын мүхтәлиф сәһәләриндә
чалышыр.

М. Горки адына мәктәб рајонун мәктәпләринә бөјүк мето-
дик јардым көстәрири, чохдан бәри Чәбрајыл рајонунун мето-
дик мәркәзи олмушдур.

Нахчыван шәһәриндәки 5 нөмрәли орта мәктәбин сәмәрәли
ишини ајрыча гејд етмәк ләзимдыр. Бу мәктәб бөјүкдүр. Ора-
да 1300-дән артығ шакирд охујур вә 100-дән артығ мұәллим
ишләјир. Педагоғи коллективни сәмәрәли җарадычылығ иши
сајасында бу мәктәб ишинин гәјмәтләндирилмәсинә дә-
ир мүәјјән едилмиш бүтүн беш ме'јара тамамла чәнаб верири.
Мәктәбә узун мүддәт әмәкдар мұәллим А. Исмајылова башчы-
лығ етмишдир, о, рәһбәр ишә ирәли чәкилдикдән сонра исе мәк-
тәбә тәчрүбәли әмәкдар мұәллим Ј. Сејидов башчылығ едир.

Мәктәбдә ики ил бир синифдә галмағ һаллары асасән ләғв
едилмишдир. Ј. Сејидовун јорулмаз җарадычы иши сајасында
бурада ријазийәттын вә физиканын тәдриси хусуси јер тутур.
Мәктәбдә бу фәиләрдән дәрс дејән мұәллимләрин сајы 20-јә чә-

тыр. Ј. Сејдов бу мұаллимләрнин тәдрис ишинә билаваситә башчылыг едир.

Сәмими, сых алағали вә јарадычылыгга ишләјән коллектив мәктәбин бу мұвәффәғијәтләрнин тәмин едир. Бу, мухтар республикада дәфәләрлә гејд едламишдир. Һәмни мұвәффәғијәтләрнин газанилмасына мәктәбин Тамилла Ахундова, Маһтаб Нағыјева, Күлназ Гурбанова, Сәнәм Начыјева, Сәкинә Абдулајева вә башгалары кими мұаллимләрнин сәмәрали иши хүсусилә бөјүк көмәк етмишдир.

Арачадзордакы (ДГМВ) мәктәбин јашы 77-дән чохдур. Октябрәдәк о, пис ујғушлашдырылмыш бинада јерләширди, ушағларын охумасы үчүн ади шәрант јох иди. Јалныз Совет һакимијәти илләриндә Арачадзор зәһмәткешләри әсл маариф һүгүгу әдә едиләр. Әввәлчә ибтидан, сонра једдидлик, 1937-чи илдән исә орта мәктәб—Арачадзор мәктәбинин кечдији инкишаф мәрһәләләри беләдир.

1975-чи илдә мәктәб үчүн кениш ишыглы синиф отағлары вә тәдрис кабинетләри, лабораторија вә е'малатханалары, идман комплекси, китабханасы вә јемәкханасы олан јени бина тикилди. Инди иш шәрантинә көрә бу кәнд мәктәби ән јахшы шәһәр мәктәблериндән кери галмыр.

Бу мәктәб чохдан бәри тәһсилни кабинет системинә кечиришдир. Мәктәбдә методик иш «Тәлим вә тәрбијә» методларыны һәјатын тәләбләринә мұвәфиғ шәклә салағ вә «Јарадычылыгга ишләјән мұаллимдән јарадычылыгга ишләјән коллектив» девизләри алтында апарылыр. Мәктәб мұаллимләрнин методик иши вә мүстәғил тәһсил ояларыны практик фәалијәти илә үзви шәкилдә алағаләндирилир, мәктәблиләрин тәлим вә тәрбијәсинин тәкмилләшдирилмәсинә, ояларыны һәјата вә әмәјә һазырланмасына көмәк едир.

Мәктәбин коллектив тәлим-тәрбијә ишиндә бөјүк мұвәффәғијәтләрә наик олмушдур. 1969-чу илдән башлајарағ, јәни 10 илдир ки, мәктәб икниликсиз ишләјир, мә'зуяларыны 20 фәизә гәдәри һәр ил али мәктәбләрә дахил олур, галанлары исә истеһсалата кедир.

Тәкчә сон 10 илдә мәктәб мә'зуяларындан али тәһсил алмыш икиси емләр доктору, үчү емләр наизәди олмушдур, бә'зиләри али мәктәбләрдә вә елми-тадигат институтларында ишләјирләр.

Мәктәбин сых бирләшмиш, јарадычылыгга ишләјән коллектив вардыр, она мәктәбин директору А. С. Погосјан башчылыг едир. Бурада педагожи ишин тәчрүбәли усталары олан Зәвен Рубенович Шәһбарјан, Светлана Ширинович Аллаһвердијан, Вардуш Мовсесович Саркисјан вә башгалары дәрс дејирләр. Тәдрис просесиндә оялар мәктәблиләрин мүстәғил зәһни ишинә бөјүк диғгәт јетирир, ояларыны конкрет фактлары тәһлил етмәкдән нәзәри үмумиләшдиријә кечмәк бачарығны инкишаф етдирирләр.

Азәрбајҗан ССР-ни јарадылмасынын 50 иллији илә алағадар оялар мәктәб сәнализм јарышымда гәлиб кәлдијинә көрә Азәрбајҗан КП МК-нын, Азәрбајҗан ССР Али Советинин, АҢИШ-ни вә республика ЛККИ МК-нын Хатирә бајрағы илә тәлтиф олунымушдур.

1967/68-чи дәрс илиндә Бақы шәһәриндә ријазийәт тәмајүлү I нөмрәли интернат мәктәб јарадылмышдыр. Бу мәктәбдә кәнд мәктәбләринин VIII синифләрини бүтүн фәиләрдән алағијәтләрә битирмиш шакирдләр гәбул едилирләр. Инди мәктәбдә республиканын 50 узағ рајонунун, һәбелә гардаш Күрчүстан вә Ермәнистан республикалары рајонларынын кәнд мәктәбләриндән кәлимиш үч јүздән артығ шакирд тәһсил алыр.

Мәктәбдә ушағларын мұвәффәғијәтлә тәһсил алмасы вә тәрбијә олунымасы үчүн әлвәришли шәрант јарадылмышдыр. Мәктәб республиканын али тәһсил муәссисәләри илә сых алағә сахлајыр. С. М. Киров адына АДУ-нун тәләбә елми чәмијәтинин рәһбәрлији алтында мәктәбдә физика-ријазийәт емләри проблемләринә дәр мүнәзәм сурәтдә мұхтәлиф семинарлар вә конфранслар кечирилир. Һәр ил мәктәбдә С. М. Киров адына АДУ мұаллим һејәтинин вә тәләбә елми чәмијәти үзләринин фәал иштиракы илә кәнч ријазийәтчылар конфранслары кечирилир.

Интернат мәктәбдә үч автоматлашдырылмыш синиф, ики лингвон кабинети, физика кабинети, лабораторија, радио-електроника вә электротехника кабинети, һәбелә бүтүн һуманитар фәиләр үзрә тәдрис кабинетләри вардыр. Мәшғәләләр кабинет системни илә кечирилир.

Мәктәбдә тәчрүбәли мұаллимләрә јанашы, Азәрбајҗан ССР ЕА Кибернетика Институтунун, С. М. Киров адына АДУ-нун, В. И. Ленин адына АПИ-нин елми әмәкдашлары да ишләјирләр.

Мәктәбдә ријазийәт дәрнәкләри, Н. Туси, Н. А. Лобачевски, электроника клублары фәалијәт көстәрир. «Квант» журналында дәрч едилән мәсәләләрин һәлли үзрә семинарлар кечирилир. Икни илдир ки, мәктәбдә шакирд елми чәмијәти (ШЕЧ) фәалијәт көстәрир. Ояун үзләри или ахырында кениш мазмунлу реферат јазырлар. Республиканын али мәктәбләри илә сых алағә, тәлим-тәрбијә ишинин бачарыгга тәшкили вә мәктәбин педагожи коллективинин апардыгы диқәр тәдбирләр бүтүн тәлим-тәрбијә ишинин кејфијәтинин дурмадан јахшылашмасыны тәмин едир.

Мәктәбин шакирдләри һәр ил мәктәблиләрин республика олимпиадаларында, һәбелә республика али мәктәбләринин кејирдикләри олимпиадаларда мұкафат алағи јерләр тутурлар.

1979-чу илдә дәрә шакирд мәктәби гызыл медалла битирмишдир. Мәктәбдә мұвәффәғијәт алмајан шакирд јохдур, ояларыны 85 фәизән «4» вә «5» гијәтләрә охујур.

1978/79-чу дэрс илиндә 196 мә'зундан 172-си али мәктәблә- рә дахил олмушдур. Шакирдләр рус дилинин өйрөнилмәсинә хү- суси мараг кестарир, она јахшы нияләнир, буна көрә дә бу дилдәки физика-риязијјат материалларындан сәрбәст истифа- дә едилрәр. Ахырынчы икки илдә 70-дән артыг мә'зун өлкәнин мүхтәлиф али мәктәбләринә дахил олмушдур вә тәһсилнин рус дилиндә мүвәфғәгнәтлә давам етдирир. Мәктәбин јетирмәлә- риндән 10 нәфәри М. В. Ломоносов адына Москва Дәвләт Уни- верситетиндә охујур, 18 нәфәри физика-риязијјат емләрәи на- мизәдидир, 20-дән чоху аспирантдыр.

Интернат мәктәбдә јарадычылыгга ишләјән педагожи кол- лектив јаранмышдыр. Она педагожи емләрәи намизәди А. Әли- јев јолдаш башчылыг едир.

4. Нахчывански адына 2 нөмрәли интернат мәктәби хүсуси гејд етмәк лазымдыр. Бурада дәринләшдирилмиш програм әса- сында ибтидан һәрби һазырлыг өјрәдилир. Бу мәктәбин мә'зу- нарынын демәк олар ки, һамысы өлкәнин али һәрби мәктәблә- ринә мүвәфғәгнәтлә дахил олур. Инди бу мәктәбин мә'зу- нары өлкәнин 33 али һәрби мәктәбүсү илә јарадылмыш бу мә- күтәб әлә тәдрис-мәдди базаја маликдир, тә'лим-тәрбијә ишнини даим тәкмилләшдирмәк үчүн лазым олан һәр шејдә тә'мин еди- лир.

Мәктәбдә 67 мүәллим вә тәрбијәчидән ибарәт тәшәббүска- р педагожи коллектив чалышыр. Онларын арасында А. Аббасо- вун (чография), О. Архипованын (физика), Ј. Труфанованын, И. Николскајанын (риязијјат), тәрбијә ишләри үзрә директор мүәвини М. Таһировун вә бир чох башгаларынын сәмәрәли иш- ни гејд етмәк лазымдыр. Мәктәбә тәшәббүска- р, јарадычылыг- ла ишләјән директор, биринчи дәрәчәли капитан Р. Гулијев башчылыг едир.

4, 5, 6, 12 нөмрәли интернат мәктәбләрини, бир чох дикәр күн- дүз вә ахшам (гијабни) мәктәбләринини дә сәмәрәли ишнини гејд етмәк лазымдыр. Лакин чәтин ки, буна еһтијач олсун. Беш мә- лум ме'јарын тәләбләринә чаваб верән мәктәбләр республика- да миндән чохдур. Даһа чоху исе бу ме'јарлара гисмән чаваб верир. Севиндиричи һалдыр ки, республиканын бүтүн шәһәрлә- риндә вә районларында габагчыл мәктәбләр вә мәктәб коллектив- ләри вардыр.

•••

Халг маарифи органлары мәктәб һаггында партија вә һөку- мәтин гәрарларыны һәјәтә кечирмәк јолу илә кедәрәк, REPUB- ЛИКАНИН ШАНЛЫ 60 ИЛИЈНИ МӘКТӘБ ТӘҺСИЛИНИН НИКИШАФИ- НДА БӨЈҮК НАИЛИЈЈӘТЛӘРЛӘ ГАРШЫЛАЈЫРЛАР. Үмүмтәһсил мәктәбләри тәкчә сәјчә дејил, һәм дә кејфијјәтчә артмышдыр. Онлар кәч- ләри емләрәи әсәсләри илә силаһландырыр, онларда фәал һә- јәт мөвгејини формалашдырыр, онлары марксизм-ленинизм

идејалары руһунда тәрбијә едир, һәјәтә, коммунизм гуручулу- гунда фәал чалышмаға һазырлајырлар.

Мәктәб тәһсилнини кәмијјәт вә кејфијјәтчә артымындан да- нышаркәи биз һеч дә нәзәрдән гачырмырыг ки, биздә һәлл едилмәмиш проблемләр аз дејилдир, ишдә кәлкәли чәһәтләр, нөгсанлар аз дејилдир. Севимли бајрам гејд едәркән REPUB- ЛИКАНИН МҮӘЛЛИМЛӘРИ ВӘ ХАЛГ МААРИФИ ОРГАНЛАРЫНИН ИШЧИ- ЛӘРИ ӨЗЛӘРИНДӘН АСЫЛЫ ОЛАН ХӘР ИШИ КӨРМӘК, БҮТҮН ГҮВВӘЛӘРИ- НИ, СӘЈЛӘРИНИ, МҮӘЛЛИМ ГӘЛБИНИ АЛОВУНУ СӘРФ ЕТМӘК ВӘ АЗӘР- БАЈЧАН КП МК-НЫН РӘҺБӘРЛИЈИ АЛТЫНДА РЕПУБЛИКАДА МӘКТӘБ ТӘҺСИЛИНИН ДАҺА ДА ТӘРӘГГИСИНӘ НАИЛ ОЛМАГ ӘЗМИНДӘДИРЛӘР. Бунун үчүн исе инди һәр чүр лазыми шәрәит вардыр.

Х ФӘСИЛ

АЗӘРБАЈЧАН ССР-дә ПЕДАГОЖИ ФИКРИН НИКИШАФЫ

Бүтүн өлкәдә олдуғу кими, Азәрбајчан ССР-дә дә педагожи фикрини инкишафынын мүәјјән тарихи вардыр. һәмнин мәсәлә- ни бурада там ишыгландырмаға имкан јохдур. Лакин бир нечә сөз демәк лазымдыр. Чүнки бунсуз педагожи елнин индики ин- кишаф сәвијјәсини, республиканын 60 иллији мүнәсибәти илә газанылан наилијјәтләри, һәбелә онун инкишаф перспективини тәсәввүр етмәк чәтиндир.

Мә'лум олдуғу кими, һәлә ингилаба гәдәр М. Ф. Ахундов, С. Ә. Ширвани, Һ. Мәликов (Зәрдаби) вә бир чох башга көр- кәмли мәдәнијјәт хәдимләри өз әсәрләриндә сон дәрәчә гнәт- ли, мүтәрәғги педагожи идејалар сөјләмишләр. Лакин бунлар бир тәрәфдән чаризмин мәктәб һаггындакы мүртәчә сијасәти, орта әср чәһаләтини тәблиғ едән мүсәлман мә'нәвијјәти, дикәр тәрәфдән исе Азәрбајчанда ана дилиндә мәктәбин, демәк олар ки, олмамасы үзүндән һәјәтә кечмәмиш вә инкишаф етмәмиш- дир. 1905—1907-чи илләрини рус ингилабынын тә'сири сәјә- синдә Азәрбајчан шәрәитинә ујғун бә'ән педагожи проблемлә- рини музакирәси бир гәдәр чәләнсә дә вә бунлар ана дилиндә мәктәб ачылмасына һазырлыг үчүн педагожи зәмин јаратса дә, јенә дә ана дилиндә мәктәбин өзүнүн системи олмадыгындан педагожи фикри системи дә тәшәккүл тапмамышдыр.

Бөјүк Октјабр социалист ингилабынын гәләбәси бу пробле- ми дә бирдәфәлик һәлл етди. Азәрбајчанда совет һакимийјәти- нин гәләбәси, Ленин милли сијасәтинини тәләбләри әсасында ана дилиндә мәктәб вә дикәр маариф мүәссисәләринини јаран- масы вә инкишафы илә алағалар педагожи емләрәи, һәм дә јени, совет емләрәини әсасы гојулду вә кәләчәк инкишафы башлады. Буну халг маарифинини тәшкили вә чошғун инкиша- фы, биринчи нөвбәдә исе мәктәб тәһсилнини һәртәрәfli тәрәг- гиси дә тәкидлә тәләб едилди. Белә бир шәрәит ејни заманда

педагожи кадрларын дөnmэдән артымны, бунун үчүн исә педагожи тәһсилни јарадылмасыны вә инкншафы зәрурлијини гаршма гојурду. Ијирминчи илларни эввалинда Азәрбајчанда орта вә али педагожи мәктәбләр јаранды вә онларын шәбәкәси кетдикчә кенишләnmәјә башлады. Бу мәктәбләр илк илләрда һәр ил јузләрлә, сонралар исә миңләрлә кәч мұәллим бура-хырды. Республика мұәллимләр ордусунун арасында педагожи фикри тәблиғ едәнләр, габагчыл мұәллим вә тәрбијәчиләр јетишрди.

Азәрбајчанда совет педагожи фикринин әсасынын гојулмасы вә сонрақы инкншафы, һәр шејдән әввәл, марксизм-ленинизм елнина, хусусилә кәч нәслин тәһсилни вә тәрбијәси үзрә марксизм-ленинчи идејаларына, совет мәктәбиндә тәлим вә тәрбијә мәсәләләринә даир В. И. Ленинни әлмәз фикирләринә, партијанын програмларына, УНК(б)П МК-нын, сонралар исә Сов.ИКП МК-нын вә ССРИ Назирләр Советинин тарихи гәрарларына, Азәрбајчан КП МК-нын, республика һөкүмәтинин мәктәб мәсәләләри вә үмумијјәтлә, халг маарифи һаггындақы гәрарларына әсәсләнирды.

Педагожи фикрин инкншафы сонра Н. К. Крупскаја, А. С. Макаренко вә диқәр совет педагожи фикир корифејләринин педагожи көрүшләринә әсәсләнирды.

Педагожика елми өзүнүн инкншафында рус классик педагожикасынын мүтәрәғги идејаларына, хусусән К. Д. Ушинскинин педагожи көрүшләринә, Гәрби Европанын: Ј. А. Коменскинин, А. Дистервегин, И. Песталотсинин вә башгаларынын демократик педагожи идејаларына, һабелә ингилаба гәдәрки Азәрбајчанда јашамыш олан көркәмли мәдәнијјәт хадимләринин габагчыл педагожи идејаларына истинад едирди. Педагожи фикир һәмчинин республиканын, гардаш мүттәфиғ республикаларынын, хусусән РСФСР-ин мәктәбләринин габагчыл тәчрүбәсинә әсәсләнирды.

Республикада 50 илә јакын бундан әввәл хусуси Елми Тәдгигат Педагожи Елмләр Институту јарадылмышдыр. С. М. Киров адына Азәрбајчан Дәвләт Университетинин, педагожи институтларынын нәздиндә тәкчә педагожи елмләр үзрә мұһазирә охумагла мәдудлашмајан, һәм дә педагожика, педагожика тарихи, хусуси методика үзрә елми тәдгигат ишләри апаран, һәмчинин бу елм үзрә јүксәк ихтисаслы елми кадрлар һазырлајан онларча педагожика, хусуси методика кафедралары фәалијјәт кәстәрмәјә башламышдыр. Бу мөгсәд үчүн аспирантура јарадылмышдыр.

Республикада дәври мәтбуат—«Азәрбајчан мұәллими» гәзети, «Азәрбајчан мәктәби» журналы, мәктәб фәйләри үзрә методик мәчмуаләр: «Азәрбајчан дили вә әдәбијјәти тәдриси», «Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дили вә әдәбијјәти тәдриси», «Тарих, ичтимавијјәт вә чография тәдриси», «Физика вә рија-

зијјәт тәдриси», «Биолокија вә кимја тәдриси» вә с. јарадылды вә инкншаф етди.

К. Маркс, Ф. Енкелс вә В. И. Ленинни, демәк олар кн, бүтүн әлмәз әсәрләри Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едилмишдир. Мұәллимләр бу әсәрләри, о чүмләдән онларын халг маарифи вә коммунист тәрбијәсинә даир әсәрләрини һәм доғма ана дилиндә, һәм дә рус дилиндә охујурлар. М. И. Калинин «Кәчләрни коммунист тәрбијәси һаггында», Л. И. Брежневин «Ленин јолу илә» әсәрләри, һабелә көркәмли совет педагогларынын әсәс әсәрләри, классик педагогларынын хејли әсәри: Н. К. Крупскајанын «Сечилмиш педагожи әсәрләри», А. С. Макаренкоун «Сечилмиш педагожи әсәрләри» вә «Педагожи поэма» китабы, В. А. Сухомлинскинин бәзи әсәрләри, Ј. А. Коменскинин «Сечилмиш әсәрләри», К. Д. Ушинскинин «Сечилмиш әсәрләри», Н. А. Добролюбовун «Сечилмиш педагожи әсәрләри», И. Песталотсинин «Сечилмиш әсәрләри» вә с. Азәрбајчан дилинә тәрчүмә едилмишдир.

Бүтүн бунлар, еләчә дә рус дилиндә, диқәр гардаш халгларынын дилиндә олан педагожи әдәбијјәтин мұәллимләр вә алимләр арасында кениш јәјылмасы габагчыл педагожи фикрин республиканын тәрбијә мұәссисәләринин һајатында тәтбигинә хејли көмәк етмиш, педагожи елмләр сәһәсиндә тәдгигат ишләринин даһа кениш вус'әт әлмәсына тә'сир кәстәрмишдир. Хусусилә сон 20 илдә педагожи елмләр үзрә педагожи институтларынын вә педагожи елмләр институту ишчиләринин апардылары узунлик тәдгигатларын нәтијәси кими бир сыра монографижалар нәшр олунмушду. Бундан башга, Елми Тәдгигат Педагожи Елмләр Институтунда, һабелә јухарыда адлары чәкилән али мәктәбләрин педагожика кафедраларында Азәрбајчан ССР Елмләр Академијясынын академики А. О. Маковелски, профессор Б. Б. Комаровски (Бақы), Ј. Н. Медынский, Н. А. Константинов, Н. К. Гончаров (Москва) вә бир чох диқәр рус алим-педагогларынын көмәји илә Азәрбајчанда мұәллим һазырлығы илә јанашы, һәм дә елми кадрлар һазырламаға вә педагожи проблемләр, хусусән Азәрбајчанын һајаты илә бағлы проблемләр үзәриндә ишләмәјә гадир олан педагожи елмләр докторлары вә намизәдләри, профессор вә досентләр јетишмишдир.

Бир нечә нүмунә кәтирәк:

Мәрһум профессор, әмәкдар елм хадими М. Мурадханов (В. И. Ленин адына АПИ) 20 илдән артыг А. С. Макаренкоун педагожи идејаларынын өјрәнилмәси вә онун Азәрбајчан шәраитиндә јарадычы шәкилдә һајәтә тәтбиги үзәриндә ишләмишдир. О, өзүнүн 1965-чи илдә нәшр етдиридији әсәриндә (18 чәп вәрәғи һәчминдә) А. С. Макаренкоун гижәтли ирсинин Азәрбајчанын мәктәбләриндә, интернат мәктәбләриндә, пионер дүшәркәләриндә јарадычы сурәтдә тәтбиги тәчрүбәсини үмүмләшдиришдир.

Педагожи елмлар доктору, профессор Н. Қазымов (В. И. Ленин адына АПИ-нин проректору) педагогика нәзәријјәси үзрә «Мәктәбдә мугәјисә үзәриндә ишни нәзәријјәси вә практикасы» адлы монографиясыны (1972-чи ил, 24 чап вәрағи һәчминдә) бурахдырмышдыр.

Мугәјисәнин дидактик пријом кими нечә мугһум әһәмийәт кәсб етдији мә'лумдур. Лакин ондан нечә истифадә етмәк, онун мугәффәғијјәтлә тәтбиғинә нечә наил олмағ мәсәләси кифәјәт гәдәр ишығландырылмамышдыр. Н. Қазымов өзүнүн монографиясында мәктәб үчүн зәрури олан бу проблемни һәлли-пә хејлә көмәк көстәрмишдыр.

Мәктәб тәһсил, педагогиканын нәзәријјәси үзрә, о чүмләдән шакирдләрин идеја-сијәси тәрбијәсинә даир, ушағларын аилә тәрбијәси һағгында, мәктәбдиләрин әмәк вә естетик тәрбијәси барәсиндә дә бир сыра иш јазылмыш вә нәшр олуиушдыр. Азәрбајчан халғ педагогикасынын әсәс мәсәләләри педагожи елмлар доктору Ә. һәшимов тәрәфиндән өјрәнилмиш вә онун бир һиссәси нәшр олуиушдыр. Досент Г. Мәмәдовун «Валидејиләр арасында педагожи тәблиғәт һағгында», С. Шафијевин «Педагожи коллектив вә комсомол тәшкилаты» китаблары вә башғалары бурахылмышдыр.

Педагогика тарихи, Азәрбајчанда мәктәб вә педагожи тәһсил тарихи саһәсиндә дә хејли иш көрүлүшдур. Мәрһум профессор, әмәндәр елм хадими Ә. Сејядовун (В. И. Ленин адына АПИ) «Азәрбајчанда педагожи фикир тарихиндән» (1958-чи ил, 16 чап вәрағи һәчминдә) әсәри нәшр олуиушдыр. Мүәллиф һәмин тәдғигатында XIX әср Азәрбајчан мәдәнијјәтинин көркәмли нумәјәндәләриндән олан А. А. Бакыхановун, М. Ф. Ахундовун, С. Ә. Ширванинин, һ. Б. Зәрдабинин мүтәрәғги рус мәдәнијјәтинин, о чүмләдән педагогикасынын тәһсил илә формалашан педагожи көрүшләрини ишығландырмышдыр.

Республикада совет мәктәбинин тарихи өјрәнилмиш вә очеркләр шәклиндә нәшр олуиушдыр. (М. Мейлизадә), али педагожи тәһсил тарихи (профессор һ. Рзајев), XIX әсрдә мәктәб тәһсил тарихи (профессор һ. Әһмәдов), әмәк тәһсинин тарихи (профессор А. Қаримов), Азәрбајчанда мәктәбгәдәр тәрбијә тарихи (досент Ә. Гәдимбәјова) вә с. мәсәләләр тәдғиг едилб өјрәнилмишдыр.

Республикада 50-чи илләрин сонундан башлајарағ, педагогика вә педагогика тарихинә даир оријинал дәрсликләрин һазырланмасы вә бурахылмасы да бу саһәдә газандығмыз мугәффәғијјәтләрдәндир ки, бу да кәләчәк мүәллимләрин педагожи чәһәтдән даһа јахшы һазырлашмасына хејли көмәк етмишдыр.

Хүсус методика мәсәләләринин ишләnmәси саһәсиндә дә хејли иш көрүлүшдур.

ССРИ ПЕА-нын мүхбир үзвү, мәрһум А. Аббасзадә физиканын тәдрисиндә политехник тәмајулун һәјәтә кечирилмәсинә даир бир сыра әсәр нәшр етдиришдыр. О, физика мүәллимләри үчүн методик вәсаит тәртиб етмиш, физика курсу үзрә чәтин мөвзуларын өјрәнилмәси методикасыны ишләмишдыр вә с. Педагожи елмлар намизәди З. Гараловун бир сыра әсәрләри, о чүмләдән «Физика һауууларынын тәдрис методикасы» китабы (1978-чи ил, 6,5 чап вәрағи һәчминдә) чапдан чыхмышдыр.

Елми Тәдғигат Педагожи Елмлар Институту вә М. Ф. Ахундов адына Рус дили вә Әдәбијјаты Институту тәрәфиндән һазырланан ана дили, рус дили вә әдәбијјатын тәдрис методикасына даир самбаллы әсәрләрин нәшрини хүсуси гәјд етмәк ләзым кәлир. 32 чап вәрағи һәчминдә, ики һиссәдән ибарәт олан вә 1976-чы, 1977-чи илләрдә бурахылан «V—VIII синифләрдә Азәрбајчан дилинин тәдриси» китабы ана дилиндә тәһсини бир сыра мугһум проблемләрини әһәтә едир. һәмин әсәр педагожи елмлар доктору Ә. Әфәндизадәнин рәһбәрлији алтында Педагожи Елмлар Институтунун әмәкдашлары тәрәфиндән һазырланмышдыр.

30 чап вәрағи һәчминдә јенә дә ики һиссәдән ибарәт олан дикәр әсәр—«Орта мәктәбдә әдәбијјатын тәдриси» китабы да Педагожи Елмлар Институту әмәкдашлары тәрәфиндән, педагожи елмлар доктору Ш. Микајыловун рәһбәрлији алтында һазырланмыш вә 1976-чы, 1977-чи илләрдә нәшр олуиушдыр.

Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилинин тәдриси үзрә 18 ядда мүхтәлиф методик вәсаит, о чүмләдән «Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилинин тәдриси мәсәләләри» (1974-чү ил) бурахылмышдыр.

М. Ф. Ахундов адына Рус дили вә Әдәбијјаты Институту кафедраларынын елми ишчиләри вә башғалары сон илләрдә бир сыра методик монографиялар, мәсәлән, «IX—X синифләрдә рус дили дәрсләри» (профессор М. Тағыјев, 2 китаб, 15 чап вәрағи һәчминдә, 1976, 1977-чи илләр), «Сәккизиллик Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилиндә синтаксис вә дурғу ишарәләринин тәдриси методикасынын әсәс мәсәләләри» (профессор Ч. Бәдалов, 20 чап вәрағи һәчминдә), «Рус дилини икинчи дил кими өјрәнән азәрбајчанлы шакирдләрдә икидиллијин инкишафы просесинин лингвистик әсәсләри» (педагожи елмлар доктору, мәрһум А. Шабанов, 25 чап вәрағи һәчминдә), «Миллә мәктәбләрдә харичи дилләрин тәһсинини әсәс проблемләри» (мәрһум профессор Р. Барсук), «Нитгин мәзмун вә формасынын вәһдәти мәктәбдә онун инкишафы методикасынын әсәси кими» (профессор Б. Әһмәдов) әсәрләр нәшр олуиушдыр.

Профессор Л. Вокилова Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилинин тәдриси тарихини өјрәниш вә «Азәрбајчан мәктәбләриндә рус дилинин тәдриси тарихини» бир һиссәсини дәрч етдиришдыр. Мәрһум профессор А. Абдуллајевин «Азәрбајчан дилинин тәдриси тарихиндән» адлы монографиясы 20

чап верәги һәчминдә 1966-чы илдә нәшр едилмишидр. Профессор Б. Арајев «Азәрбајҗан совет мәктәбләриндә ријазийјатин тәдриси тарихиндән», мәрһум профессор А. Әбдулрәһимов «Кимјанын тәдриси методикасы» әсәрләрини чап етдирмишләр вә с.

Али мәктәбләрин педагожи кафедралары вә педагожи елмләр институту ишчиләринин апардылары тәдигатлар нәтиҗәсиндә јаранан бүтүн ишләр үзәриндә дајанмағ имкан харичиндәдир вә әслиндә буна һеч еһтијач да јохдур. Тәкчә буну көстөрмәк кифәјәтдир ки, јалныз Елми Тәдигат Педагожи Елмләр Институтунун ишчиләри сон 25 илдә (1940—1978) хусуси-методик характерли 136 әсәр, педагожи институтларын алимләри исә 86 адда елми иш нәшр етдирмишләр. Бундан башга, педагожи вә методик характерли 86 адда әсәр рус дилиндән Азәрбајҗан дилинә тәрчүмә едилиб нәшр едилмишидр (1935—1978).

Алим вә методистләримизин нәшр етдирдикләри әсәрләр республикада педагожи вә методик проблемләрин һамысынн там һал етмәсә, онларын бир гисми нөгсанлы, бәзиләри исә мүбәһисәли олса да, институтларымыз тәрәфиндән тәлим-тәрбијә проблемләри үзрә хејли иш көрүлдүјүнү вә онларын Азәрбајҗан ССР-дә совет педагожи фикринин инкишафына хидмәт етдијини гејд етмәк олмаз.

ССРИ Маариф Назирлији вә ССРИ ПЕА-нын көрдүјү әәмәтли ишләрлә јанашы, республикамызда педагожи елмләрин инкишаф сәвијјәси партија вә һөкүмәттин гаршыја гојдуғу мүнһүм вәзифәнин—тәһсилни јени мазмунуна кечилмәси вәзифәсинин вахтында һалда олунмасына хејли көмәк етмишидр. Алимләримизин, методист вә габагчыл мұәллимләримизин гүвәси илә ана дили вә рус дили, Азәрбајҗан вә рус әдәбијјаты, рәсм, нәғмә вә мусиги үзрә јени програм вә дәрсликләр һазырланмышдыр. III адда дәрслик, о чүмләдән 70 орижинал дәрслик, онлара методик рәһбәрлик нәшр олунмуш, бунула да јени програма кечилмәси баша чатдырылмышдыр ки, бу да бөјүк наклијјәтдир.

Сов.ИКП XXV гурултајынын гәрарлары илә әлағәдәр тәлим методларынын модериләндирилмәси, тәдрисин идеја-елми сәвијјәсинин јүксәдилмәси, шакирдләрин мүстәғил ишинә кениш јер верилмәси, онларын идрак фәаллығынын күчләндирилмәси, мәктәбиләрин идеја-сијасы, мәнәви вә әмәк тәрбијәсинин, пешәјә истигамәтләндирилмәсинин әсаслы сурәтдә јажшылашдырылмасы јолу илә дәрсин тәкмилләндирилмәси үзрә хејли иш көрүлүр. Маһз һәммин ишләр сәјәсиндә республиканын мұәллимләри дәрсин сәмарәлијјинин, тәлим-тәрбијә ишләринин методикасынын јажшылашдырылмасы илә инди да һа кениш планда мәшғул олулар.

Бүтүн бунлара бахмајарағ, етираф едәк ки, педагожи елмләр сәһәсиндә аларыла тәдигатлар вә дәрч олуна әсәрләр

мәктәб тәһсилинин мүнһүм вә мүрәкәб проблемләринин һалли илә мәшғул олан мәктәбләримизин вә мұәллимләримизин артан тәләбләрини өдәмир. Биз халғ маарифинин диҗәр сәһәләринин еһтијачыны һалә демирик. Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин нојабр (1966-чы ил) гәрарында педагожи елмләр һаггында дејилән сөзләри—өлкәнин елми-тәдигат мұәссисәләри халғ маарифинин әсас, һәјәти әһәмијјәт кәсб едән проблемләрини ләик ишләјир фикрини ејнилә бизә дә шамил етмәк олар. Маариф органлары, мәктәбләр вә диҗәр тәрбијә мұәссисәләри Елми Тәдигат Педагожи Елмләр Институтунун вә Азәрбајҗанын али мәктәбләринин педагогика кафедраларынын әмәкдашларындан чох шеј көзләјирләр.

Әсәссыз данышмајачағыг. Габагчыл мәктәб вә мұәллимләрин педагожи тәчрүбәсинин үмумиләндирилмәси имкан дахилиндә олан вә ән зәури тәдигат мөвзуларындандыр.

Һазырда республикада қиндән артығ мәктәб вә 50 миңә јахын мұәллим икнилликсиз ишләјир. Буна бахмајарағ, һалә һеч бир фәни үзрә габагчыл тәчрүбәдән, о чүмләдән икнилликләрә гаршы мүбаризәдән бәһс едән санбаллы тәдигат әсәри јохдур. Шакирдләрин дәрс мәшғәләләри илә јүкләнмәси, мәлүм олдугу кими, ағырдыр. Лакин бу мәсәлә дә һаләлик мүсбәт һалдини тапмамышдыр.

Гүвәдә олан тәдрис планы үзрә Азәрбајҗан мәктәбләринин IX—X синифләриндә мәчбури һәфтәлик саатларын миғдары 35-ә, VII—VIII синифләрдә исә 34-ә чатыр. Биз орта мәктәбдә верилән билијин үмуми һәчминин азалтмадан вә тәлим мүддәтинин узатмадан шакирдләрә дил, тарих вә чоғрафијадан даһа чох билик вермәлијик. Бу, милли мәктәбләрин спесифилијиндән ирәли кәлир. Чүнки шакирдләр ана дили вә әдәбијјәтдән башга, һәм дә рус дили вә әдәбијјатынын, тарих вә чоғрафијасыны өјрәнирләр. Бу исә, шүбһәсиз, шакирдләрин јүкләнмәси илә нәтиҗәләнир. Бундан башга, тәлим методларынын модериләндирилмәси вә дәрсдә шакирдләрин мүстәғил ишинә кениш јер верилмәси програм материалларынын шакирдләрә там чатдырылмасы ишинин чәтивләндирир, билијин һәчмин илә онун мәктәбиләрә чатдырылмасы методу арасында, нечә дејәрләр мәлүм зиддијјәт јарадыр. Елм бу мәсәләјә дә мүдахилә етмәлидир. Демәли, биз шакирдләрин јүкләнмәсинин гаршысынн алмағ, дәрсләрдә мүстәғил иш, синифдәнкәнар оху, идман, синифдәнкәнар вә мәктәбдәнкәнар ишләр, ушағларын мәналы истираһәти мәғсәди илә вахта гәнаәт етмәк, мөвчуд вәзијјәтдән чыхмағ үчүн педагожи елмләрдән һағлы оларәк көмәк көзләјирик. Тәдрисин сәвијјәсинин јүксәдилмәсиндә мүнһүм рол ојнајан бу әсас мәсәләнин педагожи тәдигатлар тематикасында өзүнә јер тапмамы да тәәссүф доғурур.

Мәктәбләрдә тәрбијә ишләри проблемләри сәһәсиндән дә буна бәнзәр мисал кәтирмәк олар. Мәктәбләрдә инди јүзләрлә

достлуг клублары, Ленин музейləri, эмək və иггилаби шөһрət клублары фаалијјət көстəрир. һəјат тərбијə ишлəринин јенијени формаларыны јарадыр. Лакин биз мəктəблəримиздə тərбијə ишлəri, мəсələn, бейвəлмилəl тərбијə үзрə топланан тəчрүбəнин əсəслы шəкилдə үмумилəшдирилмəсинə нил олмашымыг. Рус дилинин тəдрис сահəсиндə, эмək тəлим и тərбијəсинин һəјатə кечирилмəсиндə елми тəдгигатлар тələб едэн мəсələlər дə һалə чохдур.

Мəктəбгəдər тərбијə, ахшам мəктəблəri, педагожи, техники пешə тəһсил проблемлəринə кəлдикдə исə демəлијик ки, елми тəдгигат бу сահələrə, демək олар ки, тохунмашыдыр. Аилə тərбијəsi илə алагəдər көрүлэн ишлэр дə азыр. Дефектологија проблем и үзрə апарылан ишлэр исə јох дэрəчəсиндəдир. Хүсуси методика сահəсиндəки вəзијјət дə бундан јакшы дејилдир.

Биз бурадə тəдгигат мүəссисэлəринин тематикасыны вермək вə онларын фаалијјəтини истигамэтлэндирмək фикриндə дејилик. Кəтирдийимиз нүмунələr дə биздə һалə нə гэдэр һалə едилмəмиш педагожи проблемин олдуғуну ајдым көстəрир.

Белə бир гануни суал ортајə чыхыр: бизим кери галмағымызə сəбəб нэдир? Педагожи елмлэр сահəсиндəки тəдгигатлардə һансы нөгсанлар вардыр? Онларын арадан галдырылмасы үчүн вə кими тəдбирлэр көрүдүр?

Ачыг данышачагыг. Бунун сəбəби чохдур, лакин онларын һамысынын арадан галдырылмасына имканымыз вардыр.

Һэр шејдэн əввəl, педагожи елмлэр сահəсиндə тəдгигат апаран мүəссисэлəрдə педагожи елмлэр институту вə аилə мəктəблəрин педагогика кафедраларынын ишинин сых алагəлэндирилмəмəsi бизə керли мане олур. Бурадə сөһбət тəkчə бу вə ја дикэр тəдгигат мөвзусунун мұхтəлиф институтлардə дублјаж едилмəсиндэн (тəссүф ки, белə һаллэр өз олмур) дејил, һэм дə халг мазрифи сահəсиндə апарылан актуал тəдгигат ишлəринин сүр'этлэндирилмəsi вə јакшылашдырылмасы үчүн бүтүн имкан, вəсəнт вə елми гүввэлəрин бирлəшмəсиндэн кедир.

Кери галмағымызын аз əһмијјəти олмајан сəбəблəриндэн бири дə мүасир тəдгигат методларындан там истифадə олунмасы илə алагəдərдыр. Мəсələn, тəдгигат методларынын арасында педагожи-дидактик эксперимент, демək олар ки, јох дэрəчəсиндэдир.

Белə бир фикир вардыр ки, һансы ишдə эксперимент јохдурса, орадə тəдгигатын дикэр методлары илə əлдə едилэн нəтичələr шүбһə ојадыр. Һэрчэнд ки, биз бу мөвгедə дајананларла шəрик дејилик. Чүнки ондə бизим Ленинни «чанлы мұшаһидэдэн...» мүддəсына мүнəсибəтимиз алашылмаз оларды. Бунуила белə, педагожи тəдгигатлардə мүнүм тəдгигат

методларындан бири кими экспериментсиз кечинмəји дə нормал һал һесаб етмək олмаз. Эксперимент тəдгигатə кəмək етмəли, ону фетишлəшдирилмəлидир.

Кери галмағымызын бир сəбəбини дə габагчыл мұаллимлəрин (булар педагожи фикри əсəс тəһсил едэнлəрдир) педагожи проблемлəрин тəдгиги просесинə аз чəлб едилмəsi илə изаһ етмək лəзымдыр.

Керилијин дикэр сəбəби тəдгигатын нəтичələrинин мəтбуатдə вахтында ишыгландырылмасы, дэрч олунан гэдэр кəһналмəсидир. Тəдгигатын нəтичələrинин тəтбиги мəсələsi илə пис мəшғул олдуғумузу демəsək дə, һэр һалдə јакшы дə мəшғул олмуруг.

Бурадə даһа бир сыра дикэр нөгсанлардан дə данышмаг оларды. Лакин елə бу дејилəнлэр дə Азэрбајчандə педагожи елмин инкишафы вəзијјəтинин ајдын көстəрир.

Т. Ә. АЛЛАВЕРДИЈЕВ

АЗӘРБАЈҶАН ССР ДӘВЛӘТ ТЕХНИКИ
ПЕШӘ ТӘҲСИЛИ КОМИТӘСИННИН СӘДРИ

АЗӘРБАЈҶАН ССР-дә ТЕХНИКИ ПЕШӘ ТӘҲСИЛИ

Совет Иттифагы Коммунист Партијасы вә Совет һөкүмәти өлкәнин халқ тәсәррүфатынын бүтүн сәһәләри үчүн фәһлә кадрлары һазырламағын әсәс мәктәби олан техники пешә тәһсили системинә даим диггәт јетириләр.

Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети Сов.ИКП XXV гурултайынын гәрарларыны јеринә јетирәрәк, 1977-чи илин август ајында «Техники пешә тәһсили системи шакирдларинин тәһлим вә тәрбијәси процесини даһа да тәкмилләшдирмәк һағында» гәрар гәбул етмишләр. һәмни гәрар чох мүнүм сајылан белә бир чәһәтә јөнәлмишдир ки, техники пешә тәһсили системи елми-техники тәрәггини кетдикчә артан тәләбләринә, коммунизм гуручулуғу вәзифәләринә максимум долғунулғла чаваб версин, бүтүнләрдә тәһлим вә тәрбијә процеси мәктәбли кончләрин идеја, мәһәви вә әмәк мәтанәти илә даһа сых бағлы олсун.

АзәрбајҶан ССР-дә техники пешә тәһсили бүтүн республиканын јүксәлиши илә бирликдә инкишаф етмиш вә јеткиләшмишдир. Пешә тәһсили мәктәбләриндән 575 миң нәфәрдән артыг ихтисаслы фәһлә чыхмышдыр ки, онлардан бир чоху һазырда әмәк коллективләриндә фәал чалышыр, һамынын һөрмәтини газанмыш, ССРИ орден вә медаллары илә тәлтиф едилмиш, Сосналист Әмәји Гәһрәманы кими јүксәк ада ләјиг кәрүлмүшдүр.

АзәрбајҶанын техники пешә тәһсили системинин јетишдирмәләри олан Сосналист Әмәји гәһрәманлары Мирзәбаба Абу-талыб оғлу, Ханоглан Вајрамов, Әли Новрузов, Атајар Асланов, Сәрдар Имрәлијев, Тубу Маликова, Севил Газыјева вә башгалары әмәли ишдә кәстәрмишләр ки, вәтанимизин әмәкчи адамы өз пешәсини севәрсә, нәләрә навл ола биләр.

АзәрбајҶан КП МК вә республика һөкүмәти ихтисаслы конч фәһләләр һазырлајанларын ишини ләјигинчә тижмәтләндириләр. Онларын јахшыларындан ән јахшыларына «Әмәкдар техники пешә тәһсили устасы» фәхри ады верилмиш, бир чохлары «АзәрбајҶанын әмәкдар мүәллими» адына, дикәрләри ССРИ орден вә медалларына, АзәрбајҶан ССР Али Совети Рајасәт һејәтинин фәхри ферманларына ләјиг кәрүлмүшдүр.

190

Лакин ашағыда сәһбәт бу һагда кетмәјәчәкдир. Бизим вәзифәмиз, мүнхтәсәр дә олса, фактлар вә рөгәмләр әсәсиндә АзәрбајҶанда ихтисаслы фәһләләрини пешә тәһлиминин нечә јарандығымы кәстәрмәк, конч совет республикасынын ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы сәһәсиндәки илк аддымлары барәдә, Бөјүк Вәтән мүнһарибәси илләриндә әлиндә силаһ Вәтәнин мүдәфиәсиндә дурмуш фәһләни аваз едәнләрин нечә јетишдирилдији барәдә, һәм дә республиканын јубилеји әрәфәсиндә онун техники пешә тәһсили системинин нечә кәрүндүјү барәдә данышмағдыр.

АзәрбајҶан ССР Дәвләт архивинин фондларында бир сыра сәнәдләр¹ вардыр ки, буларын әсәсиндә ингиләбдан әввәлки АзәрбајҶанда техники пешә тәһлиминин тарихини изләмәк мүмкүнәүр.

Ингиләбдан әввәлки АзәрбајҶанда техники пешә тәһлими мәсәләләри тәдгигатчыларын диггәтини чох аз чәләб етмиш вә јалиыз Е. Зејналовун әсәриндә мөвчуд архив материалынын үмумиләшдирилмәси сәһәсиндә кәстәрилән илк чәһдләр верилмишдир².

Мәлум олдуғу кими, чар һөкүмәти кетдикчә артан капиталист мүнәсибәтләринин, фабрик вә заводларын јаранмасындан, кәнд тәсәррүфаты мәһсуллары емәл едән капиталист мүәссисәләринин әмәлә кәлмәсиндән доған тәләбәтә—фәһләләрин техники пешә тәһлиминин тәшкили вә инкишафына олан объектив еһтијача фикир вермирди.

XIX әсрин ахырынчы рүбүнә јахын сәнајенин ихтисаслы фәһлә кадрларына олан тәләбәти елә бир чидди проблемә чеврилмишдир ки,³ чар һөкүмәти инкишаф едән капиталист сәнајесинин мәнәфејинә чаваб верә биләчәк сәнаје тәһсили системи барәдә мәсәләјә бахмаға мәчбур олмуш вә 1888-чи илдә «Сәнаје мәктәбләри һағында әсәс гәјдалар» гануну гәбул етмишди. һәмни ганун үзрә үч типдә сәнаје мәктәби јарадылмасы һазәрдә тутулурду:

орта техники мәктәбләр — булар мүнәндисләрин ән јахын көмәкчиләри олан техникләрә биликләр вермәли вә ләзими бачарығлар ашыламалы иди;

ибтидан техники мәктәбләр — булар елә билик вә бачарығларә малик усталар һазырламалы идиләр ки, һәмни усталар бу билик вә бачарығлары фәһләләрә версинләр;

¹ АзәрбајҶан ССР Дәвләт Архив, ф. 57, сјаһы 1, с. и. 146, 147, 248, 318, 356, 368, 417.

² Е. Зејналов. Ингиләба гәдрки АзәрбајҶанда пешә тәһлими. «Конч фәһлә» бүллетени, № 7, 1973.

³ А. А. Булгаков. Профессионально-техническое образование в СССР на современном этапе, в кн. «Высшая школа», М., 1977.

сәнәт мәктәпләри — буларын гаршысында гојулан мәгсәд сәнәт пријомларынн әмәли сурәтдә өјрәтмәкдән вә иши дәрәк етмәк үчүн ләзым олан билкләри вермәкдән ибарәт иди.

Мүәјјән вахт кечдикдән сонра (1893-чү илдә) Халг Маариф Назирлијинин көстәриши илә сон дәрәчә чүзи кустар-сәнәт тәһсил верән сәнәт мәктәпләри јарадылмышдыр, 1895-чи илдән е'тибарән исә ибтидан сәнәт мәктәпләри јарадылмаға башланмышдыр ки, бу мәктәпләр дә әсас диггәти әмәли тә'лимә верирдиләр.

Республиканын архивләриндә јухарыда адлары чәкилән типдә мәктәпләрин ингилабдан әввәлки Азәрбајчандә дә мүхтәлиф вахтлардә ачылдығы барәдә мә'луматлар вардыр.

Белә мә'луматлар ичәрисиндә, Шәкидә «тәчрүби ипәкчилик мәктәби» һаггындакы илк хатырлатма 1843-чү илә андир¹. Өзүнүн мөвчуд олдуғу 20 ил әрзиндә һәмин мәктәбдә 236 шакирд тә'лим кечмиш, булардан да 117 нәфәри ону мүвәфғәтијјәтлә битирмиш вә уста ихтисасы алмышды.

1879-чу илдә Нахчыванда хәрратлыг вә чилинкәрлик сәнәтинин өјрәдән шәһәр мәктәбинин әсасынн гојулдуғу, тә'лим мүддәтинин үч ил олдуғу вә бу мәктәбә 24 нәфәр гәбул олулдуғу, һәм дә 1904-чү илдән е'тибарән бурадә 24 нәфәр бағчылыг мүтәхәссәси һазырланмаға башландығы барәдә мә'луматлар вардыр². һәмин илдә Нахчыванда икисинифли рус-татар гадын мәктәби тә'сис едилмишди ки, бурадә үчилилик програм үзрә 44 гыз әл ишини өјрәнирди.

1884-чү илдә Јелизаветполдә (Кировабад шәһәри) метал е'мәли үзрә тә'лим кечилән, һәм дә кәнд тәсәррүфаты бөлмәси олан Михајловск сәнәт мәктәби ачылмышды. һәмин мәктәбдә 27 нәфәр чилинкәрлик, 4 нәфәр дәмирчилик ишини, 23 нәфәр исә кәнд тәсәррүфаты ишләрини өјрәнирди.

1887-чи илдә Бақыда шәһәр вәсәнти һесабына сахланылан шәһәр сәнәт мәктәби јарадылмышды. Бурадә тә'лим алмаға 104 нәфәр гәбул едилмишди. Шәһәр думасы тәрәфиндән тәсдиг едилмиш мәктәб низамнамәсиндә дејилрди ки, мәктәбә ибтидан мәктәб һөчминдә имтаһанлары верә билән, физики чәһәттән сағлам олан вә 10 манат илгдарында тә'лим һаггы өдәјән јени-јетмәләр гәбул едилрләр.

1895-чи илдә һәмин мәктәбин базасында Бақы орта механика иншаат мәктәби ачылмыш, һәм дә онун нәздиндә метал, ағач е'мәли үзрә ибтидан сәнәт мәктәби, дашјонма е'мәлатханасы јарадылмышды. Бурадә 4 иллик тә'лим курсу мүәјјән едилмишди.

¹ Е. Зәјналәв, Ингилаба гадирки Азәрбајчандә пешә тә'лими. «Көчкәр фәһлә» бүләтени, № 7, 1973.

Сәнәт мәктәпләриндә тә'лим әсас е'тибарилә ихтисасли фәһләләр һазырламаг мәгсәдини күдүрдү. Буна көрә дә дәрәс вахтынн јарысы е'мәлатханалардә вә мүәссисәләрдә пешә һазырлыгы үчүн ајрылдырды, нәзәри һазырлыг исә ихтисаслашдырма фәһләрини, чәртјожлары охумағы бачармағы вә јыгчам бир һөчмдә үмумтәһсил һазырлыгыны, јә'ни истәһсал технолокијасыны баша дүшмәк үчүн ләзым олан һазырлыгы әһәтә едилди.

Пешә мәктәпләриндә вә сәнәт мәктәпләриндә тә'лим рус дилиндә кечилрди. Булардә тә'лим алан шакирдләрин үмуми сәјынн орта һесабла 6 фәнзә гәдәрини азәрбајчанлылар тәшкил едилди.

Пешә мәктәпләринин вә сәнәт мәктәпләринин һамысында јашлы фәһләләрдән ибарәт олан практикант групплары ишләјирди. Үчилилик тә'лим мүддәти әрзиндә онлардан уста көмәкчиләри һазырланырды.

Бунула бирликдә, хејријә вәситәләри илә «мүсәлман курслары» адланан курслар сахланылдырды ки, бурадә јерли милләтдән—азәрбајчанлылардан сәјчә аз илгдардә ихтисасли фәһләләр һазырланырды.

Пешә мәктәпләри вә сәнәт мәктәпләри мүхтәлиф чәмијјәтләрдән, канәләрдән чәлб олуан вәсәнтләр һесабына сахланылдыр вә хәрчләрин бир гисми хәзинәнин һесабына өдәнилрди.

1914-чү илә јахын Азәрбајчандә 10 сәнәт мәктәби ишләјир, булардә 2402 шакирд тә'лим алырды. Биринчи дүјә мүһарибәси иләриндә вә мүсәватчыларын һакимијјәти дөврүндә сәнәт мәктәпләринин мөвчудлуғу һаггында мә'лумат јохдур. Мә'лумдур ки, мүһарибәнин тәсәррүфатдә тәрәтдији керилик вә гурағлыг ағыр ирс гојмушду вә Азәрбајчандә Совет һакимијјәтинин гурулдуғу күнә јахын һеч бир сәнәт мәктәби јох иди.

Азәрбајчандә 1920-чи илин Април ингилабы тәсәррүфатын бүтүн сәһәләриндә, о чүмлөдән ихтисасли фәһләләр һазырланмасы сәһәсиндә дә көкүлү дәјишикликләрин әсасынн гојду.

Ихтисасли фәһләләр һазырланмасы проблемини һәлл едәркән кәч Совет республикасы олан Азәрбајчан Ленинин көстәришләрини рәһбәр тутур, РСФСР-ин бу сәһәдәки тәчрүбәсинә әсәсләнырды.

В. И. Ленин социализм гуручулуғу планында халг тәсәррүфатынн сәнәләшдирилмәси, әкинчилијини кооперативләшдирилмәси вә мэдәни ингилаб арасында сых әләгәни гејд едәрәк, јени типли фәһләнин тәрбијәсинә чох бөјүк бир вәзифә—«ишләмәји өјрәнмәк» вәзифәси кими бахыр, халг әмәјинин мөһсулдарлыгыны јүксәлтмәк јолуку бу вәзифәнин јеринә јетирилмәсиндә көрүрдү¹. Халг Комиссарлары Советинин биләвәситә техники пешә тәһсилинин тәшкили вә инкишаф етди-

¹ А. А. Булагәков, Профессионально-техническое образование в СССР на современном этапе, в кн. «Высшая школа», М., 1977.

рилмәсинә, јенијетмә вә јашлы фәһләләрин әмәјинин јендән тәшкил едилмәсинә анд олан 10-дан чох декретини В. И. Ленин имзаламышды.

Ленин декретләри әсасында РСФСР Халг Маариф Комиссарлығынын тәркибиндә техники пешә тәһсилинә рәһбәрлик үзрә вәһид орган (1919-чу илдә—техники пешә тәһсил комиссијасы), даһа сонра Баш Техники Пешә Тәһсил Комитәси (1920-чи илин январында) јарадылды, техники пешә тәһсил вә ишче гүвәси һазырланмасы үзрә идарәләрин фәалијәтинә рәһбәрлик едилмәси вә бу фәалијәтин әләгәләндирилмәси она һавалә олуңду.

Халг маарифи вә фәһлә кәңчләрин әмәји мәсәләләри үзрә партијанын програм тәләбләри—РК (6) П-нин VIII гурултајында (1919-чу ил) гәбул едилмиш бу тәләбләр ихтисаслы фәһләләр һазырламағын Совет системини гурмаг үчүн принципә әһәмәјјәтә малик иди. Гурултајда 17 јашындан јухары шахсләр үчүн үмуми политехник биликләрин өјрәнилмәси илә әләгәдәр сурәтдә пешә тәһсилинин кениш инкишаф етдирилмәси елан олуңмушду.

1920-чи илин январында РСФСР Халг Маариф Комиссарлығы РСФСР-дә техники пешә тәһсил һаггында гәрар гәбул етди. һәмәин гәрарда техники пешә тәһсил мәктәбләри шәбәкәсини кениш инкишаф етдирмәк, бу мәктәбләрә кәңчләри 14 јашындан гәбул етмәк зәрури һесаб едилди.

Азәрбајҗанда нефт сәнәјесиндә фәһлә кадрлары чәһәтдән вәзијјәт хүсусилә агыр иди. Нефт мәдәнләриндә нефт һасиләтәни бәрпа етмәк вәзифәси фәһлә кадрлары барадәки мәсәләнин тәзликлә һәлл олуңмасынә тәләб едилди. Азнефтин мәдлуматларына кәрә, о заман нефт сәнәјесиндәки ихтисаслы фәһләләр, бу сәнәдә чалышан фәһләләрин үмуми сәји мүғабилдә чәмисә 13,8 фәиз тәшкил едилди.

Бакынын бүтүн нефт рајонларында ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы үчүн гысамүддәтли курслар варды, јениләри тәшкил едилди, фәрди вә бригада шакирдлији гәјдасында ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы кенишләндирилди.

Азәрбајҗан ингилаб комитәсинин 5 август 1920-чи ил тарихли декрети илә республика Халг Маариф Комиссарлығынын тәркибиндә Баш Техники Пешә Тәһсил Комитәси јарадылды, әввәлләр һәр һансы бир мүүәссисә вә ја идарәнин сәрәнчәминдә олан бүтүн техники пешә мәктәбләри вә фәһлә һазырлығы курслары онун табелијинә верилди¹.

Баш Техники Пешә Тәһсил Комитәси нәздидәки елмә-техники шураның ичләсләрини аржыиндә сахланылмыш протоколлар онун чоһчәһәтли фәалијәтинин характеризә едилди: шура мұхталиф мүүәссисәләрдә ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы үчүн, кечмиш сәнәт мәктәбләринин нәздидә фәһләләр

һазырланмасы үчүн курслар ачылмасы барадә, мүүәссисәләрдә, мүүәссисәләрдә үчүн сәнәт мәктәбинин тәһлим програмлары, мүүәссисәләрдә гадыналары үчүн бирилик курсларын програмы һаггында, мәктәбләрин тәфтиш едилмәси гәјдасы, гәзә халг маарифи шәбәләринин нәздидә техники пешә тәһсил јарымшәбәләринин тәшкил едилмәси һаггында мәсәләләрә вә бир сыра дикәр мәсәләләрә баһыр вә онлары һәлл едилди.

О вахт әлкәдә јени типли мәктәбләр—фабрик-завод шакирдлији мәктәбләри (ФЗШ) јарадылмаға башланмышды. Азәрбајҗан комсомол тәшкилатынын тәшәббүсү илә 1921-чи илин декабрында лейтенант Шмидт адына заводда металчылар һазырлајан илк ФЗШ мәктәби тәшкил едилмишди. һәмәин ФЗШ мәктәбинә «Краснаја Молодјож» ады верилмишди. ФЗШ мәктәби тәшкил олуңдуғу илдә тәһлим үчүн 84 нәфәр гәбул етмишди. Бунун ардында 1922-чи илдә Азнефтин даһа 6 ФЗШ мәктәби: һабәлә әјриччи-тохучулуг фабрики (индики В. И. Ленин адына тохучулуг комбинаты) нәздидә ФЗШ мәктәби вә дәмјирјолчуларын ФЗШ мәктәби ачылды.

1924—1925-чи илләрдә 6 јени ФЗШ мәктәби јарадылды вә 1926/27-чи тәдрис илинин әввәлине јахын Азәрбајҗанын 14 ФЗШ мәктәбиндә 2062 шакирд, о чүмләдән 801 нәфәр азәрбајҗанлы тәһлим алыр¹.

Фабрик-завод шакирдлији мәктәбләриндә тәһлим мүддәти үч илди. Бунлара тәһлимә натамам орта тәһсилли јенијетмәләр (о вахт биринчи дәрәҗәли мәктәби, сонра икә једдилик мәктәби битирәнләр) гәбул олуңур. Тәдрис планы һәм үмум-тәһсил һазырлығын, һәм дә пешә һазырлығын әһәтә едилди. Бүтүн ФЗШ мәктәбләриндә тәһлимни Азәрбајҗан дилиндә кечирилдији группларда рус дили өјрәнилди, сабаһы ихтисаслы фәһләләринин идеја-сијасы һазырлығына диггәт јетирилди, ичтиманјјәт, иғтисади чоғрафија, истәһсалын тәшкили мәсәләләри вә с. өјрәнилди.

Фабрик-завод шакирдлији мәктәбләри нәздидә јарадылдылары мүүәссисәләрин вәсәнтләри һесабына сахланылды вә бунлара һәмәин мүүәссисәләрин бир таркиб һиссәси кими бахылырды.

20-чи илләрин ахыры вә 30-чу илләрин әввәлиндә КИМ адына ФЗШ мәктәби (индики 74 нөмрәли орта техники пешә мәктәби) вә «Гриша Околесни адына» ФЗШ мәктәби (индики 29 нөмрәли орта техники пешә мәктәби) үчүн әсаслы тәдрис биначлары, тәһлим с'малатханалары тикилди ки, бунлар инди техники пешә мәктәбләринин ән јахшы биначлары сүрасылды.

Биринчи бешилликләр дөврүндә, ихтисаслы фәһләләрә олан тәләбатын хејли дәрәҗәдә артдығы, ләкин ФЗШ мәктәбләри-

¹ Азәрбајҗан ССР Довләт Архиви, ф. 314, сәјаһы 1, с. в. 301.

¹ А. А. Аниагисә. Профессионально-техническое образование в Азербайджане. Профиздат, М., 1960.

нин сәйчә аз олдуғу бир дөврдә мүәссисәләрдә тә'лим курсу комбинатлары җаратмаға башладылар. Булар гыса тә'лим мүддәти әрзиндә мүәссисәләрә лазым олан фәһлә кадрлары һазырлајырдылар.

Фабрик-завод шакирдлији мәктәбләринини фәалијәтинә ваһид рәһбәрлијин олмамасы 30-чу илләрин ахырына јахын она кәтириб чыхартды ки, мүәссисәләрин вәздиндәки бу типли мәктәбләр инкишаф етмәкдә олан итгисадијјатини тәләбләрини даһа өдәјә билмирди, јени тикнитиләри ихтисаслы кадрларла тә'мин етмирди. ФЗШ мәктәбләриндән бир нечәси итгисади чәһәтдән сәмәрәли олмадығына көрә бағланылды.

Өлкәнин һәјәти вә итгисадијјаты ихтисаслы фәһлә кадрларын дурмадан һазырланмасы системини лазыми дәрәчәдә, јә'ни мүәссисәләрини вә тикнитиләрини иш гүввәсинә олан еһтијачларынн өдәјә биләчәк дәрәчәдә јенидән гурулмасынн тәләб едирди.

Коммунист партијасы вә Совет һөкүмәти ихтисаслы фәһләләрә әвәзчиләр һазырланмасы мәсәләсинә һәмишә мүнүм әһәмијјәт вермишди. Партијанын бүтүн гурултајларынын сәһәдләриндә биз һәмин мәсәләјә анд лазыми көстәришләр тапырыг. Бу көстәришләр ССРИ-дә социализм гуручулуғунун һәр бир мәрһаләсиндә ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы саһәсиндәки конкрет мәсәләләри мүнәјән етмишди.

Партијанын XVIII гурултајында (1939) дәвләт әмәк еһтијатлары јарадылмасы вәзифәси гаршыја гојулду. Бу вәзифә ССРИ Али Совети Рәјасәт һеј'әтинин «Дәвләт әмәк еһтијатлары һаггында»кы 2 октябр 1940-чы ил тарихли фарманында өз ифадәсини тапды. Өлкәдә јени техник пешә тәһсил системини јарадылды. Мүәссисәләрини вәздиндә мөвчуд олан фабрик-завод шакирдлији мәктәбләри (ФЗШ мәктәбләри) әвәзиндә үч типдә мәктәбләр тәшкил едилди:

сәнәт мәктәбләри — металчылар, металлурғлар, кимјачылар, мә'дән фәһләләри, нефтчиләр, дәннә вә чај нәглијјаты, рабита мүәссисәләри фәһләләри вә бир сыра дикәр саһәләрдән өтрү фәһләләр һазырланмасы үчүн;

дәмирјол мәктәбләри — машинист көмәкчиләри, паравоз вә вагон тә'мири чиликәрләри, јол тә'мири бригадирләри, газанчылар вә бир сыра дикәр мүрәккәб пешәләр үзрә фәһләләр һазырланмасы үчүн;

фабрик-завод тәһсили

мәктәбләри (ФЗТ) — көмүр, филиз-мә'дән, металлуркија, нефт сәнајәләриндә вә тикнитиләрдә чалышачаг орта ихтисаслы күтләви пешә фәһләләри һазырланмасы үчүн.

Сәнәт мәктәбләриндә вә дәмирјол мәктәбләриндә тә'лим мүддәти ики ил, фабрик-завод тә'лими мәктәбләриндә исе—алты ај мүнәјән едилди. Мәктәбләр једдиллик тәһсили олан 14—15 јашлы кәнчләрдән комплекләшдирилди. ФЗТ мәктәбләринә ибтидан тәһсили олан 16—17 јашлы оғлан вә гызлар гәбул олуwurду. Сәнәт вә дәмирјол мәктәбләри, һабелә ФЗТ мәктәбләринини малијјәләшдирилмәсини дәвләт өз үзәринә көтүрдү. Буларда тә'лим алан шакирдләрини һамасы пулсуз олараг формалы кејим, күндә үч дәфә јемәк, тәдрис вәсантлары алырдылар.

Өлкәнин һәр јериндә олдуғу кими, Азәрбајҗан ССР-дә Халғ Комиссарлары Советинин гәрәры илә ССРИ ХКС јанында Әмәк Еһтијатлары Баш Идарәси, муттәғиг республикаларда исе муттәғиг республикаларын Халғ Комиссарлары Советләри јанында Әмәк Еһтијатлары Идарәләри јарадылды.

Өлкәнин һәр јериндә олдуғу кими, Азәрбајҗан ССР-дә елә 1940-чы илин октябрында јени типли мәктәбләр—сәнәт мәктәбләри, дәмирјол мәктәбләри вә фабрик-завод тәһсили мәктәбләри јарадылмасы үзрә бөјүк һазырлыг иши апарылды. 1940-чы илин нојабрында, јә'ни тәдрис илинин әввалинә јахын о заман мүәссисәләрини вәздиндә олан 16 фабрик-завод шакирдлији мәктәби әсасында, һәм дә јени мәктәбләр јарадылмасы јолу илә 12 сәнәт мәктәби, 2 дәмирјол мәктәби вә 18 фабрик-завод тәһсили мәктәби јарадылды.

Әкәр 1940-чы илдә мөвчуд олан ФЗШ мәктәбләри ики минә јахын шакирд һазырлајырдыларса, јени типдә јарадылмыш 32 мәктәбдә беш миндән артыг шакирд мәшғәләрә башлады. 1941-чи илин мајында фабрик-завод тәһсили мәктәбләринини илк бураһылышы олду.

Гыса бир мүддәт әрзиндә—1940-чы илин нојабрында 1941-чи илин ијун ајынадәк олан мүддәтдә јерли партија, совет вә тәсәрууфат органларынын көмәји илә һәмин мәктәбләрдә тә'лим-тәрбија просесини тә'мин едән шәрәит јарадылды: мәктәбләрин рәһбәрләри, мүнәллим вә истеһсалат тә'лими усталары кадрлары сечилди, мүәссисәләр сәнәт мәктәбләринә вә ФЗТ мәктәбләринә тә'лим е'малатханалары вә лабораторијалары үчүн аваданлыг ајырдылар, үмуми сә'јләрдә сәнәт мәктәбләринини вә фабрик-завод тәһсили мәктәбләринини јерләшдикләри биналарын көркәми јахшылашдырылды, шакирдләрин јемәк мәсәләси тајдаја дүшдү, республиканын көлд рајонларында гәбул едилмиш шакирдләр үчүн јатагханалар дүзәлдилди.

Сәнәт вә дәмирјол мәктәбләри, һабелә ФЗТ мәктәбләри јалныз јарым ил динч шәрәитдә ишләдиләр. 1941-чи ил ијунуи 22-дә Һитлер фашистләринин Совет шәһәрләри вә кәндләринә һаннәһәсинә һүчүму ССРИ вәтәндашларынын динч әмәјини позду. Ән гыса бир мүддәтдә дәвләт әмәк еһтијатлары системи

чәбһәнин тәләбатынын әдәмәк хәттинә кечирилди. «Һәр шеј чәбһә үчүн, һәр шеј гәләбә үчүн» шүары сәнәт вә дәмирјол мәктәпләри, ФЗТ мәктәпләри шакирдләринин дә конкрет әмәк фәалијјәтиндә өз ифадәсини тапмаға башлады.

1942-чи илин икинчи јарысында республикада даһа 10 јени фабрик-завод тәһсил мәктәби вә 6 јени сәнәт мәктәби јарадылыр. 1942-чи илдә 42 мәктәбә 13 мин оғлан вә гыз гәбул едилмишди. Елә һәммин илдә дә истеһсалата 7350 ихтисаслы кәч фәһлә верилмишди. Бакынын фабрик вә заводларынын, Абшеронун нефт мадәниләринин әксәријјәтиндә ордуја чағырыланларын иш јерләрини әмәк еһтијатлары системини јетишдирмәләри тутдулар вә әмәк нөвбәсини ләјәгәтлә дашыдылар.

О дөврүн сәнәлләриндән көрүнүр ки, лейтенант Шмидт адына машингајырма заводунда чалышан фәһләләрин 40 фәһлә гәдәринин сәнәт мәктәпләрини вә ФЗТ мәктәпләрини битирмиш јенијетмәләр вә кәчләр тәшкил едирди. Азнефтин нефтчыхарма трестләриндә чалышан белә јетишдирмәләрин сәји исә 35 фәһләдән артыг иди.

Бөјүк Вәтән мұһарибәси илләриндә әмәк еһтијатлары системини јетишдирмәләриндән бир чоху чағырыш јашына чатдыгча ордуја һәгиги хидмәтә кедир, әлиндә силаһ Вәтән мұһарибәсини чәһләләриндә фашист ишғалчыларына гаршы фәдакарчасына вурушурду. Олардан бир чоху ССРИ орден вә медаллары илә тәтиф едилмишләр. Бакыдакы 13 нөмрәли фабрик-завод тәһсил мәктәбинин јетишдирмәси олан Мейди Надир оғлу Гулијев 1943-чү илин ноябрында Совет Иттифагы Гәһрәманы кими јүксәк ада ләјиг көрүлмүшдүр.

1941—1945-чи илләр әрзиндә сәнәт вә дәмирјол мәктәпләри, һәбелә фабрик-завод тәһсил мәктәпләри ресубликанын халг тәсәррүфаты саһәләри үчүн 43 миндән артыг ихтисаслы кәч фәһлә һазырламышдыр.

1946—1950-чи илләрдә ССРИ халг тәсәррүфатынын бәрпа-сы вә инкишафына дәир дөрдүнчү бешиллик план һаггындакы Гануна, партијанын XIX вә XX гурултајларынын бешинчи бешиллик (1951—1955-чи илләр) вә алтынчы бешиллик (1956—1960-чы илләр) планлар үзрә директивләринә мұвафиг олараг, сәнәт вә дәмирјол мәктәпләриндә, ФЗТ мәктәпләриндә ихтисаслы кәч фәһләләр һазырлығынын кејфијјәтини даһа да јүксәлтмәк саһәсиндә тәдбирләр көрүлүрду. Мұһарибәдән сонра-кы дөврдә (1946—1960-чы илләр) Азәрбајҗан ССР-дә 95,5 мин һәфәр ихтисаслы кәч фәһлә һазырланмышды.

1950—1960-чы илләрдә дәвләт әмәк еһтијатлары системи бир сыра мұһүм дәјишикликләрә уграды. Әкәр 1953-чү илә гәдәр дәвләт әмәк еһтијатлары системи јалны сәнәјә, дәмирјол вә су һәглијјаты, тикinti саһәләри үчүн ихтисаслы фәһлә

һазырлајырдыса, 1954-чү илдә әмәк еһтијатлары системинә һәм дә кәнд тәсәррүфатынын механикләшдирилмәси мәктәпләри верилди. һәммин мәктәпләр о вахта гәдәр республика Кәнд Тәсәррүфаты Назирлијинин ихтијарында идиләр.

Мұһарибә илләриндә вә мұһарибәдән сонракы илләрдә бү-түн әлкәдә, еләчә дә республикада биләваситә истеһсалатда ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы чох кениш вүсәт алды. Белә һазырлығын миғјасы әмәк еһтијатлары системини тәлим очагларындакы һазырлығын миғјасындан гат-гат кениш иди. Бир гәјдә олараг, кәстөрилән кадрларын һазырланмасы фәрди гәјдәдә вә ја бригадалар тәркибиндә кечирилди. Јер-ләрдә һеч дә һәмншә дүзкүн олмајараг тәлим мүддәтләри гысалдылыр, фәһләләрин нәзәри һазырлығы мөһдудлашдыры-лырды. 1957-чи илдә ССРИ һөкүмәти истеһсалатдан ајрылма-дан фәһлә һазырлығы саһәсиндә назирликләрин вә идарәләрин тәдрис-методика ишини нәзәрәт алтына алмағы әмәк еһтијат-лары органларына тапшырды.

1958-чи илин декабрында ССРИ Али Совети тәрәфиндән гәбул едилмиш «Мәктәбин һәјатла алагәсини мөһкәмләтмәк һаггында вә ССРИ-дә халг маарифи системини даһа да инки-шаф етдирмәк һаггында» гануна ујғун олараг, әмәк еһтијатла-ры системини бир чох мұхтәлиф тилли мәктәпләри әвәзиндә вәһид типдә техники пешә тәһсил мәктәпләри—тәлим мүддә-ти бир илдән үч илә гәдәр олан шәһәр техники пешә мәктәплә-ри вә тәлим мүддәти бир-ики ил олан кәнд техники пешә мәктәпләри, күндүз техники пешә мәктәпләри нәздиндә ахшам (нөвбәли) шәбәләри тәшкил едилди. Техники пешә тәһсил мәктәпләринин һамысы јени ганун әсасында јарадылмыш олан үмумтәһсил әмәк политехник сәккизиллик мәктәб базасына кечирилди.

Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «ССРИ-дә техники пешә тәһсилнә рәһбәрлији јахшылашдырмаг һаггында»кы 11 ијул 1959-чу ил тарихли гәрары илә әмәк еһтијатла-ры системи дәвләт техники пешә тәһсил системи илә әвәз едилди. һәммин гәрара әсасән ССРИ Назирләр Совети јанында Баш Әмәк Еһтијатлары Идарәси әвәзиндә ССРИ Назирләр Советинин Дәвләт Техники Пешә Тәһсил Комитәси тәшкил едилди. һәммин илдә Азәрбајҗан ССР Назирләр Советинин мұ-вафиг Комитәси јарадылды. Техники пешә тәһсил мәктәблә-ринә рәһбәрлик, ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы үзрә хәрчләрин республика бүдҗәсиндән малијјаләшдирилмәси, их-тисаслы фәһләләр һазырланмасынын планлашдырылмасы, техники пешә тәһсил мәктәпләри шәбәкәсинин инкишаф етдирилмәси мұттәфиг республикаларын Назирләр Советләри-нә һәвалә олунымүшдүр.

Ихтисаслы фәһләләрин һазырланмасында техники пешә тәһсилнин ролунун ләзымынча гүјмәтләндирилмәмәси вә бу

¹ Г. С. Агәев. Кузница рабочих кадров. «Вышка» гәзети, 2 ок-тябр 1965-чи ил.

ишдә бураһылан сәһләр нәтижәсиндә 50-чи илләрдә республика үзрә әмәк еһтијатлары системиндә һазырланан ихтисаслы фәһләләрин иллик орта сајы азалмышды. 10 ил (1951—1960-чы илләр) әрзиндә системин мәктәбләриндә тә'лим алан шакирдләрин сајы 8 миң нәфәр сәвијјәсиндә дәјишмәмиш галмыш, ләкин бу мәктәбләрдән бураһыланларын сајы азалараг илдә 6,1 миң нәфәрә гәдәр олмушду. һалбуки һәмин дөврдә республиканын халг тәсәррүфатында чалышан фәһлә вә гулгучуларын сајы орта һесабла һәр ил 16—17 миң нәфәр артмышды. Техники пешә тәһсилә системиндә ихтисаслы фәһләләр һазырланмасынын республиканын халг тәсәррүфатындакы фәһләләрин сајча артым сүр'әтиндән керилји 1961—1965-чи илләрдә дә давам етмишди. Бу дөврдә пешә мәктәбләриндә һазырланмыш ихтисаслы фәһләләрин сајы республиканын халг тәсәррүфатында ишләјәнләрин сајча артымы мугабелиндә чәмиси 20 фәиз тәшкил етмишди.

1966-чы илин февралында Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети «1966-чы илдә үмүмтәһсил мәктәбләрини гуртаран кәңчләрин тә'лимини кенишләндирмәк вә онлары халг тәсәррүфатында ишә дүзәлтмәк тәдбирләри һаггында» гәрар гәбул етдиләр. Бу гәрар јерли партија, совет вә тәсәррүфат органларынын дигтәтини орта үмүмтәһсил мәктәбини битирмиш шахсләр сьрасындан ихтисаслы фәһләләр һазырламагын мигјасыны хәјли дәрәчәдә кенишләндирмәјә доғру јөнәлтди, бунула әлағадар олараг техники мәктәбләрин јарадылмасыны зәури һесап етди.

1969-чу илин апрелиндә Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети «Техники пешә тәһсилә системини мәктәбләриндә ихтисаслы фәһләләр һазырланмасыны даһа да јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» гәрар гәбул едирләр. һәмин гәрар Сов.ИКП-нин XXIII гурултајынын гәрарларына мугафиг олараг, тәдричән техники пешә тәһсилә очагларынын орта тәһсилә ихтисаслы фәһләләр һазырламаг үчүн 3—4 иллик тә'лим мүддәти олан техники пешә мәктәбләринә чевирмәји һәјәтә кечирмәјин зәрурилијини мугәјјән едир. Сәккизиллик үмүмтәһсил мәктәбини гуртаран кәңчләрдән биринчә нөвбәдә програмлашдырылмыш иларәетмә системи олан автоматик хәтләрин вә диакһләрын сазланмасы, тә'мири вә гурашдырылмасы үзрә ихтисаслы фәһләләр, машинистләр, радио-електрик механикләри, кимјә истеһсалы апаратчылары, тикинти вә кәнд тәсәррүфаты үчүн механизаторлар, нахышчылар, полиграфчылар, јејинти, јүнкүл сәнајә вә әһалијә мәншәт хидмәти мүәссисәләри үчүн усталар һазырламага башладылар.

Кәстәрилән һәр ики гәрар Сов.ИКП МК ССРИ Назирләр Совети сәккизиллик бешилик үчүн Азәрбајчан ССР-дә техники пешә тәһсилә системини инкишаф перспективини, онун гаршысында дуран мөгсәд вә вәзифәләри мугәјјән етди, бунула да 1970-чи илин ахырына јахын ихтисаслы фәһләләр һазырланма-

сы чәһәтдән керилији арадан галдырмаг үчүн зәмин јаратмага, доғрузунчу вә онунчу бешиликләрдә системи даһа да инкишаф етдирмәјин әсасыны гәјмага имкан верди.

Азәрбајчан КП МК-нын вә республика һөкүмәтинин кәңчләрин техники пешә тәһсилини инкишафы барәсиндә күндәлик гәјым кәстәрмәси сәјәсиндә сәккизилчи бешиликјин ахырынчы дөврундә республикада техники пешә тәһсилини сүр'әтлә инкишафы үзрә бир сыра тәдбирләр һәјәтә кечирилди. 1965-чи илдә нисбәтән 1970-чи илдә техники пешә тәһсилә мәктәбләрини шәбәкәси 1,7 дәфә кенишләнди, бунларда тәһсил алаанларын сајы 2,5 дәфә чохалды. 1966-чы—1970-чи илләр әрзиндә халг тәсәррүфатына 96,4 миң нәфәр ихтисаслы кәңч фәһлә верилди. О чүмләдән, кәнд тәсәррүфаты үчүн дә 22,5 миң ихтисаслы фәһлә һазырланмышды. 1970-чи илдә техники пешә мәктәбләриндән бураһылан ихтисаслы фәһләләрин сајы 26 миң нәфәр тәшкил етмиш вә ја 1965-чи илдәки бураһылышдан 3 дәфә чох олмушду.

Сәккизилчи бешилик әрзиндә јени техники пешә тәһсилә мәктәбләри тәкчә Бақыда, Кировабәддә вә Сумгајытда дејил, һәм дә республиканын дикәр шәһәрләриндә вә рајон мәркәзләриндә—Ағдам, Ағчабәди, Ағсу, Бардә, Көјчәј, Дәвәчи, Газах, Гах, Ләнкәран, Масаллы, Минжәчевир, Хачмаз, Шамхор вә Шәкиндә јарадылыр. һәмин дөврдә республиканын кәнд тәсәррүфаты истеһсалы үчүн механизатор кадрлары һазырланмасы саһәсиндә әсас базәјә чеврилән кәнд техники пешә мәктәбләрини шәбәкәси дә иләрә чарпачаг дәрәчәдә инкишаф едир.

1970-чи илин ахырында Азәрбајчан ССР-дә 76 техники пешә тәһсилә мәктәби фәалијјәт кәстәрир, бунларда 150 пешә үзрә 40,9 миң шакирд тәһсил алырды. Сәнајә вә кәнд тикинтиси үчүн, кимјә вә нефт кимјасы, нефт машинагәјирма, јүнкүл сәнајә мүәссисәләри үчүн фәһлә пешәләри үзрә, кәнд тәсәррүфаты истеһсалы вә әһалијә мәншәт хидмәтләри саһәләри үчүн ихтисаслы кадрларын тә'лими даһа күтләви һал алмышды.

Һазырланан ихтисаслы фәһләләрин сонрадан ишләјәчәкләри база мүәссисәләрини јерли партија вә Совет органларынын, республика назирликләри вә Баш Идарәләрини биркә гәјләри сәјәсиндә јени техники пешә тәһсилә мәктәбләри үчүн тәдрис-мәдди база јарадылмыш, мүәллим вә истеһсалат тә'лими устасы кадрлары сечилмишидир. Бунларда чалышан мүнәндис-педагожи ишчиләрин ихтијарына тә'лим-тәрбијә процессини тәшкили үчүн азаданлыгла тәһиз олунмуш 594 кабинет, 100 лабораторија, 285 истеһсалат тә'лими е'мәлатханасы верилди. Кәнд техники пешә мәктәбләриндә 1970-чи илин ахырына јахын 335 трактор, 93 тахыл комбајны, 28 памбыгјыган машина, 49 ваһиддән ибарәт торпаггазан техника, 430 ваһиддән ибарәт мұхтәлиф кәнд тәсәррүфаты машиналары варды. Кәнд техники пешә мәктәбләрини 10 тәдрис тәсәррүфатында памбыг вә данла биткиләр јетиширилди.

Шакирдларын пешә тәлимини һајата кечирән ишчиләрнн сајы илдән-илә артырды. 1970-чи илин ахырына јахын техники пешә мәктәбләриндә 3266 мұәаллим вә уста ишләјирди. Булардан 1167 нәфәрини али ихтисас тәһсилн вә 1321 нәфәрини орта ихтисас тәһсилн - варды, 798 нәфәрини исе узунмүддәтли истеһсалат тәчрүбәси олан јүксәк ихтисаслы фәһләләр тәшкнл едирди.

1967-чи илдә Бакынын бир сыра техники пешә мәктәбләриндә орта тәһсилн ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы үзрә експеримент гәјдәсында 3 иллик тәлим програмы олан ајры-ајры групплар јаратмаға башладылар. Белә групплардан илк бураһымыш 1970-чи илдә олду. О заман илк дәфә олараг орта тәһсилн ихтисаслы фәһлә дипломуны техники пешә мәктәбләринн 425 нәфәр мәзууну алды. 1970-чи илин ахырына јахын 19 техники пешә мәктәби орта техники пешә мәктәбнә чеврилмишди ки, буларда да 3 иллик програм үзрә 5821 шакирд вә ја бүтүн мүдавнмләрин 14,2 фәнзә гәдәри тәһсил алырды.

Халг маарифиннн ајрылмаз тәркиб һиссәси олан техники пешә тәһсилн республикада Азәрбајчан ССР Али Совети тәрәфиндән 1974-чү илдә гәбул едилмиш Халг маарифи һаггында Азәрбајчан ССР Гауунуна чидди сурәтдә мұвафиг тәрздә тәшкнл олуиур вә икишаф етдирилир. Һәмнн Гауунда мұәјјән едилнр ки, техники пешә тәһсилн мәктәбләри кәнчләринн техники пешә тәһсилн вә фәһлә синфиннн ләјәгәтли әвәзчиләрннн формалашдырылмасы саһәсиндә әсас мәктәбдир.

Техники пешә тәһсилн мәктәбләриннн башлыча вәзифәләри ашағыда кәстәриләнләрдән ибарәт мұәјјән едилмишди:

1) халг тәсәррүфаты үчүн һәртәрәфли икишаф етмиш, техники чәһәтдән биликли вә ихтисаслы мәдәни кәнч фәһләләр, пешә устаалығына јијәләнән, мұасир истеһсалын, елми-техники тәрәггиннн тәләбләринә вә буларын икишаф перспективләринә чаваб верән фәһләләр һазырланмасы;

2) орта техники пешә мәктәбләриндә һәм пешә тәһсилннн, һәм дә үмуми орта тәһсилнн һајата кечирилмәси;

3) шакирдләрдә марксист-ленинчи дүнјакөрүшүн формалашдырылмасы, онларда јүксәк мәнәви кејфијјәтләрин, социализм бејнамиләлчилијиннн, әмәјә вә ичтимав мүдкнјјәтә коммунист мүнәсибәтиннн, фәһлә синфиннн игилаби вә әмәк әнәнәләриннн горујуб сахламаг вә даһа да артырмаг әзминнн тәрбијә едилмәси;

4) шакирдләриннн естетик вә физики тәрбијәси, онларын сағламлығынын мөһкәмләндирилмәси, социалист Вәтәниннн мүдәфиәсинә һазырлыг.

Техники пешә тәһсилн мәктәбләри өз ишини мұвафиг мұәссәләринн, идарә вә тәшкнлатларын базасында апарырлар.

Техники пешә мәктәбләриннн база мұәссәләри илә, идарә вә тәшкнлатларла гаршылыгы мүнәсибәтләри, һабелә бу мәктәбләриннн тәдрис-мәдди базасынын јарадылмасы вә кетдикчә

даһа да мөһкәмләндирилмәси, һабелә мұвафәғијјәтлә ишләмәләри үчүн ләзими шәрәтинн тәмин едилмәси үзрә назирликләринн баш идарәләринн, мұәссәсә, идарә вә тәшкнлатларын вәзифәләри Азәрбајчан ССР Назирләр Советиннн гәјдугу гәјдәда мұәјјән едилнр.

Техники пешә тәһсилн мәктәбләриннн битирән шәхсләрә пешәләри мұтабилиндә мұвафиг ихтисас дәрәчәси (вә ја категоријасы) вә мұәјјән едилмиш нөвдә аттестат, тәлимдә даһа јахшы мұвафәғијјәтләр әлдә едән вә давраныш чәһәтдән өзүнү нүмунәви кәстәрән мәзуунларә исе фәргләнмә аттестаты верилир.

Орта техники пешә мәктәбләриннн гуртаран шәхсләрә пешәси үзрә ихтисас газанмасы вә орта тәһсил әлдә етмәсинә давр диплому, хүсусилә фәргләнәнләрә исе фәргләнмә диплому верилир.

Техники пешә мәктәбләриннн гуртармыш шәхсләрә верилән дәрәчәләр вә ја категоријалар ССРИ-нин бүтүн мұәссәсәләри, идарә вә тәшкнлатларә үчүн салаһијјәтли һесаб едилнр.

Шәрһ олуанлардан көрүндүјү ки, Азәрбајчан ССР-ин гауунверичилији илә тәлим-тәрбијә просесиннн һајата кечирилмәси саһәсиндә техники пешә тәһсилн мәктәбләриннн вәзифәләри чох дәгиг мұәјјәнләшдирилмишдир. Тәлим-тәрбијә просесиннн мүнәзәм олараг тәкмилләшдирилмәси Азәрбајчан ССР Дөвләт Техники Пешә Тәһсилн Комитәсиннн вә онун јерләрдәки органларынын башлыча вәзифәләридир.

Азәрбајчан Коммунист Партијасынын XXVIII гурултаји өз гәрарларында доггузунчу бешилликдә республикада техники пешә тәһсилннн даһа да икишаф етдирилмәси јолларыны мұәјјән етмишдир. Гаршыда орта тәһсил верән техники пешә мәктәбләриннн даһа да икишаф етдирилмәк, республиканын бүтүн рајонларә әһәтә олуиуагла техники пешә мәктәбләри шәбкәсиннн кеишләндирмәк вәзифәси гәјулмуш, техники пешә тәһсилннн мұасир мәдди-техники базасыны јаратмаг програмы нәзәрдә тутулмушдур.

1971-чи илин октябрында Азәрбајчан КП МК вә Азәрбајчан ССР Назирләр Совети «Азәрбајчан ССР кәнчләриннн техники пешә тәһсилннн даһа да икишаф етдирилмәк һаггында» мәсәләјә бахырлар. Мұзакирә олуан мәсәлә барәсиндә гәбул едилмиш гәрарда республикада техники пешә тәһсилн ишләриннн вәзифәләринн дәрнн тәһлилн верилир, гәјд едилнр ки, Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети тәрәфиндән 1969-чү илин апрелиндә гәбул едилмиш «Техники пешә тәһсилн системнн мәктәбләриндә ихтисаслы фәһләләр һазырланмасынын даһа да јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында»ки гәрарындан сонрақы ики ил әрзиндә республикада 16 јени техники пешә мәктәби тәшкнл едилмиш, 20 мәктәб исе орта тәһсил вермәклә ихтисаслы фәһләләр һазырлајан техники пешә мәктәбләринә чеврилмишдир. 3120 шакирд јери олан тәдрис корпусу вә 2520

чарпајлы јатагхана тикилмишдир. Фаалијјәтдә олан техники пешә мәктәбләриндә олава олараг 244 тә'лим е'малатханасы, кабинет вә лабораторија јарадылмышдыр. 1969-чу вә 1970-чи илләрдә техники пешә тәһсилә мәктәбләриндә тә'лим алмаға 61,8 мин нәфәр гәбул едилмиш, 43,4 мин нәфәр ихтисаслы фәһлә вә кәнд тәсәррүфаты механизатору һазырланараг халг тәсәррүфатына верилмишдир.

Бунула бәрәбәр, гәрарда кәстәрилер ки, техники пешә тәһсилә мәктәбләриндә һалә дә мүнүм нәсанлар вардыр. Мәсәлән, гејд едиамишдир ки, республиканын техники пешә тәһсилә мәктәбләринин тәдрис-мәдди базасынын иккишафы јол-верилмәз дәрәдәдә ләнк кедир, белә мәктәбләрин тикити мүддәтләри адәтән узадылыр. Республика Тикити Материаллары Сәнајеси Назирлијинин, Әһалија Мәшәт Хидмәти Назирлијинин, Азәрбајчан Нефт Сәнајеси Машингајырма Бирлијинин, Сумгајыт кимја комбинатынын табелијиндә олан тәшкиләтләр сон илләр әрзиндә бирчә техники пешә мәктәби белә истифадәјә вермәмишләр.

Азәрбајчан ССР Назирләр Советинин Дәвләт Техники Пешә Тәһсилә Комитәсинә ашағыдакы вәзифәләри јеринә јетирмәк тапшырылды:

1) сәккизинчи бешиләјә нисбәтән 1971—1975-чи илләрдә күндүз техники пешә мәктәбләринә гәбулу 1,5 дәфә вә ихтисаслы кәнч фәһләләр һазырланмасынын 1,75 дәфә артырылмасынын тәмин етмәк. Күндүз техники пешә мәктәбләринин сәјми 150-јә, о чүмләдән орта тәһсилә ихтисаслы фәһләләр һазырлајан техники пешә мәктәбләринин сәјми 70-ә чәтдырмаг;

2) 1975-чи илә јахын күндүз техники пешә мәктәбләринә гәбулу илә 50 мин нәфәрә, о чүмләдән орта тәһсилә ихтисаслы фәһләләр һазырлајан техники пешә мәктәбләринә 20 мин нәфәрә, күндүз техники пешә мәктәбләриндән бурахылышы илә илә 38 мин нәфәрә чәтдырмаг. Орта техники пешә мәктәбләриндә үмуми орта тәһсилә олан кәнчләр сырасындан ихтисаслы фәһләләр һазырлајан шәбәләр (груплар) тәшкил етмәк;

3) Азәрбајчан ССР назирликләри вә баш идарәләри, вилајәт, шәһәр, рајон партија вә совет органлары илә бирликдә биналар ахтарыб тапмаг вә бунларда елә һесабла ән азы 48 јени техники пешә мәктәби тәшкил етмәк ки, 1975-чи илә јахын республиканын һәр бир кәнд рајонунда кәнд тәсәррүфаты истеһсалы үчүн механизатор кадрлары вә дикәр күтләви пешәләр үзрә ихтисаслы фәһләләр һазырлајан техники пешә мәктәби олсун;

1972-чи илин сентјабрында Азәрбајчан КП МК вә Азәрбајчан ССР Назирләр Совети «Техники пешә тәһсилә системини даһа да тәкмилләшдирмәк һаггында»кы мәсәләјә јенидән бахдылар вә республиканын тәсәррүфат иккишафынын узун-мүддәтли перспективинин ишләјиб-һазырлајаркән орта техни-

ки пешә мәктәбләри шәбәкәсини кетдикчә кенишләндирмәји нәзәрдә тутмаг, техники пешә мәктәбләринин тәдрис-мәдди базасынын даһа да иккишаф етдирилмәси вә мөһкәмләндирилмәси үзрә тәдбирләр һәјәтә кечирмәк вәзифәсини гаршыја гојдулар.

Азәрбајчан КП МК вә республика һөкүмәтинин гејд етдијимиз бу гәрарлары техники пешә мәктәбләри шәбәкәсинин артмасы, ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы мигјасынын кенишләндирилмәси үзрә доггузунчу бешиләјин планларынын һәјәтә кечирилмәсинә чох бәјүк тәкан верди.

Республиканын техники пешә тәһсилә мәктәбләриндә чалышан мүнәдис-педагожи коллективләр база мүәссисәләри илә бирликдә Азәрбајчан Коммунист Партијасы МК вә республика Назирләр Советинин гәрарларынын јеринә јетирмәк үчүн хејл сә'ј кәстәрдиләр.

1971—1975-чи илләрдә 54 јени мәктәб јарадылды. Бу мәктәбләр Агдаш, Астара, Балакән, Варташен, Чәлилабад, Чәбрајыл, Јевлах, Жданов, Зәнкилан, Зәрдаб, Илич, Имишли, Исмајылла, Губадлы, Гутгашен, Лачын, Мардакерт, Мартуни, Сабирабад, Салјан, Товуз, Учар, Шамхор, Шаумјан (кәнд), Шәки вә Шушада, һәмчинин дикәр рајон мәркәзләриндә ачылды.

Һәмин дәврдә електротехника сәнајесинин ән ири мүәссисәләри үчүн ихтисаслы фәһләләр һазырлајан техники пешә мәктәбләри биналарынын мүәсир комплексләри јарадылыр. радиотехника вә электроника сәнајеси үчүн, јүнкүл сәнајә мүәссисәләри үчүн фәһлә кадрлары, кәнд тәсәррүфаты истеһсалы үчүн механизаторлар, әһалија мәшәт хидмәти сәһәләри үчүн ихтисаслы ишчиләр һазырланмасы кенишләндирилер.

Баки мәшәт кондиционерләри заводунун ишасы илә ејни вахта һәмин завод үчүн ихтисаслы фәһләләр һазырлајан техники пешә мәктәбинин биналар комплекси даһа сүрәтлә тикилер. Белә ки, мүәссисәнин ишә дүшмәсиндән бир ил габаг техники пешә мәктәби өз ишинә башлајыр. һазырда Баки мәшәт кондиционерләри заводу базасында фаалијјәт кәстәрән 79 нөмрәли орта техники пешә мәктәби республиканын ән габагчыл техники пешә тәһсилә мәктәбләриндән биридир. һәмин мәктәбин сәрәнчәминдә мүәсир техники тә'лим вәситәләри илә тәһниз олунмуш 24 кабинет вардыр. Мәктәбин тәдрис-истеһсаләт корпусунда аваданлыгла тәһниз едилмиш бир сыра е'малатханалар—токар, фрезер, електромонтаж, електрогаз гајнагы, чилинкәр вә чилинкәр-јыгма е'малатханалары јерләшир. Бунларда ејни вахта 10 тәдрис групу истеһсаләт тә'лими кечә билер. Бурада мүәсир идман залы, ичләс залы, 240 нәфәр отурачаг јери олан јәмәкхана, јәј идман гургулары, китабхана шакирдләре хидмәт кәстәрир.

Агдамда, Бәрдада, Көјчәјдә, Ләнкәрәндә, Сәвәтлыда вә Шамхорда кәнд техники пешә мәктәбләри үчүн јени комплекс

биналар истифадəе верилр. Бу комплекслəрдə тəдрис корпуслары, тракторлары, комбайнлары и вə мўхтəлиф кəнд тəсəррўфаты машинларынын ѳрнəнилмəsi үзрə лаборатор-практик мəшгəлələr кечирилən корпуслар, жатагханалар, идман залы, жемəкхана вардыр. Һəмин орта кəнд техникы пешə мəктəблəрини Һər бириндə инди 1200-дən 1500-ə гəдər шакирд тəлим алыр.

Догузуиичу бешилликдə ичтиман ишə вə тичарət үчүн ихтисаслы фəһлələr Һазырлајан, Һəm дə ССРИ-дə бу типдə ən бəјүк олан орта техникы пешə мəктəби јарадылмышдыр. Бу 68 нөмрəли орта техникы пешə мəктəбиндə инди 1600 шакирд тəлим алыр. Онлар ашпаз, гəннадычы, ѳзүнəхидмət мəғазаларынын кəссьир-нəзэрəтчиси, сənəје маллары вə мэдəни-мөншət маллары сатычысы пешалəринə јилəлєрилэр. Мəктəбин мўссьир тичарət техникасы вə тичарət аваданлыгы илə тəчнєз едилмиш 40 аудиторијасы вə ихтисаслашдырылмыш кабинети вардыр.

Һəмин мəктəбин шакирдлəri истеҺсалат практикасыны јүксək дərəчəли ресторандə, ири универмаглəрдə вə ири завод вə фабриклəрдə фəалијэт кəстэрэн ичтиман ишə мўссиссəлəриндə кечирлэр.

1971—1975-чи иллэр эрəиндə техникы пешə мəктəблəриндə 165 миндэн чох ихтисаслы фəһлə Һазырланмыш вə республиканы халг тəсəррўфатына верилмишдир ки, бу дə сəккизинчи бешиллийи Һəмин сəһədəки кəстэричисиндэн 1,71 дəфə чохдур.

Азэрбајчан КП МК вə Азэрбајчан ССР Назирлэр Советини 1975-чи илин мајында гəбул етдиклəri «Орта кəнд техникы пешə мəктəблəri шəбəkəсини кенишлэндирмək вə онларын ишини јакшылашдырмаг тэдбирлəri Һаггында»кы гəрары республиканын техникы пешə тəһсилы үчүн хўсуси əһмијјэтə малик иди.

Республиканын партија-совет вə кəнд тəсəррўфаты тəшкилатлары Сов.ИКП XXIV гурултајынын тарихи гəрарларыны јеринə јетирэрək, Сов.ИКП МК вə ССРИ Назирлэр Советини «Азэрбајчан ССР-ин кəнд тəсəррўфатыны иккишəф етдирмək тэдбирлəri Һаггында»кы гəрары илə (ијун 1970-чи ил) мўјјэн едилмиш програмы əмəли сурəтдə Һəјатə кечирэрək, кəнд тəсəррўфаты истеҺсалынын узун иллэр эрəиндəки керилијини гыса бир мўддэтдə арадан галдыра билдилэр, бу тəсəррўфатын бўтүн сəһələрини јүксəлтмək сəһəсиндə чох бəјүк иш кəрдүлэр.

Азэрбајчан КП МК-нын август (1975-чи ил) пленумундə дөвлətə тахыл, памбыг, тэрəвəз, мєјвə, тўтүн, бостан мəһсуллары, јашыл чај жарпагы, барама, от, сўд, јумурта, јун сатышы үзрə догузуиичу бешиллик планларын вахтындан əвəл јеринə јетирилдији разылыг иссен илə гəјд едилмишдир.

Азэрбајчан экипчилəрини ишиндə белə бир мўвəффəтијјəтин əлдə едилмəsiиндə кəнд тəсəррўфаты истеҺсалы сəһəсиндə

чалышан мєханнзатор кадрларынын мўјјэн дərəчədə кəмəји олмушдур ки, бу мєханнзаторлары дə Һазырлајан јалныз кəнд техникы пешə мəктəблəридир.

Азэрбајчан КП МК вə Азэрбајчан ССР Назирлэр Советини мај (1975-чи ил) гəрарында гəјд едилр ки, орта кəнд техникы пешə мəктəблəri кəнд кəнчлəрини пешə тəһсилы вə ўмуми орта тəһсил алмалары үчүн ən еффектив формајə чеврилмишдир. Һесабат мəлуматлары догузуиичу бешиллик эрəиндə кəнд техникы пешə мəктəблəрини иккишəф етдирмək сəһəсиндə кəнд јерлəриндə апарылан бəјүк тəшкилати ишдэн хəбər верир ки, бу дə ашагыда кəстэрилэнлəрдən ајдын олур:

	1970-чи ил	1975-чи ил
Кəндə техникы пешə мəктəблəri шəбəkəsi	18	45
О чўмлэдən: орта техникы пешə мəктəблəri шəбəkəsi	2	14
Кəнд техникы пешə мəктəблəриндə шакирдлəрини сəјм	6031	16500
О чўмлэдən: орта кəнд техникы пешə мəктəблəриндə шакирдлэр	647	7031
Кəнд техникы пешə мəктəблəриндən бурахылан шакирдлəрини сəјм	5736	13370
О чўмлэдən: орта кəнд техникы пешə мəктəблəриндən бурахылыш	—	619

Бўтөлүкдə 1971—1975-чи иллэр эрəиндə кəнд техникы пешə мəктəблəринə тəлим кечмək үчүн 53 мин нəфэр гəбул едилмиш, бунлары гуртаранлары сəјм исə 41,5 мин нəфэр олмушдур. Кəнд техникы пешə мəктəблəриндə тəдрис-мэдди базанын кенишлэндирилмəsi вə тəкмиллэшдирилмəsi үзрə чох бəјүк Һəчмдə иш апарылмыш, јени тəдрис биналары, с'малатханалар, јатагханалар, жемəкханалар тикилмиш, кəнд тəсəррўфаты техникасы əлдə едилмишдир. 1975-чи илин ахырында кəнд техникы пешə мəктəблəрини саз Һалдə 369 трактору, 133 комбайн (бўтүн нөвлəрдən олан), 60 ваһиддən ибарət мєлнораснја техникасы, 448 ваһиддən ибарət мўхтəлиф кəнд тəсəррўфаты техникасы олмушдур.

Кəнд техникы пешə мəктəблəri шəбəkəсини Һəмин дөврдəки артымы илə əлагədər оларəг онлардə чалышан мўнəндис-пєдагожи ишчилəрини дə сəјм артарəг 1097 нəфэрə чатмыш, бу мəктəб кадрларынын машынынама стансийаларында, трактор истеҺсал едэн заводлардə, даими курслардə мўнтəзэм сурəтдə јенидэн Һазырлыг кечмəклə тəкмиллэшдирилмəsi иши гəјдəјə салынмышдыр. Дөвлət Техники Пешə Тəһсилы Комитəсини Баки Сənəје-Пєдагожи Техникумундə кəнд тəсəррўфаты мєх-

низаторлуğu пешаләри үзә истәһсалат тә'лим усталары һазырланмаға башланмышдыр.

Кәнд технику пешә мәктәбләрини инкишаф етдирилмәси саһәсиндә апарылан иши нәзәрә алараг, кәнд тәсәррүфаты истәһсалынын интенсивләшдирилмәси үзә јени даһа мәс'ул вәзифәләри әсас көтүрәрәк, Азәрбајчан КП МК вә Азәрбајчан ССР Назирләр Совети гејд етмишләр ки, орта кәнд технику пешә мәктәбләринин шәбәкәси һалә дә ләик артыр.

Бу нуула әләгәдәр оларәг, кәндә технику пешә тәһсиллини мадди-техники базасыны даһа да инкишаф етдирмәјин кениш програмы тәсдиг едилди, 1976—1980-чи илләрдә кәндә технику пешә тәһсиди объектләри иншасынын сјаһысы мүәјјәнләшдирилди, республика Дәвләт Техники Пешә Тәһсиди Комитәсинә тапшырылды ки, кәнд технику пешә мәктәбләриндә кәнд тәсәррүфатынын бүтүн саһаләри үчүн ихтисаслы фәһләләр, биринчи нөвбәдә, кениш профилли механизаторлар һазырланмасыны хејли дәрәчәдә кенишләндирсин.

Азәрбајчан Коммунист Партијасынын XXIX гурултајы республиканын технику пешә тәһсиди системи гаршысында јени вәзифәләр гојду. 1976—1980-чи илләрдә Азәрбајчан ССР Халг Тәсәррүфаты инкишафынын әсас истигамәтләринә мувафиг оларәг, технику пешә тәһсиди инкишафынын да башлыча вәзифәләри мүәјјән едилди. Халг тәсәррүфатынын бүтүн саһаләри үчүн жүксәк ихтисаслы фәһләләр һазырланмасыны тә'лим етмәк вәзифәси гаршыја гојулду. Ихтисаслы фәһләләрин һазырланмасы, Сов.ИКП МК-нын «1976—1980-чи илләрдә ССРИ халг тәсәррүфаты инкишафынын әсас истигамәтләри» ләјиһәси үзә Совет Иттифагы Коммунист Партијасы XXV гурултајынын гәрарында көстәрилдији кими, илк нөвбәдә орта технику пешә мәктәбләриндә вә технику мәктәбләрдә һәјәтә кечирилмәлидир.

Директивләр әсасында Азәрбајчан ССР Дәвләт Техники Пешә Тәһсиди Комитәси технику пешә тәһсиди системинин 1976—1980-чи илләр үчүн иттигади вә сәснал инкишафы планыны ишләјиб-һазырлады вә тәсдиг етди. Оунучу бешиликдә 222 мин нәфәр вә ја 1971—1975-чи илләрдә олдуғундан 1,34 дәфә чох ихтисаслы фәһлә һазырламаг вә халг тәсәррүфатына вермәк, тә'лим үчүн 276 мин нәфәр вә ја доғгузунчу бешиликдә олдуғундан 1,4 дәфә чох шакирд гәбул етмәк нәзәрдә тутулмушду. Орта технику пешә мәктәбләринә 103 мин шакирд, технику мәктәбләрә 70 мин шакирд гәбул едилмәкдир. Орта технику пешә мәктәбләриндә орта тәһсилли ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы доғгузунчу бешиллијә нисбәтән 2,5 дәфә артырылды.

Оунучу бешиллијин дөрд или (1976—1979-чу илләр) әриндә технику пешә тәһсиди мәктәбләринә шакирдләрин гәбулу вә буларда ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы үзә мүәјјән едилмиш тапшырығлар јеринә јетирилишидир. Техники пешә

мәктәбләринә 240,7 мин шакирд гәбул едилмиш (планын 100,7 фәзи гәдәр), республиканын халг тәсәррүфатына 195,7 мин нәфәр ихтисаслы фәһлә (планын 105,4 фәзи гәдәр) верилишидир. Бу илләр әриндә орта технику пешә мәктәбләриндә 41,9 мин нәфәр, технику мәктәбләрдә исә 46,8 мин нәфәр ихтисаслы фәһлә һазырланмышдыр. 1979-чу илдә технику пешә мәктәбләриндән бурахылан орта тәһсилли ихтисаслы фәһләләрин (орта технику пешә мәктәбләриндә вә технику мәктәбләрдә һазырлананларын) сәји 28,8 мин нәфәр вә ја 1979-чу ил бурахылышынын 58,4 фәзини тәшкил етмишидир.

Техники-пешә мәктәбләринин мадди-техники базасы кенишләнишидир. Бүтүн пешаләр үзә тәдрис кабинетләри технику тә'лим васитәләри илә тәһиз едилмишидир. Техники пешә мәктәбләринин һамысында мүәллимләрә програмын даһа чәтти бөлмәләри үзә тәдрис филмләрини нүмајиш етдирмәк имканы верән бир нечә сәјјәр кино гурғусу вардыр. һәр ил һәр бир мәктәб бир нечә кодоскоп алыр. Рус дили үзә мәшғәләләр кечирилән аудиторијалар лингафон апаратлары илә тәһиз олуно. һәм дә бүтүн аудиторијаларда дәрсләрдә днафилмләрдән истифада үчүн гурғулар вардыр.

1979-чу ил сентјабрын 1-дә технику пешә мәктәбләриндә тә'лим-тәрбија процесини үчүн үмумтәһсил фәһләри вә үмумтехники фәһләр үзә 1845 кабинет вә лабораторија, истәһсалат тә'лими үчүн 583 тә'лим е'малатханасы олмушду.

Тә'лим е'малатханаларында ашағыдакы техникадан истифада едилмишидир:

металкасан дәзкәһләр	— 1039
ағач е'малы дәзкәһләри	— 290
дәмирчи-пресләмә аваданлыгы	— 60
иншаат вә јергазма машиналары	— 82
электрик гәјнаг апаратлары	— 496
газ гәјнаг апаратлары	— 55
мәнкапаләр	— 3368

Кәнд технику пешә мәктәбләринин машин-трактор паркы тәдрис мәгсәдләри үчүн ашағыдакы техникаја маликдир:

тракторлар	— 688
о чүмләдән тыртылды тракторлар	— 306
трактор гошмалары	— 105
булдозерләр	— 55
скреперләр	— 9
комбајнлар	— 133
кәнд тәсәррүфаты машиналары	— 1623

Чәри бешиликдә Азәрбајчан КП МК вә республика ССР Назирләр Совети шакирдләрин пешә һазырлыгы кејфијјәтини даһа да жүксәлтмәк үчүн бир сыра гәрарлар гәбул етмишләр. Бу гәрарлар ичәрисиндә Азәрбајчан КП МК вә Азәрбајчан ССР Назирләр Советинин 1977-чи илин октјабрында гәбул ет-

дикләри «Азәрбајчан ССР-ни техники пешә тәһсил системи шакирдләрини тәлим вә тәрбијәси просесини даһа да тәкмилләшдирмәк һагһында»кы гәрары хүсуси јер тутур.

Гејд етдијимиз гәрарда дејилер ки, республикада техники пешә тәһсил системи сон илләр әрзиндә сүр'әтлә инкишаф едир. Оун мадди-техники базасы систематик сурәтдә јахшылашыр. 1971—1977-чи илләр әрзиндә техники пешә тәһсил мәктәбләриндә 254,5 мин нәфәр ихтисаслы кәнч фәһлә һазырланмыш вә халг тасәрруфатына верилмишдир. Техники пешә мәктәбләрини педагожи коллективләри шакирдләрин тәлими вә онларын коммунист тәрбијәси саһәсиндә јүксәк нәтичәләрә наил олулар.

Республика Дәвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсинә тапшырлымышдыр ки, ујғун пешәләр үзрә кәнч фәһләләр вә кениш профилли ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы иши кенишләндирилсин, тәлим вә тәрбијә просесини вәһдәтнә наил олунсун, ичтиман фәһләрин тәдриснә, шакирдләрин тәлимдән азад вахтларынын тәшкили вә онларын мә'нәви тәрбијәсинә диғәт артырлысын.

Техники пешә мәктәбләрини мүнәндис-педагожи ишчиләр коллективләри, Азәрбајчан КП МК-нын вә республика һөкүмәтинин тәләбләрини һәјәтә кечирәрәк, сон ики ил әрзиндә тәлим-тәрбијә просесини ефектливлијини јүксәлдилмәси, шакирдләрин пешә һазырлығынын пешә илә сых алағадар тәрәдә тәкмилләшдирилмәси илә даһа чох мәшғул олмаға башламышлар. 1978/79-чу тәдрис илини нәтичәләри кәстәрир ки, шакирдләрин тәлими олан марағы артмыш, «јахшы» вә «ә'лә» гижмәтләрә охујанларын сајы, тәлим програмы илә мүәјјән едилдијиндән даһа јүксәк дәрәчә үчүн ихтисас имтаһанлары верән сон курс шакирдләрини сајы чохалмышдыр.

Республиканын техники пешә тәһсили очағларында кәләчәјин кәнч фәһләсини характер чәһәтдән формалашмасы саһәсиндә чохчәһәтли иш апарылыр. Бу ишлә техники пешә мәктәбләрини мүнәндис-педагожи ишчиләри, «Әмәк еһтијатлары» Үмүмиттифаг Көпүлү Идман Чәмијјәтинин Республика Шурасы, техники пешә мәктәбләри шакирдләрини Республика Техники вә Бәдијә Јарадычылыг еви, Дәвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсини Үмүмиттифаг Ихтирачылар вә Сәмәрләшдиричиләр Чәмијјәтинин Бирләшмиш Шурасы, техники пешә мәктәбләрини ичтиман тәшкилатлары мәшғул олулар.

Азәрбајчан ССР Дәвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәси һәр ил шакирдләрин әксәријјәтинин иштирак етдији «пешә конкурслары», шакирдләрин пешә һазырлығына бахышлар, бәдијә өзфәлијјәт бахышлары, спартакнадалар вә шакирдләрин техники јарадычылыг сәркиләри кечирир. Буларын күтләвијәти артыр.

Азәрбајчан ССР Дәвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсини политехник музејини 650 квадратметр сәржи саһәси вардыр. Музеј үмүмтәһсил мәктәбләрини јухары синиф шакирдләри арасында фәһлә пешәләринә истигамәтләндирмә саһәсиндә бәјүк иш апарыр.

Республика Дәвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсинин чап органы олан ајлыг «Молодой рабочий»—«Кәнч фәһлә» бүлләтени тәлим-тәрбијә просесини тәшкили саһәсиндә габагчыл тәчрүбәни тәблиғ едир, јени олан вә техники пешә тәһсили мәктәбләриндә шакирдләрин тәлими үзрә күндәлик ишдә фәјдалы олан нә варса, һамысынын мүәллимләр вә истеһсалат тәлими усталары тәрәфиндән гавранылмасына көмәк кәстәрир.

•••

Һазырда 1981—1985 вә 1986—1990-чы илләр үчүн Азәрбајчан ССР-дә техники пешә тәһсилини инкишаф перспективләрини ләјиһәси ишләниб-һазырланмағадыр.

Һәмин ләјиһәдә республиканын бүтүн халг тасәрруфаты саһәләрини натамам орта вә орта үмүмтәһсил мәктәбини гуртаран кәнчләрдән һазырланмыш ихтисаслы фәһләләрлә тәлими етмәк зәрурәти һесабламалар үчүн әсас көтүрүлүшдур. Он биринчи бешиликдә орта тәһсилли ихтисаслы фәһләләр һазырламаға кечилмәси иши баша чатдырылачағдыр. Тәлим мүддәти 1—2 ил олан сәккизилик тәһсил базасында ишләјән техники пешә мәктәбләри орта техники пешә тәһсили мәктәбләринә вә ја техники мәктәбләрә чевриләчәкдир.

Фәһләләрин тәләб олунан артымыны өдәмәк вә онлардан ишдән кәдәиләрин (пенсияја чыханларын, тәһсил алмаға кәдәиләрин) јерини там долдурмағ үчүн ихтисаслы фәһләләр һазырлығынын артырлыгы нәзәрдә тутулур.

Тәкчә үмуми сајына көрә дејил, һәм дә пешәләрә көрә ихтисаслы фәһләләр һазырламағын перспектив планлашдырлыгына кечиләчәкдир.

1979-чу ил январын 31-дә республика Дәвләт План Комитәси вә Дәвләт Техники Пешә Тәһсили Комитәсини тәғдиматы илә Азәрбајчан ССР Назирләр Совети тәрәфиндән 32 кәнд тасәрруфаты пешәси үзрә ихтисаслы фәһләләр һазырланмасы планы һәм бүтөвлүкдә республика үзрә 1990-чы илә гәдәр, һәм дә ајрылығда илләр үзрә тәсдиғ едилир. Һәмин план республика Кәнд тасәрруфаты Назирлијини, Дәвләт Үзүмчүлүк вә Шәрәбчылыг Комитәсини Дәвләт Кәнд Тасәрруфаты Мадди-Техники Тәһизат Комитәсини вә «Азәрмәјнәтәрәвәзсәнајә» аграр-сәнајә бирлијини ихтисаслы фәһләләрә олан еһтијачларынын өдәнилмәсини нәзәрдә тутур. Ејин заманда бу кадрларын республика рајонлары үзрә һазырланмасы планы ишләниб-һазырланыр.

Пешалар үзрә ихтисаслы фәһләләр һазырламағын перспектив планлашдырылмасына кечилмәснә техникә пешә тәһсилә мәктәпләрини ихтисаслашдырылмасыны, онларын мадди-техникә чәһәтдән тә'минә олунмасыны, шакирдләрин пешә һазырлыгы сәвијјәсини тәкмилләшдирилмәсини елми әсасда апармаға вә техникә пешә мәктәпләри илә база мүәссәсаләр арасында даһа мөһкәм әләгәләр јаратмаға имкан верәчәкдир.

Техникә пешә тәһсилә мәктәпләриндә ихтисаслы фәһләләр һазырланмасына дәир 1981—1990-чы илләрин план ләјиһәси үзрә апарылан илкин һесабламалар ашағыдакы вәзифәләри јершә јетирмәјни вәчиблијини кәстәрир:

а) 1985-чи илдә шакирд гәбулуны 1979-чу илин сәвијјәсинә нисбәтән 22,3 фәнз, 1990-чы илдә исә 40,3 фәнз артырмаг;

б) шакирд контингентини артмасы илә әләгәдәр оларәг техникә пешә тәһсилә мәктәпләри сәјмни артырылмасыны, јә'ни 1990-чы илдә 1979-чу илин сәвијјәси мугабилндә бунарын 1,86 дәфә артырылмасыны нәзәрдә тутмаг;

в) техникә пешә тәһсилә мәктәпләриндә охујан шакирдләрин сәјм 1979-чу илин сәвијјәси мугабилндә 1,83 дәфә артачәдир.

Тәһкидр ки, бу тәдбирләрин һәјәтә кечирилмәси тә'лим-тәрбијә процесин үчүн мүнәндис-педагожи ишчиләрин сәјмни артырылмасына, техникә пешә мәктәпләрини вә техникә мәктәпләрин јени комплексләрини иншасына, тәдрис е'мәләтханаларында, лабораторияларда вә кабинетләрдә мөвчуд әвәданлыгы тәзәләнмәсинә, кадрларын јенидән һазырланмасы саһәсиндә бөјүк ишләр апарылмасына сәбәб олачәдир.

Һазырда бу мәсәләләр мүүјјән олунмуш гәјәдә әләгәләндириләр вә һәлл әдиләр. Сов.ИКП МК вә ССРИ Назырләр Советини «Азәрбајчан ССР-дә көнд тәсәрруфаты истәһсалыны даһа да ихтисаслашдырылмасы, үзүмчүлүјүн вә шәрәбчылыгы инкишаф етдирилмәси саһәсиндә тәдбирләр һаггында» 1979-чу ил 22 феврал тарихли гәрарында үзүмчүлүк вә шәрәбчылыг саһәләринә ләзым олан ихтисаслы фәһләләр һазырламаг мәгсәдилә техникә пешә тәһсилә мәктәпләрини јени комплексләрини тикилмәси мәсәләләри артыг өз һәллини тапмыш, тикиләчәк объектларын сәјһәси вә бунарын 1990-чы илә гәдәр һәр ил үзрә истифадајә верилмә мүддәтләри мүүјјән әдилмишдир.

Техникә пешә тәһсилә мәктәпләриндә чалышачәг мүнәндис-педагожи ишчиләр һазырламаг үчүн артыг бир сыра илләрдир ки, өлкәнин али мәктәпләринә, мүнәндис-педагожи факултәләринә мәгсәдли гәбул тәрән илә һәр ил 30—40 нәфәр көндәриләр вә бу гәјәдә кадрлар һазырланмасы илдән-илә артачәдир.

Ә Л Ә В Ә Л Ә Р ¹

Чәдвәл 1

Азәрбајчан ССР-дә техникә пешә тәһсилә мәктәпләри шәбәкәсини инкишафы

Илләр	Мәктәпләрин сәјм	Шакирд контингентини (миң нәфәрә)
1921	1	0,08
1940	32	10,0
1950	37	9,0
1960	35	7,4
1965	44	14,6
1970	76	40,9
1975	125	63,3
1979	148	81,6
	о чүмләдән: орта техникә пешә мәктәби—89 техникә мәктәб—34 276	
1990 (ләјиһә)	о чүмләдән: орта техникә пешә мәктәби—156 техникә мәктәб—120	150,0-дән чох

Чәдвәл 2

Азәрбајчан ССР-ин техникә пешә тәһсилә мәктәпләриндә чалышан ишчиләрин јенидән һазырланмасы вә онларын ихтисасларын артырылмасы һаггында мә'лумат

Ихтисасларын формалары	1970	1979
Ихтисасы артырманын бүтүн формалары илә әһәтә әдилмишдир	1052	2134
О чүмләдән: Умумиттифаг техникә пешә тәһсилә рәһбәр ишчиләрини ихтисасны артырмаг институтунда вә онун филиалларында	307	519
Али мәктәпләрин нәздиндәки ихтисасы артырма факултәләриндә вә Азәрбајчан ССР Маариф Назырлијини мугабилләри тәкмилләшдирмә институтунда	5	215
Истәһсалат тә'лини усталарынн габәгчәл мүәссәсаләрдә, тикитиләрдә, колхоз вә совхозларда тәҗрүбә кечмәси	180	350
Азәрбајчан ССР Дәвләт Техникә Пешә Тәһсилә Комитәсини Республика тәдрис-методика кабинетини тәрәфиндән кечирилән семинарларда, педагожи минималларда вә техникумларда	560	1050

¹ Чәдвәләрин бүтүн мә'луматлары Азәрбајчан ССР Дәвләт Техникә Пешә Тәһсилә Комитәсини архивиндән күтүрүләшдир.

Чөдөл 3

Азәрбајҗан ССР-ин техники пешә тәһсил мәктәбләриндә ишләјән кадрларынын тәркиби

№	Вәзифә	Илләр үзрә	
		1970	1979
1	Директорлар	84	158
2	Тәдрис-истеһсалат иши үзрә директор мұавинләри	84	151
3	Тәлим-тәрбијә иши үзрә директор мұавинләри	77	130
4	Орта техники пешә мәктәбләринин үмүмтәһсил фәнләри үзрә тәдрис һиссәси мұавинләри	21	90
5	Техники пешә мәктәбләринин баш усталары	77	157
6	Техники пешә мәктәбләринин истеһсалат тәһсини усталары	2001	3068
7	Тәрбијәчиләр	170	213
8	Физики тәрбијә рәһбәрләри вә мұавинләри	82	203
9	Мұавинләр	872	2449
о чұмладән:			
ичтиман фәнләр үзрә мұавинләр		139	371

Чөдөл 4

Азәрбајҗан ССР-ин техники пешә тәһсил мәктәбләринин истеһсалат фаәлијәтинин көстәричиләри (мин манатла)

	Илләр үзрә	
	1970	1979
Тәдрис е'малатханаларындакы истеһсалат тәһсини процесиндә шакирдләр тәрәфиндән бурахылмыш мөмүлатын мөбләги	969,7	1300,0
Базә мұәссәсәләриндә вә тикнитләрдә истеһсалат тәһсини дөврүндә шакирдләр тәрәфиндән газанылмышдыр	1896,1	3830,0
Кәнд техники пешә мәктәбләринин тәдрис тәһсини сәһрәләриндә истеһсалат олунмуш кәнд тәһсини мөбләги	133,0	459,5
Дәжәһләр (металкәсэн, агач е'мал едән, халчатохујан дәжәһләр)—һазырланмышдыр (әдәлә)	301	510

Чөдөл 5

Азәрбајҗан ССР-ин техники пешә тәһсини мәктәбләринин мадди-тәдрис базасы

	Илләр үзрә сәһи	
	1970	1979
Тәдрис е'малатханалары	285	583
Тәдрис кабинетләри вә лабораторијалары	694	1845
Кәнд техники пешә мәктәбләринин тәдрис тәһсини сәһрәләри	10	29
Кәнд техники пешә мәктәбләриндә кәнд тәһсини сәһрәләри:		
тракторлар	351	688
мұдәһиф кәнд тәһсини сәһрәләри	646	1623

Чөдөл 6

Үмүмтәһсил мәктәбләринин IX, X синифләринин тәдрис планы вә орта техники пешә мәктәбләринин үмүмтәһсил һазырланмыш үзрә тәдрис планы

Фәнләр	Сәһрәләри мөбләги	
	Үмүмтәһсил мәктәбләринин IX, X синифләриндә	орта техники пешә мәктәбләриндә
Рус дили вә әдәбијәт	280	230
Ријализјат	350	349
Тарих	245	245
Ичтиманјәт	70	70
Чографија	70	39
Биоложија	105	43
Физика	350	339
Кимја	210	210
Харичи дилләр	140	140

Чөдөл 7

Техники мәктәбләрдә ихтисаслы фәнләр һазырланмыш үчүн тәдрис планы

(Пешә—нефт е'малы вә нефт кимјасы сәнәсиндә технолоји гурӯулары тәһсини вә оларга хидмәт үзрә чиләкәр. Тәһсини мұдәти—1 ил)

Фәнләр	Сәһрәләри мөбләги
Истеһсалат тәһсини	1184
Хүсуси технолојија	157
Тәһсини сәһрәләри вә техники нәһәрәт	45
Истеһсалат технолојијасы	42
Материалшүнәслик	40
Чертәжләри охунмасы	54
Синјаси ихтисад	69
Совет һүгүгү мәсәләләри	25
Физики тәрбијә	54
Консултасијалар	40
Интәһналар	18
Јәһини:	
Естетик тәрбијә	1728
	50
Чәһини:	
	1778

Орта кәнд техник пешә мәктәбинини кеңиш профилди тракторчу—машинист пешәси үзә тәдрис планы

Тсика ва фәһәр	Тә'лим дөврү үчүн сәатләрини миҗаари				
	чәми	теоретик-мәшгәләр	лаборатория—практик мәшгәләләр	тәдрис тәсәррүфәтиндә, е'мәләтханәдә тә'лим	истеһсалат практикәси
Техники пешә тсикли					
1. Агрономијанин әсәсләри	97	69	28	—	—
2. Механикләшдирилмиш ишләрини тәшкили вә истеһсалат технологијасы	1083	135	300	72	576
3. Тракторлар	460	250	210*	—	—
4. Кәнд тәсәррүфәти машиналары	413	173	240*	—	—
5. Автомобилләр вә нәглијатини һәрәкәт гәјдәләри	91	91	—	—	—
6. Материалшүнәслигини әсәсләри вә чилникәр-тә'мир ишини	472	106	—	366	—
7. Әмәк вә истеһсал иҗтисадиятнини әсәсләри	50	50	—	—	—
8. Техники рәсмхәт	61	61	—	—	—
9. Ибтидан һәрби һазыраы	140	140	—	—	—
10. Физики тәрбијә	212	212	—	—	—
Тсика үзә јекуну	3079	1287	778	438	576
Үмумтәһсил тсикли					
1. Рус дили вә әдәбијат	229	229	—	—	—
2. Рижәзијат	349	349	—	—	—
3. Тарих	245	245	—	—	—
4. Ичтиманјјат	71	71	—	—	—
5. Чографија	40	40	—	—	—
6. Биолокја	44	44	—	—	—
7. Физика	321	321	—	—	—
8. Астрономија	20	20	—	—	—
9. Кија	210	210	—	—	—
Тсика үзә јекуну	1529	1529	—	—	—
Ч ә м и:	4608	2816	778	438	576
Консултәсијаар (група чәми)	200	—	—	—	—
Имтәһнәләр	90	—	—	—	—
Факултәтив фәһәр					
Харичи дил	140	—	—	—	—
Естетик тәрбијә	50	—	—	—	—
Тә'лим дөврү үчүн чәми	5088	—	—	—	—

*Тәдрис планидан алаыа, тракторлары вә өзүјеријән комбајналары идәрә етмәк үзә мәшгәләр үчүн 16 сәат әрһиләр. һәмни мәшгәләр һәзәри мәшгәлә күнләриндә һәр бир шакирдә фәрдә гәјдәдә апарылар. һәләскәр сүрүчү вәсиғәси алаыа мәғсәдилә Дөвләт Автомобил Мүфәттишәлијинә имтәһнә вәријәк истәјән шакирдләр үчүн алаыа оларәк автомобиль сүрмәјә 32 сәат әрһиләр ки, бу өјрәниңә ишин мәшгәләрдән кәнар вахтларда апарылар.

Кадрлары јенидән һазырламағ мәғсәдилә Үмумиттифағ техники пешә тәһсил рәһбәр ишчиләрнини ихтисасы артырма институтуну Баки филиали базасында мүстәғил институт тәшкил етмәк нәзәрдә тутулур ки, орада һәр ил 1100—1200 һәкәфәр техники пешә мәктәби ишчисинә тәһсил вәриәк мүмкүн олсун.

Шакирдләр үчүн истираһәт базалары, идман гурғулары јарадылмасы, онларла синифдәнкәнар иш үчүн клуб тәрзиндә мүәссәсаларини вә диқәр мүәссәсаларини кәнишләндирилмәси үзә гаршыда бөјүк ишләр дурут.

Г. Ы. ӘЛИЈЕВ.

АЗӘРБАЙҤАН ССР АЛИ ВӘ
ОРТА ИХТИСАС ТӘҪСИЛИ НАЗИРИ

АЗӘРБАЙҤАНЫН АЛИ МӘКТӘБИ СОВЕТ ҺАКИМИЈӘТИНИН 60 ИЛИНДӘ

АзәрбајҤан ССР-ни али мәктәби Бәјүк Октябрын, 1920-чи илин баһарында АзәрбајҤанда һәмшәлиқ бәргәрәр олмуш Совет һақимијәтиниң јетишдирмәсидир.

Совет һақимијәтиндән әввал АзәрбајҤанын һәнһи али мәктәби јох иди, онун јерли әһалиси арасында али тәһсилли шәхсләр олдуҫа аз иди. АзәрбајҤанын халқ маариф комиссары Дадаш Бунјадзаде 1921-чи илин мајында УмумазәрбајҤан Советлар гурултайында чыхыш едәркән кәдрлә демшиди: «Бизим АзәрбајҤанда јүз илләр әрзиндә һеч бир иш көрүлмәшиди. Биз бу јахынларда бүтүн әһалини сијаһыја алаңда мә'лум олду ки, мүсәлманлардан аңчағ 62 нәфәриниң али тәһсилли вардыр. Бу ајдындыр, чүнки АзәрбајҤанын өзүнүн али мәктәпләри олмайыб. Дикәр тәрәфдән дә, империалистләр вә капиталистләр һеч бир заман АзәрбајҤаны азча да олса маарифләндирмәк фикриндә олмайышлар»¹.

Доғрудур, мүсәват һөкүмәти өз шәрәфсиз мәнһидән бир гәдәр әввал демократик әһвали-руһијәли зиялыларың тәзјиги алтында 1919-чу илин нојабрында Бақыда Университет ачмаға мәчбур олмушдур. Лақин әслиндә Университет нормал фаәлијәт көстәрмәја вә икшишаф етмәја артығ Совет һақимијәти шәрәитиндә башламышды.

АзәрбајҤанын Коммунист Партијасы вә Совет һөкүмәти АзәрбајҤанда Совет һақимијәтиниң илқ күнләриндән етибарән халқ тәсәррүфаты, мәдәнијәт вә дәвләт гуручулуғу үчүн милли кадрлардан мүтәхәссисләр һазырламағ мәғсадилә али тәһсилли икшишафына даим дигтәт јетирмишләр.

Республиканың кечирдији чох бәјүк четинликләрә бахмајарағ, Университетни нормал фаәлијәтиниң тәшкили үчүн, бурада јени-јени фақүлтәләрин јарадылмасы, республиканың сон дәрәчә етијач һисс етдији мүтәхәссисләр һазырлығының дурмадан кенишләндирилмәси үчүн бәјүк гајғы көстөрилмишди.

Университетниң бүнәврәси гојуланда онун икши фақүлтәси—

¹ Первый созыв Всеззербайджанского съезда Советов. Стенографический отчет, Баку, 1922, с. 117.

тибб вә тарих-филолоқия фақүлтәләри вар иди. 1928-чи ила јахын артығ онун тәркиби 6 фақүлтәдән—физика-ријазиијат, тибб, шәрғ, ичтиман елмләр, педагогика, һуғуғ фақүлтәләриндән ибарәт иди. Университет республикада кадрлар һазырлығының вә елми фикриң чох мүһүм бир очағына чеврилмишди.

Республикада јени али мәктәпләр ачылырды. Мүһәндиис кадрлары һазырламағ үчүн 1921-чи илин јанварында Бақы техник мәктәби вә Петрограддан көчүрүлмүш политехникум базасында Бақы (1928-чи илдән исә АзәрбајҤан) Политехник Институту ачылмышды. Онун тәркибини 5 фақүлтә—нефт сәнәјеси, электромеханика, ишәат мүһәндиислији, кәнд тәсәррүфаты вә итисадијјат фақүлтәләри тәшкил едирди.

Умумтаһсил мәктәпләри шәбәкәсиниң чошғун икшишафы (тәкчә 1920-чи илдә республикада 350 мәктәб ачылмыш, буларда охујан шақирдләрин сајы 130 миңи өтүб кечмишди)¹ кениш миғјасда мүәллим кадрлары һазырламағын тәшкил олунмасын тәләб едирди. Артығ 1921-чи илин нојабрында тәркибиндә үч шә'бәси—физика-ријазиијат, тәбијјат-кимја вә әдәбијјат шә'бәләри олан илқ киши педагоғи институту фаәлијәтә башлады. 1924-чү илдә орада ичтиманјјат мүәллимләри һазырлајан шә'бә дә јарадылды. һәмин институтда дәрсләр онун бүнәврәси гојулан күндән АзәрбајҤан дилиндә апарылырды. 1921-чи илдә илқ гадын институту—АзәрбајҤан Мәктәбәгәдәр Тәрбија Институту тәшкил едилди. 1922/23-чү дәрс илиндә о, Али Гадын Педагоғи Институтуна чеврилди. 1923-чү илдә һәмин институт Али Киши Педагоғи Институту илә бирликдә вәһид Али Педагоғи Институт һалында бирләшдирилди.

1922-чи илдә мүәллимләри јенидән һазырламағ, һәм дә мәктәбәгәдәр вә мәктәбдәнкәнар ишчиләрин ичтисасларының артырмағ мәғсадилә Бақы Халқ Маарифи Институту јарадылыр. 1924-чү илдә АзәрбајҤан Дәвләт Университетиниң илздиндә педагоғи фақүлтә тәшкил едилдијинә көрә Бақы Халқ Маарифи Институту онунла бирләшир.

Сајча аз олан мүәллим кадрларындән даһа сәмәрәли истифадә етмәк вә республикада педагоғлар һазырланмасының јахшылашдырмағ мәғсадилә, АзәрбајҤан ССР ХКС-ниң «Али педагоғи институтлары јенидән гурмағ һағтында»кы 16 ијул 1926-чы ил тарихли гәрары илә Али Педагоғи Институт Университетни педагоғи фақүлтәси илә бирләшдирилди.

1921-чи илдә АзәрбајҤан классик музиксиниң баниси Үејир һачыбәјовун төшәббүсү илә тәркибиндә беш шә'бәси—фортепиано, вокал, оркестр, нәзәри-бәстәкарлығ вә шәрғ (милли аләтләрдә чалмағы ејрәнмә) шә'бәләри олан АзәрбајҤан Дәвләт Консерваторијасы јарадылды. АзәрбајҤан консерваторијасы бүтүн Шәрғдә илқ али музиги мәктәби иди. 1921-чи илдә һәм дә Али Рәссамлығ Мәктәби тәшкил едилди.

¹ «Вестник высшей школы», 1972, № 9, с. 9.

Белаликля, Азербайжан Совет Сосиалист Республикасынын мөвчүд олдуғу илк иллөрдө артыг али тәһсил системи—1926/27-чи тәдрис илинда беш али мәктәбдән ибарәт олан бир систем јарадылмышды, буларда 5360-дан чох талабә тәһсил алырды ки, онларын да 27,5 фазинни азербайжанлылар тәшкил едирди.

Талабә һејәтинин фәһлә вә кәндли кәңчләр сырасындан, хүсусән азербайжанлылар сырасындан комплекташдырилмәси кәскин бир проблем кими гаршыда дурурду. Буну белә бир мисалла ајдылашдырмаг олар ки, Али Киши Педагожи Институтунун фәалијәт кәстәрдији биринчи илдә, орта тәһсилә малик абитуријентләр олмадығындан, онда јалныз 6 нәфәр тәһсил алырды.

Фәһлә вә кәндли кәңчләрин али мәктәпләрә дахил олмаг үчүн һазырланмасы мөгсәдилә, Совет Русијасында олдуғу кими, Азербайжанда да фәһлә фәкултәләри (рабфаклар) јарадылмага башланды. Булардан биринчиси 1920-чи илин декабрында Университетин нәздиндә тәшкил едилди ки, бу фәһлә фәкултәсинин да Бакынын сәнәјә рајонлары олан Балаханыда, Гара Шаһарда, В. И. Ленин адына фабрикада шәбәләри вар иди.

III Үмумазербайжан Советләр гурултајы (1923-чү илин нојабрында) гејд етмишди: «Фәһлә фәкултәләринин тәшкил едилмәси Совет һакимијәтинин чох бөјүк һәмијәтидир вә бу фәкултәләр мөвчүд олдуғлары гыса бир мүддәт әрзиндә фәһләкәндли күтләләри арасында чох бөјүк шәһрәт газанмышлар. Фәһлә фәкултәләри али мәктәбин үзүн бир һиссәси олмагла, фабрик-завод фәһләләринә вә ән јохсул кәндлиләрә әслиндә али мәктәпләрә дахил олмаг, елмә вә биликләрә јијәләнемәк, пролетариат сырасындан јени сосиалист һәјәтинин гуручу-мүтәхәссисләринин һазырламаг имканы верир. Гурултај фәһлә фәкултәләринин фәһлә дәвләтиндәки ролуна чох бөјүк әһәмијәт верәрәк бүтүн тәшкилатлара тәклиф едир ки, Азербайжан фәһлә күтләләринин мадди вәзијәтинин мөһкәмләндирмәклә, онларын даһа да инкишаф тапмасы үчүн максимум гүвваләринин сәрф етсинләр»¹.

1924/25-чи тәдрис илиндә Кәңчәдә вә Нухада фәһлә фәкултәләри ачылды. һәмин илдә фәһлә фәкултәләриндә 3 миң нәфәрә јахын шакирд тәһсил алырды. 1920/21-чи илдән 1925/26-чы тәдрис илинәдәк, ја'ни 5 ил мүддәтиндә фәһлә фәкултәләринин 856 јетишдирмәси али мәктәпләрә дахил олду. 1932-чи илдә исә республикада 8 фәһлә фәкултәси варды вә буларда јарыдан чохуну азербайжанлыларын тәшкил етдији 8 миң шакирд тәһсил алырды.

Азербайжанда али тәһсил, бүтөвлүкдә халг маарифинин тәшкил едилмәси вә инкишафына Русија Федерасијасы чох бөјүк көмәк кәстәрди. Азербайжанын өзүнүн о заман һалә их-

тисәслә педагожи кадрлары, халг маарифини тәшкил етмә ишиндә лазыми әмәли тәчрүбәси јох иди. Республика мурәккәб проблем—али мәктәпләри профессор-муәллим һејәти илә тә'мин етмәк проблеми гаршысында галмышды. Азербайжан 1921-чи илдә Совет Русијасынын Халг Маариф Комиссарлығына республикада халг маарифини тәшкили ишинә көмәк кәстәрмәси бәрәдә һаһишилә мурәчиәт етмишди. Мурәчиәтдә һағлы олараг гејд едилдири ки, Совет Русијасынын көмәји олмадан Азербайжанда али тәһсилә лазыми сәвијјәгә галдырмаг мүмкүн олмајачағдыр.

Совет Русијасы бу һаһишә разылыгга чаваб верди. Русија али мәктәпләринин алимләри вә муәллимләри Азербайжанын али мәктәпләринә вә елми мүәссисәләринә даими ишә көндәрилди.

Азербайжан Университетинин ишнини тәшкилиндә РСФСР-дән республикамыза кәлән көркәмли алимләр—профессорлар В. И. Разумовски (Универстетин илк ректору), А. А. Гросшејм, Л. Г. Гурвич, А. Н. Державин, К. А. Красусски, П. Ј. Ростовцев, Б. Н. Тихомиров, А. Д. Гулјәјев, Г. И. Писаревски, П. К. Жузе, И. И. Широкогоров, В. П. Томашевски вә башгалары чох бөјүк хидмәт кәстәрмишләр.

Азербайжан Политехник Институтунун илк ректору Н. А. Дубровски олмушдур. 1920-чи илләрин әввалләриндә һәмин институтда Л. С. Лејбензон, А. Харазов, И. В. Фигуровски, И. Г. Јесман, П. И. Кузнетсов, И. С. Волнер, Н. Н. Иовлев, С. Н. Усаты кими профессорлар ишләмәјә башламышдылар. Азербайжан Педагожи Институтунда профессорлар А. О. Маковелски, Б. Б. Комаровски муһазирәләр охумушлар. Азербайжан консерваторијасында рус муסיғишүнаслары Г. Т. Шаројев, А. А. Александров, М. А. Колотов, И. И. Черјаховски вә башгалары дәрс демишләр.

Москвадан, Ленинграддан вә өлкәнин дикәр ири елми мәркәзләриндән Азербайжана мунтазәм сурәтдә көркәмли елми кадрлары—Д. В. Голубјатников, И. М. Губкин, Н. Ј. Марр, И. И. Мешшанинов, В. В. Бартолд вә башга алимләр кәлирдиләр. Олар муһазирәләр охумагла бәрәбәр, һәм дә тәдрис просесинин тәшкилинә, республиканын али мәктәпләриндә елми тәдғигат ишләринин гәјдаја салынмасына көмәк едирдиләр.

Москванын, Ленинградын вә РСФСР-ин дикәр шаһәрләринин ири али мәктәпләринә вә елми мүәссисәләринә али тәһсил алмаг үчүн азербайжанлылар көндәрилди.

Русија Федерасијасынын мадди көмәји дә олмушдур. Белә ки, 1922-чи илин нојабрында РСФСР-ин дәвләт бүдчәсиндән Азербайжан Университетинин вә республиканын дикәр али мәктәпләринин еһтијачлары үчүн гызыл пулла 10 миң манат вәсәнт ајрылмышды.

Республиканын али мәктәпләрини азербайжанлы муәллимләрә тә'мин етмәк мәсәләси даһа кәскин сурәтдә гаршыда

¹ Резолюция и постановления съездов Советов Азербайджанской ССР (1921—1937 гг.), с. 45.

дуруду. Илк вахтларда белаларини сайм чох аз иди. Масалэн, Университетдэ 1922/23-чү тэдрис илинда азэрбајчанлы мүәллимлэрин али мәктэблэрдэки профессор-мүәллим һејәтинини үмуми күтлэси ичәрисиндә хүсуси чәкиси II фаиздән бир гадәр артыг иди. Буувила алагадар олараг, һәм да Азэрбајчан дилиндә дәрсликларин олмамасы үзүндә республиканын али мәктэблэриндә тэдрис әсасән рус дилиндә апарылырды.

Буувила бәрәбәр, тэдрисин Азэрбајчан дилинә кечирилмәси тәхирәсалинмаз бир вәзифә иди. III Үмумазэрбајчан Советләр гурултајынын гәрарларында (1923-чү илдә) дејилдији кими, «Мәәлум Шаргин азадлыг мүгәддимәси олан Совет Азэрбајчанынын фәвгәләдә ролу ва әһәмийјәти Азэрбајчанын али мәктэблэринини үзәринә бөјүк вәзифәләр гојур. Түрк (азэрбајчанлы—Г. Ә.) фәйлә-кәндли күтлэләринин али мәктәбә чәлб едилмәси, онлардан тәсәррүфатын мүхтәлиф сәһәләри үчүн мүтәхәссисләр һазырланмасы ва нәһәјәт ән вәчиби исә түрк кәчләринин елми-техники пешә фәалијјәтинә һазырланмасы—бүтүн буулар Азэрбајчан али мәктәблэри тәрәфиндән биринчи нөвбәдә јеринә јетирилмәли олан тапшырыглардыр»¹.

Али мәктәблэрдә тэдрис әсасән Азэрбајчан дилинә кечирмәдән бу вәзифәләри јеринә јетирмәк мүмкүн дејилди. Она көрә да Азэрбајчан Мәркәзи Ичранјә Комитәси (МИК) 1924-чү илин декабрында республиканын али мәктәблэриндә тэдрисини рус дили илә јанашы һәм да Азэрбајчан дилиндә апарылмасынын һәјәтә кечирилмәси ва бууун үчүн азэрбајчанлылар ичәрисиндән елми педагожи кадрларын һазырланмасы вәзифәсини ирәли сүрүр. Азэрбајчан К(б) П МК-нын 14 феврал 1925-чи ил тарихли гәрарында дејилдири: «Совет һакимијјәтинини биләвәситә үмуми милли сijasәтиндән ирәли кәлән бу вәзифә тамамилә шәртсиз јеринә јетирилмәлидир. Миллиләшдирмәјә һәр һансы бир шәкилдә мүгавимәт кәстәрилмәсинә бөјүк дәвләтчилик мејлләри кими бахылмәли ва гәтијјәтлә рәдд едилмәлидир»².

Бу вәзифә ики јолла—бир тәрәфдән али мәктәблэрдә тэдрис ишинә партија, дәвләт хадимлэринин, ичтиман хадимлэрин, Азэрбајчанын әввәлки зијәлиларынын демократик әһвали-руһнијјәли һиссәсинин чәлб едилмәси, диқәр тәрәфдән исә али мәктәблэрин өзүндә азэрбајчанлылардан елми-педагожи кадрлар һазырланмасы јолу илә јеринә јетирилди. Ејни заманда азэрбајчанлы олмајан профессор-мүәллим һејәти тәрәфиндән Азэрбајчан дилинә јијәләнмә да һәвәсләндирилди. Масалән, Биринчи Үмумазэрбајчан Советләр гурултајынын гәрарында белә тәклиф олуурду: «Али мәктәблэрдә Азэрбајчан дилиндә

мүәзирәләр охумаға ва мәшғәләләр апармаға һазырланмаг мәгсәдилә Азэрбајчан дилини өјрәнмәк арзусунда олан университет профессорларына, онун академик һејәтиндән олан шәхсләрә һәм онларын өзләри үчүн, һәм да анла үзәләри үчүн халг комиссары тәрәфиндән мүәјјән едилмиш миғдарда натура ва пулла едәнидән олава мукәфат тәтбиғ едилсин»¹.

Университетдә дәрс демәк үчүн Москванын, Петроградын ва диқәр шәһәрлэрин али мәктәблэрини гуртармыш азэрбајчанлы мүтәхәссисләр—М. Толчубашов, А. һачијев, С. һүсејнов, М. Миргасымов, Д. Шарифов, Д. Мәммәдзада, Ф. Әлизада, М. Вәкилов, А. Ағабәјли, Р. Мәликов, Б. Мирзәјев, М. Әфәндијев, Сәлимә ханым Османзада, јазычы Ә. В. һагвердијев ва башгалары чәлб едилмишдиләр.

Ејни заманда Университетдә ва диқәр али мәктәблэрдә тэдрис ишинә ичтиман хадимләр ва дәвләт хадимләри да чәлб олуимушду. Масалән, Халг Тәсәррүфаты Шурасы сәдри (сонралар Халг Әдлијә Комиссары) Б. М. Тәлиблы дәвләт ва һүгүг нәзәријјәсиндән, халг маариф комиссарынын мүәвини, (даһа сонра халг комиссары) М. З. Гулијев сijasи иттисад курсундан, Москвада Гырмызы Профессура Институтуну битирмиш Ч. Нағыјев фәлсәфәдән ва бир сыра диқәрләри мүхтәлиф мөвзуларда мүәзирәләр охумушлар.

20-чи иллэрин икинчи јарымсындан етибарән али мәктәблэрин мүәллим һејәтләри һәкин али мәктәбләрән мүкәммәл һазырлыглы мәзуулары илә кетдикчә даһа чох тамамланмаға бышланды.

Бу тәдбирлэрин һамысы али мәктәблэрдә тәдричән Азэрбајчан дилиндә тәдрисә кечилмәси үчүн имкан јарадырды. 1926-чы илдә бу иш Университетин бүтүн факултәләриндә һәјәтә кечирилди.

Азэрбајчан К(б)П VIII гурултајы (1927-чи ил нојабр) гејд етмишди: «Индик заманда али мәктәблэри түркләшдирмә проблеми реал һәјәтә кечирмә хәттинә гојулмушду, ләкин бу иш баша чатдырылмыш һесаб етмәк олмаз. Түркләшдирмә үзә иш кетдикчә ирәлиләтмәк ва рәғбәт бәсләјән адәмләрә истинад едәрәк, ону али мәктәблэрин өзүндә кениш апармаг, елә апармаг ләзимдыр ки, бу иш јахын кәләчәкдә баша чатдырылсын. Түркләрдән ва ја түрк дилини билән шәхсләрдән елми ишчиләр һазырланмасы али мәктәблэри түркләшдирмә проблеминдә он башлыча вәзифәләрдән бири олараг галыр.

Елми фәалијјәт үчүн ләзими шәраит јаратмаг мәгсәдилә ашағыдакылар тәләб олуур:

а) елми кадрларын тәркибини мүкәммәл сурәтдә мүәјјән етмәк, бу тәркиби сәјчә артырмаг;

¹ Резолюция и постановления съездов Советов Азербайджанской ССР (1921—1937 гг.), с. 11.

¹ Резолюция и постановления съездов Советов Азербайджанской ССР (1921—1937 гг.), с. 46.

² Х. О. Алимирова. Азербайджанский государственный университет за 50 лет. Баку, 1969, с. 97.

6) мадди вәзијәти яхшылашдырмаг»¹.

Азәрбајҗан Мәркәзи Ичрайјә Комитәси вә Халг Комиссарлар Совети партија гурултајыныи көстәришләрини һәјәтә кечи-рәрәк, 1928-чи ил мартын 3-дә бир сыра гәрарлар—али мәктәб-ләрин елми ишчиләри һаггында, профессорлар вә досәтләр һаггында, кичик академик һејәт һаггында вә саир мәсәләләр барасында гәрарлар гәбул етдиләр. һәмин гәрарларын өсасында али мәктәбләр үчүн елми-педагожи кадрлар һазырлама ме-тодикасында дәјишикликләр апарылды. Бу тәдбирләр сәјәсин-дә али мәктәбләрнин педагожи кадрларла, о чүмләдән микли кадрларла тәмин олуномасы ишиндә мүнһүм мүнвәффәгвијәт-ләр әлдә едилди.

1927/28-чи тәдрис илиндә али мәктәбләрнин елми-педагожи ишчиләрнин сајы (1920/21-чи тәдрис илиндәки 222 нәфәр муга-билиндә) 567 нәфәрә чәтды ки, булардан да 180 нәфәри азәр-бајҗанлы иди. Университетдә азәрбајҗанлылар бүтүн профес-сор-мүәллим һејәтинин 40 фәндән чох бир һиссәсини тәшкил едирди. 1920-чи илләрнин ахырларында республиканын бүтүн али мәктәбләриндә тәдрис артыг Азәрбајҗан вә рус дилләриндә апарылырды.

Азәрбајҗан Коммунист Партијасы вә Совет һөкүмәти рес-публиканын али мәктәбләрнини сәмәрәли, нормал фәалијәти үчүн лазым олан һәр чүр шәраитин ярадылмасына дәим гајгы көстәридиләр. Али мәктәбләр зәрури тәдрис биначлары, тәләбә јатагханалары, тәдрис аваданлыгы илә, дәрсликләр вә дәрс вә-сантләри, һабелә дикәр ләвазиматла тәмин едилдирдиләр.

Әсас али тәһсил омагы олан Азәрбајҗан Университетинә хусуси гајгы көстәрилди. һалә 1922-чи илдә Икинчи Үмумазәрбајҗан Советләр гурултајы өз гәрарларында јазмыш-ды: «Азәрбајҗан Совет Сосиалист Республикасынын халг тә-сәррүфатынын вә ичтиман ишин бүтүн саһәләринин јүксәк их-тисәсли мүнвәһәсијәлә чох бөјүк еһтијачыны нәзәр алараг, АССР-дә мөвчуд олан ики али мәктәбә, јәни Дөвләт Универси-тетинә вә Политехник института һәр чәһәтдән көмәк етмәк, онлары мөһкәмләтмәк вә икишиф етдирмәк лазымдыр...»². Университетин факултәтләринин, кафедр вә лабораторијалары-нын сајы артыгча онун тәдрис биначлары корпуслары да ар-тырды. 20-чи илләрнин ахырларына јахын Университет артыг үч бинада јерләширди. Она лазым олан аваданлыгын вә чинәз-ларын әлдә едилмәсинә бөјүк мәбләгдә вәсант сәрф олуурду. Тәкчә 1926/27 вә 1928/29-чу тәдрис илләри әрзиндә Университет

¹ Резолюция и постановления VIII съезда Азербайджанской Коммунистической партии (большевиков), Баку, 1928, сәһ. 56—57.

² Резолюция и постановления съездов Советов Азербайджанской ССР (1921—1937 гг.), сәһ. 28.

үчүн гызыл вәлјута мөзәһнәсиндә 137 миң манатлыг аваданлыг алынмышды¹.

Университетдә олдугча зәңкин әсәсли китабхана ярадыл-ды. 1920-чи илин әввәлиндә бу китабхананын чәмиси 4660 ки-табы варды. Совет һакимияјәтинин гәләбәсиндән сонра елә һә-мин илдә онун фонду сүр'әтлә артмаға башлады. Сабунчу вә Михајловск хәстәханаларында әслиндә јијәсиз кими јәтиб гәл-мыш китаблар тезликлә Университетә верилди. Китабхана үчүн һәм дә 120 миң манатлыг мәбләгдә һејли китаб алынды. XI Ордунун Сијәси Идарәси Университетә гижмәтли һәдијә вермишди: она 11 миң чилдән ибарәт олан мүнвәлиф мөвзулу әдәбијәт багышламышды. 1922-чи илдә Петрограддан Уни-верситетин үнванына 200 пуд агырлыгында китаб кәтирилмиш-ди. Буларын арасында Елмләр Академијасынын бүтүн нәшрләри варды. Јенә дә һәмин илдә Азәрбајҗан Халг Маариф Комиссар-лыгы гызыл пулла 7 миң манат вәсант ајырмышды; китабхана-нын шәрг шәбәсинин тәшкили үчүн о вәсантә Истамбулдан ики миңдән чох китаб алынмышды². 1928—1929-чу илләрдә сабиг Бақы Франсыз чәмијәтинин миң чилдә јахын олан китаб-лар коллексијасы Университетә верилмишди. Бундан әлава, Университет Маариф Ишчиләри евиндән тәгрибән ики миң нөм-рәдән ибарәт рус журналлары комплекти алмышды. 1930-чу илдә Университет китабханасынын китаб фонду артыг 100 миң нүсхәдән артыға чәтмышды.

Республика партија тәшкилаты вә һөкүмәти Политехник Институтун мадди-техники базасынын мөһкәмләндирилмәсинә бөјүк дигтәт јетиридиләр. Она лазыми көмәк көстәрилмәси үчүн ичтиман вә тәсәррүфат тәшкилатлары—Халг Тәсәррүфаты Шурасы, Азәрбајҗан һәмкарлар Иттифаглары Шурасы, Азиефт вә дикәр тәшкилатлар чәлб едилмишдиләр. Даг-мәдән ишчилә-ри һәмкарлар Иттифагы вә Азиефт института хусуси вәсант бурахмаға, онун лабораторијалары, кабинетләри, кафедра вә е'малатханалары үчүн машиналар вә дөзкәһләр да дахил ол-магла техники аваданлыг көндәрмәјә, даһа артыг еһтијачы олан тәләбәләр, ингилаб иштиракчылары үчүн тагаудлар ајыр-маға башламышдылар вә н. а. ССРИ Мәркәзи Ичрайјә Коми-тәсинин 10 август 1923-чү ил тарихли гәрары илә РСФСР-дә бағланылан политехникумлардан биринин (Владигафгаз поли-техникумунун) аваданлыгы институтун ихтијарына верил-мишди³. Институтун лабораторијалары вә кабинетләринин са-јы дурмадан артыр, булар үчүн кетдикчә даһа чох аваданлыг, инвентар вә мүнвәлиф ләвазимат әлдә едилди.

¹ Бах: Азәрбајҗан ССР ОИМДА, фонд 57, сијаһы I, иш 686, в. 55.

² Бах: Х. О. Әлимиразајев. Көстәрилән әсәри, сәһ. 61.

³ И. А. Ибрагимов, А. Н. Аббасов. Пятидесят славных лет (Азәр-бајҗанский ордена Трудового Красного Знамени институт нефти и химии им. Азизбекова), Баку, 1971, сәһ. 17.

Институтун бүдчәси дә илдән-илә артырды. Мәсәлән, әкәр бу бүдчә 1926/27-чи тәдрис илиндә 403790 манат тәшкил едирдисә, артыг 1929/30-чу тәдрис илиндә 1247539 маната бәрәбәр олмушду.

Институт инкишаф едиб кенишләндикчә аудиторијалара, јатагханалара олан ейтијач даһа кәскии сурәтдә һисс едилдири. Республика партија тәшкилатынын кәстәриши илә, Азәрнефтин ајырдыгы вәсант һесабына 1927/28-чи тәдрис илиндә институт бинасынын үстүндән икинчи мәртәбәнин галдырылмасы баша чатдырды. 1930-чу илдә институт үчүн Сабунчу вәғзалынын гәршысында тикилмиш јени корпус истифадәјә верилди.

Али Педагожи Института да бөјүк гәјгы кәстәрилирди. Азәрбајчан ССР Халг Комиссарлары Совети өзүнүн 15 јанвар 1922-чи ил тарихли гәрары илә Республика Халг Маариф Комиссарлығына бир вәзифә оларат тапшырды ки, Педагожи Институту лазыми вәсантлә тә'мин етсини, онун мадди базасыны мөһкәмләндирсини. Тәкчә 1923/24-чу тәдрис илиндә Азәрбајчан ССР Халг Комиссарлары Совети вә Халг Маариф Комиссарлығы хәтти илә тәдрис вә тәсәррүфат ейтијачлары үчүн института 112069 манат пул бурахылды¹. Шакирд контингентинин стабиллијини тә'мин етмәк мәгсәди илә институтда тәләбәләр үчүн 40 нәфәрлик пансионат јарадылды. Институтун тәдрис базасы мүнғәзәм сурәтдә кенишләндирилди. Нәриман Нәримановун кәстәриши илә АХТШ-нын кимја лабораторијасы Али Педагожи Институтуна верилди. Тарих вә етнографија музейләри јарадылды. Тәләбәләрлә педагожи практика апармаг үчүн Институтун нәздиндә орта мәктәб тәшкил едилди.

Институт тәшкил олунанда онун китабханасында рус дилиндә чәми 50 вә Азәрбајчан дилиндә 73 китаб варды. Лакин бир нечә ил кечдикдән сонра китабхананын китаб фонду Москвадан вә өлкәнин дијар шәһәрләриндән алынмыш китаблар һесабына хејли дәрәчәдә артды.

Азәрбајчан Коммунист Партијасынын Мәркәзи Комитәси вә республика һөкүмәти али мәктәбләрин профессор-мүәллим һејәтинини вә тәләбәләринин мәнзил-мәншәт шәрәнтинини вә мадди-мәдәни һәјат сәвијәсинини јахшылашдырылмасы үзрә тәдбирләр һәјата кечирдиләр. Һәлә 1920-чи ил ијулун 7-дә Азәрбајчан Ингилаб Комитәси «Баки Университети профессор вә мүәллимләринин сон дәрәчә лазымлы ихтисаслы ишчиләр категоријасына анд едилмәси һаггында» Декрет гәбул етмишди ки, бу да онларын әмәјинини «артыг мүәјјән едилмиш тариф ставкаларындан үстүн олан хусуси нормалар үзрә» өдәнилмәсини нәзәрдә тутурду.

Азәрбајчан Ингилаб Комитәси өзүнүн 13 нојабр вә 6 декабр 1920-чи ил тарихли декретләри илә али мәктәбләрин про-

фессор вә мүәллимләринин мәнзил шәрәнтинини јахшылашдырылмасы, әрзәг мәһсуллары илә тәчһизи һаггында кәстәриш вермишди. 1922-чи илдә кечирилән Икинчи Үмумазәрбајчан Советләр гурултајы өз гәрарларында јазмышды: «Профессорларын вә кичик мүәллимләрин вәзијәтинин һазырда сон дәрәчә тә'мин олунмамыш һесаб едәрәк, Азәрбајчан Совет Социалист Республикасынын Советләр гурултајы мувафиг лазыми дөвләт органларына һәвалә едир ки, онлар али мәктәб хадимләринин раһат күзәрәни вә сәмәрәли елми иши үчүн онларын мавачибинин кифәјәт гәдәр олмасына тезликлә гәјгы кәстәрсинләр»¹.

Азәрбајчан К(б)П МК 1923-чу ил мартын 28-дә тәләбә тәгаудләри һаггында хусуси гәрар гәбул етди. Азәрбајчан К(б)П МК-нын хусуси комиссијасы тәшкил едилди. Һәмин комиссијанын вәзифәси—тәләбәләрин мадди вәзијәтинин өјрәниб ајдынлашдырмаг вә ири мүәссисәләри вә идарәләри али мәктәбләрин тәгауд фондуни јарадылмасына чәлб етмәкдән ибарәт иди. Бу тәдбирин нәтичәсиндә 250 дөвләт тәгауду вә тәсәррүфат органлары вә дијар мүәссисәләр һесабына 500-ә гәдәр тәгауд тә'сис едилди.

Республикада али тәһсилни инкишаф етдирилмәси саһәсиндә партија вә һөкүмәтин кәстәрдикләри сәјләр өз диггәтләјәт нәтичәләрини вермишди: 1920-чи илдән 1927-чи иләдәк олан мүддәтдә Азәрбајчанын али мәктәбләри 1870 мүнғәзәссис, о чүмләдән 862 һәким, 587 педагог, 334 мүнғәндис-иттисадчы профилли мүнғәзәссис вә дијар ихтисасләра јијәләнмиш кадрлар һазырламышды².

Республикада али тәһсилни тәшәккүл тапмасында ән мүнүм мәрһәлә муһарибәдән әввалки бешилликләр дөврү олду. Сонәјә инкишафынын кениш вүс'әт алмасы, кәнд тәсәррүфатынын социалистчәсинә јенидән гурулмасы, мәдәни ингилабын һәјата кечирилмәси бүтүн өлкәдә, о чүмләдән Азәрбајчанда мүнғәзәссис кадрләра тәләбаты кәскии сурәтдә артырды. Артыг 1920-чи илләрин ахырларында УИК (б)П МК бир сыра мүнүм гәрарлар гәбул етди. Бу гәрарларда мүнғәзәссисләр һазырлығыны тезликлә хејли кенишләндирмәјә вә көкүндән јахшылашдырмага, һәм дә бунула әлағадар оларат өлкәдә бүтүнлүклә али тәһсил системини тәшкилати чәһәтдән јенидән гурмага јөнәлдилмиш конкрет тәдбирләр мүәјјән едилди. Али мәктәб гуручулуғу вә инкишафы саһәсиндәки вәзифәләрини јеринә јетирилмәсиндә Азәрбајчан К (б) П МК вә республика һөкүмәти һәмин гәрарлары рәһбәр тутурду.

¹ Резолюция и постановления съездов Советов Азербайджанской ССР (1921—1937 гг.), сәһ. 29.

² Азәрбајчан тарихи, 3-чү китд, I һиссә, Баки, 1973, сәһ. 462.

¹ Бах: Ш. А. Садыгов, Г. С. Азимов, М. Н. Салахов, Кузница педагогических кадров, Баку, 1975, сәһ. 20.

Биринчи бешиллик дөвրүндә Азәрбајҗанын али тәһсил сис­теминин тәшкилати чәһәтдән јенидән­гурма саһәсиндә чоһ бөјүк иш апарылды. Бу ишни маһијјәти ондан ибарәт иди ки, бирин­чиси—али мәктәбләрнин ајры-ајры факултәләри базасында мүс­тәгил саһә институтлары јарадылды, икинчиси—һәмнин инсти­тутлар мұвафиг халг комиссарлыгларынын вә баш идарәләрини табелијинә верилди ки, бу да али мәктәбләри онларын һазыр­ладыглары мұтәхәссис кадрларын чалышчаглары истәһсал саһәләри илә алагаләндирди.

Азәрбајҗан К(6)П-ин IX гурултайынын гәрарына вә Азәр­бајҗан ССР ХКС-нин 12 мај 1929-чу ил тарихли гәрарына мұ­вафиг олараг, Политехник Институтун канд тәсәррүфаты фа­култәси базасында Кәнчәдә (Кировабадда) мүстәгил Кәнд Тәсәр­рүфаты Институту јарадылды. Кәнчә республикада икинчи али тәһсил мәркәзи олды. 30-чу илләрин әввалләриндә Кәнчә­дә Кәнд Тәсәррүфаты институтунун памбыгчылыг факултәси вә Политехник Институтун су тәсәррүфаты факултәси базасында Загафгазија Памбыгчылыг Институту, Загафгазија мұһәндис­һидромелиорасија вә Азәрбајҗан бәјтарлыг-зоотехника инсти­тутлары ачылды.

ССРИ АХТШ Рәјасәт һеј'әтинин 29 мај 1930-чу ил тарихли гәрары илә Политехник Институту Азәрбајҗан Нефт Институту профилиндә јенидән тәшкил едилди. Бу институт үмүмитифаг әһәмјјәти кәсб етди, ССРИ-нин нефт сәнәјеси үчүн мұһәндис кадрлары һазырлајан әсәс мәркәз олды. 1931-чи илдә Инсти­тут Азәрбајҗан ССР-ин Гырмызы Әмәк Бәјрагы Ордени илә тәлтиф едилди. 1932-чи илдә Институтун нишаат-мұһәндис факултәси мүстәгил али мәктәбә чеврилди.

Азәрбајҗан ССР ХКС-нин «Азәрбајҗан Совет Сосналист Республикасы али мәктәбләрнинин вә али техника мәктәбләр­нинин јенидән гурулмасы вә рајонлашдырылмасы вә буналарын мұвафиг тәсәррүфат органларынын вә халг комиссарлыглары­нын табелијинә верилмәси һаггында» 19 ијун 1930-чу ил тарих­ли гәрарына мұвафиг олараг, Азәрбајҗан Дөвләт Университети әсәсли сурәтдә јенидән гурулды. Гәрарда дејилирди: «Азәрбај­җан Дөвләт Университети ашағыдакы мүстәгил ихтисас инсти­тутлары һалында јенидән тәшкил едилсин:

а) Малијјә ишчиләри һазырланмасы тә'мин едилмәклә, ко­операсија органларынын табелијинә верилмәклә Игтисадијјат факултәси Тичарәт-Кооператив Институтуна чеврилсин. Дәрсләр түрк дилиндә апарылсын.

б) Игтисадијјат факултәсинин сәнәје-игтисадијјат шө'бәси ајрылсын. Нефт Институтуна верилмәклә мүстәгил факултәјә чеврилсин.

в) Педагожи факултә вә Али Педагожи Институт ваһид Пе­дагожи Институт һалында бирләшдирилсин вә Халг Маариф Комиссарлыгынын табелијиндә сахлансын. Дәрсләр түрк дилин­дә апарылсын.

г) һуғуг факултәси, Азәрбајҗан МИК-ин табелијинә верил­мәклә, Совет Гуручулуғу вә һуғуғу Институтуна чеврилсин. Дәрсләр түрк вә рус дилләриндә апарылсын.

ғ) Тибб факултәси, Азәрбајҗан ССР Халг Сәһијјә Комис­сарлыгынын табелијинә верилмәклә, Тибб Институтуна чеврил­син. Дәрсләр—түрк вә рус дилләриндә апарылсын»¹.

1930-чу илдә Бақыда сәнәјенин мұхтәлиф саһәләри үчүн рәһбәр кадрлар һазырлајан Сәнәје Академијасы вә Гырмызы Профессура Институтунун филиалы тә'сис едилди. Јенә һәмни илдә ЗСФСР һөкүмәтинин гәрары илә Бақыда Загафгазија Ба­дән Тәрбијәси Институту ачылды. 1936-чы илдә ЗДБТИ-нин адм дәјишдириләрәк Аз.ДБТИ адландырылды. 1932-чи илдә республикада али мәктәбләрнин сајы 19-а чатмыш, онларда тәһ­сил алан тәләбәләрин сајы исә 10,6 мин олмушду. Буналарын 50 фәздән чоһуну азәрбајҗанлылар тәшкил едирди. Тәләбәлә­рин 50 фәизә гәдәринин фәһлә вә 14,5 фәзинини кәндли ушаглары тәшкил едирди.

Али мәктәбләрнин јенидән тәшкил едилмәси вә онларын тәр­кибиндән мүстәгил саһә институтларынын ајрылмасы илә јанашы, али тәһсилни истәһсалатла алагәсини јаратмаг саһәсиндә иш апарыларды: республиканын бүтүн али мәктәбләри (Педа­гожи Институтдан башга) мұвафиг идарәләрин вә тәсәррүфат органларынын табелијинә верилмишди. Азәрбајҗан ССР ХКС-нин «Али техники мәктәбләри вә техникумлары идарәләрә вә тәсәррүфат органларына тәһким етмәк һаггында» гәрарына (1930-чу илин февралы) әсәсән бүтүн идара вә мұәссисәләрә он­лара тәһким олунмуш али мәктәбләрнин ишнини тәшкилиндә би­лаваһисә иштирак етмәк вәзифәси һовалә едилмишди. һәмни гәрарын әсәсында Политехник Институт Иттифагнефтин (Сојуз­нефтин), Тибб Институту Халг Сәһијјә Комиссарлыгынын, Кәнд Тәсәррүфаты Институту—Халг Торпаг Комиссарлы­гынын табелијинә верилмишди вә с.

Тәһсил очагларынын тәсәррүфат халг комиссарлыгларына верилмәси али мәктәбләрнин мадди базасыны мөһкәмләндир­мәјә, тәдрис корпуслары, јатагхана вә лабораторијалар тикни­тисини сүр'әтләндирмәјә, кадрлар һазырланмасына рәһбәрли­ји јакшылашдырмаға, тәдрис ишнини истәһсалата јакшылашдыр­маға, али мәктәб тә'лимини халг тәсәррүфатынын мұхтәлиф саһәләриндәки практик вәзифәләрлә бирбаша алагәсини јарат­маға көмәк етмишди.

Тәләбәләрин соснал тәркибинин, башлыча олараг фәһләләр һесабына, јакшылашдырмаға бөјүк гајгы көстәрилди. Бу вә­зифә јени совет мұтәхәссисләри кадрларынын һазырланмасы проблеминин һалында он мұһүм бир вәзифә кими гаршыја го­јулмушду. Вачиб вәзифәнин јеринә јетирилмәсиндә фәһләләр

¹ Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правитель­ства Азербайджанской Советской Социалистической Республики, 1930, № 26, сәһ. 1027.

үчүн һәм али мәктәпләрин нәздиндә, һәм дә билаваситә истәһсалатда јарадылан фәһлә факултәләри вә һазырлыг курслары мүнүм рол ојнајырды. Буларын кәмәји илә республиканын али мәктәпләринә јүзләрдә вә миңләрдә кәнч фәһлә вә кәндли даһил олурду.

Икинчи вә үчүнчү бешилликләр әрзиндә бүтүн Совет әлкәсиндә олдуру кими, Азәрбајҗанда да али тәһсил кәнишләнир вә тәкмилләширди.

Али мәктәпләр, елми мүүссисәләр вә халг тәсәррүфаты үчүн јүксәк ихтисаслы мütәхәссисләрә тәләбатын артмасы илә алағадар олараг 1934/35-чи тәдрис илиндә Азәрбајҗан Дөвләт Университети бәрпа едилди. Она С. М. Кировун ады верилди. Оуну тәркибинә физика-ријазинјат, кимја, биолокјја, тарих вә филолокија факултәләри даһил иди.

1934/35-чи тәдрис илиндә Нефт Институту илә Иншаат Институту ваһид бир институтда—М. Әзизбајов адмына Азәрбајҗан Сәнәје Институтунда бирләшдирилди. О заман бу институтун тәркибиндә дөрд факултә—нефт-мәдән, енержетика, ме'марлыг-иншаат вә мүнәндис-игтисад факултәләри варды.

1934-чү илдә пәмбыгчылыг, мүнәндис-һидромелијорасија вә бајтарлыг-зоотехника институтлары Кәнчә шәһәриндәки Кәнд Тәсәррүфаты Институтуну тәркибинә даһил едилди вә бу институт кәнд тәсәррүфаты үчүн ихтисаслы кадрлар һазырлыгынын күчлү мәркәзинә чеврилди. 1934-чү илдә Соснал-Игтисад-јат Институту вә Совет Тичарәти Институту базасында республикада Халг Тәсәррүфаты Институту јардылды.

1937/38-чи тәдрис илиндә В. И. Ленин адмына Азәрбајҗан Дөвләт Педагожи Институтунда харичи дил мүүллимләри һазырламаг үчүн алман, франсыз вә икнилис дили шә'бәләри олан јени факултә ачылды¹.

1938-чи ил мартын 13-дә УИК(6)П МК вә ССРИ ХКС тәрәфиндән «Милли республикаларын вә вилајәтләрин мәктәпләриндә рус дилинин мәчбури өјрәнилмәси һаггында» гәрар гәбул едилди. Һәмин гәрара мувафиг олараг, 1938-чи ил мартын 23-дә Азәрбајҗан К(6)П МК вә ХКС тәрәфиндән республиканын бүтүн үмүмтәһсил мәктәпләриндә рус дилинин өјрәнилмәси барәдә гәрар гәбул едилди. Бу гәрарын һәјата кечирилмәси рус дили мүүллимләринә бөјүк тәләбата сәбәб олду, чүнки белә бир гәрарын гәбул едилдији вахтда республиканын 2995 гәјри-рус мәктәбиндә чәми 441 рус дили мүүллими ишләјирди.

1938/39-чү тәдрис илиндә В. И. Ленин адмына Азәрбајҗан Дөвләт Педагожи Институтунда вә Азәрбајҗан Дөвләт Университетиндә рус дили вә әдәбијјаты шә'бәләри ачылды. Азәрбајҗан мәктәпләриндә дәрс дөјәчәк рус дили мүүллимләри һазыр-

ламаг үчүн Бакида мүстағил институт—М. Ф. Ахундов адмына Мүүллимләр Институту, сонра исә В. И. Ленин адмына Педагожи Институтунун нәздиндә, һабелә Кировабатда, Шушада, Нахчыванда, Степанакертдә вә Нухада (Шәкидә) икниллик мүүллимләр институтлары тә'һсис едилди.

Республиканын једдилик вә орта мәктәпләринин 5—7-чи синифләри үчүн мүүллим кадрлары һазырланмасында педагожи али мәктәпләрдә јанашы бу тәдрис омағлары да мүнүм рол ојнады.

Али гијаби тәһсилни дә мөһкәм бүнвәрәси гојулду. 30-чу илләрин әввәлләриндә Нефт Институтунун, педагожи вә кәнд тәсәррүфаты институтларынын нәздиндә гијаби вә ахшам шә'бәләри ачылды. В. И. Ленин адмына Азәрбајҗан Дөвләт Педагожи Институтунун гијаби факултәләри базасында 1936-чы илдә мүстағил Гијаби Педагожи Институт јарадылды. 30-чу илләрин ахырына јахын Университетин дә нәздиндә гијаби шә'бә тәһсил едилди.

1930-чу илдә Политехник Институтунун 2316 тәләбәсинин 1520 нәфәриндән чоху, Университетдә исә миң нәфәрә јахын тәләбә дөвләт вә тәсәррүфат төғаүдү алырды. 1934-чү илдә Педагожи Институтунун тәләбәләриндән 95 фәнзи дөвләт төғаүдү, аиләликләр исә артырылмыш мәбләғдә төғаүд алырдылар.

Буларын һамысына чох бөјүк вәсаит хәрчләнирди. Совет дөвләти әлкәдә али тәһсилни икнишафына, хусусән кечмишдә керидә гәлан республикаларда јүксәк ихтисаслы мütәхәссисләр һазырлыгынын тәһкилине әјрылан тәхсисатларын миғдарын дурмадан артырды. Буну үч Зағағғазия республикасынын—Азәрбајҗан, Курчүстан вә Ермәнистан республикаларынын тимсалында әјдми тәсәввүр етмәк олар. Тәкчә бу республикаларын дөвләт бөдчәләри үзрә али тәһсил үчүн иллик мәрәфләр бешилликләр әрәфәсиндә—3,8 миҗон манат, икинчи бешиллијин ахырына јахын—23,3 миҗон манат, икинчи бешиллијин ахырына јахын—93,8 миҗон манат, мүнәрибәдән әввал, 1940-чы илдә—144,3 миҗон манат тәһсил етмишди. 12 ил әрзиндә тәхсисатлар 38 дөфә артмышды, һалбуки бүтөвлүкдә ССРИ үзрә 28 дөфә чокалмышды.

Сов.ИКП МК-нын Баш катиби Л. И. Брежнев Октјабрын 50 иллијинә һәср едилмиш мә'рузәсиндә демишди: «О илләрдә һәр шәјә гәнаәт етмәк ләзим кәлирди. Ләкин партија вә һөкүмәт маарифин, елм вә мәдәнијјәтин икнишафына елә сәхавәтлә вәсаит ајырырдылар ки, һәтта ән варлы капиталист әлқаләри дә буна гитә едә биләрдилар. Бу күн Совет Иттифагы елм вә мәдәнијјәт сәһәсиндә өз наклијјәтләри илә дүн-тифагы елм вә мәдәнијјәт сәһәсиндә өз наклијјәтләри әсәсләри исә һалә Советләр Әлкәсиндә мәктәпләрин вә китабханаларын, фәһлә факултәләринин вә техникумларын, али мәктәпләрин вә елми идәрә-

¹ Бах: А. К. Рзаев. Очерки истории высшего педагогического образования в Азербайджане, Баку, 1966, соһ. 133.

ләрini сых шөбәкәсини ярадылмаға башладығы вахтларда олмушду»¹.

Мүһарибәдән әввалки бешилликләр дөврүндә али мәктәбләрini елми-педагожи кадрларла тәмини едилмәси республикада али тәһсилни ән мүһүм проблеми олараг галырды. Бу проблемә чох бөјүк диггәт јетирилди.

Бешилликләр дөврүндә елми-педагожи кадрлар һазырланмасының әсәс формасыны али мәктәбләрini вә елми мүәسسәләрini нәздиндәки аспирантуралар тәшкил едирди. Республикада аспирант һазырлығының илк мәрһаләси 20-чи илләрini икинчи јарысына, республиканың али мәктәбләрini нәздиндә аспирантуралар јарадылмасына дәир 1926-чы илин мајиңда Азәрбајчан К(б)П МК-ның Халг Маариф Комиссарлығына тапшырыг вердији вахта андир.

Ән әввал Университетин нәздиндә аспирантура јарадылды. Бурада 1929-чу илдә 35 аспирант тәһсил алырды. 1928/29-чу тәдрис илиндә Политехник Институтунда илк аспирантлар мејдана чыхды. 1929-чу ил мајиң 18-дә Республика Халг Маариф Комиссарлығы нәздиндәки Дөвләт Елми Шурасы «Елми ишчиләр һазырламаг һаггында Әсаснамә»ни тәсдиг етди. Бу Әсаснамә илә нәзәрдә тутулурду ки, Университетни вә Политехник институту гуртармыш шахс елми ишчи—аспирант ола биләр. Аспирантурада тәһсил мүддәти 3 илдир. Аспирант һәмин мүддәт әрзиндә елми ишчин һазырламалы вә факултәтин ачыг ичласында ону мүдәфиә етмәлидир. Аспирант елми ишлә јанашы, тәһсил аддыгы дөвр әрзиндә рус дилини, азәрбајчанлы олмадыгы тәгдирдә Азәрбајчан дилини, һәм дә миллијәтиндән асылы олмајараг харичи дилләрдән бирини өјрәймәклә мәшгул олмалыдыр.

Фәһлә вә кәндли сирасындан, һабелә миллијәтчә азәрбајчанлылар сирасындан олан тәләбәләрini аспирантураја дахил олмаға һазырламаг мәгсәди илә 1929-чу илдә Университетдә «ирәли чәкилмиш тәләбәләр» институту тәшкил едилди. Белә тәләбәләр сирасына гејд едилән сәсиал вә милли аламәтләр үзрә, истеҗадыны көстәрмиш олан вә елми фәалијәт сәһәсиндә чәлышмагы арзу едән шахсләр сечилди, онлара елми рәһбәрләр тәһким едилди, онларла кәләчәк ихтисаслары үзрә, һабелә марксизм-ленинизм нәзәријәси, харичи дилләр үзрә әлава мәшғәләләр кечирилди.

Азәрбајчан ССР Халг Маариф Комиссарлығының коллекијасы тәрәфиндән 1929-чу ил јанварын 15-дә тәсдиг едилмиш «Ирәли чәкилмиш тәләбәләр институту һаггында Әсаснамә»дә дејилди: «Тәләбәләрini пролетар һиссәсиндән даһа һазырлығы оланларыны әввалчәдән мүәјјән едиб ирәли чәкмәдән вә онлара һалә тәләбәлик сәмәјәсиндән башлајараг тәдричән елми ишә һазырлашмаг үчүн фәктик имкан јаратмадан елми ишчи

кадрларының планлы сурәтдә комплекләшдирилмәси кифәјәт дәрәчәдә јахшы апарыла билмәз.

Бу вәзифәни јеринә јетирмәк мәгсәдилә али мәктәбләрini нәздиндә «ирәли чәкилмиш тәләбәләр институту јарадылыр»¹.

Белә бир институту јарадылмасы аспирантура вәситәсилә Азәрбајчанда елми-педагожи кадрларын формалашдырлымасында әһәмийәтли рол ојнамышды.

Елми-педагожи кадрларын һазырланмасы, о чүмләдән аспирантура вәситәсилә һазырланмасы мәсәләләрini үзрә ән мүһүм көстәришләр бир сыра партија, дөвләт вә һөкүмәт гәрарларында—УИК (б)П МК-ның ијул (1928-чи ил) вә ијарб (1929-чу ил) Пленумларының гәрарларында, УИК (б)П МК-ның «Елми кадрлар һаггында» 26 ијул 1929-чу ил тарихли, ССРИ МИК-ни «Али мәктәбләрдә вә техникумларда тәдрис програмлары вә режим һаггында» 19 сентјабр 1932-чи ил тарихли, УИК (б)П МК вә ССРИ ХКС-ның «Али мәктәбләрini иши һаггында вә али мәктәбә рәһбәрлик һаггында» 23 ијун 1936-чы ил тарихли, ССРИ ХКС-ның «Елми дәрәчәләр вә елми адлар һаггында» 20 март 1937-чи ил тарихли вә «Али мәктәбләрini вә елми-тәдгигат институтлары нәздиндә аспирантураја дәир Әсаснамәниң тәсдиг едилмәси һаггында»кы 3 март 1939-чу ил тарихли гәрарларында вә дикәр сәһәләрдә верилмишдир. Һәмин гәрарлара мүзафиг олараг, республикада аспирантура вәситәсилә елми-педагожи кадрлар һазырланмасы кетдикчә кеншләнир вә тәкмилләшдирилди.

1929-чу илдә Азәрбајчан Дөвләт Елми Тәдгигат институту (Аз.ДЕТИ) вә онун нәздиндә аспирантура шөбәси јарадылды ки, артыг 1935/36-чы тәдрис илиндә һәмин шөбәдә 43 нәфәр, о чүмләдән 33 азәрбајчанлы аспирант тәһсил алырды. 1933-чу илдә В. И. Ленин адына Педагожи Институтун нәздиндә аспирантура шөбәси јарадылды вә бура дәрһал 25 аспирант гебул едилди. Али мәктәбләрдә аспирантларын сәји дурмадан артырды. Белә ки, университетдә буларын сәји 1939/40-чы тәдрис илиндә 100 нәфәрдән чох, Сәнаје институтунда 1939-чу илдә 79 нәфәр олмушду вә с.

30-чу илләрini икинчи јарысында елмәр һәмизәди алимлик дәрәчәси алмаг үчүн мүвәфғәијәтлә диссертасија мүдәфиә едән шахсләрini сәји гејди артды. Мәсәлән, әкәр беш ил әрзиндә (1934/35—1939/40-чы тәдрис илләриндә) В. И. Ленин адына АПИ-дә 19 нәфәр һәмизәдлик диссертасијасы мүдәфиә етмишдисә, тәкчә ики илдә, јәни 1939/40—1940/41-чи тәдрис илләриндә беләләрiniң сәји 23 нәфәр олмушду. Буларын арасында сонрадан көркәмли алимләр олан А. Абасзада (физика), Ј. Әмәнзада (нәзәри механика), А. Сејидов, М. М. Мейһназада (педагожика), Ә. А. Султанлы (филологија) вә дикәрләрini варды.

¹ «Приложения» к книге «Азербайджанский государственный университет имени Ленина. Первое десятилетие», с. 12.

¹ Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, 2-чи чилд, сәһ. 96.

1938—1940-чы илләрдә Университетдә 40 нәфәр диссертасија мұдафиә етди. Олардан бир нәфәри (Т. К. Гулијев) докторлуг, 39 нәфәри, о чүмләдән З. М. Әлизадә (физика), Ч. М. Зүлфугарлы, Һ. Б. Шахтаһтински (кимја), М. Һ. Абуталыбов, А. С. Абдуллајев (биоложија), М. М. Ериявски (тарих), М. Ч. Пашајев, Ф. С. Гасымзадә (филоложија) вә башгалары һәмизәдлик диссертасијасы мұдафиә етмишләр. Һәмизәдлик диссертасијасыны мұвәффаһијјәтлә мұдафиә едәндәр арасында ики азербайҗанлы гадым—К. Гәмбәрова вә З. Шахтаһтинскаја (биоложија) варды.

Азербайҗан үчүн елми-педагожи кадрлар һазырланмасына мұһарибәдән әввәлки бешилликләр дөврүндә Москваның, Ленинградны вә өлкәнни дикәр шәһәрләринин али мәктәпләри әһәмијјәтли дәрәчәдә көмәк көстәрмишдиләр.

Азербайҗан али мәктәпләринин елми-педагожи кадрларының үмуми саяы 1939/40-чы тәдрис илиндә 1933 нәфәр (о чүмләдән 9 нәфәр гадым) тәшкил едирди ки, бу да 1927/28-чи тәдрис илиндә олдуғундан 3,4 дәфә чох иди.

Республиканың али мәктәпләриндә профессор-мұәллим һеј'әтләрән ибарәт иһтисаслы коллективләр әмәлә кәлирди. Оларын сәјләри тәдрис просесинин тәкмилләшдирилмәсинә, мұтәхәссисләрин һазырлығ кәјфијјәтнини јүксәлдилмәсинә јөнәддиләрдә. Бу вәзифәләри јеринә јетирмәјни јоллары вә вәситәләри ССРИ Мәркәзи Ичрәијә Комитәсинин «Али мәктәпләрдә вә техникумларда тәдрис програмлары вә режим һағгында», УИҚ (б) П МК вә ССРИ ХКС-нин «Али мәктәпләрин иши һағгында вә али мәктәбә рәһбәрлик һағгында» гәрарларында, партија вә дәвләтти дикәр сәнәдләриндә мұәјјән едилмишди. Али мәктәпләрә гәбул сәһәсиндә вәһид бир гәјдә гүввәјә минмиш, тәдрис вәхтынни вә тәдрис ишинин тәшкилли сәһәсиндә мөһкәм бир принцип гәбул олуимуш, бу иш артығ елми чәһәтдән әсәсләндирилмиш тәдрис планлары вә програмлары әсәсында апарылмаға башланмишды. Һәм дә али мәктәпләри гуртаранлар үчүн дәвләт имтаһанлары системи вә дикәр тәдбирләр мұәјјән едилмишди. Али мәктәпләрдә апарылан тәдрис ишинин тәләбәләрин идеја-сијаси тәрбијәси илә алағәләндирилмәсинә бөјүк диггәт јетирилди. Али мәктәпләрин профессор-мұәллим һеј'әтләри, онларын партија тәшкиләтләри наһл олмаға чалышырдылар ки, али мәктәпләрин мә'зуилары елм вә техника сәһәсиндә кениш вә дәрин биликләрә малик олмаға јанашы, һәм дә бу биликләри әмәли ишдә тәтбиғ етмәји бачарсынлар, габагчыл олан һәр шеј уғрунда чарпышан, дәрин идејалы, коммунист әгидәли әсил мұбаризләр Коммунист Партијасының сијасәтинин ләјигинчә һәјәтә кечирмәјә гадир адамлар олсунлар.

РК(б)П МК Катиблија тәрәфиндән 1925-чи илин јанварында гәбул олуимуш «Али мәктәпләрдә ичтиман минимум вә ленинизмни тәблиғ һағгында» гәрар тәләбәләрин дүңјәкөрүшүнүн

формалашмасында чох мұһүм рол ојнады. Бу гәрар али мәктәпләрдә ичтиман-сијаси фәһләрни планлауғун тәдриснини башланғычынн гәјду.

Республиканың али мәктәпләри тәрәфиндән мұтәхәссисләр бурахылышы кетдикчә артырды. Белә ки, әкәр 1927/28-чи тәдрис илиндә али мәктәпләри 225 нәфәр, 1931/32-чи тәдрис илиндә 1207 нәфәр гуртарышдыса, 1940-чы илдә республика өз али мәктәпләриндән 2543 нәфәр көнч мұтәхәссис алмишды.

УИҚ(б)П МК вә ССРИ ХКС-нин вә «Али мәктәпләрин иши һағгында вә али мәктәбә рәһбәрлик һағгында» гәрарында, һәбелә тәләбәләрин идеја-сијаси тәрбијәсинин күчләндирилмәси вә јакшылашдырилмәси һағгында партија МК-сы тәрәфиндән гәбул едилмиш бир сыра хусуси гәрарлардан сонра һәмнин фәһләрин тәдрис әһәмијјәтли дәрәчәдә јакшылашды.

Тәләбәләрдә коммунист дүңјәкөрүшүнүн тәрбијә едилмәси ишиндә ичтиман елмләр кафедрасы мұһүм рол ојнајыр. Кәләчәк мұтәхәссисләри марксизм-ленинизм идејалары илә сәләһәндирәрағ, онлары совет вәтәнпәрвәрлији руһунда, Ленин партијасына һәдсиз сәләғәт руһунда тәрбијә едәрәк, ичтиман елмләрдән дәрә дејән мұәллимләр бөјүк дәвләт әһәмијјәтли бир вәзифәни јеринә јетирилдиләр. Тарихи материализм, пролетар ингилабының тарихи, Совет дәвләти вә һүгугунун тарихи, пролетарнат диктатурасының иғтисади сијасәти кими фәһләр али мәктәпләрин һамысында өјрәдилмәси вәчиб сәјылан фәһләр олмушду.

Азербайҗан Коммунист Партијасы вә һөкүмәтинин апардығы бөјүк ишин нәтичәсиндә, дикәр республикаларын, биринчи нөвбәдә Русија Федерасијасының гәрдашлығ көмәји илә мұһарибәдән әввәлки илләрдә республикада кениш али мәктәпләр шәбәкәси јарадылды. 1940/41-чи тәдрис илиндә Азербайҗанда 16 али мәктәб фәәлијјәт көстәрирди ки, буларда 14,6 миң тәләбә тәһсил алырды¹. Онларын 4500-нү гадымлар тәшкил едирди.

Тарихән гыса бир мүддәтдә Азербайҗанда милли мұтәхәссис кадрларын һазырланмасы проблеми һәлл едилмиш вә мәдәни ингилабын ән башлыча вәзифәләриндән бири јеринә јетирилмишди. 1941-чи ил јанварын 1-дә республиканың халғ тәсәррүфатында артығ 20 миң нәфәр али тәһсилли мұтәхәссис чалышырды².

Халғ тәсәррүфатының вә мәдәнијјәтин мұхтәлиф сәһәләри үчүн мұһәндис, агроном, иғтисадчы, мұәллим, һәким кадрларының вә дикәр мұтәхәссисләрин күтләви сурәтдә һазырланмасыны тә'мин едән совет али мәктәбинин јарадылмасы Коммунист Партијасы вә Совет дәвләтинин чох бөјүк һәлијјәти иди.

¹ Народное хозяйство СССР в 1922—1972 гг. Юбилейный статистический ежегодник, М., 1972, сәһ. 592.

² Јенә орада, 589.

Коммунист Партијасынын рәһбәрлији илә совет халгы, икинчи бешиллијин ахырына јакын әсасән соснализм чәмијјәти гу-
рараг, онун кетдикчә мөһкәмләндирилмәси вә инкишаф етди-
рилмәси уғрунда, сосналист итгисадијјәти вә мәдәнијјәтинини
даһа да јүксәлдилмәси уғрунда фәдакарчасына мүбаризә апа-
рырды. Өлкәнин һәр јериндә чошгун гуручулуғ иши кедирди.
Лакин Гитлер Алманиясынын ССРИ үзәринә ханчәсинә һү-
чуму совет адамларынын динч әмәјини позду.

Бүтүн совет халглары кими, Азәрбајҗан халгы да ән агыр
сынағ илләриндә Коммунист Партијасынын вә Совет һөкүмә-
тинини әтрафында даһа сых бирләшмиш, өзүнүн вар гүввәсини
дүшмәнин дармадағын едилмәси ишинә вермишди. Республи-
канын халғ тәсәррүфаты, онун бүтүн партија, дәвләт органлары
вә ичтиман тәшкилатларынын иши гыса бир мүддәт әрзиндә
јенидән гурулуб һәрби вәзијјәтә ујғунлашдырылмыш, чәбһәнин
манафејинә табе едилмишди. Мүһарибә илләриндә али мәктәб-
ләрини һәјәти да «һәр шеј чәбһә үчүн, һәр шеј тәләбә үчүн»
чағырышында ифадә олуан мүтәддәс мәгсәдә табе едилмишди.

1941-чи ил ијунун 22-дә, мүһарибәнин башландығы күн саат
14-дә Университетин ичләс залында издиһамлы митинг олмуш-
ду. Митингдә чыхыш едән мүәллимләр вә тәләбәләр дүшмәнин
ханчәсинә һүчумундан севимли Вәтәни өз синәләри илә горумағ
әзиндә олдугларынын јекдилликлә билдирмишдиләр. Митингин
гәбул етдијн гәтнамәдә дејилрди: «Биз һаһмыз бир нәфәр
кими фашист Алманиясынын гулдурчасына һүчумуну дағ ет-
мәјә һазырығ. Партија вә һөкүмәтин чағырышы илә Вәтәни-
мизни мүдафиәси јолунда бүтүн гүввәләримизни вә вәсәнтими-
зи вермәјә һазырығ».

Мүһарибәнин биринчи күнү Университетин ректору
Ч. А. Әләскәрәв Гызыл Орду сырларына кетди. Университетин
1940/41-чи тәдрис илиндәки мәзунлары—тәкчә оғланлар дејил,
һәм дә гызлар, бир чох тәләбә вә мүәллим Вәтәнин мүдафиә-
синә галхдылар. Бакыдан чәбһәјә јолланан илк гызыл әскәр
ешелонларында Университетин 200 нәфәрдән чох комсомолчусу
варды. 1941-чи ил ијунун 24-дә Сәнајә Институту коммунист-
ләри вә комсомолчуларындан бир групу «Бакински рабочи»
гәзәти вәситәсилә һөкүмәтә онлары чәбһәнин һәр һансы бир
һиссәсинә көндәрмәк барәдә хәһишлә мүрачизәт етмишди. Чәб-
һәјә кедәнләр арасында едмләр һәмзәдләри, досентләр, мүәл-
лимләр, аспирантлар, тәләбәләр вә институт фәһләләри варды.
Сәнајә Институтунун јетишдирмәләри вә әмәкдашларындан
бир чоху Бөјүк Вәтән мүһарибәси чәбһәләриндә гәһрәман-
лығ нүмунәси кәстәрмишдиләр. Онларын арасында Совет Ит-
тифагы Гәһрәманы адына ләјиг көрүлмүш тәләбә Павел Кли-
мовун, нефт кимјасы фәкүлтәсинин сабиг деканы, Гырмызы

Улдуз ордени илә тәлтиф едилмиш И. Семјанистынын вә дикәр-
ләринин адларыны чәкмәк олар.

Фашистләрә гаршы дөјүшләрдә икидлийнә көрә Педагожи
Институтун јетишдирмәләри—әфсанәви партизан Мейди һүсәји-
задә, Фариз Сәфәрәв вә физика-ријазијјат фәкүлтәсинин 3-чү
курсундан чәбһәјә кетмиш олан Сәләһаддин Казымов јүксәк
ада—Совет Итифагы Гәһрәманы адына ләјиг көрүлмүшдүләр¹.
1941-чи илин декабрында алман-фашист гәсбкарларына гаршы
вурushimaларда икидлик вә гәһрәманлығ кәстәрдијинә көрә
ССРИ Али Советинин Рәјасәт һеј'әти Кәнд Тәсәррүфаты Инсти-
тутунун тәләбәси И. М. Мәммадова Совет Иттифагы Гәһрәма-
ны ады вермишди².

Соң дәрәчә чәтин бир вәзијјәтә бахмајарағ, партија вә һөкү-
мәт али мәктәбин, онун кадрларынын сахланмасы, мүһарибә
дөврү шәраитиндә али мәктәбләрин ишинин гәјдәјә салырма-
сы барәсиндә гәјғы кәстәрдилар. Совет али мәктәбләри гар-
шысында бөјүк вә мәс'ул бир вәзифә—чәбһә үчүн, сәнајә, нәг-
лијјат, кәнд тәсәррүфаты үчүн, һабелә халғ тәсәррүфатынын вә
мәдәнијјәтин дикәр сәһәләри үчүн мүтәхәссис кадрлар һазыр-
ланмасыны бир ән белә дајандырмамағ вәзифәси гојулмушду.

Сөз јох ки, мүһарибә али мәктәбин ишинин характериндә
зәрури дәјишикликләр етмишди. Али мәктәбләрин едми вә тәд-
рис ишини мүһарибә дөврүнүн тәләбәлиринә, чәбһәнин еһтијач-
ларына ујғун шәкилдә јенидән гурмағ үчүн тә'чили тәдбирләр
көрүлмүшдү. 1941/42-чи тәдрис илиндә В. И. Ленин адына
Педагожи Институт, К. Маркс адына Халғ Тәсәррүфаты Инсти-
туту вә Гијаби Педагожи Институт мүвәтәти оларағ Универси-
тетлә бирләшдирилди. 1941-чи илин декабрында Азәрбајҗан
Дөвләт Бадән Тәрбијәси Институту Университетин бадән
тәрбијәси фәкүлтәсинә чеврилди.

Мүһарибә халғ маарифи үчүн чидди чәтинликләр төрәтмиш-
ди. Чох мүәллим чәбһәјә кетмишди. Республиканын мәктәблә-
рини педагожи кадрларла тә'мин етмәк үчүн мүһарибә иллә-
риндә Газахда, Губада вә Ағдамада икилик мүәллимләр инсти-
тутлары ачылмышды. 1943-чү илдә Кировабад икилик мүәл-
лимләр институту базасында орада һ. Зәрдаби адына Педаго-
жи Институт јарадылмышды. 1943-чү ил октябрын 1-дән Пе-
дагожи Институт әввалки кими мүстәғил институт һалында
барпа едилди. Азәрбајҗан ССР ХКС-нин 4 январ 1944-чү ил
тарихли гарары илә Гијаби Педагожи Институт барпа олуңду.
Һәмин илдә республикада Театр Институту јарадылмасы ба-
рада гарар гәбул едилди. К. Маркс адына Халғ Тәсәррүфаты
Институту Университетин тәркибиндән ајрылды вә барпа олуңду.

¹ Г. А. Сәдмхәв вә б. Кәстәрилән әсар, сәһ. 71.

² М. Г. Круглянский. Высшая школа СССР в годы Великой Отечес-
твенной войны, М., 1970, сәһ. 273.

ССРИ ХКС янында Үмумиттифаг Али Мәктәб Ишләри Комитәси мұһарибәнин илк күйләриндән тәһсилдә тәһсил мүддәти тәдрис планларыны гүвәжә миндирмишди. Тәһсил мүддәти 5 ил олан али мәктәбләр үчүн 3 ил ярым, тәһсил мүддәти 4 ил олан али мәктәбләр үчүн 3 ил тәһсил мүддәти мүәјјән едилмишди. Лакин артыг 1942/43-чү тәдрис илиндә универси-тетләрдә әввалки кими бешиллик тәһсил мүддәти бәрпа едилмишди. Үмумиттифаг Али Мәктәб Ишләри Комитәсинин көстәриши илә 1942/43-чү тәдрис илинин икinci семестриндән е'тибарән III—V курсларда јени фәннин «Совет Иттифагынын Бөјүк Вәтән мұһарибәси» фәннини өјрәнилмәсинә башланылды. Али мәктәбләрин елми-тәдгигат ишиндә әсас диггәт өлкәнин мұдафиәсинин еһтијачлары илә бағлы олан мәвзуларә верилди, буларын мүәјјән едилмиш мүддәтләрдә, өзү дә адәтән чох гыса мүддәтләрдә јеринә јетирилмәси үчүн لازم олан һәр чүр шәраит јарадыларды.

Республиканын али мәктәбләриндән бир чоху тәдрис процесинин тәшкили вә апарылмасында бөјүк чәтинликләрә растлашдылар. Бу да онула әлагәдәр иди ки, бир сыра али мәктәбләрин тәдрис корпусларындан госпитал кими истифадә олу-нур, али мәктәбләр исә тәдрис процесини үчүн ујғулашдырыл-мыш биналар верилди. Университетин әсас бинасы һәрби гос-питал үчүн ајрылмышды, Университет исә бири-бириндән ики километр аралы олан једди бинада јерләшдирилмишди. Белә пәрәкәндәлик Университетин ишини чәтинләшдирди, ректорлуг тәрәфиндән факулталәра оператив рәһбәрликдә чәтинлик тәрәдирди. Университетин китабханасындан истифадә етмәк хеј-ли чәтинләшмишди. Университетин тәркибинә дахил едилмиш олан беш али мәктәбин биркә китабханасы дафаләрлә бир јер-дән башга бир јерә дашыдығындан китаблардан бир чоху ит-миш, охучуларә хидмәт сәвијјәсини пасләшмишди. Бир јердән башга јерә көчмәк Университет лабораториялары вә кабинет-ләринин нормал иш шәраитини позур, гижәтли аваданлығын, чиназларын вә тәдрис ләвазиматынын корланмасына вә итиб-батмасына сәбәб олурду. Педагожи институтун бина вә отаг-ларынын чатышмасы, кифәјәт дәрәчәдә мадди базасынын олмамасы вә факулталәрин пәрәкәндә јерләшдирилмәси тәдри-сини вә тә'лимни кејфијјәтинә олдугча манфи тә'сир көстәрир-ди. Белә бир вәзијјәт бир сыра дикәр али мәктәбләрә дә әид иди.

Мұһарибә дөврүнүн али мәктәб үчүн ән бөјүк чәтинлији про-фессор-мүәллим һеј'әтинә олан сон дәрәчә кәскин еһтијачдан ибарәт иди, чүнки онлардан бир чоху чәһәјә, дикәр һиссәси исә истәһсалатә кетмишди. Бу чатышмазлыг мүәјјән дәрә-чәдә онула әлагәдәр јүнкүләшди ки, профессор вә мүәллим-ләрдән бир чоху әвәзчилик гәјдасы илә ики вә һәтта даһа чох јердә ишләјирди. Аспирантлардан да бир чоху чәһәјә кетмиш-ди. Мұһарибәнин илк илләриндә республиканын али мәктәб-

ләриндә аспирантуралар јыгышдырылмышды. Лакин артыг 1943/44-чү тәдрис илиндән е'тибарән аспирантураларә гәбул бәрпа едилмишди.

Мұһарибә дөврүнүн чәтинликләринә бахмајараг, али мәк-тәбләрин ишчиләри намизәдлик вә докторлуг диссертасияла-ры үзәриндә ишләмәји давам етдирди вә бир чохлары мұвәф-фәгијјәтлә мұдафиә едирдиләр. Мәсәлән, мұһарибә илләри әр-зиндә Университетин Елми Шурасында 13 докторлуг вә 118 на-мизәдлик диссертасиясы, В. И. Ленин адына АПИ-дә исә 3 докторлуг вә 13 намизәдлик дессертасиясы мұдафиә олуимуш-ду вә и. а.

Али мәктәбләрин профессор-мүәллим һеј'әтинин, партија вә ичтиман тәшкилатларынын ишиндә тәләбәләрин идеја-сија-си тәрбијәсинә, али мәктәб коллективләриндә Вәтән гаршымсы-да борч һиссини, Вәтәнин мұдафиәчиләри сырасында дурмаг әзминин јүксәлдилмәсинә чох диггәт јетирилди. Али мәктәб-ләрдә идеја-тәрбијә ишинин апарылмасында онларын ичтиман елмләр кафедралары мүнүм рол ојнајырды. Бу кафедралар мүнүтәәм оларәг тәләбәләр гаршымсында чәһәдәки вәзијјәтә, бејнаһалг һадисәләрин инкишафына даир, Азәрбајҗан халгы-нын гәһрәмәвлыг тарихинә, онун Советләр һакимијјәти угрун-дакы мұбаризәсинә даир, һәјәтми социалистчәсинә јенидән гу-рулмасына вә дикәр мәсәләләрә даир мұһазирәләр вә мә'рузә-ләр кечирдиләр. 1944-чү ил февралын 1-дә Азәрбајҗанын Қ(б)П МК вә БК бүросу «Азәрбајҗан ССР али мәктәбләриндә идеја-тәрбијә ишини јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» гәрар гәбул етмишди. һәммин гәрарда нәзәрдә тутулмуш тәдбир-ләрин һәјәтә кечирилмәси марксизм-ленинизм әсаслары кафедр-раларынын ишини јахшылашдырмаг, ичтиман елмләри өјрән-мәнин идеја-нәзәри сәвијјәсини јүксәлтмәк, тәләбәләрә апары-лан идеја-сијаси иш вә тә'лим-тәрбијә ишини күчләндирмәк имканы верди.

Республика али мәктәбләринин коллективләри чох бөјүк чәтинликләрә үстүн кәләрәк, өз әсас вәзифәсини—өлкәјә мүм-күн гәдәр даһа чох јүксәк ичтисәсли мүтәхәссисләр вермәк вә-зифәсини мұвәффәгијјәтлә јеринә јетирилди. С. М. Киров адына Азәрбајҗан Дөвләт Университетинин коллективни мұһар-ибә илләриндә 1750 нәфәр мүтәхәссис һазырламышды. М. Әзиз-бәјов адына Сәнајә Институту мұһарибә дөврү әрзиндә 1395 нәфәр мұһәндис бурахмышды. Профессор-мүәллим һеј'әти мұ-һүм мұдафиә вә халг тәсәррүфаты әһәмијјәтли 285 елми иш јеринә јетиришди. Тибб Институту мұһарибә илләри әрзиндә 3305 нәфәр һәким һазырламышды ки, булардан әксәријјәти чәһәләрин һәрби хәстәханаларында вә тибб-санитар батаалјон-ларында ишләмишдиләр. Кәнд Тәсәррүфаты Институту мұһари-бә илләриндә 550 нәфәрдән чох мүтәхәссис бурахмышды вә с.¹.

¹ Бах: История Азербайджана, т. 3, часть вторая, Баку, 1963, с. 148.

Профессор-мүәллим һеј'әти вә тәләбәләр али мәктәб һүдүдундан кәнарда да бөјүк иш апарырдылар. Оңлар һәрби һиссаләрда, госпиталларда, сәнајә мүәссисәләриндә, колхоз вә совхозларда мүһазирәләр охујурдулар. Факултәләрдә тәшвиғат бригадалары јарадылмышды. Бу бригадалар әһали арасында иш апарырдылар. Консерваторияның мүәллимләри вә тәләбәләри госпиталларда вә һәрби һиссаләрдә 1500-дән артығ концерт вермишдиләр.

Тибб институтунун профессор-мүәллим һеј'әти госпиталлардакы јаралыларға гуллуғ едилмәси сәһәсиндә чох бөјүк иш апарырды. Әлкәнин мүдафиә фондуна вәсант топланмасы, үзрә али мәктәбләр тәрәфиндән һејли иш көрүлмүшдү. Институтун коллективн тәрәфиндән танк колоннасы һазырланыб гурулмасы үчүн 112 256 манат топланмышды ки, буна көрә дә коллектив Али Баш Командандан тәшәккүр алмышды. Һәлак олмуш чәбһачиләрин аиләләринә вә фашист ишғалындан азад едилмиш рајонларға Институтун коллективн тәрәфиндән бөјүк јардым көстәрилмишди.

Университетин тәләбәләри вә мүәллимләри мүһарибә илләриндә Парис Коммунасы адына кәми тәмири заводунда вә нефт мәдәнләриндә мүнтязәм кечирилән имәчиликләрдә бөјүк вәтәнпәрвәрлик чәшгунлуғу илә чалышырдылар. Буңларда газанылмыш пуллар мүдафиә фондуна вә Сталинграды бәрпа фондуна кечирилди. Университетин коллективн Гызыл Орду сымарларындакы дөјүшчүләр үчүн һејли исти палтар јығыб көндәрмиш, «Азәрбајчан мүәллимн» адлы танк колоннасы вә ескадрилјасы јаратма фондуна һејли вәсантлә көмәк көстәрмишди. Чәбһәјә мүнтязәм оларағ һәдјијәләрдә долу посылкалар көндәрилди. Гитлерчиләрин ишғалындан азад едилмиш рајонларға да јардым едилди.

Кәнд тәсәррүфаты институтунун бир чох мүәллим вә тәләбәләри мүдафиә әһәмијјәтли хүсуси ишләрдә фәал иштирак едир, мүдафиә мүәссисәләриндә чалышыр, әһали арасында кениш сийәси-тәрбијә иши апарыр, буңула да оңлар фашист Алманијасынын дармадағын едилмәси ишнә өз пәјм илә көмәк көстәрдиляр. 1945-чи илин январында В. И. Ленин адына Педагожи Институтун коллективн танк дәстәси дүзәлдилмәси үчүн чәбһәјә үмумхалғ јардым фондуна 300 миң манат нағд пул вә 50 миң манат мәбләғиндә истиғраз вәрәғәси јығыб вермишди.

Бүтүн совет халғы кими, республиканын али мәктәб коллективләри да мүһарибә илә алағәдар олан ағыр илләрин сынағындан шәрәфлә чыхдылар. Өзләринин чәбһәни ештијачларына табе едилмиш кениш вә чохчәһәтли фәалијјәти илә оңлар дүшмәнин дармадағын едилмәсинә, фашизмә гаршы совет халғынын гәһрәманчасына дөјүшүнә јекун вуран бөјүк гәләбәјә һәл едилмәсинә көмәк едирдиләр.

Коммунист Партијасы тәрәфиндән раһбәрлик едилән вә руһландырылан Совет халғы, Бөјүк Вәтән мүһарибәсини гәлибјәјәтлә баша чатдырарағ, динч јарадычылығ әмәјинә гајытды. Халғымыз көрүнмәниш гыса бир мүддәтдә мүһарибәнин иғтисадийјатә вә мәдәнијјәтә вуруғу јаралары сағалтды вә даһа бөјүк вүс'әтлә социализм чәмијјәтинин мөһкәмләндирилмәси вә инкишафы уғрунда, инкишаф етмиш социализм гурулмасы уғрунда мүбаризәни кенишләндирди.

Мүтәхәссис кадрларына олан тәләбат мүһарибәдән сонракы дөврдә артмышды вә дурмадан артмағда давам едирди. Бу тәләбат үмумән бүтүн әлкәјә, о чүмләдән Азәрбајчана да анд иди. Коммунист Партијасы вә Совет һөкүмәти мүһарибәдән сонракы илләрдә мүтәхәссисләр һазырлығынын кенишләндирилмәси вә кејфијјәтчә јакшылашдырылмасы ишнә чох бөјүк диггәт јетирдиләр. Бу диггәт бир сыра чох мүһүм гәрарларда өз ифадәсини тапды. Һәмин гәрарларда бу вәзиғәни јеринә јетирмәјин конкрет јоллары вә тәдбирләри мүәјјән едилди. Мәсәлән, Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «Али вә орта иғтисас тәһсиллә мүтәхәссисләр һазырланмасыны, јерләшдирилмәсини вә оңлардан истифадә олунамасыны јакшылашдырмағ һағгында» 30 март 1954-чү ил тарихли гәрары бу мәсәләјә анд иди. Әлкәдә али тәһсилни инкишафы үчүн дәвләт бүдчәсиндә тәхсисатлар кетдикчә артырды.

Республикада али мәктәбин инкишаф етдирилмәсинә Азәрбајчан партија тәшкилаты вә һөкүмәти даим диггәт јетирдиләр. Бу чәһәтдән Азәрбајчан К(6)П МК-нын «С. М. Киров адына Азәрбајчан Дөвләт Университетинин ишнин јакшылашдырмағ тәдбирләри һағгында» 1945-чи илин апрелиндә вә «С. М. Киров адына Азәрбајчан Дөвләт Университетинин тәдрис-истеһсалат ишнин вәзијјәти һағгында» 1946-чы илин ноябрында гәбул етдији гәрарлар республиканын бүтүн али мәктәбләринин ишнә сәмәрәли тәсир көстәрди.

Мүтәхәссисләр һазырланмасы ишнин кенишләндирмәк вә инкишаф етдирмәк, педагожи кадрлардан даһа мәғсәдәүјгүн истифадә етмәк мәғсәди илә али мәктәбләр системи үзрә тәшкилати чәһәтдән дәјишкәликләр апарыларды. 1946-чы илдә Бақыдакы икнидлик мүәллимләр институту әвәзиндә М. Ф. Ахундов адына Рус дили вә Әдәбијјаты Институту тәшкил едилди. Педагожи институтун рус дили вә әдәбијјаты факултәси она верилди. 1948-чи илдә В. И. Ленин адына АПИ-нин харичи дилләр факултәси базасында Харичи Дилләр Педагожи Институту јарадылды. Сәнајә институтунун бир сыра факултәләри базасында 1950-чи илдә Азәрбајчан Политехник Институту тәшкил едилди. Һәм дә Театр Институту јарадылды.

Республикада һәмылығла ичбәри једдилик тәһсилни тәтбит олунамасы вә орта мәктәб шакирдләринин сајынын артмасы илә

элагәдар оларат, кетдикчә даһа чох жүксәк ихтисаслы мүәллим кадрлары һазырламаг тәләб едилирди. Она көрә дә мүәллимләрин икинлик мүәллимләр институтлары вәситәси илә һазырланмасын даһандырмаг, бу һазырлығы педагожи институтларда чәмләшдирмәк гәрәра алынды. 1953-чү илдә Нахчыванда, Степанакертдә, Газахда вә Агдамда мүәллимләр институтлары бағланылды, Нахчыванда исә В. И. Ленин адмына Дәвләт Педагожи Институтунун филиалы јарадылды.

Республикада али мәктәпләрнин тәдрис вә мадди-техника базаларынын бәрпа едилмәси вә кенншләндирилмәси саһәсиндә бөјүк иш көрүлдү. Мүһарибә илләриндә вә мүһарибә гуртардыгдан сонракы илк вахтларда али мәктәпләрдән бир чоху тәдрис просесинини нормал тәшкили үчүн мүнәсиб олмајан биналарда јерләширди. Азәрбајчан КП МК вә республика һөкүмәти али мәктәпләрнин мүвәфиг биналарла, тәләбә јатагханалары илә тәдмин едилмәси ишинә бөјүк гајгы көстәрдиләр. 50-чи илләрдә али мәктәпләр үчүн әсәсә тикинтијә 17,6 милјон манат вәсәнт әјрүлдү. Кабинетләрин, лабораторияларын аваданлыгга тәһизинә дә чохла вәсәнт сәрф олуурду.

Мүһарибәдән сонракы илләрдә али мәктәпләрнин профессор-мүәллим һејәтинин сыралары дурмадан артырды. Али мәктәб мүәллимләриндән бир чоху чәбһәдән гајытмышды. Елми-педагожи кадрлар һазырлығынын әсәс формасы олан аспирантура јенидән фәалијәтә башламышды. Дөрдүнчү бешиллик дөврүндә (1946—1950) республиканын алты али мәктәбинин — Университетин, Сәнајә, Тибб, Педагожи, Кәнд тәсәррүфаты вә Политехник институтларынын аспирантура шәбәләри варды. Аспирантураја гәбул илдән-илә артырды, 1950-чи илдә аспирантларын сәји 191 нәфәрә чәтмышды. Азәрбајчан К (б) П МК-нын «Аспирантура вәситәси илә елми-педагожи кадрлар һазырлығын јахшылашдырмаг һаггында» 11 ноябр 1947-чи ил тарихли гәрәри илә нәзәрдә тутулан тәдбирләрин һәјәтә кечирилмәси, Азәрбајчан К (б) П МК-нын аспирантлар һазырланмасында чидди нәгсанлар арадан галдырмагы тәһирәсалымаз бир вәзифә кими гаршыја гојан ијул (1948-чи ил) Пленуму гәрарларынын јеринә јетирилмәси аспирантларын һазырлыг сәвијәсинин жүксәлмәсинә көмәк етди.

1945-чи илдә Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасынын тәшкил едилмәси республикада елмин икиншәфиндә чох бөјүк һадисә олду. Академија елми-педагожи кадрлар һазырланмасы саһәсиндә ән мүһүм мәркәзләрдән биринә чеврилди. Али мәктәпләрдә апарылан педагожи ишдә Елмләр Академијасынын вә дијәр елми мүәссисәләрин көркәмли алимләри фәал иштирак едилдиләр. Бешинчи (1951—1955-чи илләр) вә алтынчы (1956—1960-чы илләр) бешилликләр дөврүндә, бүтүн өлкәдә олдуғу кими, республикада да елми-педагожи кадрларын һазырланмасы кенншләнди вә кејфијәтчә даһа жүксәк сәвијәјә галхды.

Коммунист Партијасы вә Совет һөкүмәти һәмнин илләрдә бу чох мүһүм вәзифәнин јеринә јетирилмәсинә даим вә кетдикчә даһа чох дијгәт јетирилдиләр. Бу мәсәләјә даир бир сыра партија вә дәвләт гәрарлары—ССРИ Назирләр Советинин «ССРИ али мәктәпләри үчүн профессор-мүәллим кадрлары һазырланмасын јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» 19 феврал 1953-чү ил тарихли вә «Али мәктәпләрдә елми-тәдгигат ишини јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» 12 апрел 1956-чы ил тарихли, Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «Елми вә педагожи кадрларын һазырланмасы вә аттестасијасын јахшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» 20 август 1956-чы ил тарихли, Азәрбајчан К(б)П МК-нын «Али мәктәпләрдә вә елми-тәдгигат институтларында диссертасијалар мүдафиәси вә елми дәрәчәләр верилмәсинин тәшкилиндә чидди нәгсанлар вә саһәләр һаггында» 3 ијул 1950-чи ил тарихли гәрарлары вә дијәр гәрарлар гәбул едилди.

Республика али мәктәпләрнин ректорлуғлары вә ичтиман тәшкилатлары бу мүһүм партија вә дәвләт сәнадләрини рәһбәр тутураг, елми-педагожи кадрлар һазырлығына, аспирантура шәбәләринин ишинә дијгәти артырдылар. Аспирантураја гәбул даһа чидди апарылмаға башланды, аспирантларын тәһзилнә нәзәрәт күчләндирилди, диссертасија ишләринә тәләбләр артырылды. Али мәктәпләрдә елми-тәдгигат ишн кенншләндирилди, бу ишә кетдикчә даһа чох мүәллим чәлб едилди вә дијәр тәдбирләр көрүлдү.

Республиканын али мәктәпләриндә аспирантларын сәји илдән-илә артырды. Әкәр 1950-чи илдә буларын сәји 191 нәфәр, 1955-чи илдә 215 нәфәр идисә, 1960-чы илдә артыг 471 нәфәрә чәтмышды. Гејд едилән дөврүн ахырына јахын аспирантураја гәбул даһа чох артмышды. Әкәр 1955-чи илдә аспирантураја 59 нәфәр гәбул едилмишдисә, 1960-чы илдә артыг, буларын сәји 244 нәфәр олмушду. 50-чи илләрин икинчи јарысында етибарән истәһсалатдан әјрүлмадан тәһсил алан гијабичи аспирантларын сәји нәзәрә чәрпачаг дәрәчәдә чохалмышды. Беләки, бүтүнләрдә бешинчи бешиллик әрзиндә гијабичи аспирантураја чәми 11 нәфәр гәбул олундуғу һалда, тәкчә 1960-чы илдә гијабичи аспирантларын сәји 135 нәфәрә чәтмышды.

Намизәдлик диссертасијаларын мүвәфәғијәтлә мүдафиә етмиш аспирантларын сәји артыр, һәм дә бу диссертасијаларын елми сәвијәси дурмадан жүксәлирди. Мүһарибәдән сонракы илләрдә али мәктәпләрдә чәлышан мүәллимләрдән бир чоху аспирантурадан кәнар диссертасијалар һазырламыш вә мүдафиә етмишди. Бүтүн булар тәкчә профессор-мүәллим кадрларынын сәјини әртмәсина дејил, һәм дә онларын елми сәвијәләринин жүксәлмәсинә көмәк едилди.

Профессор-мүәллим һејәтинин сыралары Москванын, Ленинградын вә өлканын дијәр шәһәрләринин али мәктәпләриндә

һазырлыг кечән азәрбајҗанлыларла әһәмијјәтли дәрәчәдә комп- лектлашдырылды. Мәсәлән, фәалијјәт көстәрдији илк вахтларда демәк олар ки, бир нәфәр дә олсун азәрбајҗанлы мӯәллими ол- мајан Азәрбајҗан консерваторијасында мүнәрибәдән сонраки илләрдә Москва консерваторијасы нәздиндәки аспирантураны гуртармыш милли педагоглар групу әмәлә кәлмишди. Бу група Гара Гарајев, Султан һачыбәјов, Чөвдәт һачыјев, Әшрәф Аоба- сов кими көркәмли бәстәкарлар дахил иди. Ондарын ардынча Р. Атакишијев, С. Әлијев, Ч. Мурадов, Н. Јусубова, Е. Нәзиро- ва, С. Гулијева вә башгалары консерваторијадә педагожи фә- лијјәтә башламышдылар.

1960-чы ил октябрын 1-дә али мәктәпләрин елми-педагожи ишчиләринин сәји 2470 нәфәрә чәтмишди ки, бу дә 1950-чи илдә олдуғундан 23 фәиз чох иди¹.

Азәрбајҗанын али мәктәпләриндә тәһсил алаһ тәләбәләрин сәји дурмадан артырды. Мәсәлән, 1945/46-чы тәдрис илиндә буиларын сәји 19,6 мин нәфәр тәшкил едирдисә, 1958/59-чу тәд- рис илиндә артыг 36 мин нәфәрә чәтмишди (онлардан дә 12,4 нәфәри гызлардан ибарәт иди). Республиканын өз али мәктәб- ләриндән алдығы мӯтәхәссисләрин сәји дә мӯвафиг сурәтдә артырды. Әкәр 1940-чы илдә Азәрбајҗанын али мәктәпләри халг тәсәррүфатына 2543 нәфәр мӯтәхәссис вермишдисә, 1958-чи илдә республиканын али тәһсил очагларыны 5141 нәфәр (о чүм- ләдән әјани шөбәни—3764 нәфәр, ахшам шөбәсини 234 нәфәр вә гижәби шөбәләри 1143 нәфәр) битирмишди.

Республикада али тәһсилли мӯтәхәссисләрин үмуми сәји 1941-чи ил январын 1-дәки 29,1 мин нәфәрдән 1957-чи ил- дә 58,8 мин нәфәрә гәдәр чохалмышды. Буилардан 27,1 мин нәфәри мӯәллим, 13,8 мин нәфәри мүнәндис, 4 мин нәфәри агроном, зоо- техник, бајтар һәкими вә дикәр кәнд тәсәррүфаты мӯтәхәссислә- ри, 3,3 мин нәфәр игтисадчы, 7,5 мин нәфәр һәким вә дикәр ихтисас сәһиб иди.

Республикада али тәһсил системи тәшәккүл тапдыгча, мөһ- кәмләниб, кенишләниб тәкмилләшдикчә, онун профессор-мӯәл- лим коллективләри сәјчә вә кејфијјәтчә артдыгча, мадди- техинки базасы инкишаф етдикчә Азәрбајҗан али мәктәпләринин елми тәрәтгисинә төһфәси дә артырды.

Азәрбајҗанда али тәһсилли тәшәккүл тапдығы дөврдә (бүтөв- лүкдә һәмни дөвр социализм гуручулуғу дөврүнә тәсадүф едир) али мәктәпләрдә елми-тәдгигат ишинин әсәс исти- гамәти һәмизәдлик вә докторлуғ диссертәсијаларынын һа- зырланмасындан ибарәт иди. Бу истигамәтдә апарылан елми фәалијјәтин али мәктәпләр үчүн жүксәк ихтисәсли мӯәллимләр, тәдгигатчы-алимләр һазырланмасы чәһәтдән мүнүм әһәмијјәти вардыр. һазырланан диссертәсијалар, хусусән докторлуғ дис-

¹ Бах: Народное хозяйство Азербайджанской ССР в 1964 г. Статис- тический сборник, Баку, 1965, с. 188.

сертәсијалары һәм дә республикада елми инкишафына көмәк едир, ону әнжунләшдырди.

Ләкин һәмни дөврдә дә Азәрбајҗанын али мәктәпләриндәки елми һәјәт тәкчә диссертәсијә ишләри илә мөһдудлашмырды. Бир сыра елми проблемләр үзрә тәдгигатлар апарылырды, һәм дә бу иш илк илләрдә әсәсән Азәрбајҗанын али тәһсил очагла- рында ишләмәјә дәвәт олуимуш рус алимләринин гүвәсилә, сонралар исе јерли кадрлар јетишиб һазырландыгча, азәрбај- чанлы алимләрни сәјилә көрүлүрдү. Азәрбајҗанда јалныз али тәһсилли дејил, һәм дә елми тәшәккүл тапмасында рус али- ләринин бәјүк хидмәти олмушдур.

Артыг 20-чи илләрдә һәм елми һәјәтин тәшкили вә елми- педагожи кадрларын һазырланмасы саһәсиндә, һәм дә али мөк- тәб алимләринин јарадычылыг ахтарышларынын бәһрәси олан гижәтли елми әсәрләрин јаранмасында ирәлијә доғру аддым атылмышды.

20-чи илләрин орталарында Азәрбајҗан ССР Халг Маариф Комиссарлығынын ССРИ Халг Комиссарлар Совети Сәдринин үнванына көндәрилмиш мәктубунда гејд олуиурду ки, респу- бликанын али мәктәпләриндә чалышан алимләр тәрәфиндән үму- ми һәчми 1000 чәп вәроғинә јахын олан 73 самбаллы монографик тәдгигат чәпә һазырланмышдыр.

Азәрбајҗан К (б) П МК-нын «Азәрбајҗан ССР-дә елми-тәд- гигат ишинин вәзијјәти һағгында» 28 октябр 1931-чи ил тарихли гәрары һәмни дөврдә республиканын али мәктәпләриндә елми тәдгигатларын кенишләндирилмәси саһәсиндә чох мүнүм сти- муллашдырчы рола ојнамышдыр. Артыг 30-чу илләрин биринчи јарысында Сәнаје Институунда, Педагожи вә Тибб институтла- рында чидди елми-тәдгигатлар апарылырды. Бир сыра елми ахтарышлар халг тәсәррүфатынын тәләбаты илә сых бағлы иди. Мәсәлән, 1932-чи илдә Педагожи институун үмуми кимјә кафедрасында «Бәјүкшор суларындан јод алынмасы» мөвзусу ишләнилды.

1934-чү илдә Сәнаје Институунда елми-тәдгигат бөлмәси јарадылмыш, институун елми-тәдгигат ишинин тәшкили вә планлашдырылмасы һәмни бөлмәнин функцијасына дахил едил- мишди. Институун елми гүвәләринин сәјини бирләшдирмәјин бу илк тәшкилатчылары профессорлардан И. Г. Јесман, К. А. Красуски, М. В. Абрамович, К. А. Әлизадә, З. Б. Јелја- шевич, А. В. Вәзирзадә, В. И. Тихомиров вә башгалары олмуш- ду. Тәдгигатлар һәм дөвләт бөдчәси тематикасы үзрә, һәм дә әјрә-әјрә мӯәссисәләрлә бағланылмыш тәсәррүфат мӯтавиләлә- ри үзрә апарылырды.

ССРИ Халг Комиссарлар Совети вә УИК (б) П МК-нын «Али мәктәпләрдә елми-тәдгигат иш һағгында»кы 23 ијул 1936-чы ил тарихли гәрары өлкәнин али мәктәпләриндә о чүм- ләдән Азәрбајҗанда елми-тәдгигат ишинин инкишафында дөвүш

жаратды. Намин гәрарда Халг Комиссарлығы вә тәдрис идарәләри ишчиләринин бир гисми арасында јайылмыш јанлыш бахышлар — али мәктәбләрини кафедраларыны јалпыз елми-педагожи фәалијјәт чәрвәсиндә мөһудлашдырмаг кими бахышлар пиләкирди. Гәрарда һәм дә көстәрилерди ки, елми-тәдгигат иши апарылмадан али тәһсил очаглары тәрәфиндән мүәсир елмин тәләбләри сәвијјәсиндә мутәхәссисләр һазырлығы һәјата кечирилә билмәз, елми-педагожи кадрлар һазырланмасы вә онларын ихтисасынын артырылмасы ағласырмаздыр.

Ири али мәктәбләрдә елми-тәдгигат ишинә рәһбәрлик үчүн елми иш үзрә проректор вәзифәси, кичик али мәктәбләрдә исе тәдрис вә елми иш үзрә проректор вәзифәси мүәјјән едилди. Али мәктәбләрдә илк структур, елми-тәдгигат бөлмәси олан кафедралар мүәјјән мүддәтләр үчүн елми-тәдгигат ишләри үзрә планлар тәртиб етмәјә башладылар. Елми-тәдгигат иши али мәктәбләрин профессор-мүәллим һеј'әтинин фәрди иш планларынын ајрылмаз бир һиссәсинә чеврилди. Елми тәдгигатларын проблематикасы республиканын итисади, социал вә мәдәни инкишафынын вәзифәләри илә кетдикчә даһа смх узлашдырылды. Елми тәдгигатлар апарылмасы үчүн мадди-техники база кенишләндирилди.

30-чу илләрин икинчи јарысында али мәктәбләрдә елми-тәдгигат ишләри хејли дәрәдәдә кенишләндирилди. Белә ки, Дөвләт Университетиндә 1937/38-чи тәдрис илиндә 24 мөвзу ишләнишиди, 1940/41-чи тәдрис илиндә исе 121 мөвзу үзәриндә елми-тәдгигат иши апарылды. Бу мөвзулардан бир чохунун мүһум халг тәсәрруфаты әһәмийјәти варды. Мәсалән, досент Ј. һ. Мәмәдалијев тәһсил вә сүн'и газларын кимјәви тәркибинин өјрәнилмәси вә бу газларын е'мәли сәһәсиндә тәдгигат ишләрини јеринә јетирмишиди. Ч. И. Зүлфугарлы нефт е'мәли туллантыларындан гүјмәтли кимјәви мәнсуллар алынмасы проблемәи үзәриндә ишләјирди вә и. а.

Тәсәрруфат мугавиләләри асасында мүәссисәләр тәрәфиндән тәклиф олунан мөвзулар үзрә елми-тәдгигат ишләрини јеринә јетирмәк тәчрүбәсинә илк дәрәдә олараг Азәрбајчан Сәнаје Институту башлады. 1939/40-чы тәдрис илиндә институтда артыг 135 мөвзу үзрә, о чүмләдән тәсәрруфат мугавиләләри асасында тәклиф едилмиш 35 мөвзу үзрә тәдгигат ишләри апарылды.

Ријазийјат, физика, кимја, ичтиман елмләр, дилчилик, әдәбијјәтшүнәслиг сәһәсиндә, һабелә дикр елми сәһәләрдә мүһум тәдгигат ишләри јеринә јетирилди.

Мүһарибәдән әввәлки илләрдә Азәрбајчанын али мәктәбләриндә тәләбәләри елми-тәдгигат ишинә чалб етмәк сәһәсиндә дә илк аддымлар атылды.

Бөјүк Вәтән мүһарибәси шәрәитиндә, артыг јухарыда гејд олундугу кими, али мәктәбләрдә апарылан елми-тәдгигат ишлә-

ри чәһәннин мәнәфејинә, дүшмән үзәриндә гәләбә газанылмасына тәбе едилмишиди. Белә ки, бир чох тәдгигатлардан алынған нәтижәләрин бөјүк халг тәсәрруфаты вә мудафиә әһәмийјәти варды. Мәсалән, профессор С. Д. һүсејнов вә досент А. Г. Агајев (АДУ) тәрәфиндән јерли хаммаддан бромлу натриум алынма-технологиясынын ишләниб-һазырланмасы һәрби госпиталлары аздапылан дәрманларла тәһсил етмәк имканы вермишиди. Профессор А. И. Гарајев (АДУ) Нафтадан нефтиндән јарасағалдан вә ағрыкасән препарат алынма технологиясынын ишләниб-һазыр-ламышиди. Профессор Ј. һ. Мәмәдалијев алкилбензолун һасил едилмә методуну ишләниб-һазырламышды ки, бунун да асасында чәһә үчүн авиасија јаначағы истеһсал едилди. Буна көрә о, Дөвләт мугаватына ләјиг көрүлмүшдү. Тибб Институтунун алимләри јаралыларын мүвәффејийәтли мугаличәси үчүн мүһум әһәмийјәтә малик олан бир сыра мөвзулар ишләниш-диләр.

Мүһарибә илләриндә һәм дә ријазийјат, физика, биолокија, һуманитар елмләр сәһәсиндә тәдгигатлар давам етдирилди.

Мүһарибәдән сонраки илләрдә али мәктәбләрдә, бүтүнлүкдә республикада апарылан елми-тәдгигат ишләри дурмадан кениш-ләндирилди вә кетдикчә даһа сәмәрәли олурду. Бу ишдә Азәрбајчан ССР Елмләр Академијасы бөјүк рол ойнајдырды, онун республиканын али мәктәбләри илә елми алағәләри кетдикчә күчләнирди. Республика Елмләр Академијасынын илк 15 академигиндән 12 нәфәри, о чүмләдән кеологлар Ш. А. Әзизбәјов, М. С. Гаһгај, Ә. Ә. Әлизадә, кимјачы Ј. һ. Мәмәдалијев, техника елмләр доктору И. Г. Јесман, тәбәбәтчиләр М. И. Миргасымов, М. А. Топчубашов, И. И. Широкогоров, нәбататчы А. А. Гроссһейм, бәстәкар Ү. һачыбәјов, философ һ. һ. һүсејнов кияи көркәмли алимләр али мәктәбләрдә әмәкдашлыг едир-диләр.

Республика партија тәшкилаты мүһарибәдән сонраки илләрдә елми инкишафына бөјүк диггәт јетирди. Азәрбајчан К(б)П XVII гурултайынын (1949-чу ил) гәрарларында гејд едилди ки, алимләрин биринчи нөвбәли вәзифәси итисади вә мәдәни инкишаф планларынын мүвәффејийәтлә һәјата кечирилмәси үчүн даһа мүһум әһәмийјәти олан проблемләри ишләниб-һазыр-ламадан ибарәтди.

40-чы илләрин икинчи јарысында вә 50-чи илләрдә јеткин социализм гуручулуғу шәрәитиндә елми бүтүн сәһәләриндә али мәктәбләрин елми-тәдгигат ишинин инкишафында чох бөјүк мүвәффејийәтләр әлдә едилмишиди. Бир сыра көркәмли алимләр—узун илләр Университетдә ишләмиш академикләр З. И. Хәлиловун, Ә. И. һүсејновун, 40-чы вә 50-чи илләрдә В. И. Ленин адына АПИ-нин ријазин анализ кафедрасынын мүдирин вәзифәсиндә чалышышы академик И. И. Ибраһимовун, Университетдә һәндәсә кафедрасына башчылыг етмиш Азәрбајчан ССР Елм-

ләр Академијасынын мүхбир үзү М. А. Чавадовун вә башгаларынын рижазият сәһәсинә гижәтли елми төһфәси олмушдур.

Физика сәһәсиндә Н. Б. Абдуллајев (јарымкечиричиләр физикасы) вә А. А. Абасзада (термодинамика) мәһсулдар ишләјридиләр.

Университетин нефт кимјасы кафедрасынын мүдирин академик Ј. Н. Мәмәдалијевин фәалијјәти кимја сәһәсиндә јени бөјүк елми наилијјәтләрлә гејд едилмишди. Кимја емләри доктору Ә. М. Гулијев, 40-чы илләрин икинчи јарысында Университетдә ишләјрән, сүрткү јағларына вә дизел јаначағына анд ашгарлар синтези үзрә тәдгигатларына көрә вә бунларын истеһсалата тәтбигинә көрә ики дәфә Девләт мұкафатына ләјиг көрүлмүшдү.

Физиолог А. И. Гарајевин биолокија елминә мұһүм төһфәси олмушдур. Академикләрдән Ш. Ф. Мейдијев, М. С. Гашгај вә башгалары кеолокија, нектографија вә минералокија сәһәсиндә чох гижәтли тәдгигатлар апармышлар.

Академик И. А. Нүсејнов, профессорлардан З. И. Ибраһимов вә М. А. Газмјев, Ә. С. Сумбатзада вә башгалары Азәрбајчан тарихинә даир мұһүм тәдгигатлар дәрч етдирмишдиләр. Академик Н. Н. Нүсејнов XIX әсрдә Азәрбајчанда фәлсәфи вә ичтиман-сијаси фикир тарихинә даир санбаллы тәдгигатлар чан етдирмишди.

40-чы вә 50-чи илләрдә али мәктәб ишчиләриндән Ә. М. Дәмирчизада, М. А. Ширәлијев, М. М. Рафили, М. А. Дадашзада, Ф. С. Гасымзада, Н. М. Араслы, Ч. З. Начыјев кими көркәмли алимләрин вә башгаларынын јарадычылыг фәалијјәти илә алағадар олараг дилчилик вә әдәбијјәтшүнаслыг сәһәсиндә тәдгигат ишләри бөјүк вүс'әт алмышды.

60-чы вә 70-чи илләр совет халгынын коммунизмә доғру ирәдиләјишиндә ән мұһүм мәрһаләни тәшкил едир. Партија бу мәрһаләни инкишаф етмиш социализм вә кениш коммунизм гуручулуғу дөврү кими мұзјан етмишди. Нәмин дөврдә елми-техники ингилаб кениш вүс'әт тапмышды. Бунларын һамысы ССРИ али мәктәбинин инкишафында јени үфүгләр ачмыш вә али мәктәбин гаршысында мұһүм бир вәзифә — совет чәмијјәтинин һәјәт фәалијјәтинин бүтүн сәһәләри үчүн мұкәммәл ихтисаслы кадрлар һазырланмасы сәвијјәсини кејфијјәтчә даһа јүксәк дәрәчәјә галдырмаг, совет елминин инкишафында али мәктәбин ролуну хејли јүксәлтмәк вәзифәси гојмушдү.

Јени мәрһаләдә өлкәдә али мәктәбин конкрет вәзифәләри Сов.ИКП Програмында, Сов.ИКП-нин XXIII, XXIV вә XXV гурулајларынын гәрарларында, Сов.ИКП МҚ вә ССРИ Назир-

ләр Советинин 60-чы вә 70-чи илләрдә гебул етдикләри гәрарлардә мұзјан едилмишдир¹.

Нәмин сәһәләри рәһбәр тутараг, Азәрбајчан КП МҚ вә республиканын дөвләт органлары али мәктәбин инкишафына дигтәти вә гајгыны күчләндирир, бу сәһәјә даһа чох гүввә вә вәсант јөнәлдир, республикада коммунизм гуручулуғунун бүтүн сәһәләри үчүн мұтәхәссисләр һазырлығынын дурмадан кенишләндирилмәси вә тәкмилләшдирилмәсинә наил олурудулар.

Республика органларынын али мәктәбин инкишафында ролу ССРИ Назирләр Советинин «ССРИ али вә орта ихтисас мәктәбләринә рәһбәрлији јенидән гурмаг һаггында» 17 ијун 1959-чу ил тарихли гәрарындан сонра хејли дәрәчәдә артды. Нәмин гәрарла али мәктәбләр иттифаг табелијиндән мұтәфиг республикаларын Назирләр Советләринин табелијинә верилди. Буна мұвафиг олараг, 1959-чу илин августунда Азәрбајчан ССР Назирләр Совети јанында Али вә Орта Ихтисас Тәһсил Комитәси јарадылды (1964-чү илдә назирлијә чеврилди) вә республиканын бүтүн али мәктәбләри (мұвафиг назирликләрин табелијиндә олан Кәнд Тәсәррүфаты вә Тибб институтларындан башга) онун табелијинә верилди.

1959-чу илин октябрында Азәрбајчан КП МҚ вә республика Назирләр Совети «Али тәһсилни вәзијјәти вә ону јакшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» гәрар гебул етдиләр. Нәмин гәрарда республикада али тәһсилни тәшкилиндә олан чидди нөгсанлар— мұтәхәссисләр һазырланмасы ишнин ләзими сәвијјәдә гурмаг үчүн кифәјәт дәрәчәдә мадди-техники базасы вә ихтисаслы педагожи кадрлары олмајан бир сыра хырда али мәктәбләрин мөвчудлуғу, али мәктәбләрин истеһсалатла алағәсинин эәиф олмасы, бөјүк халг тәсәррүфаты әһәмијјәти олан чох мұһүм проблемләрин ишләниб-һазырланмасы вә истеһсалата тәтбиги сәһәсиндә али мәктәб коллективләринин ләзимиңча иштирак етмәси вә дикәр нөгсанлар гејд едилди. Јүксәк ихтисаслы мұтәхәссисләр һазырлығыны даһа да јакшылашдырмаг мәгсәди илә гәрарда ашағыдакы тәдбирләр нәзәрдә тутулуруду: мұтәхәссисләр һазырламағын перспектив планлашдырылмасыны гајдаја салмаг; али мәктәбләрин мадди-техники базасыны кенишләндирмак вә мейкәмләндирмак, лабораториялары вә кабинетләри ән јени аваданлыгла тәҷһиз етмәк; али мәктәбләрә ләзым олан лабораторија вә тәдрис аваданлығынын, әјани вәсантләрин вә дикәр ләвазиматын һазырланмасы үчүн истеһсал базасы

¹ «Али вә орта ихтисас тәһсилни даһа да инкишаф етдирмәк, мұтәхәссисләр һазырланмасын вә онлардан истифадә олунамасыны јакшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» 9 мај 1963-чү ил тарихли; «Мұтәхәссисләр һазырланмасыны јакшылашдырмаг вә али вә орта ихтисас тәһсилнә рәһбәрлији тәкмилләшдирмәк тәдбирләри һаггында» 3 сентјабр 1966-чы ил тарихли; «Али мәктәби даһа да инкишаф етдирмәк вә мұтәхәссисләр һазырланмасынын кејфијјәтинин даһа да јүксәлтмәк һаггында» 12 ијул 1979-чу ил тарихли гәрарлар вә с.

јаратмаг; тәһсил алаң тәләбәләрин тәдрис әдәбијјаты илә тәм тәмин едилмәси үчүн кениш полиграфик базалы тәдрис-педагожи әдәбијјат нәшријјаты јаратмаг; истеһсалатдан ајрылмамаг-ла мутәһәссисләр һазырланмасыны кенишләндирмәк; ири сәнәје мүәссисәләриндә техники али мәктәбләрин шә'бәләрини вә филиалларыны, һәбелә али мәктәбләрин нәздиндә тәләбәләрин гүввәси илә мәһсул бурахан сәнәје мүәссисәләри вә сехләри тәшкил етмәк вә с.

Һәмин гәрарын гәбул едилдији вахтдан сонраки 20 илдән артыг бир дөвр әрзиндә республика али мәктәбинин тәшкилати чәһәттән јенидән гурулмасы, али мәктәбләрин мадди-техники базасынын кенишләндирилмәси, онларын ихтисаслы педагожи кадрларла мөһкәмләндирилмәси, али мәктәбләрин истеһсалат-ла алағәсинин кенишләндирилмәси, халг тәсәррүфаты әһәмијјәти олан бөјүк елми проблемләрин ишләниб-һазырланмасы вә истеһсалатла тәтбиғ едилмәсиндә али мәктәб коллективләринин ролунун хејли дәрәчәдә артырылмасы саһәсиндә чох иш көрүл-мүшдүр.

Лакин али мәктәбин симасынын әсаслы сурәтдә дәјишдирил-мәсиндә, онун бу күнүн тәләбләрина, елмин вә һәјәтмин мүәсир инкишафынын тәләбләринә јахынлашдырылмасында һәлледи-чи ирәдиләјиш сон он илдә баш вермишдир.

Доғгузунчу вә онунчу бешиликләр соснал-иттисади инки-шафын вүс'әтина, комплекслилийнә вә сүр'әтинә көрә республи-канын салнамәсиндә хүсуси јер тутур. Һәмин дөвр республика-нын тарихиндә ән јахшы бешиликләрә чеврилмишдир. Бу бе-шиликләр иттисадијјатын бүтүн саһәләринин мисалсыз дәрәчә-дә јүксәк вә сабит инкишаф сүр'әти илә, сәнәје вә кәнд тәсәррүфаты мәһсулу истеһсаланын илдән-илә артмасы илә, планларын вә сосналист әһдәликләринин тамамилә вә артыгла-масы илә јеринә јетирилмәси илә, халг тәсәррүфатынын бүтүн саһәләриндә кејфијјәт көстөрчиләринин хејли јахшылашмасы илә алаһәттәр олмушдур. Халгын мадди рифаһы гат-гат јүксәлимишдир. Азәрбајҗан елми, әдәбијјат вә инчәсәнәти јени нанлијјәтләрлә зәнкянләшмишдир.

Он ил әрзиндә республикада сәнәје истеһсалы 2,2 дәфә артмышдыр. Кәнд тәсәррүфатынын инкишафында бөјүк мүвәф-фәгијјәтләр газанылмышдыр. Он илдә кәнд тәсәррүфатынын үмуми мәһсулу 2,1 дәфә артмышдыр¹.

Газанылмыш мүвәффәгијјәтләр, соснал-иттисади инкиша-фын јүксәк сүр'әти фәһләләрин, колхозчуларын, зијәлиларын илһамлы, фәдакар әмәјнинин. Азәрбајҗан партија тәшкилатынын, совет, һәмкарлар иттифагы, комсомол органларынын бөјүк мәг-сәдјәнлү тәшкилатчылыг, сијаси, идеја-тәрбијәви ишнинин бәһрәләридир. Бу мүвәффәгијјәтләр Совет Азәрбајҗанына Сов.

ИКП МК-нын, МК Сијаси Бүросунун, Совет һөкүмәтинин, шах-сән Л. И. Брежнев јолдашын даими дигтәти вә гајғысы сәјәсин-дә мүмкүн олмушдур.

Бу илләр әрзиндә Азәрбајҗана әмәли јардым көстәрмәк мәг-сәдилә Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети республикамыз үзрә беш хүсуси гәрар гәбул етмишләр. 1970-чи ил ијулуи 23-дә «Азәрбајҗан ССР кәнд тәсәррүфатыны инкишаф етдирмәк тәдбирләри һаггында», 1970-чи ил ијулуи 25-дә «Азәрбајҗан ССР халг тәсәррүфатыны даһа да инкишаф етдирмәк тәдбирлә-ри һаггында», 1975-чи ил ијулуи 9-дә «Азәрбајҗан ССР-дә кәнд тәсәррүфаты истеһсаланы даһа да интенсивләшдирмәк тәдбир-ләри һаггында» гәрарлар гәбул едилмишдир. 1976-чы ил ијулуи 27-дә «1976—1980-чи илләрдә республика сәнәјесинин ајры-ај-ры саһәләринин инкишаф етдирилмәсинә даир Азәрбајҗан КП Мәркәзи Комитәсинин тәклифләринин нәзәрдән кеңирилмәси нәтичәләри барәсиндә» Сов. ИКП МК-нын гәрары, 1979-чу ил февралын 22-дә «Азәрбајҗан ССР-дә кәнд тәсәррүфаты истеһ-саланы даһа да ихтисаслашдырмаг, үзүмчүлүју вә шәрәбчылы-гы инкишаф етдирмәк тәдбирләри һаггында» Сов.ИКП МК-нын вә ССРИ Назирләр Советинин гәрары гәбул едилмишдир. Парти-ја вә һөкүмәтин республикамыз үчүн бу тарихи гәрарлар Азәрбајҗан иттисадијјатынын узун сүрән керилијинин арадан галдырылмасында, мәһсулдар гүввәләрин јүксәк артым сүр'-әтинин тәмин едилмәсиндә, елми-техники тәрәггинин сүр'-әтләндирилмәсиндә, зәһмәткешләрин рифаһынын вә мәдәнијјә-тинин јүксәлдилмәсиндә чох бөјүк рол ојнамышдыр. Һәмин гәрарлар узун бир дөвр үчүн республиканын һәртәрәfli инки-шафынын мөһкәм тәмәлини јаратмышдыр.

Халг тәсәррүфаты вәзифәләринин мүвәффәгијјәтлә јеринә јетирилмәси шәртләриндән бири дә сон он илдә республиканын али мәктәб системиндәки әһәмијјәтли, өз характери етибарилә позитив дәјишкликләр, бу системин кејфијјәтчә јениләшдирил-мәси олмушдур.

Буиун тәмин едилмәси али мәктәби инкишаф етдирмәк мә-сәләләринә Азәрбајҗан Коммунист Партијасынын МК-сы, онун бүросу вә шахсән Сов.ИКП МК Сијаси Бүросу үзвлүјүнә нами-зад, Азәрбајҗан КП МК-нын биринчи катиби Н. Ә. Әлијев јол-даш тәрәфиндән даими дигтәт јетирилмәси сәјәсиндә мүмкүн олмушдур. Азәрбајҗан КП МК-нын август (1969-чу ил) плену-мундан башлајараг республика али мәктәбләринин инкишафы проблемләринә партија вә совет органларынын дигтәт вә гајғы-сы хејли артмышдыр.

Республика партија тәшкилатынын али мәктәб һаггында көстәрдији һәртәрәfli гајғынын, мүәсир дөврдә али мәктәблә-рин гаршысында дуран вәзифәләри дәриндән билмәјин конкрет нүмунәси — сон он илдә али тәһсил очаглары шәбәкәсинин вә онун структур бөлмәләринин кенишләндирилмәси үзрә көрүлән тәдбирләрдир.

¹ «Коммунист» газети, 8 январь 1980-чи ил.

Республиканын али мәктәпләрендә јени факултәләр вә кафедралар, бир чох мүасир проблем лабораториялары тәшкил едилмиш, үч али мәктәбдә — Нефт вә Кимја Институтунда, Политехник Институтунда вә Халг Тәсәррүфаты Институтунда һесаблама мәркәзләри јарадылмышдыр. Догузунчу бешиллијин аввалина гәдәр республикада 105 факултәси, 450 кафедрасы олан вә 131 ихтисас үзрә һазырлыг апаран 13 али мәктәб олдуғу һалда, 1979-чу илдә 134 факултәни вә 526 кафедраны әһәтә едән 17 али мәктәб фәалијјәт кәстәрмишдир. Республикада мütәхәссисләр һазырланмасы ишини Университет, ики техник али мәктәб вә алты педагожи али мәктәб, ики инчәсәнат али мәктәби, Мүһәндис-Иишаат, Кәнд Тәсәррүфаты, Тибб, Бәдән Тәрбијәси, Игтисадијјат институтлары вә Бақы Али партија мәктәби һәјәтә кечирир. Бундан олава, Сумгајытда Азәрбајҗан Нефт вә Кимја Институтунун, Кировабадда исә Азәрбајҗан Политехник Институтунун филиаллары фәалијјәт кәстәрмирләр.

Республиканын әразисиндә һәм дә Одесса Дәниз Донанмасы Институтунун, Ростов Дәмирјол Нәглијјаты Институтунун, Үмүиттифаг Гијаби Јејити Мәһсуллары Сәнәјеси Институтунун, Үмүиттифаг Гијаби Кооператив Институтунун вә Краснодар Политехник Институтунун филиаллары фәалијјәт кәстәрмирләр.

1981-чи илдә республикада 18-чи али мәктәб — Азәрбајҗан Техноложии Институту ачылачагдыр. Јени али мәктәб Азәрбајҗан Политехник Институтунун Кировабад филиалы, Краснодар Политехник Институтунун Бақы филиалы вә Азәрбајҗан Кәнд Тәсәррүфаты Институтунун шәрәбчылыг техноложиясы шә'бәси базасында јарадылыр.

Техноложии Институтун јарадылмасы халг тәсәррүфаты үчүн, хусусән онун јени перспективли саһәләри үчүн жүксәк ихтисаслы мütәхәссисләр һазырланмасы барәсиндә Азәрбајҗан КП МК-нын кәстәрдији даими гајгынын парлаг ифадәсидир. Бу тәдбир мүһәндис-технолог кадрларына, хусусилә шәрәбчылыг үзрә мүһәндис-технологларә, јә'ни Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «Азәрбајҗан ССР-дә кәнд тәсәррүфаты истеһсалыны даһа да ихтисаслашдырмаг, үзүмчүлүјү вә шәрәбчылыгы инкишаф етдирмәк тәдбирләри һаггында» гәрарынын һәјәтә кечи-

рилмәсиндә биләвәситә иштирак едәчәк кадрларә олан тәләбатдан ирәли кәлир.

Республиканын али мәктәпләриндә тәһсил алан тәләбәләрин сајы дурмадан артмышдыр. Бу артым 252-чи сәһифәдәки чәдвәлдән көрмәк олар:

Чәдвәлдән көрүндүјү кими, мütәхәссисләр һазырланмасынын әсәс формасы ојани али тәһсил олмушдур. Бунунла бирликдә, истеһсалатдан әйрилмадан тәһсил алмаг да мütәјјән дәрәчәдә рол ојнамышдыр. Али мәктәпләрин ахшам вә гијаби шә'бәләри тәләбәләринин сајы хусусән 60-чы илләрдә даһа чох артмышдыр. Лакин 70-чи илләрдә дә ахшам вә гијаби тәһсил формасы мүһүм рол ојнамагдә давам етмишдир.

Тәләбәләрин соснал тәркибинини јажшылашдырдылмасына, бунларын сыраларынын истеһсалатдан кәләи кәчләр һесабына комплекташдырилмәсинә даим гајгы кәстәрилмишдир. Бу вәзифәнин јеринә јетрилмәсиндә ССРИ Назирләр Советинин «Сәнәјә мütәхәссисләринин, совхоз вә колхозларын али мәктәб вә техникумларын комплекташдырилмәсиндә вә өз мütәхәссисләри үчүн мütәхәссисләр һазырланмасында иштиракы һаггында» 18 сентјабр 1959-чу ил тарихли гәрары мүһүм рол ојнамышдыр.

Истеһсалатчыларын али мәктәпләрә дахил олмаға һазырлашмасында онларә көмәк кәстәрмәк мәгсәди илә педагожи али мәктәпләрини вә университетни нәздиндә һазырлыг курслары тәшкил едилди. Али мәктәпләрин нүмәјәндәләри ири сәнәјә мütәхәссисләриндә, колхоз вә совхозлардә гошун һиссәләриндә олурдулар. Бу тәдбирләр али мәктәпләрин абитуријентләри арасында истеһсалатчыларын сајынын артмасына көмәк едирди. Мәсәлән, 1961-чи илдә республиканын али мәктәпләринин күндүз шә'бәләринә истеһсалатда ики илдән артыг әмәли иш тәчрүбәси олан 1563 нәфәр вә ја тәбул едиләнләрини үмүми сајынын 38 фәиз гәдәр тәләбә тәбул олунмушду. Бунлардан сечдији ихтисас үзрә әмәли иш стажына малик оланларын сајы 465 нәфәр вә ја 11,3 фәиз тәшкил едирди.

Али мәктәпләрә фәһлә вә колхозчу кәчләри даһа чох чәлб етмәк мәгсәди илә, Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин 20 август 1969-чу ил тарихли гәрарына мütәвафиг олараг, али мәктәпләрин нәздиндә һазырлыг шә'бәләри јарадылды.

Һазырлыг шә'бәләринини гаршысында гојулмуш конкрет вәзифәләр ССРИ Али вә Орта Ихтисас Тәһсил Назирлијинин 1969-чу ил сентјабрын 26-да тәсдиг етдији «Али мәктәпләрин нәздиндәки һазырлыг шә'бәләри һаггында Әсәснамә»дә һәр чәһәтдән өз әксини тапмышды.

Бүтүн бу тәдбирләр тәләбәләрини соснал тәркибинини тәизим едилмәсиндә мүһүм рол ојнамышдыр. Л. И. Брежнев јолдаш 1971-чи ил октјабрын 19-да Тәләбәләрини Үмүиттифаг топланышындакы ниттигдә демишдир: «Фәһлә вә кәндли кәчләрнин али

Кәстәрмәләр	Тәһсил нәлләри				
	1959/60	1962/66	1970/71	1975/76	1979/80
Али мәктәпләрин сајы	12	11	13	17	17
Онлардә тәһсил алан тәләбәләр (мин нәфәрә)	34,6	67,0	100,1	99,0	105,2
О чүмләдән:					
күндүз шә'бәләриндә	10,3	26,4	47,3	53,2	56,5
ахшам шә'бәләриндә	2,6	12,6	17,7	16,7	19,6
гијаби шә'бәләрдә	12,7	28,0	35,1	29,1	29,1

мәктәпләргә даһа кеңиш ахынымы тә'мин етмәк үчүн сон илләрдә аз иш көрүлмәмишдир. Бу тәдбир бүтүнләүклә партијанын сијасәтиндән, јә'ни фәһлә синфини, колхозчу кәндиләри вә зијалылары бир-биринә јакылашдырмаг, чәмијјәтчимзини ичтиман вәһдәтини мөһкәмләндирмәк сијасәтиндән ирәли кәлир»¹.

Һ. Ә. Әлијев јолдаш Азәрбајчан Коммунист Партијасынын XXVIII гурултајына Мәркәзи Комитәнин һесабат мә'рузәсиндә (1971-чи ил) һәмин мәсәләјә тохунараг гејд етмишдир: «Али мәктәпләргә гәбул едиләнләр арасында фәһләләрини, колхозчуларыны вә онларын ушагларынын хусуси чәкисни артмышдыр. Чәри дәрә илиндә күндүз шө'бәләринә гәбул олуимуш тәләбәләр ичәрисиндә онлар 63 фәиз тәшкил едир ки, бу да әввәлки илләрдәкиндән хејли чохдур»².

Азәрбајчанын Коммунист Партијасы вә Совет һөкүмәти гәдинләрдән али тәһсиллә мутәхәссисләр һазырланмасына хусуси диггәт јетирдиләр. 70-чи илләрин ахырларына јакын Азәрбајчан ССР али мәктәпләриндә тәһсил алан тәләбәләрини јарыја гәдәрини гызлар тәшкил едирди.

Һазырда республиканын али мәктәпләриндә 158 ихтисас үзрә 105 миң нәфәрдән чох тәләбә тәһсил алыр. Бундан алава, Азәрбајчандан Совет Иттифагынын 46 шәһәринин 152 али мәктәбиндә 244 ихтисас үзрә 3300 нәфәрдән чох³, о чүмләдән Москванын 43 али мәктәбиндә 136 ихтисас үзрә 800 нәфәрдән чох тәләбә охујур.

60—70-чи илләрдә республиканын али мәктәпләринин мадди-техники базасынын кеңишләндирилмәси вә тәкмилләшдирилмәси саһәсиндә бөјүк иш апарылмышдыр. Чоһ бөјүк мигјасларда әсәсли тикити ишләри јеринә јетирилмишдир ки, буни да нәтичәсиндә Азәрбајчан ССР Али вә Орта Ихтисас Тәһсил Назирлијинин али мәктәпләринин үмуми саһәси 1969-чу илдәки 152,3 миң квадрат метрдән 1978-чи илдә 434 миң квадрат метрә чатмышдыр. Демәк олар ки, республиканын бүтүн али мәктәпләри јакшы тәһиз олуимуш тәдрис биналары алмышлар. Мүәсир аваданлыгла, ән мүкәммәл чиһазларда, ән јени техники тә'лим васитәләри илә тәһиз едилмиш кабинетләрин, проблем, вә саһә елми-тәдигат лабораторијаларынын сајы артырылмышдыр. 1978-чи илдә республика Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлији системинин али мәктәпләриндә 85 электрон-рәгәм вә аналог һесаблама машиналары олушдур. Университет вә Нефт вә Кимја Институту үчүнчү нәсилдән олан ЕС-1200 типли ән јени электрон-һесаблама машиналары алмышлар. Республиканын дәрәдә али мәктәбиндә һесаблама мәркәзләри тәшкил едилмиш вә дикәр тәдбирләр көрүлүшдур.

Соң ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин 60—70-чи илләр-

¹ Л. И. Б р е ж и е в. Ленин јолу илә. 3-чү китәб, сәһ. 460.

² Азәрбајчан КП XXVIII гурултајынын материаллары, Баки, 1971, сәһ. 48—49.

³ Бах: «Коммунист» гәзети, 30 август 1979-чу ил.

дә гәбул етдији бир сыра чоһ мүнүм гәрарларын¹, Азәрбајчан КП МК вә республика Назирләр Советинин гәбул етдији мүнәфиғ гәрарларын һәјәтә кечирилмәси әсәсиндә республиканын али мәктәпләри үчүн елми-педагожи кадрларын һазырланмасы кејфијјәтчә даһа јүксәк пилләјә галхмышдыр.

Республикада елми-педагожи кадрларын һазырланмасынын әсәсли сурәтдә јакшылашдырылмасында Азәрбајчан КП МК-нын август (1969-чу ил) вә октябр (1971-чи ил) Пленумлары чоһ мүнүм рол ојнамышдыр. Һәмин пленумларда бу ишдә чидди нөгсәнләр ашқара чыхарылмыш, бу нөгсәнларын арадан галдырылмасы вә елми-педагожи кадрлар һазырланмасынын даһа да тәкмилләшдирилмәси јоллары кәстәрилмишдир.

Азәрбајчан КП МК-нын Биринчи кәтиби Һ. Ә. Әлијев јолдаш август (1969-чу ил) Пленумунда чыхыш едәрәк демшидир: «Биз аспирантураја мүнәсибәти көкүндән дәјишмәли, она елмин тәләбләри илә, кадрлар һазырланмасы вәзифәләри илә һеч бир алағәси олмајан мұлавизәләргә көрә гәбул һалларыны арадан галдырмәлијиг. Диссертәсија ишләринә тәләбкарлығ хејли артырылмалдыр, елә етмәк ләзимдир ки, елмә јалныз ону һәгигәтән зәккинләшдирмәјә, ирәлиләтмәјә гәбил олан адамлар кәлсинләр»².

70-чи илләрдә аспирантура васитәси илә елми-педагожи кадрлар һазырлығи кеңишләнмиш вә кејфијјәт чәһәтдән јакшылашдырылмышдыр. Аспирантуралары олан али мәктәпләрини сајы артмышдыр. 1970-чи илдә онларын сајы 9-а чатмышдыр (12 али мәктәбдән). Аспирантларын сајы, хусусән 60-чы илләрин биринчи јарысында хејли артмышдыр. Мәсәлән, әкәр 1960-чы илдә республиканын али мәктәпләриндә 471 аспирант (о чүмләдән 135 нәфәр гијабичи) тәһсил алырдыса, артығ 1962-чи илдә буларын сајы 979 нәфәр (о чүмләдән 295 нәфәр гијабичи), 1964-чу илдә даһа чоһ, јә'ни 1116 нәфәр (о чүмләдән 427 нәфәр гијабичи) олушдурса, сонра бу рәгәм азалараг, 1965-чи илдә 955 нәфәр (о чүмләдән 385 нәфәр гијабичи), 1970-чи илдә 676 нәфәр (о чүмләдән 346 нәфәр гијабичи), 1975-чи илдә 590 нәфәр (о чүмләдән 383 нәфәр гијабичи) тәшкил етмишдир.

Кәмијјәтчә азалмаға баһмајараг, аспирантларын тәркиби јакшылашдырылмышдыр. Аспирантураја гәбул мұсабиғә гәјдәсында сечмә јолу илә апарылмыш, көтүрдүјү мөнзу үзәриндә артығ ишләмәјә башлајанлара, дәрч едилмиш әсәрләри оланлара,

¹ «Елми вә елми-педагожи кадрлар һазырланмасыны јакшылашдырмаг тәдбирләри һағымда» 13 јун 1961-чи ил тарихли, «Елми кадрларын сечилмәсини даһа да јакшылашдырмаг тәдбирләри һағымда» 12 мај 1962-чи ил тарихли, «Елми вә елми-педагожи кадрларын һазырланмасыны јакшылашдырмаг һағымда» 16 ноябр 1967-чи ил тарихли, «Елми вә елми-педагожи кадрларын аттестәсијәсини даһа да тәкмилләшдирмәк тәдбирләри һағымда» 18 октябр 1974-чу ил тарихли гәрарлар вә башга гәрарлар кәһәрдә тутулур.

² «Коммунист» гәзети, 7 август 1969-чу ил.

али мөктәпләри фәргәнә илә гуртаранлара вә бу сәпкидән олан дикәрларина үстүнлүк верилмишдир. Белә ки, мәсәлә, 1972-чи илдә аспирантураја гәбул едилмиш 153 нәфәрдән 11 нәфәринин чап едилмиш әсәри вар иди, 22 нәфәри сечдији мөвзу үзәриндә арты ишләмәја башламышды, 2 нәфәринин ихтиралары варды, 40 нәфәри исә там вә ја гисмән намизәдлик минимумуну вермишди.

Аспирантлар үчүн елми рәһбәрлијә көркәмли алимләр чәлб олунмушдур. Мәсәлә, һәмин 1972-чи илдәки аспирантларын елми рәһбәрләринин 51,1 фәизини, 1979-чу илдә исә артыг 68,4 фәизини Елмләр Академијасынын академикләри, мүхбир үвләри, елмләр докторлары вә профессорлар тәшкил етмишдир. Аспирантларын һәр ил кечирилән аттестасијасы заманы тәләбкарлыг кәјән артмышдыр.

Буларын һамысы аспирант һазырлыгы сәвијәсинин жүксәлдилмәсинә вә аспирантураны мүнәфәғијәтлә битирәнләрин хүсуси чәкисинин артмасына тәкән вермишдир. Белә ки, әкәр 1970-чи илдә аспирантураны битирәнләрин 46 фәизи диссертасија мұдафиә етмиш вә ја диссертасијаларыны мұдафиәјә тәгдим етмишдисә, 1978-чи илдә беләләринин сајы 70,8 фәизә чатмышдыр.

60—70-чи илләрдә надир сајылан ихтисаслар вә елмин јени сәһәләри үзрә мұәллимләр һазырланмасы үчүн мөгсәдлән аспирантурадан кенеш истифадә едилмишдир. Аспирантурада охумаг үчүн Азәрбајҗандан Москваны, Ленинградын вә елкәнин дикәр шәһәрләринин елми мұәссисәләринә вә али мөктәпләринә кадрлар көндәрилмишдир. Онлар аспирантураны мүнәфәғијәтлә баша вурдугдан сонра республикаја гәјәтмишлар.

Даһа ихтисаслы профессор-мұәллим һеј'әти кадрлары һазырламагын мүнүм формасы елмләр намизәди олан мұәллимләрин докторлуг диссертасијасы јазмалары үчүн, ССРИ Назирләр Советинин 13 ијул 1961-чи ил тарихли гәрарында нәзәрдә тутулдуғу кими, ики ил мүддәтинә педагожи ишдән азад едилмәклә елми ишчи вәзифәсинә кечирилмәси олду. 1962—1973-чү илләр әрәндә республиканын али мөктәпләринин елмләр намизәдләри олан мұәллимләриндән 113 нәфәри елми ишчилијә кечирилди. Онларын үчдә ики һиссәси докторлуг диссертасијасыны мүнәфәғијәтлә мұдафиә етмиш вә ја өз диссертасијаларыны мұдафиә үчүн һазырламышды.

Али мөктәпләрдә чалышан мұәллимләрдән бир чоһу педагожи иши даһам етдирмәклә јанашы, намизәдлик вә докторлуг диссертасијаларыны һазырламыш вә мұдафиә етмишди.

1967-чи илдән е'тибарән өлкәнин габагчыл али мөктәпләри нәздидә али мөктәб мұәллимләринин ихтисасы артырма фәкүлталәри ачылмаға башланмышды. һәмин илдә С. М. Киров адына АДУ-да да али мөктәпләрин ријазијәт, физика вә кимја мұәллимләринин ихтисасыны артырмаг үчүн белә бир фәкүлтә ачылмышды.

1967-чи илдән е'тибарән габагчыл сәнајә вә көнд тәсәррүфаты мұәссисәләриндә, али мөктәпләрдә вә елми-тәдғигат идәрәләриндә али мөктәб мұәллимләринин 3 әјлыг тәчрүбә кечмә практикасына башланылды.

Республиканын али мөктәпләриндә профессор-мұәллим һеј'әтинин ихтисасыны артырмасынын белә сәмәрәли формаларындан кенеш истифадә едилмиш вә едилди. 1967—1978-чи илләр әрәндә алты мин нәфәрдән чоһ мұәллим бу јолла өз ихтисасыны артырмышдыр.

Инди Азәрбајҗанда жүксәк ихтисаслы бөјүк профессор-мұәллим һеј'әти ордусу вардыр. Бу ордуну сираларында 7 мин нәфәрдән чоһ адам, о чүмләдән 400 нәфәрдән артыг елмләр доктору вә 3 минә јаһын елмләр намизәди, һабелә досент фәзәлијәт кәстәрир.

Али мөктәпләрин тәдрис иши даһм тәкмилләшдирлирди. Азәрбајҗан КП МК вә Азәрбајҗан ССР Назирләр Совети Сов.ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин 3 сентјабр 1966-чы ил тарихли гәрарына әсәсләнәрәг, 1966-чы ил октјабрын 11-дә «Мүтәхәссисләр һазырлыгын јахшылашдырмаг, али вә орта ихтисас тәһсилинә рәһбәрлији тәкмилләшдирмәк тәдбирләри һаттында» гәрар гәбул етдиләр. һәмин гәрарда мұтәхәссисләр һазырланмасы ишиндәки чидди нөгсанлар вә чатышмајән чәһотләр гејд едилдир вә булары арадан галдырмагын јоллары мұәјјән едилдирди. Ән мүнүм нөгсан ондан ибарәт иди ки, али тәһсилли мұтәхәссисләр һазырлыгынн кәјфијәти елми-техники тәрәггинин сәвијәсинә һалә тамамила ујғун калмирди. Академик борча көрә тәләбәләрин али мөктәпләрдән чыхарылмасы сәвијәси жүксәк иди. Тәкчә ону гејд етмәк кифәјәтдир ки, 1965/66-чы тәдрис илинин јекунарына көрә Азәрбајҗан ССР Али вә Орта Ихтисас Тәһсилли Назирлијинин али мөктәпләриндә имтаһанлара бурахылмыш олан 46,6 мин тәләбәдән 17,6 мин нәфәри, јә'ни 37,8 фәизи гејри-кафи гизмәт алмышды¹. Али мөктәпләрин әјани шө'бәләринин тәләбәләриндән 2,4 фәизи, ахшам шө'бәләри тәләбәләринин 3,9 фәизи вә гијәби шө'бәләри тәләбәләринин 7,3 фәизи академик борча көрә чыхарылмышды. Гәрарда һәмчинин али мөктәпләрин истәһсалатла зәиф әлағә сахламасы нәтичәсиндә тәләбәләрин истәһсалат практикасынын јарытмаз вәзијәтдә олмасы да гејд едилдирди.

Бүтүн бу нөгсанлары арадан галдырмаг вә ихтисасыны јахшы билән, кенеш сијәси билијә малик мұтәхәссисләр һазырлыгынн көкүндән јахшылашдырмаг мөгсәди илә гаршыда ашағыдакы вәзифәләр гојулурду: али тәһсилли мұтәхәссисләр һазырлыгынн кәјфијәтинин елмин, техниканын, мәдәнијәтин мұәсир сәвијәсинә ујғунлашдырмаг; мұтәхәссисләр һазырланмасы вә онларын бөлүшдүрүлмәсинин республиканын хаал тәсәррүфаты-

¹ Азәрбајҗан ССР ОИМДА, ф. 2672, снјаһы 4, иш 27, в. 60.

нын еңтижачына уйгун тарада перспектив планлашдырылмасы ишини гајдаја салмаг; али мектабларин мадди-техника базасыны мөһкөмлөтмөк, онларын лабораторияларыны эң жени аваданлыг ва техника ила тө'мин етмөк; али мектабларин истеһсалатла алагасини кенишләндирмөк; али тәһсилли кадрлар һазырланмасында башлыча рол ойнајан әјани шө'баләра габул планларыны артырмаг.

Һамин гәрарын тәләбларина уйгун олараг, ССРИ Назирләр Совети 1969-чу илин январинда али мектаблар һаггында жени Әсаснамәни тәсдиг етди¹. 1969-чу ил январын 16-да Азәрбајчан ССР Назирләр Совети дә өз һөввәсиндә белә Әсаснамә тәсдиг етмишди². Бу жени Әсаснамәнин жүксәк биликли, марксизм-ленинизм һазәријәсинә, елмин ва техниканын эң жени һаилә-јәтләринә ијаләтләш мütәхәссисләр һазырланмасы үчүн һүсуси әһәмијјәти варды. Јени Әсаснамә али мектабларин мүрәккәб ва мәс'улијјәтлә вәзифәларини конкрет шәкилдә мүәјјән етди.

Коммунист Партијасы ва Совет һөкүмәтинин рәһбәрлији алтында һајата кечирилән бу тәдбирләр халг тәсәрруфатынын, дәвләт гуручулуғунун ва мәдәни гуручулуғун мүхтәлиф сәһәләри үчүн ихтисасла мütәхәссис кадрлар һазырлығынын тәкмилләшдирилмәсиндә мүһүм рол ойнады.

Республиканын али мектаблариндә тәләбәларин коммунист тәрбијәсинә чох бөјүк гајғы көстәриләр. Бу тәрбијә иши тәдрис, елми-тәдигат ва ичтиман-сијаси ишини вәһдәти әсасында апарылыр. Тәләбәларин коммунист дүнјакөрүшүнүн формалашмасы, идеја-сијаси тәрбијәсинин, эмәк ва әхлаг тәрбијәсинин сых бирләшмәсинин тө'мин едилмәси ишинә комплекс јанашма һаггында Сов. ИКП XXV гурултајынын көстәриши мүвәффағијәтлә һајата кечириләр.

Бу мәсәләләра али мектабларин бүтүн кафедралары даим диггәт јетириләр. Лакин ичтиман елмләр кафедралары тәрбијә ишинә һүсуси гајғы көстәриләр. Республиканын али ва орта ихтисас тәһсилли мектаблариндә һајата кечирилән бүтүн идеја-тәрбијә ишини алагәләндирмәк мәгсәдилә 1971-чи илдә Азәрбајчан ССР Али ва Орта Ихтисас Тәһсилли Назирлијинин ичтиман елмләр тәдриси шө'бәси јанында тәләбә кәңчләрин коммунист тәрбијәси үзрә Елми-Методик Шура (ЕМШ) јарадылмышдыр.

Һамин Елми-Методик Шуранын төвсијәләри ила республиканын али мектаблариндә тәләбәларин тәрбијәси үзрә бүтүн тө'лим дәвәру үчүн һазәрда тутулуш комплекс планлар ишләниб-һазырланмышдыр. Мүнтәзәм сурәтдә коммунист тәрбијәси мәсәләләринә һәср олунмуш елми-һазәри ва елми-практик конфранслар кечириләр. 1977-чи илдә Азәрбајчан КП Бақы Комитәси ила бирликдә тәләбә кәңчләрин коммунист тәрбијәсинә ком-

плекс јанашыла мәсәләләри үзрә али мектабларарасы елми практик конфранс кечирилмишдир.

Республиканын бир сыра али мектаблары (Нефт ва Кимја Институту, Политехник Институту, Мүһәндис-Ишләт Институту ва с.) бүтүн тө'лим мүддәти үчүн тәләбәләрлә идеја-тәрбијә иши үзрә комплекс планларын ишләниб-һазырланмасы ва һајата кечирилмәси сәһәсиндә гијмәтли тәчрүбә топламышлар. Һамин планлар тәләбәларин идеја-сијаси тәрбијәсинин әсасыны тәшкил едән марксизм-ленини дүнјакөрүшүнүн формалашмасы үчүн али мектабларин ректорлуғлары, кафедралары, партија, һәмкарлар иттифагы, комсомол тәшкилатлары тәрәфиндән һајата кечирилән әсас тәдбирләри—эмәк, мә'нәви, бејһәлмиләл, һәрби-вәтәһпәрвәрлик, естетик, физики тәрбијә тәдбирләрини әһәтә едилди. Бу планлар мүхтәлиф курсларын тәләбәләринә фәрғләндирилмиш тарада јанашылманы, һабелә тәләбәларин ичтиман-сијаси практикасынн һазәрда тутур.

1977-чи илдә Азәрбајчан КП Бақы Комитәсинин бүросу Сов. ИКП XXV гурултајынын гәрарларындан ирәли кәлән вәзифәләрә алагәдар оларат тәләбәларин тө'лиминә, идеја-сијаси ва мә'нәви тәрбијәсинә комплекс јанашылманын тө'мин едилмәси үзрә М. Әзизбәјов адына Нефт ва Кимја Институту партија тәшкилатынын ва ректорлуғунун иш тәчрүбәсинин мүзакирә едәрәк, кениш јайылмаг үчүн төвсијә етмишдир.

Али мектаблардә бүтүн тәдрис процесини, тәләбәларин истеһсалат практикасы, тәдрис семестрләри, ишләт дәстәләриндә иштиракы, дәрсдәнкәнар вахтлардә кечирилән ичтиман-сијаси практикасы, мүһазирәләр, мүсаһибәләр, дискуссиялар, елми конфранслар, истеһсалат ветеранлары ва габагчылары ила, елм ва мәдәнијјәт хадимләри ила көрүшләр, совет халғынын дөјүш ва эмәк шөһрәти јерләринә тәһзизәһләр, олимпиадалар, бәдин вәфаалијјәт бахышлары ва фестивалларынын кечирилмәси, бәдән тәрбијәси, илман иши ва бир чох дикәр тәдбирләр кәңчләрин тәрбијәси вәзифәларинин мүвәффағијјәтлә һәлл едилмәсинә көмәк едир.

Тәләбәларин мәнзил ва мәншәт шәрәитинә Коммунист Партијасы ва Совет һөкүмәти даим бөјүк гајғы көстәриләр. 1967-чи ва 1971-чи илләрдә Азәрбајчан КП МК ва республика Назирләр Совети буунила алагәдар бир сыра мүһүм сәһәләр габул етмишләр. Бууни нәтичәсиндә 60-чы илләр әрзиндә тәләбә јатагханаларынын сәһәси үч дәфодән чох артмышдыр. Бу истиғамәтдә кәдән тикинти ишләри 70-чи илләрдә даһа бөјүк вүс'әт алмышды. 1978-чи илдә тәләбә јатагханаларынын үмуми сәһәси 147 миң квадрат метрдән чох олмушду. Бу рәғәм демәк олар ки, али мектабларин тәдрис ва јашајыш биналарынын 1969-чу илдәки сәһәсинә (153,2 миң квадрат метр) бәрәбәр иди. Тәләбә јатагханаларынын инвентарла тө'мин олунмасы да хејли дәрәдәдә јахшылашдырылды. Јени јатагхана биналарында мәшғәлә үчүн

¹ «Вестник высшей школы», 1969, № 3, сәһ. 3.

² Азәрбајчан ССР Али ва Орта Ихтисас Тәһсилли Назирлијинин архив, ф. 1, сијаны 3, иш 1, в. 9.

аваданлыгла тәһһиз едилмиш ајрыча отаглар, «гырмызы кушлар» јарадылды, мәһшәт хидмәти кенншләндирилди.

Али мәктәпләрдә јени јемәкханалар вә буфетләр јарадылды. Тәкчә доггузунчу бешиллик әрзиндә али мәктәпләрдәки ичтиман-нашә мүәссисәләринин хидмәт күчү, демәк олар ки, ики дәфә артмышды. Тәләбәләрә кәстәрилән тибби хидмәт дә хејли јажшылашдырылмышдыр. Һазырда республиканын али мәктәпләринә 5 поликлиника, 11 һәким мәнтәгәси, 6 фелдшер сәһијјә мәнтәгәси вә 8 стоматоложи кабинет хидмәт едир.

Дәвләт һәр ил али мәктәпләрин ејтијачлары үчүн тәхсисәти артырыр, тәләбәләри онларын сәмәрәли тәһсил, елми иши, маратлы истираһәти, шәхсијјәтин һәртәрәфли инкишафы үчүн илдән-илә даһа кениш имканларла тәмин едир. Әкәр 1971-чи илдә али мәктәпләрин сахланылмәсына бүдчә үзрә тәхсисәт 41,6 милјон манат тәшкил едирдисә, 1975-чи илдә бу тәхсисәт арты 54,7 милјон манат олмушду. Әкәр али мәктәпләр үчүн елми ләвазимәт вә тәдрис аваданлыгы әлдә едилмәсинә алтмышынчы илләрдә орта һесабла һәр ил тағрибән 2 милјон манат хәрчләнирдисә, доггузунчу бешилликдә бу мәсрәф демәк олар ки, икигәт артмышды. 1972-чи ил сентјабрын 1-дән етибарән али мәктәб тәләбәләринин тағәудләри орта һесабла 25 фәиз артмышдыр.

Коммунист Партијасы вә Совет дәвләтинин даими гајгысы нәтичәсиндә, даим артан профессор-мүәллим һејәтинин бөјүк јарадычы әмәји, ректорлугларын, партија тәшкиләтләринин вә ичтиман тәшкиләтләрин сәјләри сәјәсиндә республиканын али мәктәпләри дәвләт, итисәди вә мәдәни гуручулуғун бүтүн сәһәләри үчүн жүксәк итисәслә кадрлар һазырлығыны кетдикчә кенншләндирир вә јажшылашдырырлар. 1959—1979-чу илләр әрзиндә республиканын али мәктәпләри 240 мин нәфәр али тәһсилли мүтәхәссис һазырламышдыр. Ону да гејд етмәк ләзимдыр ки, мүтәхәссисләр бурахылышы илдән-илә артырды ки, буну да ашағыдакы чадвәлдә ајдын көрмәк олар:

	1969-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1979
Республиканын али мәктәпләри тәһсилли мүтәхәссисләр бурахылышы (мин нәфәрлә)	41,2	52,5	80,1	67,3

Республиканын халг тәсәррүфәтинин тәләбаты артыдыча, јени сәнајә сәһәләри мејдана чыхдыгыча, елм вә техника инкишаф етдикчә кадрлар һазырлығы сәһәсиндә итисәс дәирәси кенншләнир. Мәсәлән, 1960-чы илдә Азәрбајҗан ССР-ин али мәктәпләриндә тәләбәләр 80 итисәс үзрә тәһсил алдыгы һалда, 1965-чи илдә артыг 120 итисәс үзрә тәһсил алырдылар. Һәмин илләрдә јүнкүл сәнајә вә јејити мәһсуллары сәнајеси үчүн машынајырма вә електрик машынајырма, чиһазгајырма вә

електрик чиһазгајырма итисәсләри үзрә мүтәхәссисләр һазырлығы даһа артыг инкишаф тапмышдыр.

Сәккизинчи бешиллик дөврүндә (1966—1970-чи илләрдә) мүһәндисләр бурахылышы кеоложија үзрә үч дәфә, енеркетика үзрә ики дәфәдән чох, радиотехника вә рабита үзрә беш дәфәдән чох, кимја технолокијасы үзрә демәк олар ки, ики дәфә јарым, чохишләнән маллар технолокијасы үзрә он дәфә, инашаат вә итисәдијјат үзрә, демәк олар ки, ики дәфә, мүәллимләр һазырлығы үч дәфәдән чох артмышды.

Доггузунчу бешилликдә (1971—1975-чи илләр) республиканын али тәһсилли мүтәхәссисләрә олан тәләбатынын өјрәнилмәси нәтичәсиндә бир сыра јени итисәсләр, о чүмләдән јарым-кечиричиләр вә диелектрикләр, чохканаллы електрик рабита-си, ағач е-малы технолокијасы, тәтбиғи кеодезија, декоратив-тәтбиғи ичәсәнәт, рәсмхәт вә рәсм, һабәлә физики електроника, картографија, ентомолокија вә микробиолокија итисәсләри үзрә мүтәхәссисләр һазырланмәсына башланылмышды.

Нефтчи мүтәхәссисләр (53 фәиз), инашаатчы-һидромелнораторлар (2,5 дәфә), һугугшүнасләр (75 фәиз), педагоглар (34 фәиз) бурахылышы хејли артмышды.

Азкомплексли канд үмүмтәһсил мәктәпләринин тәләбатынын өдәмәк үчүн педагожи али мәктәпләрдә бәзи итисәсләр үзрә икипрофилли һазырлыг тәтбиғ олуиушду. Мәсәлән, биолокија алава «кимја», кимја алава «физика», рәсмхәт вә рәсм алава «әмәк» итисәсләри илә бирликдә өјрәнилирди.

1978-чи илдә республикада али тәһсилли мүтәхәссисләр һазырлығы (бурахылыша көрә) ашағыдакы нисбәтдә олмушду: университет итисәсләри вә педагожи итисәсләр—47,0 фәиз, мүһәндис итисәсләри—26,8 фәиз, итисәд итисәсләри—11,9 фәиз, канд тәсәррүфәти итисәсләри—5,0 фәиз, тибб вә бәдән тәрбијәси итисәсләри—7,8 фәиз, ичәсәнәт итисәсләри—1,5 фәиз тәшкил етмишди.

Онуиу бешиллик дөврүндә (1976—1980-чи илләр) Азәрбајҗанын али мәктәпләри 158 итисәс үзрә, о чүмләдән елми вә техниканын ән јени истиғамәтләри үзрә итисәслә мүтәхәссис кадрлар һазырламышлар.

Инкишаф етмиш соснализм вә кениш коммунизм гуручулуғу дөврү республиканын али мәктәпләриндә чалышан профессор-мүәллим һејәтинин елми-тәдғигат фәалијјәти сәһәсиндә ән бөјүк мүвәфғәијјәтләр дөврүдүр.

Коммунизм гуручулуғунун әзәмәтли вәзифәләри, кетдикчә даһа кениш инкишаф тапмагда олан елми-техника ингилаб вә бу ингилабын наняијјәтләринин сосналист тәсәррүфәт системинин үстүнлүкләри илә үзви сурәтдә бағламағ зәруријјәти, һәм тәдрис мәркәзи кими, һәм дә елми-тәдғигат мәркәзи кими али мәктәпләр гаршысында кетдикчә даһа мүһүм тәләбләр ирәли сүрүр. Партија гурулҗаарынын, Сов. ИКП МК Пленумларынын гәрарларында, Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети-

нин, үмумијјәтлә, али мәктәби никишаф етдирмәк вә хусусилә али мәктәбләрдә елми-тәдғигат ишини јахшылашдырмағ мәсәләләринә дәир хусуси гәрарларында өлкәнин али мәктәбләриндә елми-тәдғигатлары кетдикчә даһа да кенишләндирмәјин конкрет вәзифәләри вә бу вәзифәләри јеринә јетирмәјин јоллары мүјјәнләшдирилмишдир.

Азәрбајчан КП МК вә республика Назирләр Совети республикада, о чүмләдән онун али мәктәбләриндә елмин никишаф етдирилмәсинә дәим диггәт јетирир вә һәр вәситә илә көмәк көстәрирләр. Азәрбајчан КП МК-нин август (1969-чу ил) вә октябр (1971-чи ил) Пленумлары гәрарларынын елми тәдғигатларын кејфијјәтини јүксәлтмәк вә бу тәдғигатларын нәтичәләрини истәһсалатә тәтбиг етмәк ишиндә бөјүк әһәмијјәти олмушдур.

Али мәктәбләрдә елми-тәдғигат ишини тәшкилиндә, планлашдырилмәсиндә вә она рәһбәрликдә Азәрбајчан ССР Али вә Орта Ихтисас Тәһсил Назирлији мүнүм рол ојнајыр. Назирлик вә системиндә олан али мәктәбләрдә елми-тәдғигат ишләрини апарылмәсинә рәһбәрлији, онлары алағаләндирмәји вә онлара нәзәрәти һәјәтә кечирир. Республиканын чох бөјүк јүксәк ихтисаслы алимләр ордусуна, кејли артмыш мадди-техники базәјә малик олан али мәктәбләри өзүнүн елми-тәдғигат фаәлијјәтинин, онун проблематикасынн кејли кенишләндирирләр. Бу фаәлијјәт коммунизм гуручулугунун тәләбләри илә, социалист истәһсалынын, мәдәни никишафын тәләбаты илә кетдикчә даһа сых узлашдырылыр.

Республиканын али мәктәбләриндә апарылан елми-тәдғигатларын малијјәләшдирилмәсинә дәвләт тәхсисатлары илдән илә артыр: әкәр 1965-чи илдә бу тәхсисатлар 510,4 мин манатә бәрәбәр идисә, 1979-чу илдә 1757,5 мин манат олмуш, јә'ни 14 ил әрзиндә 3 дәфәдән чох артмышдыр. Бундан алава, али мәктәбләр мүјјән мөвзуларын ишләнилмәси үчүн бағланылан тәсәррүфат мугавиләләри үзрә мүүссисәләрдән вә идарәләрдән дә кејли вәсәит алырлар. Әкәр 1959-чу илдә али мәктәбләр (Азәрбајчан ССР Али вә Орта Ихтисас Тәһсили Назирлији системини) тәсәррүфат мугавиләләри үзрә көтүрүлмүш иш үчүн 440 мин манат алмышдыса, 1978-чи илдә бу вәсәитин мәбләғи 8674 мин манат, јә'ни 20 дәфә чох олмушдур.

Јеткин социализм дәврүндә али мәктәбләрин елми-тәдғигат ишини никишафында ән мүнүм сәһијјәви чәһәт истәһсалатлә сых алағадән, онун ейтијачларынын өдәнилмәсиндән, елми биләвәситә мәһсулдар гүввәјә чевирмәкдән ибарәтдир.

Бу әсәс вәзифәнин јеринә јетирилмәсиндә башлыча ролу али мәктәбләрин проблем вә саһә лабораториялары ојнајыр. Азәрбајчанда нефт сәнәјесини автоматлашдырма үзрә илк проблем лабораториясы 1957-чи илдә Нефт вә Кимја Институтунда јарадылмышды. 1979-чу илә јахын республиканын али мәктәбләриндә артыг 20 проблем лабораториясы фаәлијјәт көстәрирди. Мугавифг назирликләрин вә баш идарәләрин елми тап-

шырығларыны ипләјиб-һазырламағ мәсәдилә илк саһә лабораториялары 1962-чи илдә Нефт вә Кимја Институтунда вә Политехник Институтда мејдана чыхмышды. 1979-чу илдә исә республиканын али мәктәбләриндә артыг 15 саһә лабораториясы ишләјирди.

Республиканын али мәктәбләриндә көрүлән елми тәдғигат ишләрини сифаршчиләри һәм дә Азәрбајчан әрәсиндән кәнарда јерләшән бир чох мүүссисәләр, истәһсалат бирликләридир. Мәсәлән, 1978-чи илдә республиканын институтлары Үмумиттифағ елми-истәһсалат бирлији «Сојузгазавтоматика», «Түркмән-нефт» истәһсалат бирликләри, Ленинград елми-истәһсалат бирлији «Пластополлимер», Таллин электротехника заводу илә вә дикәр мүүссисәләрлә бағланмыш мугавиләләр әсәсиндә мөвзулар ишләмишдир. 1979-чу илдә тәсәррүфат мугавиләли темаларын јеринә јетирилмәсиндә республика али мәктәбләринин бүтүн елми-педагожи ишчиләрини 46 фәкән иштирак етмишдир.

Али мәктәбләрин кафедраларында вә лабораторияларында апарылан елми тәдғигатларын нәтичәләри кетдикчә даһа фаәл сурәтдә истәһсалатә тәтбиг олуур вә булардан даһа чох игтисәди сәмәрә алыныр: әкәр доғгузунчу бешилликдә бу игтисәди сәмәрә 5,9 милјон манат олмушдуса, 1979-чу илдә һәмни көстәричи артыг 20,1 милјон манат тәшкил етмишдир.

Республика али мәктәбләринин алимләри тәрәфиндән ихтирәләр үчүн алынан мүәллифлик шәһадәтнамәләринин сәји дурмадан артыр: доғгузунчу бешиллик әрзиндә буларын сәји 306, јә'ни орта һесабла илдә 61, 1976—1979-чу илләрдә исә 516, јә'ни орта һесабла илдә 129 (1979-чу илдә 201) олмушдур. Бир сыра ихтирәләр харичи өлкәләрдә дә патентләнишдир. Мәсәлән, 1977-чи илдә «Сујун дузсузлашмәсини ләнкидилмәси системини» вә «Бухарландырычы» ихтирәләры Италијадә, Испанијадә, Франсада, Јапонијадә, Венесуеладә, «Дахили јанмә мүнәррикинни иш үсулу» ихтирасы исә АБШ-да, Инкилтәрәдә, Франсада, Италијадә, АФР-дә патентләнишдир.

Али мәктәбләрдә апарылан елми-тәдғигат ишини миғјасынын вә нәтичәләринин дурмадан артмәси чохлу монографияларда, әсәрләрдә, мәғаләләрдә, дәрсликләрдә, дәрәс вәсәитләриндә вә кетдикчә сәји артан дикәр нәшрләрдә вә ифадәсини тапыр. Республиканын бир сыра али мәктәбләриндә хусуси нәшријјәт шәбәләри јарадылмышдыр. Бу шәбәләрин фаәлијјәт миғјасы илдән-илә кенишләнир.

Азәрбајчан алимләринин әсәрләри тәкчә јерли нәшријјәтләр тәрәфиндән дејил, һәм дә Үмумиттифағ нәшријјәтләры тәрәфиндән дәрч олуур вә онлардан бүтүн өлкәнин мугавифг али мәктәбләриндә истифадә едилир. Мәсәлән, АДУ-нун профессору М. Рәсуловун «Контур интегралы методунун тәтбиғи» адлы монографиясы ССРИ Елмләр Академијасынын «Наука» нәшријјәти тәрәфиндән бурахылмыш вә механика-ријазиијјәт, физика фәкүлгәләринин јухары курс тәләбәләринин, аспирантла-

рын və елми ишчилəрин истифадəси үчүн нəзəрдə тутулмушдур. АДУ-нун профессору J. Əмəнзадəнин ССРИ Али вə Орта Ихтисас Тəһсил Назирлији тərəфиндən университетлəрин тələбэлəрин үчүн дəрслик kimi төвснјə едилмиш «Еластиклик нəзəријјəsi» китабы «Высшaja школа» нəшријјатында бурахылмышдур. АДУ-нун профессору Н. Гочајевни али мəктəблəрин физика ихтисаслары үчүн «Оптика» адлы дəрс вəсəнти јенə дə һəмин нəшријјатда һазырланмышдур. АДУ-нун досенти В. Агајевни «Биостратиграфија вə онун практик əһəмијјəти» адлы китабы мəркəзи нəшријјатлардан бири олан «Недра» тərəфиндən бурахылмышдур. «Мысл» нəшријјатында бурахылан «Чохмиллэтли совет журналистикəсы» монографијасынын мұаллифлəриндən бири досент Ш. Нүсəјновдур. АДУ-нун профессору, снјаси иттисад кафедрасынын мүдири Т. Вəлијев «Высшaja школа» нəшријјаты тərəфиндən бурахылмыш вə али мəктəблəрин иттисад ихтисаслары үчүн нəзəрдə тутулмуш «ССРИ-нин вə харичи өлкэлəрин иттисади тарихи» дəрслијини мұаллифлəриндən биридир вə и. а. Үмүмиттифаг нəшријјатлары тərəфиндən бурахылмыш китаблар арасында Азəрбајчан алимлəри А. X. Мирзəчизадəнин, Т. М. Əлијевни, А. М. Шаһназаровун, А. А. Мустафəјевни, К. М. Гулузадəнин (М. Əзизбəјов адына Азəрбајчан Нефт вə Кимја Институту) вə башгаларынын əсəрлəри вардыр.

Республиканын али мəктəблəриндə елми-тəдгигат ишн Азəрбајчан ССР-ин Елмлəр Академијасы вə дикəр елми-тəдгигат мұəссисэлəри илə, Иттифағын, гардаш республикаларын али мəктəблəри вə елми идарəлəри илə сых əлағадə апарылып. Бир сыра харичи өлкэлəрин алимлəри илə əлағалəр кенишлəндирилдир. Республиканын али мəктəблəриндə мұхтəлиф елми проблемлəр вə елми билик истигамəтлəри үзрə республика вə Үмүмиттифаг мигјаслы елми конфранслар, симпозиумлар, мұшавирəлəр кечирилдир. Мəsələn, 1975—1979-чу иллəр əрзиндə Азəрбајчанын али мəктəблəриндə 45 республика мигјаслы вə 15 Үмүмиттифаг мигјаслы елми вə елми-техники конфранс кечирилмиш, бу конфрансларда үмүмən Азəрбајчан алимлəри илə јанашы, дикəр совет республикаларындан кəлмиш 2530 алим вə харичи өлкэлəрдən дə'вəт олунмуш 121 алим иштирак етмишдир.

Али мəктəблəрин апардылары елми-тəдгигат ишлəриндə тələбэлəр кетдикчə даһа фəал иштирак едирлэр: əкəр 1970-чи илдə бу иш тələбэлəрин јалныз 12 фанзи чалб олунмушдуса, 1979-чу илдə буларын сажы 90 фанзə гəдэр олмушдур. Тələбэлəрин елми-тəдгигат ишлəринə рəһбэрлији тələбэлəрин елми-тəдгигат ишлəри үзрə республика шурасы вə онун али мəктəблəрдəки шуралары һəјатə кечириллэр. Тələбэлəрин елми-тəдгигат ишиндə иштирак формалары мұхтəлифдир. Бу формалара кафедралар нəздиндə елми дəрнəклəр, кафедралар тərəфиндən дəвлəт бұдчəsi вə тасəррүфат мұғавилəлəри үзрə мөвзуларын ишлəниб-һазырланмасында иштирак, данми фəалијјəт кəстə-

рəн республика вə Үмүмиттифаг тələбə ишлəри мұсабигалəриндə иштирак, тələбə конструктор буроларында вə дикəр тələбə елми бирликлəриндə əмəkдашлыг, тələбэлəрин билəваситə тəдрис просесини кедишиндə апарылан елми-тəдгигат ишиндə сон вахтлар кениш јайылмыш иштиракы kimi формалар андир. Республика Али вə Орта Ихтисас Тəһсил Назирлији коллекијасынын гарарына əсəсэн, 1977-чи ил сентјабрын 1-дən тələбэлəрин тəдрис-тəдгигат ишн (ТТТИ) вачиб гəјдэдə бұтүн али мəктəблəрин тəдрис планларына дахил едилмишдир. Бу иш тəдрис просесини бұтүн элементлəрини əһатə едир.

Инкишаф етмиш социализм мəрһələсиндə республиканын али мəктəблəриндə чалышан алимлəр тərəфиндən елми бұтүн саһалəрини инкишаф етдирилмəsиндə кəркəмли наилијјəтлэр алдə едилмишдир. Һəчмин мəһдудлуғу үзүндən бурадə кəннки эн мұһүм елми наилијјəтлəри характеризə етмək, һəтта булары садаламаг белə мұмкүн дејилдир. Биз охучуну, бунунла бир вахтда нəшр олунан хұсуси монографија—Азəрбајчан али мəктəбинин 60 ил əрзиндəки инкишафына һəср едилмиш, республиканын али мəктəблəриндə чалышан алимлəрин елми тəрəггисинə тəһфəsиндən мұфəссəl бəһс едэн монографија мұрачн-əт етдиририк.

Јүксək ихтисаслы кұчлү профессор-мұаллим һəј'əти коллективлəринə, јакшы мадди-техники базaja малик кениш али мəктəб шəбəkəsi олан Азəрбајчанын Совет Иттифағынын милли кадрлар һазырланмасы саһəсиндə гардаш социалист өлкэлəринə, хұсусən, мұстəмлəkə зүлмүндən азад олмуш вə мұстəгил инкишаф јолуна гəдэм гəјмуш өлкэлərə кəстəрдији чох гнјмəтли кəмəkдə мұəјјан пəјы вардыр.

Бу кəмək Совет али мəктəблəри вə техникумларында, һабелə али мəктəблəрин аспирантуралары вə елми-тəдгигат институтлары вəситəсилə харичи өлкə вəтəндашларына тəһсил бермək, билəваситə харичи өлкэлəрдə тəдрис мəркəзлəри јаратмаг, ораја ихтисаслы совет мұтəхəссислəрини мұаллим, мəслəһатчи, тəрчүмəчи сифəтилə е'зам етмək јолу илə вə дикəр јолларла кəстəрилдир. Азəрбајчанын али мəктəблəри харичи өлкэлəрдə милли мұтəхəссис кадрлар һазырланмасына кəмəјин бұтүн бу формаларында фəал иштирак едир.

Азəрбајчанын али мəктəблəриндə тəһсил алмаға илк дəфə олараг 1956-чы илдə Албанија вə Болгарыстандан 40 тələбə кəлмишди. Лакин Азəрбајчан али мəктəблəриндə харичи өлкэлəр үчүн милли кадрлар һазырланмасы 60-чы иллардə кениш вус'əт алды. 1962-чи илдə Республика Али вə Орта Ихтисас Тəһсил Назирлији јанында харичи əлағалəр вə əчиəби тələбэлəрлə иш шə'бəsi јаратылды, 1971-чи илдə исə əчиəби тələбэлəрин ишлəри үзрə Азəрбајчан Республика Шурасы вə онун эмали органы—Шуранын Катиблији тəшкил едилди.

Харичи өлкэлəр үчүн республикада мұтəхəссис кадрлары

Назырлыгынын асас базасы—М. Әзизбәјов адина Азәрбајчан Нефт ва Кимја Институту ва С. М. Киров адина Азәрбајчан Дөвләт Университетидир. Нәр ики али тәһсил очагында әчиәби вәтәндәшларын тәһсиль үзрә хусуси деканлыглар јарадылмышдыр. Нефт ва Кимја Институту нәздиндә 1961-чи илдә Үмумит-тифәг әһәмијјәти газанмыш олан назырлыг факултәси јарадылмышдыр. һәмни факултә мөвчуд олдуғу илк 9 ил әрзиндә ССРИ али мәктәбләринә дахил олмаг үчүн Асијанын, Африканын ва Латын Америкасынын 32 өлкәсиндән кәлмиш 1800 нәфәр дән чох адам назырламышдыр. Әчиәби тәләбәләр һәм дә республиканын дикәр али тәһсил очагларында—Тибб, Халг Тәсәррүфаты, Кәнд Тәсәррүфаты институтларында, Консерваторијадә тәһсил алырлар.

Совет Иттифагынын али мәктәбләриндә тәһсил алмаг үчүн харичи өлкәләрдән кәлән кәңчләр тәһсиль чидди јанашыр, гыса мүддәтдә рус дилинә елә јиләнирләр ки, һәмни дилдә мүхтәлиф елмләрин асасларыны өјрәнә билирләр.

1961—1971-чи илләр әрзиндә республиканын али мәктәбләрини Болгарыстандан, Мачарыстандан, АДР-дән, Кубадан, Әфғаныстандан, Әлчәзаирдан, Анголадан, Бирмадан, Гиндистандан, Индонезијадан, Јәмәндән, Малидән, Никеријадан, Тогодан, Ефиопијадан ва бир чох харичи өлкәләрдән кәлмиш 272 тәләбә мұвафғәгәјјәтлә гуртармышдыр. Јенә һәмни илләрдә 9 харичи өлкәдән кәлмиш 28 нәфәр Азәрбајчан али мәктәбләринин аспирантурасында тәһсил курсуну кечмиш ва һәмизәдлик диссертасијалары мұдафиә етмишдир.

Азәрбајчанын али мәктәбләриндә харичи өлкәләр үчүн мұтәхәссисләр назырлыгы 70-чи илләрдә даһа бөјүк вус'әт алмышдыр: әкәр 1971-чи илдә бурадә 43 өлкәдән 943 нәфәр әчиәби тәләбә тәһсил алырдыса, 1979-чу илдә 70 өлкәнин 1915 нәфәр тәләбәси олмушдур. Тәкчә доғгузунчу бешиллик дөврүндә (1971—1975-чи илләрдә) 543 нәфәр әчиәби тәләбә республиканын али мәктәбләрини мұвафғәгәјјәтлә гуртармыш, 13 нәфәр һәмизәдлик диссертасијасы мұдафиә етмишдир. 1972—1979-чу илләр әрзиндә республика али мәктәбләринин аспирантураларына Болгарыстандан, АДР-дән, ПХР-дән, ВСР-дән, Суријадан, Мисирдән, Ирагдан, Бангладешдән, Әфғаныстандан кәлмиш 122 нәфәр гәбул едилмишдир. 1978-чи илдә Азәрбајчанда 21 харичи өлкәнин 80 вәтәндәш аспирантурада охумушдур.

Республика Али ва Орта Ихтисас Тәһсиль Назирлији, али мәктәбләрин ректорлуғлары, елми шуралары, кафедралары ва ичтиман тәшкилатлары харичи өлкә тәләбәләринин тәлим ва тәрбијәсини кәјфијјәтини јүксәлтмәјә даим диггәт јетириләр.

Социалист өлкәләрдән ва йикишаф етмәкдә олан өлкәләрдән бир чох әчиәби мұтәхәссисләр өз ихтисасыны артырмаг үчүн тәчрүбә кечмәјә Азәрбајчанын али мәктәбләринә кәлирләр. Мәсәлән, 1955-чи илдән 1979-чу илә гәдәр олан мүддәтдә Республика һәкимләри Тәкмилләшдирмә Институтуна Монго-

лустан Халг Республикасындан һәкимләр 6 дәфә тәчрүбә кечмәјә кәлмишләр. Бурадә тәчрүбә кечмәјә Сомалидән дә һәкимләр кәлибләр. Нефт ва Кимја Институтунда Чехословакијадан, Румынијадан, АДР-дән, Гиндистандан ва дикәр өлкәләрдән кәлән мұтәхәссисләр тәчрүбә кечмишләр. Республиканын дикәр али мәктәбләриндә Полшадан, Румынијадан, Кубадан, Монголустандан, Чилидән кәлән мұтәхәссисләр тәчрүбә кечмишләр. Бу гәјдә илә тәчрүбә кечәнләрин сәји хәјли чохдур. Мәсәлән, тәкчә 1974-чү илдә оиләр 174 нәфәр олмушдур.

Республиканын али мәктәбләриндән мұәәлим, мәсләһәтчи, тәрчүмәчи сифәтилә ишләмәк үчүн харичә е'зам едилән ишчиләрин сәји илдән-илә артыр. Әкәр 1962—1964-чү илләрдә 36 нәфәр, јә'ни орта һесабла илдә 12 нәфәр кәндәрилмишдисә, Азәрбајчан ССР Али ва Орта Ихтисас Тәһсиль Назирлији хәтти илә сәккизиңчи бешилликдә (1966—1970-чи илләрдә) харичи өлкәләрә али мәктәбләрин 252 ишчися, јә'ни орта һесабла илдә 50 нәфәр доғгузунчу бешиллик әрзиндә (1971—1975-чи илләрдә) исә артыг 390 нәфәр, јә'ни орта һесабла илдә 78 нәфәр е'зам едилмишдир.

Азәрбајчанын али мәктәб ишчиләриндән ән чоху Африканын, Асијанын икишаф етмәкдә олан өлкәләринә кәндәрилмишдир. Мәсәлән, 1978-чи илдә республиканын али мәктәб мұәәлимләриндән 85 нәфәри Әлчәзаирни, Әфғаныстанын, Гвинејанын, Танзанијанын ва Ефиопијанын али мәктәбләриндә чалышмышдыр.

Азәрбајчанын али мәктәбләри харичи өлкәләрин али мәктәбләри ва елми идәрәләри илә кениш елми-техники алағаләри мұхтәлиф формаларда—республиканын али мәктәб ишчиләринин мұһазирәләр охумаг үчүн, бейнәлхалг конгрессләрдә, гурул-тајларда, симпозиумларда иштирак етмәк үчүн е'замијјәтә кәндәрилмәси; биркә елми тәдғигатлар апарылмасы; социалист өлкәләринә ва капиталист өлкәләринә стажчылар, аспирантлар кәндәрилмәси; социалист өлкәләри арасында тәләбәләрин вал-јутасыз мұбадиләси формасында ва дикәр формаларда һәјәтә кечириләр. Бу алағаләр 70-чи илләрдә даһа да кенишләнишдир. Буна анд јалныз ики мисал кәтирмәк кифәјәтдир: 1972-чи илдә Азәрбајчан алимләри харичи өлкәләрин алимләри илә бирликдә 18 елми мөвзу, 12 хусуси курс ишләјиб назырламыш, 16 елми иш дәрч етдирмиш, 13 јени методик тәдғигат өјрәнмиш ва тәтбиг етмишләр. Республиканын алимләри харичи өлкәләрдә 30-дан чох мұһазирә охумушлар. Дикәр мисал: 1977-чи илдә Азәрбајчанын 326 профессору, досенти, аспиранты ва тәләбәси харичи өлкәләрдә узунмүддәтли елми ва тәдريس е'замијјәтләриндә олмушдур.

Өз нөвбәсиндә, елми стажировка кечмәк, совет елми ва техникасынын наилијјәтләри илә таныш олмаг, тәдريس просе-

синин гојулушуну өјрэнмэк, тәчрүбә мүбадиләси апармаг, мүһазирәләр охумаг вә диһәр елми мәгсәдләр үчүн Азәрбајҗанын али мәктәбләринә кәлән һаричи өлкә мүтәхәссисләринин, елми-педагожи ишчиләринин сајы да дәм чоһалыр.

Бақыда кетдикчә даһа чох бејналһалг елми мәчлисләрә топлашырлар. Мәсәлән, 60—70-чи илләрдә Азәрбајҗанын пәјтахтында Гаршылыгы Игтисади Јардым Шурасы (ГИЈШ) өлкәләринин кимјачы алимләринин симпозиуму, ГИЈШ үзү олан өлкәләрин елми-техники шурасынын ичләси (1964-чү илдә); ГИЈШ үзәләри олан өлкәләрин нефт-кимјә үзәр бир груп алим вә мүтәхәссисләринин ичләси (1966-чы илдә); «Бөјүк Октябр сәсиалист иҗтилабы вә Асија, Африка вә Латын Америкасы халгларынын милли-азадлыг һәрәкәти» мөвзусунда бејналһалг конфранс (1967-чи илдә); Авропанын, Јахын вә Орта Шәргин тектоник хәритәләринин редаксия комитәләринин бејналһалг сессиясы (1968-чи илдә); икишаф етмәкдә олан өлкәләрдә нефт-кимјә сәнајесинин икишафына һәср олуимыш бејналһалг симпозиум (1969-чу илдә); Чехословакија, Југославија, АБШ, Франса вә Јапонија алимләринин иштиракы пәлә тәшкилати чәһәтдән идарәолунма вә ијерархија системләринә дәир бејналһалг симпозиум (1971-чи илдә); әсәс мәрузәчи кими Азәрбајҗан КП МК-нын биринчи катиби һ. Ә. Әлијевни чыхыш етдији АДР вә ССРИ тарихчиләри комиссиясынын XX елми конфрансы (1972-чи илдә) кечирилмишдир. 1973-чү илдә Бақыда үч бејналһалг мәчлис чағырылмишдыр. 1977-чи илдә «Диал вә иҗтисас: филолог олмајан тәләбәләрин рус дили тәлим» мөвзусунда бејналһалг симпозиум кечирилмиш; һәммин симпозиумда дүнјанын 27 өлкәсиндән кәлмиш 89 нүмајәндә иштирак етмишдир вә и. а.

Республика али мәктәбләринин профессор-мүәллим һејәтләри бејналһалг конгресләрдә, симпозиумларда вә диһәр елми мәчлисләрдә фәал иштирак едиләр. Мәсәлән, 60-чы илләрдә академик И. һүсејнов тарихчиләрин Стокһолмда кечирилән XI вә Вјанада чағырылан XII бејналһалг конгресләриндә мәрузәләрлә чыхыш етмиш, фәлсәфә елмләри доктору, АДУ-нун диалектик материализм кафедрасынын мүдири Ф. Гасымзада, профессор А. Асланов, профессор Ј. Сејидов һамбург шәһәриндә чағырылмыш VIII бејналһалг һекел конгресинин ишиндә иштирак етмишләр. Республика али мәктәбләринин нүмајәндәләри паразитологларын Иҗилтәрәдә кечирилән II конгресинин, физиологларын Јапонијада чағырылмыш XXIII конгресинин вә диһәр мәчлисләрин иштиракчылары олмушлар.

1970-чи илләрдә Азәрбајҗан алимләринин бејналһалг елми мәчлисләрдә иштиракы даһа да кеңишләнмишдир. Тәкчә 1972-чи ил әрзиндә республика али мәктәбләринин профессор-мүәллим һејәтиндән 17 нәфәри II бејналһалг конгрес, конфранс вә симпозиумда иштирак етмиш, буңларда елми мәрузәләр вә ја мәлуматларла чыхыш етмишдир. 1973-чү илдә республика али

мәктәбләринин профессор-мүәллим һејәтиндән олан 13 алим бејналһалг конфрансларда, конгрес вә симпозиумларда: Франсада кечирилән бејналһалг газ конгресинин ишиндә (профессорлар—К. Гулузада вә А. һачыгасымов), Болгарыстанда чағырылмыш рус дили вә әдәбијјаты мүәллимләринин икинчи бејналһалг конгресиндә (профессор Ч. Бадалов, досент Н. Шабанова), метал материаллар вә онларын термини ишләймәси мәсәләсинә һәср олуимыш дөрдүнчү бејналһалг симпозиумда (досент Р. Шүкүров) вә диһәр елми мәчлисләрдә иштирак етмишдир. Бу мәчлисләрдә онлар Азәрбајҗанда газанылмыш елми наилијјәтләр барәсиндә мәрузәләр охумуш вә мәлуматларла чыхыш етмишләр.

Профессор Т. С. Вәлијев Коненһаген шәһәриндә чағырылмыш VI бејналһалг иҗтисад тарихи конгресиндә мәрузә пәлә чыхыш етмишдир. Азәрбајҗан ССР Елмләр Академијасынын мүхбир үзү Ч. Зүлфугарлы Јапонијада кечирилмиш елм тарихи конгресинин ишиндә иштирак едәрәк, «Ән гәдим заманлардан Азәрбајҗанда кимјанын икишафы» мөвзусунда мәрузә илә чыхыш етмишдир. Онуң мәрузәси конгресин әсәрләриндә дәрч олуимышдур. Досент М. Зејналлов јанмаја дәир Јапонијада чағырылмыш XV бејналһалг симпозиумда иштирак етмишдир. Профессор Р. А. Оручов 1975-чи илдә АБШ-да тарихчиләрин XIV Бејналһалг конгресиндә иштирак етмишдир.

1976-чы илдә бејналһалг елми конгресләрдә, конфрансларда, симпозиумларда иштирак етмәк үчүн Азәрбајҗандан 19 нәфәр кетмишдир. Мәсәлән, Прагада ултрасәс дәир кечирилән XV бејналһалг акустика конфрансынын иштиракчылары сырасында В. И. Ленин адына АПИ-нин үч нәфәр кәч физика мүтәхәссиси—Б. Гулијев, Е. Зејналлов, Ф. Гәмбәрәв да олмуш, онлар «Јарымкечирчиләрдә гејри-мәһәри акустоелектрик һәдисәләринин тәдҗиги» мөвзусунда биркә мәрузә етмишләр.

Азәрбајҗан Нефт вә Кимја Институтунун профессору К. Гулузада, мүәллимләрдән В. Ханларов вә С. Пашајев Лондонда кечирилмиш XIII Үмумдүнја газ конгресинин ишиндә иштирак етмишләр. һәммин институтун проректору профессор Т. Алһазов каталіз үзәр Лондонда чағырылмыш VII Бејналһалг конгресин нүмајәндәси, Нефт вә Кимја Институтунун кафедра мүдири досент К. Абдуллајев дәниз сујунун ширинләшдирилмәсинә дәир Италијада кечирилмиш V бејналһалг симпозиумун иштиракчысы олмуш, һәммин институтун баш елми ишчиси С. Гарајев АФР-дә Бејналһалг кимјачылар мәктәбинин семинарларында иштирак етмишдир. С. М. Киров адына АДУ-нун кафедра мүдири профессор М. Әләскәрәв атраф мүһитни һүгүги муһафизәси үзәр Вашингтонда кечирилмиш III Совет-Америка көрүшүндә иштирак етмиш, АДУ-нун кафедра мүдири профессор М. Мәликова Иҗилтәрәдә чағырылмыш бејналһалг сјјәси елмләр әссәсијасынын X Үмумдүнја конгресинин нүмајәндәси олмушдур вә и. а.

1978-чи илдә бејналхалг елми мәчлисләрдә Азәрбајҗандан 11 нәфәр иштирак етмишдир. О чүмләдән С. М. Киров адына АДУ-нун досенти М. Чырагов кристаллографларын Полша Халг Республикасында кечирилән XI Үмүмдүнја конгрессина кетмиш вә орада сексијанын ичласында «Алүминиум силикатынын јени синтетик натриумунун кристаллик структуру» мөвзусунда мә'рузә етмишдир.

С. М. Киров адына АДУ-нун рус дили кафедрасынын досенти Л. Гулијева ПХР-дә чагырылмыш XIII бејналхалг ономастика конгрессиндә иштирак етмиш, «Азәрбајҗанын рус топонимикасы вә рус шивәләри» мөвзусунда мә'рузә илә чыхыш етмишдир. М. Әзизбәјов адына Азәрбајҗан Нефт вә Кимја Институтунун әмәкдашлары—К. Әмиров вә О. Мәммәдзаде Краков Мәдән-Металлуркија Академијасынын (ПХР) хәнч алимләрин елми-техники конферансына дә'вәт олунышлар. Олар «Автоматик идарә системи шәрәитиндә нефт е'малы мүссәссәсинин истейсал програмынын ејтимал олуна моделләшдирилмәси вә оптималлашдырылмасы» вә «Машын деталларынын билаваситә нефт-мәдән шәрәитиндә тәдҗиҗ едилмәси» мөвзуларында мә'рузәләрдә чыхыш етмишләр. Нәмин институтун профессору Т. Алхазов ЈУНЕСКО-нун институтла кимја сәнәјеси сәнәләринин гаршылыгы алағаларина һәср олуныш бејналхалг симпозиумунун ишиндә (Канаданын Торонто шаһәриндә) вә «Истейсал процесләринин автоматлашдырылмасы» кафедрасынын досенти И. Әфәндијев ИФАК-ын автоматик идарә етмә мәсәләләри үзрә VII Үмүмдүнја конгрессиндә иштирак етмишләр. ИФАК-ын VII конгрессиндә кимја процесләри автоматик идарә етмә сексијасы сәдринин мүвини М. Әзизбәјов адына Азәрбајҗан Нефт вә Кимја Институтунун «Информасија-өлчү вә һесаблама техникасы» кафедрасынын мүдирин профессор К. Әлијев олмушдур. Нәмин институтун алимләринин мәшғул олдуғлары мүрәккәб техноложик процесин оптимал идарә етмә проблемини харичи өлкә мүтәхәссисләри тәрәфиндән жүксәк гијмәтләндирилмишдир.

Беләликлә, республиканын али мәктәпләринин нүмајәндәләри бејналхалг елми мәчлисләрдә илдән-илә даһа фәал иштирак едир вә өлкәминин али мәктәпләринин харичи өлкәләрдә елми-техники алағаларинин кенишләnmәсинә көмәк көстәрилләр.

•••

Азәрбајҗан али мәктәби Совет һакимијәтинин 60 или әрзиндә парлаг, шанлы јол кечмишдир.

Коммунист Партијасы вә Совет һөкүмәтинин гајгы вә сә'ји илә, гардаш республикаларын, биринчи нөвбәдә РСФСР-ин чох бөјүк көмәји илә Азәрбајҗанда мөһкәм мадди-техники базаја, ән мүкәммәл тәдрис, лабораторија аваданлығына малик ән јахшы мәктәпләрдән ибарәт олан чохпрофилли али тәһсил

системини тәшәккүл тапмыш, мөһкәмләнмиш вә инкишаф етмишдир. Бөјүк, жүксәк ихтисаслы коллективләр—ән мүрәккәб тәдрис вәзифәләринин вә елми вәзифәләри јеринә јетирмәјә гадир олан профессор-мүәллим һеј'әти коллективләри јаранышдыр.

Республика али мәктәби өзүнүн 60 иллик инкишаф дөврү әрзиндә Азәрбајҗанын дәвләт, иғтисади вә мәдәни һајатынын бүтүн сәнәләри үчүн сәјча олдуғча чох, жүксәк ихтисаслы, коммунизм гуручулуғу ишинә дәрин садағәтли мүтәхәссис кадрлар һазырламышдыр. Али мәктәпләрин профессор-мүәллим һеј'әти республикада елмин бүтүн сәнәләринин инкишафына көмәк етмиш, чох гијмәтли төһфә вермишдир.

Тәбиидир ки, Азәрбајҗан али мәктәпләринин һалл олунмамыш проблемләри, чатышмајан чәһәтләри, чәтвилликләри һалә аз дејилдир. Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин «Али мәктәби даһа да инкишаф етдирмәк вә мүтәхәссисләр һазырланмасынын кејфијәтинин жүксәлтмәк һағгында» (12 ијул 1979-чу ил) гәрарында али мәктәбин фәалијәтиндә олан мүһүм нөгсанлар гејд едилмишдир. Тәдрис процесиндә елмин, техниканын вә мәдәнијәтин ән јени наилијәтләри, истейсалын вә идарә етмәнин тәшкили сәнәсиндәки габағчыл тәчрүбә һеч дә һәрвахт өз әксини тапмыш. Али мәктәпләри гуртараңлардан бир гисминин үмүми елми фәиләр үзрә билији дәрин дејилдир, ихтисас үзрә һазырлығы зәифдир. Тәһсилләрин мүстәгил јарадычылығ ишинин тәшкилине, онларда ичтиман-сијасы вә тәшкилатчылығ фәалијәтинин формалашдырылмасына лазымчыча диггәт јетрилмир. Али мәктәпләрин елми фәалијәтинин тәшкилиндә вәдикәр сәнәләрдә нөгсанлар вардыр.

Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети гәрарда али мәктәпләрин фәалијәтинин кетдикчә даһа да тәкмилләшдирилмәсини тә'мин етмәји, тәһсил, коммунист тәрбијәси, елмин вә мәдәнијәтин инкишаф мәркәзи кими онларын ролуну артырмағы тәләб етмишләр. Гәрарда дејилр: «Али мәктәбин башлыча диггәти мүтәхәссисләрини пешә һазырлығынын вә идеја-сијасы тәрбијәсинин кејфијәтинин һәртәрәfli јахшылашдырмағ, истейсалат илә, коммунизм гуручулуғу практикасы илә алағәни мөһкәмләндирмәк үзәриндә чәмләшмәлидир. Кениш профилли мүтәхәссисләрин нәзәри һазырлығында фундаментал емләрин әһәмијәтинин жүксәлтмәк, елмин ән јени наилијәтләринин вә габағчыл тәчрүбәни даһа долғун әкс етдирмәк әсасында дәрс планлары вә програмлары данм тәкмилләшдирилсин»¹.

Сов. ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин гәрарында бу башлыча вәзифәни јеринә јетирмәјини конкрет јоллары мүәјјән едилмишдир.

Сов. ИКП МК Сијасы Бүросу үзвүлүҗүнә намизәд, Азәрбајҗан Коммунист Партијасы МК-нын Биринчи катиби Н. Ә. Әлијев 1979-чу илин нојабрында Москвада тәһсил алан Азәрбајҗан

¹ «Коммунист» гәзети, 12 ијул 1979-чу ил.

тələbələri və aspirantları ilə görüşdəki çıxışında demişdir: «İqtisadiyyat və mədəniyyəti daha da inkişafı üçün respublikamızı qarşısında əzəmətli perspektivlər açılıp. Bizim kələkək üçün geniş planlarımız var, biz on birinci beşillikdə və sonrakı beşilliklərdə böyük və maraqlı işlər görməli olacağıq»¹.

Bu vəzifələrin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün ali məktəbin müəllimlərinin, bütün işçilərinin, aspirantlarının və tələbələrin çoxmənalı ordusu öz borcunu tam dərk etməklə, həmin vəzifələrin məs'uliyətini və əhəmiyyətini başa düşməklə janashır.

МҮНДӘРИЧАТ

М. М. Мəhdизadə

Азәрбајҗан Совет мəkтəбинин инкишафı	3
I фəсил. Мəктəб тəһсилнин чəштун инкишафı	3
II фəсил. Тəһсилни јени мазмунуна кечилмəsi	28
III фəсил. Республїканнı мнли мəkтəблєрндə рус дилини тəдриснı вə өрнєклмəsi	50
IV фəсил. Дəрснн тəкмиллэшдирилмəsi вə тəлим методларыннı јенилэшдирилмəsi	74
V фəсил. Мəkтəблєрдə фəал һəјат мөнтєјини формалашдырил- мəsi	105
VI фəсил. Мəkтəблєрнн əмək тəлимнı вə тәрбијəsi	127
VII фəсил. Мəkтəблєрдəр јашлы ушағларнн ичтинан тәрбијəsi һағтында	144
VIII фəсил. Мəkтəблєрнн тəдрис-малди базасы	152
IX фəсил. Педагоғи кадрлар	157
X фəсил. Азәрбајҗан ССР-дə педагоғи фикрин инкишафı	181
Т. Ә. Аллаһвердијев	
Азәрбајҗан ССР-дə техникя пещə тəһсилнı	190
Г. һ. Әлијев	
Азәрбајҗаннн али мəkтəби Совет һəкмијятинин 60 илндə	218

¹ «Коммунист» гəзети, 5 декабр 1979-чу ил.

Тәрчүмә едиләри *М. Әбдулов, А. Ахсанов*
Редактору *Б. Ејазов*
Уз гыбыгынын рәссамы *А. Гәдиров*
Бәдии редактору *А. Әлмөбәрә*
Техники редактору *В. Сәлимова*
Корректорлары *Э. Әлмөбәрә,*
Р. Гасымзаде

ИБ — 1304

Эмгәкчәгә вердимиз 30/1-1980-чи ел. Чәпә нәшәрләшкән 3/IV-1980-чи ел. Кәгәз Форматы 60X90/16. Кәгәз № 1. Физики ел шәрти ч. в. 17,25. Учет кәпир. нәргә 18,6. Сифариси № 324. Тиражи 9000. Чәпәдә гәһәти 1 мән. 70 гәр.
Азәрбајчан ССР Дәвләт Нәшр[ә]т, Полиграф[ә] ево Кәтәб Тәчәрәти Нәшрә Комитәсини «Маариф» Нәшр[ә]т[ә]ти, Бәкү, Э. Тәгмәздә кучәси, № 4.
Азәрбајчан ССР (Дәвләт Нәшр[ә]т, Полиграф[ә] ево Кәтәб Тәчәрәти Нәшрә Комитәсини Дәвләт Кәтәб мөтбәси, Бәкү, Э. Тәгмәздә кучәси, № 4. Азәрбајжанскәе государственное издательство учебно-педагогической литературы, Маариф, г. Баку, ул. А. Тагмаза, № 4.
Новая компания типографии, г. Баку, ул. Тагмаза, № 4

РАСЦВЕТ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Мехти Мамед оглы Мехтизаде
Тофик Адигейдар оглы Адигейдаров
Курбан Гасан оглы Алиев

Азәрбајжанскәе государственное издательство
учебно-педагогической литературы «Маариф»
Баку—1980

1980

223